

KÁROLI GÁSPÁR REFORMÁTUS EGYETEM
HITTUDOMÁNYI KAR

LÁNYI GÁBOR JÁNOS:

A BERNI MAGISZTRÁTUS ÉS A VAUD-I KÁLVINISTÁK
VITÁJA AZ EGYHÁZFEGYELEM GYAKORLÁSÁRÓL

(KÜLÖNÖS TEKINTETTEL VAUD POLITIKA- ÉS EGYHÁZTÖRTÉNETI BEMUTATÁSÁRA,
VALAMINT A VITÁHOZ KAPCSOLODÓ DOKUMENTUMOKNAK, AZ 1532-ES *BERNER
SYNODUSNAK* ÉS AZ 1560-AS *DE MAGISTRATIBUSNAK* A VIZSGÁLATÁRA)

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

TÉMAVEZETŐK:

DR. HORVÁTH ERZSÉBET

DR. LADÁNYI SÁNDOR

BUDAPEST

2011

ELŐSZÓ

Amikor hat évvel ezelőtt berni ösztöndíjasként Rudolf Dellsperger professzor feltette nekem a kérdést, hogy hallottam-e már Wolfgang Musculusról még nem tudhattam, hogy életem elkövetkező időszakának milyen meghatározó „szereplője” is lesz ez a furcsa nevű reformátor. OTDK és szakdolgozatom témája Musculus élete és munkássága volt és most sem tudtam – akartam - szakítani vele, hiszen doktori dolgozatom témája is részben hozzá fűződik, hiszen a vele kapcsolatos vizsgálódásaim során ismerkedtem meg *Loci Communes* című dogmatikájának *De Magistratibus* fejezetével és egy konfliktussal, amely egyesek szerint ezen mű háttéréül szolgálhatott - a Pays de Vaud-i vitával.

Aztán ahogyan egyre többet és többet ismertem meg erről a vitáról úgy ragadta meg figyelmemet az a küzdelem amelyet a vaud-i kálvinista lelkészek két fronton vívtak, egyfelől az egyszerű vaud-i nép katolicizmusával szemben, másfelől pedig egy rettenthetetlen ellenfél, a késő középkori Svájc legnagyobb hatalmú városállamával, Bernnel szemben. Ahogy pedig egyre mélyebbre ástam magamat a vita háttérét és a benne részt vevők mozgatórugóit kutatva, néha úgy éreztem mintha Illyés, *A reformáció genfi emlékműve előtt* c. versének sorai elevenednének meg előttem.¹ Egyfelől „emberhúst faló, félvad” berni zsoldosok, „szemközt éppoly tűzzel teli tábor” - a „hadrakelt hit zord hadnagyai”-ként állhatatosan küzdő Kálvin és Viret. „Kik ott álltatok, "nem tehetve másképp", mert ez vagy az, de megalkuvás nincsen, mert a langyosat kiköpi az Isten.” És hogy „Mit adott, melyre a fölgerjedt szerelmes dühével törtetek,” nos, erre igyekszik majd „hús tárgyilagossággal” dolgozatom választ adni.

¹ ILLYÉS Gyula, *A reformáció genfi emlékműve előtt = Új aranyhárfa*, szerk. Tenke Sándor, Bp., Kálvin Kiadó, 1996

A köszönetnyilvánítások sorát a családommal kezdem, hiszen dolgozatom megírása a legtöbb időt tőlük rabolta el. Köszönöm türelmüket, szeretetüket, támogatásukat. Szintén köszönet illeti a budahegyvidéki gyülekezet tagjait és lelkipásztorát dr. Szabó Istvánt, amiért nemcsak türelemmel viselték, hogyha beosztott lelkészük doktori tanulmányai miatt néha a velük való törődés szenvedett csorbát, hanem kérdéseikkel, buzdításukkal folytonos támogatásukról biztosítottak.

Köszönet illeti munkámat inspiráló tevékenységéért Rudolf Dellspelger berni professzort, akinek révén először ismerkedhettem meg Wolfgang Musculuszal és a hozzá fűződő berni-svájci egyháztörténeti érdekességekkel, amelyek köréből dolgozatom témája is származik. Köszönöm témavezetőimnek Dr. Horváth Erzsébetnek és Dr. Ladányi Sándornak, valamint a munkahelyi védésen bíráló Dr. Huszár Pálnak és Dr. Szabó Elődnek szakmai segítségüket, tanácsaikat, jobbító szándékú kiigazításaikat.

Szintén nagyon hálás vagyok Krasznai Mártának (Országos Széchenyi Könyvtár), Paul Michael Kurtznak (Chicago), és Jared Stevensnek (Princeton), hogy a külföldi szakirodalom beszerzésében segítséget nyújtottak, Turai Andrásnak (Bern-Moosseedorf), aki a francia nyelvű források megértéséhez nyújtott segítséget és Denke Virágnak, aki korrektorként segített engem.

Köszönöm továbbá mindazoknak, akik név szerint ugyan nem kerültek megemlítésre, de akiknek mégis hálás vagyok, mert érdeklődésükkel, bizalmukkal, bátorításukkal hozzájárultak dolgozatom elkészítéséhez.

Végül, de nem utolsó sorban pedig köszönöm Istennek, akinek – reménységem szerint – nagyobb dicsőségére szolgál ez az alkotás is.

SOLI DEO GLORIA

Budapest, 2010. október 31.

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó.....	3
Tartalomjegyzék.....	6
Bevezetés.....	11
I. A vita háttere.....	17
I. 1. Svájc reformációja – a reformáció Svájca (általános történelmi háttér).....	18
I. 1. 1. A közös igazgatású területek problémája.....	23
I. 1. 2. Badeni vereség, berni győzelem.....	26
I. 1. 3. felemás béke Kappelben.....	31
I. 1. 4. Úton az egységesülés felé.....	34
I. 2. Pays de Vaud – Európa találkozási pontjain (politikátörténeti háttér).....	38
I. 2. 1. Pays de Vaud rövid földrajza.....	39
I. 2. 2. Pays de Vaud politikai története.....	43
I. 2. 2. 1. Kezdetek.....	43
I. 2. 2. 2. A burgund háború hatásai – 1474-1477.....	45
I. 2. 2. 3. A sváb háború -1499.....	47
I. 2. 2. 4. A combourgeoisie.....	48
I. 2. 2. 5. A berni hódítók.....	53
I. 2. 2. 6. A francia kapcsolat.....	57
I. 2. 2. 7. Bern a szakadék szélén.....	60
I. 2. 3. Út a kiegyezéshez – a Lausanne-i Szerződés.....	68
I. 3. A hódítók reformációja (egyháztörténeti háttér).....	72
I. 3. 1. A katolikus Vaud.....	73
I. 3. 1. 1. Egyházmegyék.....	74
I. 3. 1. 2. Kolostorok.....	75
I. 3. 1. 3. A katedrális káptalan.....	77
I. 3. 2. A reformáció első hírei.....	78
I. 3. 3. Farel és Bern missziója.....	80
I. 3. 3. 1. Az anektált területek reformációja.....	80

I. 3. 3. 2. Reformáció a közös területeken.....	83
I. 3. 3. 3. Evangéliumi „terrorizmus”.....	84
I. 3. 4. A hódítók reformációja.....	86
I. 3. 5. Az 1536-os lausanne-i disputa	89
I. 3. 5. 1. A disputák szerepe a reformáció elfogadtatásában.....	89
I. 3. 5. 2. A vita lefolyása.....	92
I. 3. 5. 3. Kálvin szerepe Lausanne-ban.....	94
I. 3. 6. A felülről vezérelt reformáció kudarca a Pays de Vaud-ban.....	95
I. 3. 7. A vaud-i reformáció kudarca nyilvánvalóvá válik.....	98
II. A berni álláspont alapja, az 1532-es Berner Synodus.....	104
II. 1. Hitvallás vagy rendtartás?.....	105
II. 2. A Synodus gyakorlatiasságának homiletikai jellege.....	107
II. 3. A sákramentumok kiszolgáltatásának gyakorlati szabályozása.....	111
II. 3. 1. Kereszttség.....	111
II. 3. 2. Úrvacsora.....	118
II. 4. A Synodus egyházfegyelmi ügyekben mutatott gyakorlatiatlansága.....	122
II. 5. A Berner Synodus politikai teológiája.....	127
II. 6. A Berner Synodus politikai teológiájának alátámasztása.....	131
II. 7. A nép engedelmességre intésének előírása.....	134
III. Úton a szakadás felé.....	140
III. 1. Kálvin kapcsolatának megromlása a berni magisztrátussal.....	141
III. 1. 1. A Caroli-ügy.....	142
III. 1. 2. Kálvin 1538-as száműzetésének igazi oka.....	147
III. 1. 3. Kálvin kapcsolata Martin Bucerrel.....	150
III. 1. 4. A Zébédée-ügy.....	158
III. 1. 5. A vaud-i kollokviumok eltörlése.....	161
III. 1. 6. A Servet-ügy.....	165
III. 1. 7. A Bolsec-ügy.....	166
III. 2. A vaud-i vita tetőfoka.....	173

III. 2. 1. Az 1557-es év sikere.....	174
III. 2. 2. Az 1558-59-es krízis.....	177
III. 2. 2. 1. A tavaszi ultimátum.....	177
III. 2. 2. 2. Az exkommunikációs dokumentum.....	181
III. 2. 2. 3. Lecsap a vihar.....	185
III. 2. 3. Kálvin szerepe.....	188
IV. Bern teológiai válasza? (Wolfgang Musculus 1560-as Loci Communes-ének De Magistratibus fejezete).....	192
IV. 1. A De Magistratibus forrásai.....	193
IV. 1. 1. Musculus a territorializmus atyja? – kutatástörténeti áttekintés.....	194
IV. 1. 2. A De Magistratibus a Szentírás-kommentárok fényében.....	200
IV. 1. 2. 1. Egyházfegyelem a Máté-kommentárban.....	201
IV. 1. 2. 1. 1. Mt 18,15-20.....	201
IV. 1. 2. 1. 2. Mt 7.....	203
IV. 1. 2. 1. 3. Mt 3.....	205
IV. 1. 2. 2. Az 1537-es augsburgi egyházi rendtartás hatása.....	207
IV. 1. 2. 3. Egyházfegyelem a Korinthus-kommentárban.....	209
IV. 1. 3. James Thomas Ford kutatásai.....	213
IV. 1. 3. 1. Az első közös pont: az újszövetségi példák figyelmen kívül hagyása.....	215
IV. 1. 3. 2. A második közös pont: a constantinus-i éra paradigmája.....	217
IV. 1. 3. 3. A harmadik közös pont: az ószövetségi paradigma.....	218
IV. 1. 3. 4. A negyedik közös pont: a természetjogi érvek	219
IV. 2. A De Magistratibus közelebbről.....	221
IV. 2. 1. Quid sit Magistratus - Micsoda a magisztrátus?	224
IV. 2. 2. Unde sit Magistratus – Mióta van magisztrátus?.....	227
IV. 2. 3. Quales esse debeant qui Magistratu funguntur – Milyen embernek kell lennie aki magisztrátusi tisztséget tölt be?.....	230

IV. 2. 4. Quod sit officium Magistratus – Mi a magisztrátus tiszte?.....	231
IV. 2. 4. 1. Commode.....	235
IV. 2. 4. 2. Honeste.....	235
IV. 2. 4. 3. Pie.....	236
IV. 2. 5. An Magistratus curandae religionis potestatem habeat – Bírja-e a magisztrátus a vallás rendbetételének jogát.....	238
IV. 2. 5. 1. A természetjogi érv.....	240
IV. 2. 5. 2. Az ószövetségi példa.....	241
IV. 2. 5. 3. Impius abusus.....	246
IV. 2. 6. Quousque potestas Magistratus in religione valeat – Meddig terjed ki a magisztrátus hatalma a vallásban?.....	249
IV. 2. 6. 1. A magisztrátus egyház feletti jogkörei.....	254
IV. 2. 6. 2. Consistorium a De Magistratibusban.....	256
IV. 2. 7. An christianis opus sit Magistratu – Szükségük van-e a keresztyéneknek magisztrátusra.....	259
IV. 2. 8. An Christianus possit gerere Magistratum – Arról, hogy lehet-e a keresztyén ember magisztrátus?.....	260
IV. 2. 9. Quid Magistratui debeatur a subditis – Mivel tartozik az ember a magisztrátusnak?.....	261
IV. 2. 10. Qui, e tan Ecclesiastici quoque habendi sint pro subditis – Kik, és közülük is az egyháziak alattvalóknak számítanak-e?.....	263
IV. 2. 11. Quousque sit obediendum Magistratui – Meddig kell a magisztrátusnak engedelmeskedni?.....	267
IV. 2. 11. 1. Wohlfartsstaat – Sicherheitsstaat – Heiligkeitsstaat.....	269
Konklúzió.....	276
Függelékek	
Irodalomjegyzék	

BEVEZETÉS

1558. december 30-án Bern város magisztrátusa felmentette Lausanne vezető lelkészi tisztségéből Pierre Viret-t, és száműzte városállamának területéről. Pierre Viret-nek szülőföldjéről való holtig tartó száműzetése volt a végérvényes lezárása annak a vitának, amely a berni magisztrátus és a Kálvin tanítását követő lelkészek az egyházfegyelem kérdésében folytattak. A vita fő kérdése az volt, hogy kinek a kezébe van letéve az egyházfegyelem gyakorlása, legfőképpen, hogy ki gyakorolhatja az úrvacsorától való eltiltás és a kiközösítés jogát - a zwingliánus modell alapján a civil tisztségviselőkől álló polgári magisztrátus, vagy a kálvini modell alapján az egyházi és világi tisztségviselőkől közösen felálló testület, a konzisztórium?

A konfliktus színterét a genfi-tótól északra fekvő, francia anyanyelvű vidék, a Lausanne központú Pays de Vaud – németül Waadtland - adta, amely 1536-tól a protestáns Bern által megszállt terület volt. Bern szerette volna a reformációt felülről, rendeleti úton bevezettetni a Pays de Vaud-ban, amely próbálkozásában azonban kénytelen volt a Kálvin és Genf hatása alatt álló, jórészt Franciaországból menekült lelkészek szolgálatára támaszkodni. A vita végül a kálvinisták kudarcával zárult, Pays de Vaud-ban a zwingliánus, berni felfogás érvényesült, a vaud-i kálvinisták nagy részét Viret-vel együtt 1560-ra száműzték.

A modern egyháztörténeti irodalom meghatározó képviselői nagy jelentőséget tulajdonítanak a Pays de Vaud-i konfliktusnak, mivel a kálvinizmus Vaud-i kudarcában látják Kálvin Franciaország felé fordulásának okát és ezáltal a kálvinizmusnak nemzetközi mozgalommá növekedését.²

² Figyelmet érdemel ebből a szempontból a néhai Heiko Oberman munkássága: Heiko OBERMAN, *The Impact of the Reformation*, Grand Rapids, William B. Eerdmans, 1994.; UO., *Calvin and Farel, The*

Másfelől a zwingliánus államegyháziság, a későbbi területiális államegyházak, a pfalzi erastianizmus, a holland remonstránsok, a Tudor abszolutista anglikánizmus is táplálkozott ebből a konfliktusból, hiszen mind Erastus,³ mind pedig az anglikán John Whitgift⁴ előszeretettel nyúlt az állam egyház feletti főségének igazolásához ahhoz a műhöz, amely közvetlenül Viret száműzetése után jelent meg Bernben, mégpedig Wolfgang Musculus Dusanus⁵ berni teológus dogmatikájának *De Magistratibus* fejezetéhez.⁶

A Pays de Vaud-i konfliktus közvetve tehát messzeható hullámokat kavart, amelyek nagy része még feltáratlan, hiszen a konfliktusnak Kálvin utolsó, 1559-es *Institutio*-jának politikai teológiájára gyakorolt esetleges hatását még meg sem említettük.

Dolgozatom első része a következő szempontok alapján igyekszik bemutatni a Pays de Vaud-i konfliktus hátterét.

Fontos szempont a konfliktus politikai hátterének feltárása, különösképpen is Pays de Vaud-nak a konfliktus alatti időszakban, 1536-tól 1564-ig terjedő politikai bizonytalansága. Egészen az 1564-es lausanne-i szerződésig, amely véglegesen is Bern javára ítélte a területet, Pays de Vaud-ra mindvégig igényt tartott a területet 300 évig uralma alatt tartó Savoyai Hercegség, nem egyszer a katonai konfliktus és a német-római császárral való fegyveres szembekerülés rémképét is felidézve a berniek számára. A vizsgált időszakot jellemző bizonytalan politikai milió figyelembevétele rendkívül fontos annak a megértéséhez, hogy miért is ment olyan nehézkesen és megannyi visszasságtól terhesen Pays de Vaud-ban a reformáció bevezetése. A Bern, Genf, Lausanne közötti

Dynamics of Legitimation, Journal of Early Modern History, 2(1998), 32-60.; különösképpen is: UO., *Europa Afflicta: The Reformation of the Refugees*, Archiv für Reformationsgeschichte, 83(1992), 91-110.; öt követi: Michael W. BRUENING, *Calvinism's First Battleground*, Dordrecht, Springer, 2005.

³ Ruth WIESEL-ROTH, *Thomas Erastus - Ein Beitrag zur Geschichte der reformierten Kirche und zur Lehre von der Staatssouverenität*, Baden: Lahr, 1954.

⁴ Helmut KRESSNER, *Schweizer Ursprünge des anglikanischen Staatskirchentums*, Gütersloh, C. Bertelsmann, 1953 (Schriften der Reformationsgeschichte, 170).

⁵ Wolfgang Musculus Dusanus életéhez lásd: Stephan LIPPOLD, *Wolfgang Musculus (1497-1563) = Lebensbilder - Geschichte und Kunst in Bildnissen aus Schwaben*, Hrsg. Hans FREI, Barbara BECK, Oberschönenfeld, Museumsdirektion des Bezirks Schwaben, 2002.; Marc van WIJNKOOP LÜTHI, *Orbis habet libros nostri monumenta laboris. Wolfgang Musculus und der Buchdruck seiner Zeit = Musculiana*, Hrsg. Marc van WIJNKOOP LÜTHI, Thun, Zur Paraburi, 1999.; Marc van WIJNKOOP LÜTHI, *Reformator, Europäer, Flüchtling*, UniPress – Forschung und Wissenschaft an der Universität Bern, 1998. december; LÁNYI Gábor János, *Wolfgang Musculus Dusanus élete és művei*, Studia Caroliensia, 1(2005), 3-22.

⁶ Wolfgang MUSCULUS, *Loci communes in usus sacrae theologiae candidatorum parati*, Bázal, Johannes Herwagen, 1560, 702-827.

politikai játszmák teológiai területen is éreztették hatásukat, ezért ezek vizsgálata is lényeges szempont a konfliktus háttérének teljesebb feltárásához.

A következő, dolgozatom által kiemelt szempont a Pays de Vaud-i reformáció nehézkes bevezetése és lényegében kudarca, amely mögött a Vaud-i katolicizmusnak az átlagosnak magasabb erkölcsi színvonalát; a berniekkal szembeni alapvető vaud-i ellenszenvet; a francia-német kulturális különbséget; és a berni magisztrátusnak a katolikus papság megnyerésére tett, végeredményben azonban eredményt nem hozó toleranciáját láthatjuk majd meg.

Szintén lényeges a berni és kálvini reformáció-modell különbségeit is tekintetbe vennünk. Amint az az 1540-es évekre bizonyossá vált, a berni, intézmények és rendeletek által felülről vezérelt reformáció hamis reménységet dédelgetett akkor, amikor úgy gondolta, hogy az evangélium szabad hirdetésének bevezetése elégséges lesz ahhoz, hogy a vaud-iak elforduljanak a katolicizmustól és az evangéliumi reformáció őszinte követőivé legyenek. A berni reformáció kudarca erősítette meg a vaud-i kálvinistákat abban, hogy az igehirdetés és tanítás mellett az egyházfegyelem szigorú és következetes gyakorlása a kulcs Vaud reformálásához, ehhez pedig nézőpontjuk szerint elengedhetetlen volt, hogy az úrvacsorától való eltiltás és a kiközösítés joga ne nemtörődöm polgári tisztségviselők, hanem arra alkalmas választott egyházi és világi vegyes testületre, a konzisztóriumra legyen bízva. A berniek felülről és kívülről, a kálvinisták alulról és belülről kívántak reformálni, a társadalom reformálása helyett a szív reformálására helyezték a hangsúlyt, törekvésükben azonban olyan jogokat kívántak magukénak, amelyet a berni magisztrátus magától elidegeníthetetlennek tartott, ráadásul az eszközei is meg voltak, hogy ezen jogait hathatósan meg is őrizhesse.

Dolgozatom második része a Bern reformációját meghatározó *Berner Synodus* eredeti, 1532-es német változatának, különösképpen is az egyházfegyelem ügyében hozott szabályozásait vizsgálja.⁷

Ezen rész fő felismerése, hogy a berniek nem egyfajta alapvető nonkonformizmusból, vagy rossz szándékból állták útját a vaud-i kálvinizmus

⁷ *Der Berner Synodus von 1532: Edition und Abhandlungen zum Jubiläumsjahr 1982*, kiad. Gottfried Wilhelm LOCHER, Neukirchen, Neukirchener Verlag, 1982.

kezdeményezéseinek, hanem sok félreértésre és konfliktusra a *Berner Synodus* kidolgozatlan, sok értelmezési hézagot hagyó megfogalmazásai és intézkedései adtak okot. Fontos felismernünk azt, hogy a *Berner Synodus* inkább hitvallás és nem egyházrendtartás, még akkor is ha bizonyos esetekben ez utóbbiként használták. Egyházszerkezeti, egyházigazgatási kérdések csak elvétve, nem megfelelően kidolgozva, néhol pongyolán megfogalmazva szerepelnek benne, amelyek szintén hozzájárultak a Bern és a vaud-i kálvinisták közötti tisztázatlanságok kialakulásához és a konfliktus kiszélesedéséhez.

Dolgozatom harmadik része a konfliktus személyes szeptét mutatja be, mégpedig hogy miként árnyékolta be Kálvin egyre romló berni reputációja Viret-nek és társainak berni megítélését és tette elkerülhetetlenné az 1558-as száműzetést. A Bucer-, Caroli-, a Bolsec-, a Servet-, a Zebedée-ügyek hatására Kálvin egyre rosszabb színben tűnt fel Bernben, amely rossz megítélés borítékolta a berniek Viret indítványaira tett folytonos elutasítását és a konfliktus 1558-as tetőfokára hágását.

Szintén itt kerül részletes bemutatásra maga az 1558-as tetőpont is, különös hangsúlyt kapva benne Viret és Kálvin *Corpus Reformatorum*ban fennmaradt levelezése, illetve jobban mondva a közöttük lévő kommunikáció feltűnő hiánya.⁸

Dolgozatom negyedik, záró része a konfliktus utózöngéjeként is felfogható musculusi *De Magistratibus* vizsgálja meg, főként abból a szempontból, hogy valóban a vaud-i kálvinisták ellen íródott-e, ahogyan azt a 20. század első felének egyháztörténései kihangsúlyozták.⁹ Ezen rész első fele főleg James Thomas Ford augsburgi kutatásaira,¹⁰ valamint Johanna Will-Armstrong Musculus Szentíráskommentárjainak vizsgálatait¹¹ segítségül hívva láttatja, hogy a musculusi államegyház-elmélet (*Staatskirchentheorie*)

⁸ KÁLVIN János, *Opera quae supersunt omnia = Calvini Opera 1-59, Corpus reformatorum 29-88*, ed. Guilielmus BAUM, Eduardus CUNITZ, Eduardus REUSS, Brunswick-Berlin, 1863-1900.

⁹ Ezt a felfogást képviselik: Johannes HECKEL, *Cura Religionis. Ius in Sacra. Ius circa Sacra = Kirchenrechtliche Abhandlungen* 117/118(1938); Helmut KRESSNER, *Schweizer Ursprünge des anglikanischen Staatskirchentums*, Schriften der Reformationsgeschichte 170 (Güttersloh: C. Bertelsmann, 1953).

¹⁰ James Thomas FORD, *Wolfgang Musculus on the Office of the Christian Magistrate*, Archiv für Reformationsgeschichte, 91(2000), Güttersloh, Güttersloher Verlag, 2000.

¹¹ Johanna WILL-ARMSTRONG, *Musculus' Auseinandersetzung mit der Beegründung der Kirchengründung = Wolfgang Musculus (1497-1563) und die oberdeutsche Reformation*, Hrsg. Rudolf DELLSPERGER, Rudolf FREUDENBERGER, Wolfgang WEBER, Berlin, Akademie Verlag, 1997.

semmiképpen nem a Pays de Vaud konfliktusra adott válaszreakcióként fogalmazódhatott meg, mivel Musculus zwingliánus teológiájának már három évtizeddel előtte is sajátja volt.

Ezen rész második felében maga a *De Magistratibus* eredeti, 1560-as szövege kerül elénk, szintén azt bemutatandó, hogy méghogyha valóban kiemelt hangsúllyal is szerepel a műben a világi magisztrátus egyház feletti hatalmának a hangsúlyozása, mégis a mű elsődlegesen célpontjai nem Kálvin és vaud-i követői, hanem a Katolikus Egyház.¹² A *De Magistratibus* elsődleges célja nem a vaud-i kálvinisták egyházfegyelemhez való jogának az elvitatása, hanem elsősorban a reformáció felé kacsingató városi magisztrátusoknak a *cura religionis*-hoz való jogának biztosítása volt.

Dolgozatom tehát betekintést ad az 1559-ben tetőző Pays de Vaud-i konfliktus hátterébe, feltárva annak politikai, teológiai, egyházi rendtartásbeli, személyi hátterét, valamint annak vélelmezett hatását Wolfgang Musculus *De Magistratibus*ára.

¹² Wolfgang MUSCULUS, *Loci communes in usus sacrae theologiae candidatorum parati*, Bazel, Johannes Herwagen, 1560.

„Du sollst den Bärentanz anführen!“ –

„Neked kell a medvetáncot vezetned!”

Berchtold Haller levele Zwinglinek¹³

I.

A VITA HÁTTERE

¹³ *Haller levele Zwinglinek, HASLER, i. m., 37.*

I. A VITA HÁTTERE

I. 1. SVÁJC REFORMÁCIÓJA – A REFORMÁCIÓ SVÁJCA

(ÁLTALÁNOS TÖRTÉNELMI HÁTTÉR)

A Pays de Vaud-ban lezajlott vita háttérének teljesebb megértéséhez elengedhetetlen, hogy röviden megismerkedjünk a reformátori mozgalom svájci történetével. Ennek keretén belül néhány olyan egyedi politikai fogalom (*Eidgenossenschaft*, mandatált- és közös igazgatású területek) is bemutatásra kerül, amelyek ismerete szintén fontos lesz a későbbiek folyamán. Vizsgálatunkban kiemelt hangsúlyt kap a vita egyik főszereplőjének, Bern reformációjának a bemutatása.

Svájc egyedi politikai, társadalmi és földrajzi sajátosságai az ország reformációjának jellegére is rányomták bélyegüket. Svájc a késő középkorban még önmaga politikai identitását sem találta meg igazán. A Svájci Államszövetség, vagy Konfederáció lényegét sokkal jobban összefoglalja az, ahogyan azt ők maguk nevezik – *Eidgenossenschaft* – ami körülírva mintegy annyit tesz: azok, akik egy esküben részesek.¹⁴ Mégpedig abban az „örök esküben,” amit az „öskantonok,” Schwyz, Uri és Unterwalden lakói, 1291-ben a festői Rütli réten kötöttek egymással, hogy Habsburg hűbéruraik túlkapásaival szemben közösen szállnak síkra érdekeikért.¹⁵

Mivel a Német-Római Birodalom és Itália közötti hegyi hágók biztosítása érdekében létfontosságú volt az ezen a területen élőkkel való jó viszony fenntartása, a

¹⁴ A Svájci Konfederáció vizsgált időszakbeli térképhez lásd: Függelékek – térkép 7. „Die Eidgenossenschaft 1536-1797” A térkép forrása: *Historischer Atlas der Schweiz*, Hrsg. Hektor AMMAN, Karl SCHIB, Aarau, H.R. Sauerländer, 1958, 33.

¹⁵ A Svájci Államszövetség formálódásához lásd: Emanuel Peter LA ROCHE, *Das Interregnum und die Entstehung der Schweizerischen Eidgenossenschaft*, Bern-Frankfurt am Main, Lang, 1970.; *Geschichte der Schweiz – und der Schweizer*, Hrsg. Beatrix MESMER, Basel-Frankfurt am Main: Helbing und Lichtenhahn, 1983, 1:151-160.; *Chronik der Schweiz*, Hrsg. Christian SCHÜTT, Bernhard POLLMANN, Dortmund-Zürich, Chronik Verlag - Ex Libris, 1987, 138.

Hohenstauff császárok *reichsfrei* jogot adományoztak az őskantonoknak, amely mentesítette őket hűbéruruk befolyása alól és közvetlenül a császárnak és a *Reichstagnak* rendelte őket alá. Egy közeli, mindig az önös érdekeit szem előtt tartó földesúr helyett a távoli császárral való kapcsolat lényegesen szabadabb mozgásteret és nagyobb függetlenséget jelentett az őskantonok számára, amely privilégiumok más területek, sőt városok lakosainak is felkeltették az érdeklődését, akik sorra csatlakoztak az őskantonok esküjéhez, hogy részesülhessenek a *reichsfrei* státusz áldásaiban. Az ős ellenségnek, a Habsburgoknak a császári trónra kerülésekor az „*Eidgenossen*” nemcsak hogy megőrizték, de ki is szélesítették privilégiumaikat, amikor Miksa császár felett döntő győzelmet arattak a dornachi csatában (1499).¹⁶

A győzelem egy olyan *Eidgenossenschaft*-ot eredményezett, ami ugyan *de jure* még mindig a Német-Római Birodalom szerves része volt, de amely *de facto* egy önálló és független államként funkcionált, ha egyáltalán nevezhetjük államnak a szövetségek és a néha elég könnyelműen értelmezett hűségeskük azon szövédékes rendszerét, amely a kantonokat lazán egybefűzte egymással. Ahogyan G. R. Potter történész megfogalmazza: „*a konfederációnak nem volt alkotmánya, nem volt rendszeres képviselői gyűlése, nem volt végrehajtó hatalma, fővárosa, kincstára, kancelláriája, még saját pecsétje sem.*”¹⁷ A kantonokat összekötő szinte egyetlen tényező az a közös érdek volt, amely prosperálóbbnak látta a Német-Római Birodalomtól való függetlenedést, mint a vele való egységet. Az összetartozást erősítette az általános Habsburg-ellenesség és a katolikus hit, és így már jobban meg is érthetjük, hogy mennyire veszélyesnek tűnhetett az *Eidgenossenschaft* további fennmaradása szempontjából az a romboló hatás, amit a reformáció ez utóbbi összekötő tényezőre gyakorolt. A régi rend hívei, a Konfederáció egysége és vérrel kivívott szabadsága elleni támadásként fogták fel az összetartozást biztosító katolicizmusnak a reformáció terjedése általi meggyengülését. Az egyházi reformok szorgalmazása sokak számára hazaárulásnak tűnt, mivel az alapjaiban rengette meg az *Eidgenossenschaft* amúgy is instabil politikai egységét.¹⁸

¹⁶ Svájc Habsburgoktól való függetlenedésének történetét lásd: *Die Habsburger zwischen Aare und Bodensee*, Hrsg. Peter NIEDERHÄUSER, Zürich, Chronos, 2010; SCHÜTT, *i. m.*, 214.

George Richard POTTER, BONJOUR E., H.S. OFFLER, *A Short History of Switzerland*, Oxford, 1952, 101.

¹⁸ *Ökumenische Kirchengeschichte der Schweiz*, Hrsg. Lukas VISCHER, Lukas SCHENKER, Rudolf DELLSPERGER, Fribourg-Basel, Paulusverlag-Friedrich Reinhardt Verlag, 1998, 100.; A Svájci Államszövetség politikai sajátságaihoz lásd: Denis de ROUGEMONT, *Die Schweiz: Modell Europas: Der*

Különösképpen is kiváltotta az ellenszenvet az, hogy a kezdeményezés ráadásul olyan helyről érkezett mint Zürich, amely az egész konföderáció feketebárányának számított, amióta egy, az őskantonokkal folytatott területi vita (Toggenburg fölött) folytán a svájciak ősellenségével a Habsburgokkal kötött szövetséget 1440-ben. Zürich opportunista lépése hatalmas felháborodást keltett az *Eidgenossenschaft*on belül, aminek eredményeképpen egy évtizedig elhúzódó megtorló háborút indítottak a város ellen (*Alter Zürcherkrieg*, 1440-1450), ami Zürich behódolásával zárult.¹⁹

De a katonai és politikai vereségnél is súlyosabb volt az a bizalomvesztés, amivel Zürich ezek után kantontársai között szembesülni kényszerült. A *Zürcherkrieg* után a kantonok mindig is gyanakvással figyelték Zürich lépéseit. Vajon mikor is hozakodik elő Zürich újra valamilyen meglepő, az *Eidgenossenschaft* bevett rendjét és szokásait gyökeresen felforgató kezdeményezéssel? Zürichből nem származhatott próféta. Zwingli fellépése is bizonytalán a régi reflexeket váltotta ki: a zürichiek már megint valami olyanra készülnek, amiből csak nekik lehet hasznuk, miközben veszélybe sodorják a Konföderáció nehezen megszerzett jogainak és privilégiumainak sorát.²⁰

A gyanakvást csak még jobban elmélyítette az az általános különbség, sőt ellentét ami a Konföderáció városai és a vidéki lakosság, főleg a Német-Római Birodalommal szorosabb kapcsolatot ápoló európai szintű városok és az alpesi völgyek lakossága között húzódott és amely mind a kultúra, mind pedig a gazdasági élet területén éreztette hatásait.²¹ Míg a városok fő bevételi forrása a kereskedelemből és mesterembereik munkájából származott, addig a zord klímájú hegyi falvakban az állattenyésztés és földművelés helyett is a fő bevételi forrást egyre inkább a hadrafogható férfiak különféle idegen, leginkább francia vagy pápai zsoldba szegődése jelentette. Az őskantonok lakosai főleg a pápa seregeibe szegődtek el, amely csak még jobban megerősítette ezen területeknek a

schweizerische Bund als Vorbild für eine europäische Föderation, Wien-München, Molden, 1965.; *Handbuch der Schweizer Politik*, Hrsg. Ulrich KÖTLE, Zürich, Neue Zürcher Zeitung, 1999.

¹⁹ Az *Alter Zürcherkrieg* részletes történetéhez lásd: Peter NIEDERHÄUSER, Christian SIEBER, Ein „Bruderkrieg“ macht Geschichte: *Neue Zugänge zum Alten Zürichkrieg*, Zürich: Chronos, 2006.; Alois NIEDERSTÄTTER, *Der Alter Zürichkrieg: Studien zum österreichisch-eidgenössischen Konflikt sowie zur Politik König Friedrichs III. In den Jahren 1440 bis 1446*, Wien, Böhlau, 1995.; SCHÜTT, i. m., 192.

²⁰ Zwingli életéhez és különösen is Svájc reformációjára gyakorolt hatásához lásd: Gottfried W. LOCHER, *Zwingli und die schweizerische Reformation*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1982; George Richard POTTER, *Zwingli*, Cambridge, Cambridge University Press, 1976.; Ulrich GÄBLER, *Huldrych Zwingli – His Life and Work*, Philadelphia, Fortress Press, 1986.

²¹ Bruce GORDON, *The Swiss Reformation*, Manchester, University Press, 2002, 25.

katolicizmushoz fűződő elkötelezettségét. Ezzel szemben a svájci reformáció sajátossága, hogy kéz a kézben haladt a humanizmussal és vele együtt a zsoldoskatonaság (*Reislaufen*) eltörlésének igényével, mélyen sértette az őskantonok (Schwyz, Uri, Unterwalden, Luzern, Zug) gazdasági érdekeit is.²²

Ennek függvényében a reformáció kevés követőt tudhatott magáénak a vidéki lakosság körében. Ahogyan korábban maga Zwingli is, sok helyi pap egyben pápai ágens – toborzótiszt – is volt, akiknek munkájáért a *curia* jól jövedelmező *Pensio*nt folyósított, és hogyha akadt is némely faluban olyan lelkész, vagy kolostorban olyan szerzetes, aki magáévá tette az evangéliumi reformáció eszmeiségét mindenképpen ők voltak kisebbségben.²³

Így volt ez a városokban is, még akkor is, hogyha a svájci reformáció elsősorban városi mozgalom volt. Az egyházi társadalmon belül elenyésző kisebbségben lévő reformátorok egyetlen esélye az volt, hogyha egy városi magisztrátust meg tudtak nyerni az egyházi reform ügyének. Ezen törekvésüket segítette az, hogy a Konfederáció városai meglátták a reformációban azt az eszközt, amelynek segítségével a császártól való függetlenedés után immár a pápától és püspökeiktől való függéstől is megszabadulhatnak; rátehetik kezüket a kolostorok pénzére, egyházi javadalmakra, földekre; sőt maguk gyakorolhatják a püspöki bíraskodás jogát.²⁴

Ami kulcsfontosságú volt a városi magisztrátus megnyerése terén az az, hogy bírt-e egy város olyan elkötelezett prédikátorral, aki képes volt megszervezni városában a reformáció mellett álló klerikus és laikus elemeket; képes volt prédikációival megnyerni a nép szimpátiáját és végül akár spirituális érvekkkel, akár a reformáció evilági hasznainak hangsúlyozásával képes volt-e megnyerni a befolyásosak jótetszését. Mindezt szem előtt tartva azt is láthatjuk, hogy magasan kiemelkedő egyéniségekkel nem találkozunk a svájci reformáció palettáján. Zwingli ilyen volt, de például akár Bazel, akár Bern esetét megvizsgálva azt mondhatjuk, hogy az áttörés sohasem egy rendkívüli képességű

²² A svájci népesség sokszínűségéhez és az ebből fakadó konfliktusokhoz lásd: *Die Schweiz in ihrer Vielfalt*, hrsg. Schweizer Brevier, Schönbühl-Bern, Hallwag Kümmerly-Frey, 2004.; SCHÜTT, *i. m.*, 219.

²³ GÄBLER, *i. m.*, 30.

²⁴ A városok reformációra való motiváltságának jó összefoglalója: Steven OZMENT, *The Reformation in the Cities: The Appeal of Protestantism to Sixteenth Century Germany and Switzerland*, New Haven: Yale University Press, 1975.

személynek, hanem sokak összefogásának, kitartásának és a magisztrátusok megfontolt reformokra való hajlandóságának a következménye volt.²⁵

Ahogy magát az *Eidgenossenschaft*ot is nehéz egységes jellemvonásokkal illetni, így a svájci reformáció mozgalmát is a sokszínűség, a helyi sajátosságok és lokalitás jellemezte: minden egyes város vagy vidék reformációjának győzelme vagy kudarca külön történet. A város, amellyel szinte kivétel nélkül minden svájci reformátor kapcsolatban állt kezdetben Bazel volt, amely erős humanista jelleget kölcsönzött a svájci reformáció kezdeti vonalának. Bazel befolyása azonban megmaradt a szellem szintjén. Városi tanácsa – hasonlóan a többi nagyobb svájci városéhoz – vonakodva, csak hosszas győzködés és óvatos körülpuhatolozás után tette magáévá hivatalosan is az egyházi reformok ügyét 1529 februárjában.²⁶ Bazel majd évtizedes vonakodása miatt a nagy áttörést az első zürichi disputa hozta el 1523 januárjában, aminek eredményeképpen Zwingli Zürichje vált a konföderáció reformációjának élharcosává.²⁷

Az 1520-as évek közepére Svájcban csak néhány helyen tűnhetett bíztatónak a reformáció helyzete, főleg olyan Zürich közeli területeken, amelyeket amúgy is szoros politikai, kulturális és gazdasági szálak fűztek Zwingli városához. Szent Gallenben döntő tényezőnek bizonyult, hogy 1525-ben az evangéliumi mozgalom helyi vezetője, Joachim Vadianus lett a város polgármestere. A híres humanista tudós higgadtan és megfontolva, lépésről-lépésre vitte véghez a város reformációját, bár az igazán komoly lépésekre itt is csak a berni disputa győzelme (1528) után kerülhetett sor. Rövid ideig a város reformációja a híres apátságra is kiterjedt, amelyet megfosztottak díszeitől és 1529-ben a misézést is megtiltották. A kappeli béke után (1531) azonban újra régi jogaiba helyezték vissza az apátságot, míg a város megmaradt reformáltként.²⁸ Komoly, Zürich által támogatott reformatori mozgalom bontakozott ki Graubündenben, Glarusban, Apenzellben és Thurgauban is.²⁹

²⁵ Hans Rudolf LAVATER, *Zwingli und Bern = 450 Jahre Berner Reformation Beiträge zur Geschichte der Berner Reformation und zu Niklaus Manuel*, Hrsg. Hans Rudolf LAVATER, Bern: Historisches Verein des Kantons Bern, 1980, 94.

²⁶ GORDON, *i. m.*, 111.

²⁷ LOCHER, *i. m.*, 22.

²⁸ GORDON, *i. m.*, 91.

²⁹ A Zürich befolyásolta kelet-svájci reformációk jó összefoglalását lásd: George Richard POTTER, *Zwinglian Synods in Eastern Switzerland 1529-1531*, *Journal of Ecclesiastical History*, 26(1975), 261-266.; lásd még: Ernst BOHNENBLUST, *Geschichte der Schweiz*, Erlenbach-Zürich, Eugen Rentsch, 1974, 240kk.

I. 1. 1. A KÖZÖS IGAZGATÁSÚ TERÜLETEK PROBLÉMÁJA

Ez utóbbi terület – Thurgau - esete pedig már azt is előrevetítette, hogy mi is lesz a reformált és katolikus kantonok közötti feszültség egyik elsődleges oka. Thurgau ugyanis úgynevezett közös terület - *gemeine Herrschaft* - státuszt töltött be az *Edgenossenschaft*-ban. Így hívták azokat a területeket, amelyek valamely kantonok közötti *ad hoc* szövetség területszerző háborúja révén kerültek a Konfederáció tulajdonába, és amelyek közigazgatását a területet megszerző kantonok közösen végezték. Thurgau az 1499-es sváb háborút követően került Zürich valamint Schwyz, Uri, Unterwalden, Luzern és Zug közös ellenőrzése alá.³⁰ Míg Zürich támogatta az evangéliumi szellemű prédikátorok jelenlétét Thurgauban, addig a „belső helyek” - „*innere Orte*” - néven emlegetett öt kanton (Schwyz, Uri, Unterwalden, Luzern és Zug) határozottan elzárkózott a terület reformálása elől. Zürich igyekezett mindent megtenni a terület reformációjának előmozdítása érdekében, de emellett fontos volt neki a belső helyekkel való békesség megőrzése is. Amikor 1524-ben feldühödött parasztok megrohamozták az ittingeni karthauzi kolostort és megverték a szerzeteseket, Zürich elfogatta a főkolomposokat és kivégeztette őket. A konfliktus olyannyira elmérgesedett, hogy amikor a terület katolikus érzelmű helytartója (*Vogt*) átutazóban egy zürichi fogadóban időzött és sértő megjegyzéseket tett a reformációra, a városi tanács elfogatta és lefejeztette.³¹

A terület vallási irányvonalát az 1529-es első kappeli béke a reformáció, a második pedig a katolicizmus javára rendezte. A *gemeine Herrschaften* vallási hovatartozásának kérdése más kantonok között is elhintette a vizzály magvait. Ahogyan a Német-Római Birodalomban, úgy Svájcban is az egyes területek vallási hovatartozását végül az határozta meg, hogy a terület fölött melyik város vagy kanton volt képes jobban érvényesíteni a befolyását, akár politikai, akár katonai eszközökkel.

Ebben a légkörben döntő fontosságú volt, hogy melyik oldalhoz húznak a legbefolyásosabb városok. A hegyi területekkel hagyományosan jó viszonyt ápoló kisebbségek, Luzern, Zug, Chur valamint a francia nyelvű Fribourg a katolicizmushoz húzott,

³⁰ SCHÜTT, *i. m.*, 214.

³¹ GORDON, *i. m.*, 94.

míg a többiek, Schaffhausen, Szent Gallen és Bázeli kivártak.³² Az 1520-as évek közepén még minden lehetséges volt. Az is, hogy a városok végül csatlakoznak és aztán őket követve a falusias kantonok is beadják a derekukat, vagy hogy egy egységes katolikus front születik, amely Zürichnek az *Eidgenossenschaft*-ből való kizárását, vagy akár az *alter Zürcherkrieg*-hez hasonló katonai behódoltatását is eredményezheti. A kantonok „vigyázó szemeiket” Bernre vetették, amely egymaga nagyobb katonai potenciállal rendelkezett, mint az összes többi kanton együttvéve.³³ Kihez fog Bern csatlakozni?

Bern - amely erre az időszakra vitathatatlanul a konföderáció mind területben, mind pedig katonai potenciálban leghatalmasabb városává vált - döntését Zwingli is kulcsfontosságúnak tartotta. Amikor 1523 júliusában, fél évvel a zürichi disputa sikere után Niklaus von Wattenwyl, a berni Münster dékánja, felvetette egy összkonföderációs hitvita ötletét, amelyen a kantonok remélhetőleg a reformációnak kedvezve megvitathatnák a vallási megújulás ügyét, Zwingli válaszelevelében (1523. július 31.) Wattenwyl figyelmébe ajánlotta, hogy Bern megnyerése és támogatása nélkülözhetetlen a svájci reformáció további terjedéséhez: „*Először a te medvéidet³⁴ kellene arra rávenni, hogy az ügyben szóban és tettben megmozduljanak.*”³⁵

Ezek a szavak jelzik számunkra, hogy Zwinglinek már 1523-ban elkészült stratégiája volt a reformáció elterjesztését illetően, amely stratégiában Bern kulcsfontosságú szerepet töltött be. A stratégia csak 1531. augusztusában, Zwinglinek a *Was Zürich und Bern not zu betrachten sey in dem fünffürtischen Händel* címmel megjelent röpiratának formájában került a nyilvánosság elé, de a Wattenwyl levél jelzi, hogy már a svájci reformáció hajnalán, 1523-ban készen volt.³⁶ A röpirat egy Zürich és Bern által közösen vezetett evangéliumi mozgalom vízióját vázolja fel, amely elvezethet az egész *Eidgenossenschaft* reformációjához és addig soha nem látott egységbe kovácsolhatja a széthúzó kantonokat.

Érthető tehát, hogy Zwingli minden lehetséges eszközt megragadott, hogy Bernben a reformáció áttörését lehetővé tegye. Ebben leghűségesebb segítőtársa Berchtold Haller, a

³² *A Katolikus Egyház Svájcban*, szerk. Guy BEDOUELLE, Bp., Magyar Katolikus Püspöki Kar Egyháztörténeti Bizottság, 2004, 151-157.

³³ MESMER, *i. m.*, 1:291-350.

³⁴ Városuk címerállata miatt a medve a berniek szinonimája

³⁵ „Zuerst wird man Deine Bären dazu überreden müssen, dass sie der Sache mit Rat und Tat gewogen sein mögen.” LAVATER, *Zwingli und Bern*, 68.

³⁶ POTTER, *Zwinglian Synods...*, 261.

berni Münster vezető papja volt, aki a város evangéliumi érzelmű klerikusait próbálta megszervezni, míg a berni reformáció laikus szárnyának vezető egyénisége Niklaus Manuel, egy igazi reneszánsz polihisztor volt, aki azonban mindvégig hideg távolságtartással viseltetett a zürichi reformátor iránt.³⁷ A zürichi támogatás főleg a reformáció irodalmának Bernbe szállításában és Haller lelkigondozásában nyilvánult meg,³⁸ de például Zwingli 1523-ban a világi kormányzat szerepéről írt rendkívül jelentős alkotását – a „*Von götlicher und menschlicher gerechtigkeit*”-ot - is a berni tanácsnak ajánlotta, rámutatva arra, hogy milyen „hasznot” is hozhat nekik a reformációhoz való csatlakozás:

„Ebben a munkában meg fogjátok látni, hogy Krisztus evangéliuma nem a magisztrátus ellen van és nem okoz viszályt a földi javak tekintetében.³⁹ /.../ A Krisztus evangéliuma megerősíti a magisztrátust, azt tanítja ami helyes és fenntartja a harmóniát az emberek között.”⁴⁰

A berniek megnyerésébe befektetett energia az 1520-as évek közepén azonban még semmi jelentősebb eredményt nem mutathatott fel. A berni klérusnak és magisztrátusnak csak egy szűk köre állt ki elkötelezetten a reformáció ügyéért; Niklaus Manuel a pápás egyházat gyalázó farsangi *performance*okat (*Fastnachtspiele*, 1523) rendezett, amelyek a legalsóbb néprétegek körében is kívánatossá tették a reformáció törekvéseit, de a városi tanács nem volt hajlandó egyértelműen állást foglalni.⁴¹ Ehelyett kétértelmű intézkedésekkel, úgynevezett *Religionsmandatok* kibocsátásával próbálta meg a felkorbácsolt vallásos kedélyeket nyugodtabb mederben tartani és a végső döntést - ameddig csak lehet - elhalasztani.⁴²

³⁷ Berchtold Hallerhez lásd: *Berchtold Haller*, Hrsg. Donald HASLER, Bern: Synodrat der Evangelisch-reformierten Kirche des Kantons Bern, 1994.

³⁸ Zwingli Bernre gyakorolt hatásáról legbővebben lásd: Hans Rudolf LAVATER, *Zwingli und Bern = 450 Jahre Berner Reformation Beiträge zur Geschichte der Berner Reformation und zu Niklaus Manuel*, Hrsg. Hans Rudolf LAVATER, Bern: Historisches Verein des Kantons Bern, 1980; illetve: Walther KÖHLER, *Zwingli und Bern*, Tübingen, J. C. B. Mohr, 1928.

³⁹ Ulrich ZWINGLI: *Divine and Human Righteousness = Huldrych Zwingli's Writings*, eds. H.W. PIPKIN and E.J. FURCHA, Allison Park, 1984, 4.

⁴⁰ ZWINGLI, *i. m.*, 4.

⁴¹ Niklaus Manuel Deutsch *Fastnachtspiel*-jeihez lásd: D. van ABBÉ, *Change and Tradition in the Work of Niklaus Manuel of Berne (1484-1531)*, *The Modern Language Review*, 47(1952/2), 181-198.; a művek eredetiben: Niklaus MANUEL, *Fastnachtspiele*, Bern, Verlag von C. A. Jenni, 1836; Beat SCHLÄPFER, *Schauspiel in der Schweiz – Theater und Publikum in fünf Jahrhunderten*, Zürich, Pro Helvetia, 1999.

⁴² Kurt GUGGISBERG, *Bernische Kirchengeschichte*, Bern, Paul Haupt, 1958, 84-89.

I. 1. 1. BADENI VERESÉG, BERNI GYŐZELEM

A bizonytalankodó városokkal ellentétben a katolikus oldal végül a tettek mezejére lépett. Még 1524. április 8-án Luzern, Uri, Schwyz, Unterwalden és Zug szövetséget kötött egymással, amelyhez később Fribourg és Solothurn is csatlakozott. A szövetség Johann Faber, konstanzi püspök titkára révén felvette a kapcsolatot a Német-Római Birodalom reformációellenes erőivel. Fő céljuk az volt, hogy megpróbálják Zwinglire is kiterjeszteni a Luther követőire 1521-ben Wormsban kimondott birodalmi átkot. Törekvésükhöz kapóra jött, hogy ugyanebben az időszakban Johannes Eck, ingolstadti teológus, Luther 1519-es lipcei disputánsa és a katolikus oldal legkiemelkedőbb teológusa hitvitára hívta ki Zwinglit (1524. augusztus 13.).⁴³

A nagy német parasztháború nyugtalanító hírei és az általa gerjesztett néhány kisebb svájci parasztfelkelés rövid időre ugyan elterelte a figyelmet a Zwingli-Eck vitáról, de ugyanakkor meg is erősítette az ellenlábásokat abban, hogy a vallás ügyét mielőbb rendezni kell. A katolikus oldal bőszen mutogatott a reformáció felforgató hatásaira, míg az evangéliumi mozgalom tisztázni akarta magát a forradalmi radikális reformációval való azonosítás vádjá alól.⁴⁴

A vitára végül csak Zwingli és Eck két évnyi pamflettharca után 1526-ban került sor Badenben, ahová azonban Zwingli nem ment el, mert a katolikus oldal előkészületeiben, a helyszín és a döntőbírók megválasztásában sokkal inkább egy koncepció per elemeit, mintsem egy pártatlan és egyenlő elbánást biztosító vita körülményeit látta meg. Így a zürichi reformátor inkább vállalta a távolmaradás ódiumát, mintsem hogy kitegye magát és a reformáció ügyét egy esetleges eretnekper veszélyének. Távolmaradását igazolandó egy „nacionalista” érvhez folyamodott, mégpedig azt vetette a katolikus kantonok szemére, hogy mindig olyan előszeretettel vádolták meg Zürichet és a reformációt hazaárulással és a régi rend felborításával, most pedig éppen ők azok, akik a svájciak szabadságát egy német Birodalmi Gyűlés (a Wormsi Ediktum) határozatának érvényesítésével akarják megcsorbítani.⁴⁵

⁴³ GÄBLER, *i. m.*, 111.

⁴⁴ MESMER, *i. m.*, 1:46-48.

⁴⁵ GÄBLER, *i. m.*, 112.

Zwingli távollétében az evangéliumi oldalt Oecolampadius,⁴⁶ bázeli reformátor vezette Badenbe, aki mellett még a berni Berchtold Haller kapott jelentősebb szerepet, akik azonban sem a zürichi reformátor teológiai éleslátását, vitakészségét, de még csak a konföderáció reformációjáért érzett heves elkötelezettségét sem pótolhatták. A badeni vita a bírák részrehajlása nélkül is a katolikus oldal, de legfőképpen a vitán brillírozó Eck egyértelmű fölényét és győzelmét hozta volna.⁴⁷ Oecolampadius és társai bár zászlójukra tűzték a *Scriptura Sacra sui ipsius interpres* alapelvet, mégsem voltak képesek azt érdemben használni. Nem tudták még magukat függetleníteni skolasztikus neveltetésüktől, az arisztoteliánus *substantia* és *accidentia*-tantól, természetjogi elképzelésektől. Amikor pedig erre az obskúrus területre tévedtek, akkor Eck kíméletlenül lecsapott rájuk és saját fegyverüket, a Szentírást fordította ellenük.

Felismerte ugyanis, hogy ellenfelei képtelennek bizonyulnak saját alapelvük, a Szentírás-princípium helyénvaló használatára, ezért úgy döntött, hogy félretéve az egyházatyákat és az egyházi tradíciót maga is inkább átlép a Szentírás területére. A badeni hitvita legnagyobb meglepetése Eck profizmusának ezen merészsége és megsemmisítő volta. Minden elvárással ellentétben a katolikus Eck az, aki érveit a Szentírásból kezdi el meríteni, míg az evangéliumi oldal kiszorulva érezve magát az eddig saját magáénak tudott területről elkezdett az egyházi tradícióból érveket szállítani. Sőt mi több, Eck érvelésében odáig „fajult,” hogy kihasználva a svájciak és Luther között ekkor már ismerté vált különbséget az úrvacsora-tan felfogásában, egy Szentírásra alapozott, de merőben lutheránus érveléssel, az *ubiquitas* tanával - azzal, hogy semmi akadályja nincs annak, hogy Krisztus teste és vére egyszerre több helyen is jelen lehet – szorította sarokba Oecolampadiusékat. Eck nyilván jól ismerte a lutheránus érvelést, hiszen máskor maga is vitázott vele, most azonban Krisztus *real praesentiáj*át bizonyítandó jó felhasználható a

⁴⁶ Johannes Oecolampadius életéhez lásd: Ernst STAEHLIN, *Das theologische lebenswerk Johannes Oekolampads*, New York, Johnson Reprints, 1971 (Quellen und Forschungen zur Reformationgeschichte, 21).; *Briefe und Akten zum Leben Oekolampads*, hrsg. Ernst STAEHLIN, New York, Johnson Reprints, 1971 (Quellen und Forschungen zur Reformationgeschichte, 10).; Karl Rudolf HAGENBACH, *Johann Oekolampad und Oswald Myconius, die Reformatoren Basels, Leben und ausgewählte Schriften der Väter und Begründer der reformierten Kirche*, Elberfeld, R. L. Friderichs, 1859.

⁴⁷ A badeni és a berni hitviták legrészletesebb bemutatásához lásd: Irena BACKUS, *The Disputations of Baden, 1526 and Berne, 1528: Neutralizing the Early Church*, Princeton, Princeton Theological Seminary, 1993.

svájciakkal szemben, akik mindenre számíthattak, de arra hogy a katolikus oldal Lutherrel jön ellenük aligha.⁴⁸

Cinikusan talán még azt is mondhatnánk, hogy Eck opportunizmusa által a badeni hitvita végülis a reformáció győzelmét hozta: mégpedig a lutheri reformáció győzelmét a kezdeti helvét reformáció felett. Eck diadala azonban, bármilyen eszközökkel érte is el, a legkevésbé sem kedvezett „semelyik” reformáció ügyének, hanem az elkövetkező években a svájci katolicizmus egyértelmű politikai fölényét eredményezte.

A disputáció hivatalos aktáit csak meglehetősen késéssel, jó egy évvel a vita után jelentették meg erősen kozmetikázott változatban.⁴⁹ Az akta hiába tartalmazta Zwingli Luzern, Uri, Schwyz, Unterwalden, Glarus, Fribourg, Solothurn és Apenzell általi eretnekké nyilvánítását az eucharisztia kérdéséről vallott nézetei miatt, Bern és Bazel ehhez a döntéshez nem adta jóváhagyását. Mindez jelezte azt is, hogy Eck vitán nyújtott lehangoló szereplése mellett is Baden nem hozta el a katolicizmus teljes győzelmét, sőt Eck taktikája meglehetősen bizonytalanságot teremtett a katolikusok körében. Eck a Szentírás-princípium és lutheri argumentáció által nyert Badenben és ezzel, ha akaratlanul is, de maga is kérdőre vonta a katolikus egyháznak, mint a vitás teológiai kérdések legmagasabb szintű eldöntőjének a tekintélyét. Eck győzelmet hozó taktikája hosszú távon elbizonytalanította a katolikus oldalt abban, hogy vajon a Szentírás és a katolikus egyház közül akkor igazából melyik is a vitás kérdések legfőbb eldöntője?⁵⁰

Mindazonáltal azonban a badeni vita után a reformáció ügye halálra ítéltnek tűnt a Svájci Konfederációban. Berchtold Haller megszegyenülve tért haza Bernbe. A vita nyilvánvalóvá tette, hogy igaz ugyan, hogy nagyon elkötelezett és kegyes ember, de sem a személyisége, sem pedig teológiai képzettsége nem megfelelő ahhoz, hogy városában győzelemre vigye a reformációt.⁵¹ Miután így az egyházi megújulásért folytatott törekvés vezetése kikerült a berni klérus kezéből, a laikusok, a céhek voltak azok, akik életben tartották a tüzet.⁵² A berni patrícusokból álló Kis Tanács-beli támogatójuk, Niklaus Manuel segítségével végül elérték, hogy a város 1528. január 8-ra hitvitát hirdessen meg, amely eldönti majd Bern vallási hovatartozását.

⁴⁸ BACKUS, *i. m.*, 35.

⁴⁹ *Uo.*, 75.

⁵⁰ *Uo.*, 78.

⁵¹ HASLER, *i. m.*, 30.

⁵² GORDON, *i. m.*, 105.

Haller és a berni evangéliumi párt számára egyértelmű volt, hogy a győzelemhez Zwingli kell: „*Du sollst den Barentanz anführen!*”⁵³ – „*Neked kell a medvetáncot vezetned*” – írta nagyon találóan Haller Zürichbe. Haller jellemének nagyságát jól mutatja, hogy hiába volt hivatalosan ő a berni egyház vezető papja felismerve elégtelenségét a megfelelő pillanatban a háttérbe tudott állni, nehogy a reformáció áttörésének útjába álljon: „*Legkedvesebb Ulrichom, te tudod, hogy én ehhez a harchoz nem vagyok elég. Mind a Szentírás, mind pedig a viták terén hiányosak az adottságaim.*”⁵⁴ /.../ „*Itt minden jóra való keresztyén egyedül abban reménykedik, hogy nem fogsz a vitából kimaradni! Tudod, hogy most Bernben mi forog kockán.*”⁵⁵

Zwinglit nem kellett figyelmeztetni, tudta mi forog kockán: a svájci reformáció jövője. Az evangéliumi oldal nem engedhet meg magának még egy, a badenihez hasonló vereséget. Habár a vita előkészítése a berniek, Haller és Franz Kolb kezében volt, szoros kapcsolatot tartottak fent Zwinglivel, aki gondosan felügyelte munkájukat. A badeni dispután tárgyalt öt tételt – *real praesentia*; mise, mint áldozat; szentek; képek és purgatórium – öt új tétellel egészítették ki. A tételek összeállításában főleg Zwingli 67 tételét és Johannes Comander ilanzi disputára (1526) megfogalmazott tételeit használták fel, amely egyébként szintén Zwingli műveinek nyomát mutatja.⁵⁶ Haller a berni magisztrátustól arra is engedélyt szerzett, hogy a tíz tételt Froschauer zürichi nyomdájában nyomtassák ki, lehetőséget nyújtva Zwinglinek arra, hogy a kedve szerint átdolgozza őket:

„*Rendelkezésedre bocsátom a vita tételeit. Minden szabadságod megvan arra, hogy kijavítsd őket, kihagyj belőlük, vagy hozzájuk fűzz /.../ Kérlek téged, hogy a tételeket a címmel együtt nézd át tüzetesen. Változtasd, javítsd, egészítsd ki, húzz ki belőlük tetszésed szerint.*”⁵⁷

A berniek disputációjukat összkonföderációs hitvitának szánták, amelyre így az összes kanton, a négy svájci püspök (Konstanz, Lausanne, Bazel, Sitten), sőt dél-német

⁵³ Haller levele Zwinglinek, HASLER, i. m., 37.

⁵⁴ „Liebster Ulrich, Du weisst, dass ich in diesem Kampf nicht genüge. Mir fehlt Begabung und Verständnis sowohl in der Heiligen Schrift als auch in der Disputation.“ *Uo.*, 36.

⁵⁵ „Hier hoffen alle rechtschaffenen Christen allein darauf, dass Du nicht ausbleiben werdest! Du weißt, was dieses Mal in Bern auf dem Spiel steht.“ *Ua.*

⁵⁶ LOCHER, i. m., 49.

⁵⁷ „Ich lege Dir unsere Schlussreden bei. So wie Du in aller Freiheit verbesserst, tilgst und beifügst, lass es drucken. /.../ Ich bitte Dich, Dir die Thesen samt Titel genau anzusehen. Ändere, verbessere, ergänze, streiche nach Belieben.“ *Haller levele Zwinglinek, HASLER, i. m., 38.*

városok, Strassburg, Mühlhausen, Lindau, Augsburg, Ulm, és Nürnberg képviselőit is meghívták.⁵⁸ A katolikus kantonok és a püspökök, ahogyan az várható is volt nem jelentek meg. Ők a vallási kérdéseket a badeni hitvitával lezárták tekintették. A püspökök távolmaradása végülis kapóra jött a bernieknek, mivel azzal a feltétellel hívták meg őket, hogy távolmaradásuk esetén minden jogukról és követelésükről lemondanak Bernnel szemben. A svájci városok Német-Római Birodalomhoz fűződő kapcsolatát jól mutatja, hogy V. Károly levélben tiltotta meg a vita megtartását, amelyre azt a rendkívül udvariasan megfogalmazott választ kapta, hogy tiltása sajnos már túl későn érkezett meg a városba.⁵⁹

1528. januárjában mintegy 250 teológus érkezett Bernbe a három hétig tervezett vitára (január 6-26-ig), köztük a reformáció olyan vezető egyéniségei, mint a konstanzi Ambrosius Blarer, Oecolampadius, Vadianus, és a strassburgiak Martin Bucer és Wolfgang Capito.⁶⁰ Zürich képviselője lehengerlő volt. A város 67 egyházi és világi személyt delegált, beleértve Zürich polgármesterét is. A katolikusok szerény erővel képviseltették magukat. Habár Zwingli felkérte Eckert, hogy jöjjön el, a badeni győző visszautasította a meghívást, mondván hogy Baden után nincs értelme miről beszélni.⁶¹ Kiemelkedő vezető egyéniség nélkül a katolikus oldalt Alexius Grat; Conrad Treger, a strassburgi ágostonos rendfőnök, Bucerék régi ellenfele; a zürichi Jacob Edlibach és végül Johannes Buchstab zofingeni iskolamester, sokak szerint a katolikus oldal legműveltebbje, képviselte.

Habár Luther a vita végeredményéről értesülve, gúnyosan így nyilatkozott Zwingliről, mint aki a „*Chorführer der Berner Disputation, der Triumphator und ruhmreichen Kaiser,*“⁶² a disputáció jegyzőkönyve szerint Zwingli rendkívül visszafogottan viselkedett. Ritkán szólt bele a vita menetébe még az első három rendkívül fontos tétel megvitatása során is. Helyette a prímest Haller és Oecolampadius vitte, akiknek így alkalmuk nyílt a Badenben szenvedett csorba kiköszörülésére, rajtuk kívül pedig még Bucer töltött be jelentősebb szerepet. Ami Bernben az evangéliumi párt fölényét jelentette az az egyház és a Szentírás egymáshoz való viszonyának a tisztázása és ennek világos, tradicionális írásmagyarázati prekonceptióktól mentes, igeszerű interpretálása volt, ami a

⁵⁸ GORDON, *i. m.*, 107.

⁵⁹ *Aktensammlung zur Geschichte der Berner-Reformation*, Hrsg. R. STECK, G. TOBLER, Berne, Wyss Erben, 1923, 584 (Nr.1453).

⁶⁰ GORDON, *i. m.*, 106.; Capitóhoz, különösképpen is a berni reformációhoz való hozzájárulásához lásd: James KITTELSON, *Wolfgang Capito: from Humanist to Reformer*, Leiden, Brill, 1975.

⁶¹ LOCHER, *i. m.*, 49.

⁶² KÖHLER, *i. m.*, 21.

reformáció berni győzelmét eredményezte: 1528. február 7-én a berni magisztrátus ünnepélyesen kihirdette a *Reformationsmandat*.⁶³

I. 1. 3. FELEMÁS BÉKE KAPPELBEN

Zwingli reményei ellenére Bern csatlakozása a reformációhoz nem hozta meg azt az áttörést amire számított. Igaz ugyan, hogy a kezdet ígéretesnek bizonyult. Bern döntése újra lendületbe hozta az evangéliumi mozgalmat, amelynek hatására a vonakodó Basel, Biel, Solothurn, Schaffhausen és Szent Gallen magisztrátusai az elkövetkező másfél évben mind foganatosították az egyházi reformokat. Ennek ellenére – vagy éppen ennek eredményeképpen - a katolikus kantonok csak még jobban megerősödtek elszántságukban és 1529-ben egy hatalmas, külső szövetségessel erősítették soraikat: Habsburg Ferdinánddal.⁶⁴ Az 1529-es első kappeli, akkor valódi csata nélkül lezajlott „erőfitogtatás” a reformációnak kedvező békével zárult (*Erste Kappeler Landfriede*), de két év múlva (1531. október 11.) a katolikus kantonok rajtaütésszerű támadásának, de sokkal inkább Bern kettős játszmáinak és vonakodó magatartásának köszönhetően nemcsak Zwingli maga, de az egységes református Svájc álma is elveszett a kappeli síkon.⁶⁵

A második Kappeli béke (*Zweite Kappeler Landfriede*) vizsgált időszakunkat messze túlhaladóan egészen a következő svájci felekezeti háború kirobbanásáig (*Erster Vilmergerkrieg*), 1656-ig szabályozta az *Eidgenossenschaft* valláspolitikáját.⁶⁶ Bár Kappelben a katolikus kantonok elsöprő győzelmet arattak Zürich felett, tisztában voltak azzal, hogy a meghatározó városok – Bern, Bazel, Schaffhausen – ki fognak tartani a reformáció mellett, így a Konföderáció teljes rekatolizálására nem lehet esélyük. Ezért inkább arra tették a hangsúlyt, hogy a saját területeiken maradandóan biztosíthassák katolikus vallásgyakorlatukat, valamint hogy a közös igazgatású területeken (*gemeine Herrschaften*) szintén a katolikus vallásgyakorlatnak szerezhessenek hathatós előnyöket.

⁶³ GUGGISBERG, *Bernische...*, 115-120.; GORDON, *i. m.*, 107.; a *Reformationsmandat* eredeti szövegéhez lásd: *Dokumente der Berner Reformation Berner Synodus mit den Schlussreden der Berner Disputation und dem Reformationsmandat*, hrsg. Synodalrat der Evangelisch-reformierten Kirche des Kantons Bern, Bern, Paul Haupt, 1978.

⁶⁴ MESMER, *i. m.*, 2:70.

⁶⁵ GÄBLER, *i. m.*, 151.

⁶⁶ VISCHER, *i. m.*, 180.

Ennek megfelelően, bár az eddig reformáció mellett döntő faluközösségek döntését tiszteletben tartották, de betiltatták a további evangéliumi prédikálást a közös igazgatású területeken. A megváltozott erőviszonyoknak megfelelően sokan a rekatolizáció mellett döntöttek, ami a korábban evangéliumi többségű Solothurnnak, Aargaunak és Thurgaunak a katolikus egyházhoz való visszatérését jelentette.⁶⁷

A második kappeli béke (*Zweite Kappeler Landfriede*), alapvonalaiban megelőlegezte az 1555-ös augsburgi vallásbéke kimondatlan *cuius regio, eius religio* elvét és törvényesen rögzítette a kantonok felekezeti hovatartozását, amely szerint az *Eidgenossenschaft* 13 tagjából 4 kanton megmaradt reformáltnak (Zürich, Bern, Basel, Schaffhausen), kilenc pedig katolikusnak (Schwyz, Uri, Unterwalden, Luzern, Zug, Fribourg, Solothurn, Glarus, Apenzell).⁶⁸

Zwingli halálával a svájci reformáció erős vezető egyéniség nélkül maradt, amit csak tetézt, hogy Kappel után egy hónappal, 1531 november 24-én, a svájci evangéliumi mozgalom második legtekintélyesebb embere, Oecolampadius is elhunyt, valamint a berni Berchtold Haller is súlyosan megbetegedett.⁶⁹ De még ha életben maradtak volna is, akkor sem sokat tehettek volna az ellen az általános bizalomvesztés és kiábrándulás ellen, ami a városi tanácsosok, de az egyszerű emberek részéről is az egyháziak felé megnyilvánult. A megalázó vereség ugyanis a reformált kantonokban gyanakvást és bizalmatlanságot hívott életre a klerikusokkal szemben, különösen is a nem svájci születésűekkel szemben, akiket a vesztes háború bűnbakjaiként kiáltottak ki. Ennek eredményeképpen például a Zürich fennhatósága alá tartozó meileniek azzal a kéréssel fordultak a zürichi magisztrátushoz, hogy:

„ne fogadtassanak be városunkba azon lelkészek, akik nem a béke és nyugalom megteremtésére törekednek. További kérésünk, hogy azok a provokatív lelkészek, akik a szószékről nyíltan veszedelmet hirdetnek, küldessenek el, általatok vagy általunk, akik békére és nyugalomra törekszünk. Történetesen a lelkészek, csak azt hirdessék, ami megíratott az Istennek mind az Ó-, mind az Újszövetségben adatott kijelentésében. Ne

⁶⁷ GORDON, *i. m.*, 135.

⁶⁸ SCHÜTT, *i. m.*, 238.

⁶⁹ GORDON, *i. m.*, 135.; az evangéliumi mozgalom politikájára meghatározó befolyással bíró Niklaus Manuel Deutsch is elhunyt még 1530-ban. Velük (Zwingli, Oecolampadius, Haller, Manuel) lényegében igen korán kihalt a svájci reformáció első nemzedéke.

*engedjessék meg a klérusnak, hogy a város és a vidék világi ügyeibe keveredjenek, akár a tanácsban akár máshol, amelyeket inkább nektek, kegyelmes uraink, kell igazgatnotok.*⁷⁰

Hasonlóképpen Bernben is felfüggesztették a szolgálatból a politikai prédikációiról híres radikális zwingliánus Kaspar Megandert, amihez persze az általános bizalomvesztésen kívül az is hozzájárult, hogy Megander a szószékről bírálta Bern Zwingli megsegítésében megmutatkozó, már-már szándékosnak tűnő késlekedését.⁷¹ A meileni kérelemhez hasonló igénnyel léptek Bern vidéki közösségei, és az úgynevezett *Kriegshetzer*ek, a háborúra uszító idegen lelkészek kordában tartásáért, valamint a politikai prédikációk és a vidék akarata nélkül indított háborúk ellenében emelték fel szavukat.⁷² A berniek 1531 decemberében egy ediktummal tettek ígéretet a vidék kívánalmainak tiszteletben tartására, valamint ugyanebben az ediktumban, a reformáció melletti elkötelezettségüket megpecsételő következő év januárjára egy zsinatot hívtak össze.

A berni egyház alkotmányozó zsinatának tekinthető 1532 januárjára összehívott zsinatot egyrészt „jobb híján” - mivel a helyi és svájci reformatori teológiai erőforrások Zwingli, Oecolampadius és Haller híján véglegesen kimerültek, másrészt pedig azért mert a strassburgi reformátor az 1528-as berni dispután már bizonyított - Wolfgang Capitot kérték fel.⁷³

Ami, a mi szempontunkból mindebből figyelmet érdemel az, hogy láthatjuk, hogy az 1532-es berni zsinat és az általa elfogadott egyházalkotmány – a *Berner Synodus* - idejében Bernben meglehetősen klérusellenes hangulat alakult ki. Általános igény volt, mind a magisztrátus, de az egyszerű emberek részéről is, hogy a lelkészeket kordában kell tartani. A nagyobb nemzeti katasztrófákat elkerülendő a lelkészi munka világi

⁷⁰ *Aktensammlung zur Geschichte den Zürcher Reformation in den Jahren 1519-1533*, hrsg. Emil Egli, Zürich, 1879, 769.

⁷¹ Kaspar Megander életéhez lásd: Hans Rudolf LAVATER, *Megander (eigentlich Grossmann), Kaspar*, Neue Deutsche Biographie, 16(1990), 610.; Carl Bernhard HUNDESHAGEN, *Die Konflikte des Zwinglianismus, Lutherthums und Calvinismus in der Bernischen Landeskirche von 1532–58*, Bern, 1842.; Hans Rudolf LAVATER, *Die „Verbesserung der Reformation“ zu Bern = Der Berner Synodus von 1532: Edition und Abhandlungen zum Jubiläumsjahr 1982 im Einvernehmen mit der Evangelisch-Theologischen Fakultät der Universität Bern; herausgegeben vom Forschungsseminar für Reformationstheologie unter Leitung von Gottfried W. Locher*, Hrsg. Gottfried W. LOCHER, Neukirchen, Neukirchener Verlag, 1982.

⁷² Theodor de QUERVAIN, *Kirchliche und soziale Zustände in Bern unmittelbar nach der Reformation (1528-1532)*, Bern, 1906, 231-235.

⁷³ A Berner Synodus részletes történetéhez és eredeti dokumentumaihoz lásd: *Dokumente der Berner Reformation Berner Synodus mit den Schlussreden der Berner Disputation und dem Reformationsmandat*, hrsg. Synodalrat der Evangelisch-reformierten Kirche des Kantons Bern, Bern, Paul Haupt, 1978.; *Der Berner Synodus von 1532: Edition und Abhandlungen zum Jubiläumsjahr 1982*, hrsg. Gottfried Wilhelm LOCHER, Neukirchen, Neukirchener Verlag, 1982.

szabályozására, azon belül is akár a prédikációk tartalmának a világi felsőbbség általi szabályozására is szükség lehet. A berni, az egyházat a szekuláris magisztrátusnak alávető felfogás megerősítéséhez tehát nemcsak a magisztrátus erre való egyértelmű szándéka, de a közhangulat is kedvezett, amely a közelmúlt tragikus tapasztalataiból kiindulva jobbnak látta az egyház ügyeit a „békére és nyugalomra” törekvő kegyelmes urak, mint a jött-ment *Krieghetzer* lelkészek kezébe tenni.

Egy másik figyelmet érdemlő elem, a már a kezdetektől fogva jelenlévő, de a kappeli vereség miatt Bernben is csak még jobban megerősödő, az idegen lelkészekkel szembeni elővigyázatosság, sőt gyanakvás. Nem feledhetjük, hogy Wolfgang Musculus is egy ilyen idegennek számított. Lotaringiai származású lelkészként tevékenykedik majd Bernben, aki felé bizonyára többszörösen nyilvánult meg az elvárás, hogy a neki menedéket adó városállamhoz való hűségét valamilyen módon bizonyítsa, vagy legalábbis ne kérdőjelezze meg.⁷⁴ Ez az idegen lelkészekkel szembeni bizalmatlan és gyanakvó előítéletesség pedig mindvégig ott húzódott Kálvinnak és francia társainak megítélése mögött is, még akár a berni alattvalóként, de mégis *welschként*, frankofón berniként születő Viret esetében is.

I. 1. 4. ÚTON AZ EGYSÉGESÜLÉS FELÉ

Azok a városok, amelyek reformációhoz tartozó jogállását megerősítette a kappeli béke ezután egyrészt maguk is hozzáálltak, hogy saját református egyházukat kiépítsék és megerősítsék, másrészt pedig, hogy a kappeli sokkon túljutva és egymásra utaltságukat felismerve egymáshoz fűződő kapcsolataikat még szorosabbra fűzzék.⁷⁵ A belső megerősítések jelei a különféle helyi zsinatok voltak, mint például az 1532-es berni vagy az 1534-es bázeli.⁷⁶ Ezek nem pusztán csak a helyi reformált egyházak alkotmányát rakták

⁷⁴ Marc van WIJNKOOP LÜTHI, *Wolfgang Musculus in Bern (1549-1563) = Musculiana*, Hrsg. Marc van WIJNKOOP LÜTHI, Thun, Zur Paraburi, 1999, 281.

⁷⁵ Svájc 1530 körüli felekezeti megoszlásához lásd: Függlékek – térkép 1. „Die Konfessionen um 1530”; A térkép forrása: *Historischer Atlas der Schweiz*, Hrsg. Hektor AMMAN, Karl SCHIB, Aarau, H.R. Sauerländer, 1958, 34.

⁷⁶ Az 1534-es első bázeli hitvalláshoz lásd: Richard STAUFFER, *Das Basler Bekenntnis von 1534 = Ecclesia semper reformanda: Vorträge zum Basler Reformationsjubiläum 1529-1979*, Hrsg. Hans R. GUGGISBERG, Peter ROTACH, Basel: Friedrich Reinhardt, 1980 (Theologische Zeitschrift, Sonderband, 9),

le, de azt is jelezték, hogy az *Eidgenossenschaft* reformációja nem fog a lutheri útra térni, mivel a reformált városok sorra hitet tettek a zwingliánus örökség mellett, még akkor is ha helyi viták persze továbbra is rendre kitörtek a különböző lutheránus, zwingliánus, buceriánus erők között.⁷⁷

Mindezeknél a helyi zsinatoknál persze sokkal nagyobb jelentőségű volt, hogy az *Eidgenossenschaft* reformált városállamai 1536-ra egy közös hitvallást is képesek voltak elfogadni. A felengedés jelei az aarai gyűlések voltak, amelyek kezdetben főleg a lutheranizmus svájci térnyerése ellenében fogalmazódtak meg,⁷⁸ és amelyeken a zürichi Leo Jud és Konrad Pellikan, valamint a bázeli Oswald Myconius, Simon Grynaeus vitték a prímet. Az egységesülésre vezető utat rajtuk kívül Bucer és Capito is támogatták. Bucer a svájciak „egy tető alá hozása” után a Lutherrel való kiegyezést sem tartotta elképzelhetetlennek, ami által a svájci, a lutheri és a Strassburg által fémjelzett „*oberdeutcher Weg der Reformation*” egységes frontot alkothatott volna a Trient előtt még mindig önmagát kereső katolikus egyházzal szemben.

Végül 1536. január 30-a és február 4-e között került sor az *Eidgenossenschaft* reformált egyházainak első *conventus generalis*ára Bázelen, amelyen a helyieken kívül Zürich, Bern, Schaffhausen, Szent Gallen, Biel, Konstanz és Mühlhausen polgármesterei és teológusai jelentek meg.⁷⁹ A dokumentum, amely elfogadásra került és az I. Helvét Hitvallás nevet kapta, lényegében az 1534-es bázeli hitvallás változata volt. Az I. Helvét Hitvallás elfogadása jelentős volt abból a szempontból, hogy a Konföderáció reformált városállamai a sakramentológiában és a krisztológiában vallott, részleteiben eltérő nézeteik ellenére is megerősítették közös elkötelezettségüket a reformáció, és azon belül is a zwingliánus reformáció irányába, ugyanakkor a svájci reformátori porondon feltűnt egy - ha nem is olyan nagy volumenű és akaraterejű, mint elődje - de mégis méltán az ő örökébe

28-49.; A hitvallás szövege megtalálható: *Die Bekenntnisschriften der reformierten Kirche*, hrsg. E. F. Karl MÜLLER, Leipzig, A. Deichert, 1903, 95-100.

⁷⁷ Carl Bernhard HUNDESHAGEN, *Die Konflikte des Zwinglianismus, Lutherthums und Calvinismus in der Bernischen Landeskirche von 1532–58*, Bern, 1842.

⁷⁸ Luther az 1530-as évek közepére sem enyhített Zwinglit és a svájciakat elítélő véleményén. 1535-ben kiadott Galata levél kommentárjának előszavát a svájci teológiai kritikájának szentelte. GORDON, *i. m.*, 147.

⁷⁹ *Uo.*, 149.

lépő, és az ő munkálkodásának tapasztalatait levonva, higgadtabb és toleránsabb hangot megütő, újabb integráló erejű svájci reformátor - Heinrich Bullinger.⁸⁰

Az *Eidgenossenschaft* első *conventus generalis*ának résztvevői névsorában talán felfigyeltünk Biel említésére, amely azért lehet érdekes a számunkra, mert itt egy francia anyanyelvű városról van szó. A Berntől északra, a Jura hegység előterében lévő Biel, az 1530-as évekre hasonló pályát futott be, mint amellyel később Lausanne és Genf esetében találkozunk. A város a bázeli püspökség igazgatása alá tartozott. A helyi, függetlenedésre törekvő magisztrátus az *Eidgenossenschaft* püspöki hatalom alól már jobban elkülönült városaival, például Bernnel kötött szövetségekkel próbálta meg saját szabadságát elérni. A politikai függetlenedéssel kapcsolódott össze, a katolikus egyháztól, de főleg a bázeli püspök juriszdikciójától való függetlenedés is, amelynek a helyi származású, de Bázelen és Zürichben tanult rendkívül népszerű reformátor, Thomas Wittenbach (1472-1526) igen korán megnyerte a városatyákat. Bár a bieliek már Wittenbach 1526-ban bekövetkezett halálakor a reformáció pártján álltak, nyíltan a város csak a berni disputa után, 1529 nyarán mert bevezetni konkrét reformatori intézkedéseket.⁸¹ Mivel Biel nem volt tagja az *Eidgenossenschaft*nak politikai mozgásterére korlátozottá vált és Bazel vonzásköréből egyre inkább Bern befolyása alá került.⁸² Bár jogilag csak a napóleoni háborúk után lett Bern kanton része, de már az anektálást megelőző 200 évben is *de facto* Bern irányítása alatt állt.⁸³

A bieli példa azt igazolta a német-svájci városok, de legfőképpen Bern számára, hogy a zwingliánizmus exportálható, sőt mi több nem csupán csak a németség körében, hanem az *Eidgenossenschaft* kiváltságai felé kacsingató frankofón területeken is befogadtatásra találhat. Biel „bevételével” olyan francia nyelvű területek felé is megnyílt a berni reformáció útja, mint Erguel, Montagne de Diesse, Neuveville vagy Moutier-Grandval.⁸⁴

⁸⁰ VISCHER, *i. m.*, 135-147.

⁸¹ GORDON, *i. m.*, 151.

⁸² Csak érdekességképpen említhető meg, hogy Bern olyannyira ragaszkodott Biel-hez, hogy amikor 1978-ban az addig Bernhez tartozó juraiak népszavazáson saját kanton létrehozását irányozták elő, Bern akkor sem volt hajlandó Bielt az új kanton fővárosának átengedni, hanem az mindmáig Bern kanton közigazgatása alatt áll.

⁸³ Biel reformációjának részletesebb történetéhez lásd: Rudolf PFISTER, *Kirchengeschichte der Schweiz*, Zürich, Theologischer Verlag, 1974, 149-154.

⁸⁴ A berni Jura reformációjához lásd: *Uo.*, 2:150-154.

Ezek az említett északi területeken kezdte missziói tevékenységét az az ember, akinek munkássága a későbbiekben Kálviné mellett eltörpülni látszik, de ebben az időszakban kétségtelenül a francia-svájci reformáció vezető és legmeghatározóbb alakja: Guillaume Farel (1489-1565). A francia alattvalóként a Dauphiné-i Gapban született Farel, berni megbízásból járta a francia nyelvű vidékeket, hogy azokat megnyerje a reformáció ügyének. Északi körútja után Neuchatelben tartózkodott hosszabb ideig, ahol 1529. december 1-ére vette rá a városi tanácsot arra, hogy a reformáció mellé álljon. Dél-svájci missziói útjai és genfi tartózkodása, majd száműzetése után ide is tért vissza és munkálkodott egészen haláláig.⁸⁵

A német-svájci reformáció tehát egyre inkább kezdett teret nyerni a francia-svájci területeken is, amely misszióban, részben nyilván az esetleges politikai haszon reményében az a Bern vállalt oroszlánrészt, amely megkísérelte megnövelni befolyását ezen a területen, különösképpen annak déli részén, az ekkor ingatag lábakon álló Savoyai Hercegséghez tartozó Pays de Vaud-ban.

⁸⁵ Farel életéhez lásd: Elaine J. FLETCHER, *Farel the Firebrand*, Washington, Review and Herald Association, 1972.; Machiel A. van den BERG, *Friends of Calvin*, Grand Rapids, William B. Eerdmans, 2009; Henri HEYER, *Guillaume Farel : an Introduction to his Theology*, Lewiston, E. Mellen Press, 1990.; Alfred STUCKI, *Guillaume Farel: Evangelist, Kämpfer, Reformator*, St. Gallen, Buchhandlung der Evangelischen Gesellschaft, 1942.; COMITÉ FAREL, *Guillaume Farel (1489-1565)*, Genf, Slatkine, 1978.

„... a jó, örök és mindenható Isten kegyelme és segítsége által úgy rendelte, hogy ti a mi kormányzásunk alá helyeztetsetek és nekünk engedelmeskedjete...”⁸⁶

Bern város magisztrátusa Lausanne-nak, 1538. július 14.

I. A VITA HÁTTERE

I. 2. PAYS DE VAUD – EURÓPA TALÁLKOZÁSI PONTJAIN

(POLITIKATÖRTÉNETI HÁTTÉR)

Fókuszunkat szűkítve ismerkedjünk meg magának annak a területnek részletesebb jellemzőivel, amely a vita színteréül szolgált. Különös szerepet kap ebben a fejezetben Pays de Vaud politikai történetének bemutatása, hogy megérthessük: i. miért is volt a berniek számára olyan fontos ez a terület; ii. milyen történelmi okai voltak a vaud-iak berniekkal szembeni alapvető ellenszenvének, amely aztán megnehezítette a reformáció bevezetését Vaud-ban; iii. milyen szerepet tölthettek be Bern befolyásának növelésében a különböző városokkal kötött szövetségei (*combourgeoisie*); iv. illetve a legfontosabb, hogy hogyan hátráltatta a terület reformációját Pays de Vaud politikai hovatartozásának három évtizedes bizonytalansága. Mindezen tényezők vezettek a Vaud-i reformáció azon visszáságaihoz és kudarcához, amely aztán életre hívta Viret-nek és társainak a berni egyházfegyelmi felfogással szembeni kritikáját.

⁸⁶ HERMINJARD, *i. m.*, 5:51 (No. 724), Bern város tanácsa Lausanne város tanácsának [Bern], 1538. július 14., idézi BRUENING, *i. m.*, 156.

I. 2. 1. PAYS DE VAUD RÖVID FÖLDRAJZA

Pays de Vaud (németül Waadtland vagy Waadt) több szempontból is a középkori Európa különböző határainak a találkozási pontjában feküdt. Mindmáig itt húzódik például a francia-német nyelvi és kulturális határ. Másrészt kulcsfontosságú kereskedelmi útvonalak találkozási pontja ez a terület. Északról, a Német-Római Birodalom belső területeiről; délről, Itáliából; nyugatról Franciaországból és Hispániából; keletről a Svájci Konföderáció meghatározó városaiból - Bernből, Zürichből - de még messzebből kiinduló utak futottak itt össze. Végül pedig politikai tekintetben a legnagyobb európai hatalmak - a Német-Római Birodalom, Franciaország, Savoya, Burgundia és a Svájci *Eidgenossenschaft* találkozási pontjában helyezkedett el.⁸⁷

Ennélfogva, méghogyha jelentősebb város nem is épült ki ezen a területen, mégis magának a területnek a kereskedelemre gyakorolt jelentősége, átlagon felüli népességszáma sokak szemében kívánatosá tették Pays de Vaud-t. Aki uralta ezt a területet, az uralta a kereskedelmi útvonalait, szedte be az utánuk fizetendő vámokat, ellenőrzést gyakorolhatott a Német-Római Birodalomból, Franciaországból, Itáliából kiinduló minden mozgás felett. Ez pedig különösen is fontossá vált a 16. század első felében, amikor az európai politika két legfőbb szereplője a német-római császár és a francia király szinte állandó háborúságban állt egymással az Itália feletti hatalom megszerzéséért.⁸⁸

Ezentúl a terület kedvező éghajlata és termékeny földje miatt sokkal inkább alkalmasabb volt a földművelésre, azon belül is a jövedelmező szőlőtermesztésre és bortermelésre, mint a svájci államszövetség más kantonjainak területei, kedvező mezőgazdasági adottságai miatt pedig még a népességszáma is magasabb volt a svájci átlagnál.⁸⁹ Nem csoda hát, hogy az expanziós politikát folytató Bern, már a 15. században szemet vetett a területre, mint terjeszkedésének leendő útvonalára.

⁸⁷ *Historischer Atlas der Schweiz*, Hrsg. Hektor AMMAN, Karl SCHIB, Aarau, H.R. Sauerländer, 1958, 33.

⁸⁸ Az itáliai háborúk kiváló összefoglalását adja: R. J. KNECHT, *Renaissance Warrior and Patron: The Reign of Francis I*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994.

⁸⁹ Daniel WACHTER, *Schweiz – eine moderne Geographie*, Zürich, Neue Zürcher Zeitung, 1995, 58.

Pays de Vaud-t délen és keleten az Alpok határolják, észak-nyugaton a Jura, észak-keleten a Neuchatel-tó, délen a Genfi-tó, a helyiek nyelvén a *Lac Léman*. A földrajzi határok is megelőlegezik, hogy a területet négy régióra oszthatjuk: a Jura vidékére; a központi fennsíkra; a Genfi-tó partvidékére (*ceinture Lémanique*); és az Alpok hegy lábaira. A Jura vidéke gazdag volt erdőkben, de ennek megfelelően ritkán lakott vidék volt. A kevés lakosság nagy része is nem a hegyekben, hanem a *Lac de Joux* partvidékén élt. A Genfi-tó partvidéke és a tó valamint a Jura közti fennsík már sokkal népesebb volt, de a késő középkorban e kettő közül is a fennsík különböző gabonafélék termesztésével foglalkozó lakossága volt a népesebb. Vaud szintén ritkábban lakott alpesi régiója a Genfi-tótól keletre terült el. Az itt elterülő alpesi legelők kiváló lehetőséget biztosítottak az állattenyésztésre.⁹⁰

A régiók közül a korban a fennsík volt kiemelkedő jelentőségű, különösen ha meggondoljuk, hogy az *Eidgenossenschaft* más kantonjai mennyire szűkében voltak a jó adottságokkal rendelkező termőföldnek. Ezen terület termékenységének következtében Vaud lakossága a 15. században kb. 55.000-60.000 fő körül lehetett, amely kétszerese például Fribourg, Bern vagy Zürich kantonok lakosságának. A vaud-i népesség kb. 30-40 faluban lakott, amelyek legtöbbje kevesebb, mint 1000 embert számlált. A terület legnagyobb, és őszintén szólva egyetlen igazi városa Lausanne volt, ahol mintegy 5.000-en lakhattak. Ez a népességszám eltörpül a kor olyan városainak nagysága mellett, mint Párizs és Milánó, ahol körülbelül 100.000-en, vagy Lyon, Augsburg és Nürnberg, ahol talán 40.000-en lakhattak, de nem jelentéktelen népességszám, hogyha belegondolunk, hogy az *Eidgenossenschaft* legnépesebb városai is csak megközelítőleg ekkorák voltak a késő középkorban. Bern, Zürich vagy Fribourg lakossága ugyanis ezidőtájt szintén csak alig valamivel haladhatta meg az 5.000 főt. Mindazonáltal méghogyha a középkori Svájc más területeihez képest nagyobb is volt Pays de Vaud népsűrűsége, Európa más területeihez viszonyítva még a népesség legnagyobb hányadát magába foglaló fennsík is ritkán lakottnak számított. Népsűrűsége megközelítőleg 17 fő/km² lehetett, míg ebben az időben Itália népsűrűsége kb. 44 fő/km², Franciaorszáé 34 fő/km² lehetett.⁹¹

⁹⁰ Charles BIERMANN, *Divisions regionales du Canton de Vaud*, Geographica Helvetica 6(1951), 182-185.; AMMAN, *i. m.*, 63.

⁹¹ Albert HAUSER, *Schweizerische Wirtschafts- und Sozialgeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Zürich, Eugen Rentsch, 1961, 34-35.; BERGIER Jean-Francois, *Problèmes de l'histoire*

A terület egyetlen igazi városa Lausanne volt. Bár a város püspöki székhely volt egészen a 18. századig nem tudta maga mögött hagyni mezővárosias jellegét. Lakosai is javarészt földműveléssel, az ehhez kapcsolódó kereskedelmi tevékenységgel foglalkoztak, említésre méltó kézműves, iparos réteg nem alakult ki a városban. Ennek megfelelően a város céhei sem birtokoltak olyan jelentős politikai szerepet, mint az *Eidgenossenschaft* városaiban, a kereskedelem ellenőrzése is a lausanne-i püspök kezében összpontosult. A terület céhei közül a hajósok céhei érdemesek említésre. Ezek legnagyobbjai azonban nem is Lausanne-ban, hanem a Genfi-tó partján fekvő Morges-ban és a Neuchatel-tó partján fekvő Yverdonban székeltek, amely városok Európa legjelentősebb vízi útvonalainak átrakodó kikötői voltak. Délről, a Rhone-on keresztül a Genfi-tóra befutó rakományokat Morgesban rakodták ki, majd Vaud fennsíkján keresztül szárazföldi úton jutatták el Yverdonba. Ott a Neuchatel-tóból eredő Aare-én - Fribourg és Bern folyóján - keresztül jutottak el a szállítmányok a Rajnára, onnan pedig egészen a Német-Római Birodalom belső területeire. Már a rómaiak is megálmodtak egy Morges-t és Yverdon-t összekötő csatornát, amellyel lényegében összeköthető lett volna a Földközi- és az Északi-tenger. A berni megszállás idején újra felvetődött ez a terv, bár ez a kora újkor mérnöki, építészeti szintjén igazából lehetetlen vállalkozás lett volna.⁹²

A fontos észak-déli irányú vízi útvonalnál is jelentősebbek voltak a Jurán és főleg az Alpokon átívelő útvonalak. Négy fontos útvonal haladt át a Pays de Vaud-n. A kora középkorban a Keleti és Nyugati Frank Birodalmat összekötő, Vaud északi részén, a Jura déli vonulatain áthaladó Jougne-Yverdon-Bázel útvonal volt a legfontosabb. A másik, a késő középkorra fontosabbá váló kelet-nyugati út Genfen át, a Genfi-tó északi partján, Lausanne-on végigfutva, a chillon-i vár érintésével haladt az Alpok híres hágói, a Szent Bernát- és Simplon-hágók felé. Chillon vára egy rendkívül gondosan megválasztott ponton, a Genfi-tó egy sziklás szigetén épült fel, amelytől mintegy néhány száz méterre már az Alpok meredek sziklafalai tornyosodnak: e kettő között vezet mindmáig az alpesi hágók felé vezető út. Ha valaki el akarta kerülni a chillon-i ellenőrzést, az csak hatalmas kerülővel, a Genfi-tavat délről megkerülve, a Chablais nevű, nehezen járható hegyvidéki területen tehette meg az utat a hágók felé. A harmadik és negyedik út dél-nyugatról érkezve Genfen

économique de la Suisse: Population, Vie rurale, Echanges et Trafics, Bern: Francke, 1968 (Monographies d'histoire, 2), 15.

⁹² HLS - *Historisches Lexikon der Schweiz*, Hrsg. Marco JORIO, Basel, Schwabe, 2008, 7:694-703.

keresztül haladt észak-keletre a mai dél-Németország felé. Ezek közül az egyik a Genf-től északra a Neuchatel-tó mentén Bázelnál érte el célját, a Rajna-völgyét; másika pedig Lausanne-on, Fribourgon és Bernen keresztül haladt a keleti kantonok, Luzern és Zürich lehetséges érintésével Konstanzba és Bajorországba. Habár ebben az időszakban az Alpokon való átkelés legkedveltebb útvonala egyértelműen a keletebbre fekvő Gotthardhágón keresztül vezetett, amely útvonal elkerülte Vaud-t, mégis azok a kereskedők, akik a Németország és Nyugat-Itália (Torinó), Dél-Franciaország (Genf, Lyon, Grenoble, Montpellier, Toulouse, Marseille) vagy netalán Hispánia közti kereskedelemben voltak érdekeltek mindenképpen igénybe vették a Vaud-n keresztülhaladó útvonalakat.⁹³

Ennek megfelelően az útvonalak után beszedett vámok jelentős bevételt jelentettek a terület birtokosa számára. A berni megszállás idején 11 főbb vámot szedtek a területen. Martin Körner tanulmányában úgy számítja, hogy 1553 és 1555 között Bern hozzávetőlegesen 5500 firenzei aranyforint bevételre tett szert a vámokból, ami ma kb. 1,5 millió svájci franknak megfelelő összeg.⁹⁴

Mindezek tükrében láthatjuk, hogy a Pays de Vaud földrajzi elhelyezkedése okán, a rajta keresztülfutó útvonalak miatt fontos területnek számított; és nem is csak a beszedhető vámok búsás jövedelme miatt, hanem azon stratégiai szempontból is, hogy Vaud ellenőrzője a területen áthaladó csapatmozgásokat is figyelemmel kísérhette, különös tekintettel az Itáliából és Hispániából érkező birodalmi csapatokra, amelyek állandó fenyegetést jelentettek a politikailag szinte mindig borotvaélen táncoló *Eidgenossenschaft* számára. Ezentúl a berninél kétszer nagyobb népességszáma is kívánatos lehetett a háborút mesterség szinten űző és emberanyagban sokszor megfogyatkozó Aare menti városállam számára; és bár Vaud nem rendelkezett értékes természeti kincsekkel, mégis a termőföld szűkében lévő Bern számára Vaud gabonátlái, szőlőskertjei, tavainak halállománya sokkal nagyobb súllyal estek a latba, mint az értékes ásványkincsek jelenléte. Végül, de nem utolsósorban pedig az expanziós politikát követő Bern a 16. századra már minden oldalról a saját szövetségeseivel vette körül magát, aminek eredményeképpen csak egy

⁹³ HAUSER, *i. m.*, 16-18.

⁹⁴ Martin KÖRNER, *Les péages vaudois dans les comptes du Trésorier romand a Berne au XVI siècle = „La monnaie de sa pièce...” Hommages a Colin Martin*, éd. Paul-Louis PELET, Jean-Francois POUURET, Lausanne, Bibliothèque historique vadois, 1992, 240.

lehetősége nyílt a terjeszkedésre, hogyha kitör nyugat felé, az egyre inkább elgyengülő savoyai kézben lévő Pays de Vaud-ba.⁹⁵

I. 2. 2. PAYS DE VAUD POLITIKAI TÖRTÉNETE

I. 2. 2. 1. KEZDETEK

Ahogy az Pays de Vaud földrajzi és gazdasági bemutatásából már láthattuk, ez a terület a középkorban inkább átmenő útvonal volt és csak ritkán végállomás. Valami hasonlót mondhatunk el Pays de Vaud politikai történetével kapcsolatban is, amely visszatükrözte a terület gazdasági realitásait: Pays de Vaud sokszor volt meghódítva, de maga sosem volt hódító. A körülötte lévő hatalmak egymást váltva terjesztették ki rá uralmukat, míg maga sosem gyakorolt önálló politikai hatalmat.

A Meroving időkben a terület Burgundia része volt. A 8. században a Karoling Birodalom részévé vált, majd a Verduni Szerződés (843) Lothair birodalomrészébe tagolta be. 888-tól 1032-ig a terület felett Burgundia uralkodott, amely időszak végén a Német-Római Birodalom részévé vált. Vaud sohasem került a német-római császárok érdeklődésének fókuszába, egyedül csak II. Konrád neve köthető hozzá, akit a Payerne-i apátságban koronáztak császárrá 1033-ban. A császári udvar szigorú kontrollja híján a terület ellenőrzése egyre inkább a lausanne-i püspök és más kisebb földesurak kezébe került. Közülük emelkedtek ki a savoyaiak.⁹⁶

A 13. század elején Pierre gróf (1203-1268)⁹⁷ volt az első savoyai, aki az összes vaud-i nemest a neki való hűségre eskette fel, és bár az ő örökösei felosztották maguk között a területet, Vaud a 14. században újra Savoya uralma alá került, amikor a nemesek 1359 júliusában VI. Amedée-nek tettek hűbéri esküt. A terület *de jure* a Német-Római Birodalomhoz tartozott, de ahogyan a birodalom más részein is, a császárok nem gyakoroltak közvetlen befolyást a mindennapos ügyekre, amelyek felett a savoyaiak gyakoroltak hatalmat, akik e területnek az Itáliai háborúk miatti érintettsége miatt a 16. századi nagypolitika megkerülhetetlen alakjaivá léptek elő. A terület fontossága ellenére is

⁹⁵ Bern 16. századi területszerzéseit lásd: Függelékek – térkép 2. „Bern 1497-1555” A térkép forrása: *Historischer Atlas der Schweiz*, Hrsg. Hektor AMMAN, Karl SCHIB, Aarau, H.R. Sauerländer, 1958, 59.

⁹⁶ Vaud frankok alatti történetét lásd: *Handbuch der Schweizer Geschichte*, Hrsg. Hans Conrad PEYER, Zürich, Berichthaus, 1972, 118-135.

⁹⁷ VIII. Amedée volt az első, aki megkapta a Savoya hercege címet: *Uo.*, 156.

a 15. század második felétől Savoya figyelme a prosperáló Genf megszerzésére irányult, ezért a vaud-i nemesek és szabad városok (14 város, köztük Morges, Yverdon, Nyon, Payerne. Lausanne nem volt szabad, hanem püspökének jurisdikciója alá tartozott) ebben az időszakban meglehetősen függetlenséget élveztek, mind a császártól, mind pedig közvetlen hűbéruraiktól a savoyai hercegektől is.⁹⁸ A rendek lényegében magukat kormányozták, a herceg érdekeit csupán egy általa kinevezett helytartó képviselte, aki szintén a terület nemességének a tagja volt és Moudonban székelt. Az ő feladata volt a herceg dekrétumainak a tiszteletben tartatása és az őt illető adók és vámok beszedése, az igazságszolgáltatás végzése.⁹⁹

A lausanne-i püspök is tanácskozási joggal hivatalos volt a rendek általában kéthavonta tartott gyűléseire, de szavazati joggal nem rendelkezett. A lausanne-i püspökök a 11. századtól a térség meghatározó világi urai is voltak, közvetlenül a császár hűbéresének számítottak. Bár Savoya hatalmának növekedésével a püspök hatalma kissé megfogyatkozott mégis nem csak jelentős földterületek, de városok felé is kiterjeszthette hatalmát, mint például a székhelyét adó Lausanne mellett Avenches, Lucens, Curtilles és Villarzel fölé. A püspök hatalmának meggyengülését a savoyai felemelkedés mellett az 1219-ben Lausanne-t pusztító tűzvész is eredményezte, amely 1374 lakhely megsemmisülésével mintegy 5500-7000 embert tett hontalanná csak Lausanne-ban. Ezek után Lausanne fokozatosan visszafejlődött és elnéptelenedett, és a 16. századra mindössze csak körülbelül 5000 ember lakta.¹⁰⁰ A tűzvész tehát jelentősen visszavetette a fejlődésben mind Lausanne-t, mind pedig püspökének hatalmát, mindazonáltal kedvezett Genf és Fribourg felemelkedésének. Egy másik tényező, ami tovább gyengítette a püspöki hatalmat az a lausanne-i polgárság önszerveződése volt. A polgárok már 1280-ban lázadást robbantottak ki a püspök hatalma ellen és csak a császártól kapott kiváltságokkal sikerült

⁹⁸ Pays de Vaud 15. századi hatalmi berendezkedéséhez lásd: Függlékek – térkép 6. „Pays de Vaud vers 1405/1410” A térkép forrása: *Historischer Atlas der Schweiz*, Hrsg. Hektor AMMAN, Karl SCHIB, Aarau, H.R. Sauerländer, 1958, 63.

⁹⁹ MESMER, *i. m.*, 1:185-188; A vaud-i nemesség savoyaiakkal való kapcsolatához bővebben lásd: Bernard ANDENMATTEN, *La noblesse vaudoise dans l'orbite savoyarde (1250-1350) = Le Pays de Vaud vers 1300*, éd. Agostino OARAVACINI BAGLIANI, Lausanne, Université de Lausanne, 1992, 27-38.

¹⁰⁰ A számok jelzik, hogy Lausanne a 13. században egy 7000-8000 fős város lehetett míg Genf is csak 1356-ra érte el a 2500 főnyi lakosságot. Ha nincs a tűzvész a reformáció korára Lausanne akár a 10-12000 főnyi lakosságot is elérhette volna, amivel kétségtávol Svájc legnagyobb városai közé számláltatott volna, de még nemzetközi viszonylatban is nagyvárosnak számított volna. Lausanne lakosságának egészen a 19. század elejéig nem érte el a város lakosságának 13. századi népességszámát. HAUSER, *i. m.*, 47.

lecsillapítani őket. Ettől kezdve egészen az 1536-os berni hódításig és a püspöki hatalom végéig a püspök és a polgárok hatalmi harca árnyékolta be Lausanne mindennapjait, utóbbiak pedig hol a savoyaiakban, hol pedig a Svájci Konfederáció városaiban kerestek partnert önkormányzatiságuk kiteljesítéséhez.¹⁰¹

I. 2. 2. 2. 2. A BURGUND HÁBORÚ HATÁSAI – 1474-1477

Savoyai Jolanda a burgund háború (*Burgunderkrieg*, 1474-1477) során Kopasz Károly (1467-1477) és a burgundiaiak oldalára állt, Vaud pedig igen megszenvedte a háború során ide-oda masírozó burgundiai, savoyai, francia királyi, de különösképpen is a berni csapatokat, akik kifosztott tanyákat, letaposott földeket és porig égetett házakat hagytak maguk után. Bern tisztában volt a Pays de Vaud-n átvezető útvonalak ellenőrzésének stratégiai jelentőségével, ezért első hadmozdulataként 1475 tavaszán megszállta az Aigle körüli területet, hogy megállítsa a burgundi zsoldba szegődő itáliai zsoldosok északra áramlását. Ezen kívül a berniek helyőrségeket hoztak létre Vaud-fennsíkjának központjában Orbe-ban és a Jurán való átkelés kulcsának számító Jougne-ban is. Ezután a berniek fribourgi szövetségessel együtt végigdúlták Vaud-t, harc nélkül meghódolttva Murtent, Avenchest és Payerne-t mielőtt ellenállásba ütköztek volna Estavayerben, ahol a védekező polgárok súlyosan megfizettek bátorságukért. A berniek brutális mészárlást vittek végbe a civil lakosság körében, szabad rablást engedélyeztek katonáiknak a városban és leégették a helyi chateau-t. Az elrettentő példa eredményesnek bizonyult: 1475 októberének végére Vaud minden városa megnyitotta kapuit a berniek előtt. A berniek súlyos hadisarcot róttak ki Lausanne-ra (2.000 firenzei aranyforint) Lavaux-ra (5.000 aranyforint) és Genfre (26.000! aranyforint) és ha ez nem lett volna elég a berniek a vaud-i nemességre terhelték rá a saját földjük megszállásának költségeit, valamint Bernnek és Fribourg-nak tett hűségeskü letételére kötelezték őket, ami lényegében a terület uralomba vételét jelentette.¹⁰²

¹⁰¹ HLS 7:696-697.

¹⁰² MESMER, *i. m.*, 1:306.; HLS 3:114-116.

A berniek kegyetlenkedései után nem kell csodálkoznunk azon, hogy a vaud-iak, nemesek és közrendűek egyaránt felszabadítóként tekintettek Kopasz Károlyra, és sokan csatlakoztak seregéhez, amely 1476 februárjában érkezett meg és könnyen felszámolta a hátrahagyott kislétszámú berni helyőrségeket. A berniek ekkor már inkább a védekezésre rendezkedtek be és igen reménytelen helyzetbe kerültek, mivel Kopasz Károly mindeközben békét kötött III. Frigyes császárral és XI. Lajos francia királlyal is, úgyhogy Bern jelentéktelen szövetségeseivel (Strassburg, Bazel ekkor még mint birodalmi városok, Lotharingia és Ausztria-Tyrol) komolyabb támogatás nélkül maradt. Károly 1476 márciusában lendült támadásba és kíméletlenül lemészárolta a teljes grandson-i berni helyőrséget, mintegy félezer embert. Az elkeseredett berniek és szövetségeseik összegyűjtötték maradék erőiket és egy mindössze 20.000 fős sereggel elindultak a háromszoros túlerőben lévő burgundiak ellen.¹⁰³

Az ezután következő események nemcsak a burgundiai háború, de Bern és az egész *Eidgenossenschaft* jövődjét döntően meghatározták. 1476 márciusában Grandsonnál és májusában Murtennél a svájciak részben taktikájuknak, részben fegyelmüknek és szívósságuknak, de legfőképpen a hadiszerencsének köszönhetően diadalmas győzelmeket arattak és a harmadával megfogyasztották Károly seregét, aki visszamenekült a Jurán túlra. A berniek kihasználva győzelmüket újra végigdúlták és végigsarcolták a Pays de Vaud-t.¹⁰⁴

Megalázó vereségei miatt 1476 júliusában Kopasz Károly kénytelen volt béketárgyalásokat folytatni a svájciakkal Fribourgan. A berniek nem csináltak titkot abból, hogy a béke fejében az egész Vaud-t, Genfet és Chablais egy részét kérik, amely mohó követelés még saját szövetségeseik körében is meglepetést és visszatetszést keltett. Végül a Bernnel szövetséges kantonok félve Bern hatalmának még nagyobbra duzzadásától a francia királlyal karöltve egy olyan békeszerződést fogantatosítottak, amely szerint Bern Vaud fejében 50.000 aranyforint sarcot kap Savoyától, mellette pedig megtarthatja a Szent Bernát és a Simplon hágók kulcsát jelentő Aigle-t, valamint Ollont, Bext és Ormont-t. Fribourgé lett Illens és Everdes. Murten, Grandson, Orbe, Eschallens és Montagny-sur-Yverdon Bern és Fribourg közösen igazgatott területe, úgynevezett *gemeine Herrschaft*-ja lett – a közös igazgatás majd a reformáció bevezetésekor fog problémát okozni. A berniek

¹⁰³ Peter DÜRRENMATT, *Schweizer Geschichte*, Zürich: Schweizer Druck- und Verlagshaus, 1963, 127.

¹⁰⁴ DÜRRENMATT, *i. m.*, 128.

végül egészen 1478-ig, addig amíg Savoyai Jolanda össze nem tudta gyűjteni a hadisarcot, megszálva tartották és amennyire csak tudták kizsákmányolták Vaud-t.¹⁰⁵

A burgund háború mindenki számára nyilvánvalóvá tette Bern agresszív expanziós törekvéseit és azt, hogy meg is van rá az ereje, hogy igényeinek érvényt szerezzen. Másrészt a Savoyai Hercegség gyengesége is nyilvánvalóvá lett, amelyet csak még inkább súlyosbított a svájciaknak fizetendő hatalmas hadisarc összeszedése. Ha Bern féltékeny szövetségeseinek ekkor még sikerült is megakadályozniuk Vaud teljes berni anektálását mégis a négy neki ítélt terület által Bern már szilárdan megvethette a lábát Vaud-ban, komoly vámbevételhez juthatott és gyakorolhatta az alpesi hágók feletti ellenőrzést.¹⁰⁶ Vaud néplelkében pedig mély és maradandó sebet hagytak a berniek háborús atrocitásai, akikre innentől kezdve megvetéssel és félelemmel vegyes tisztelettel tekintettek. A rossz emlékek pedig két emberöltővel később sem merültek feledésbe, amikor Bern újra mint hódító és ekkor már mint egyházújító lépett fel Pays de Vaud-val szemben.

I. 2. 2. 3. A SVÁB HÁBORÚ -1499

A következő háborús konfliktus ha közvetlenül nem is befolyásolta Pays de Vaud történetét mégis megemlítené, mivel döntően megváltoztatta az *Eidgenossenschaft* a Német-Római Birodalomban betöltött státuszát. A sváb háború (*Schwabenkrieg*, 1499) elnevezésű konfliktust I. Miksa német-római császár azon szándéka robbantotta ki, hogy az *Eidgenossenschaft* különféle kiváltságokkal és szabadságjogokkal körülbástyázott tagjait újra a birodalom engedelmes alattvalóivá tegye, és ezzel elejét vegye annak, hogy a svájciakhoz hasonlóan mások is a császári tróntól való függetlenedés után kíváncsozzanak.¹⁰⁷

Thomas A. Brady megfogalmazásában, a sváb háború „egyfajta preventív társadalmi háború volt, hogy nehogy az uratlanság átterjedjen Tyrolba, Voralbergbe, a Svábföldre és a Rajna-vidékre, és mint ilyen az 1525-ös forradalom előtörténetéhez

¹⁰⁵ *Uo.*, 130.

¹⁰⁶ Bernnek a burgund háborúban szerzett területeit lásd: Függetlékek – térkép 2. „Bern in den Burgunderkriegen 1474/78” A térkép forrása: *Historischer Atlas der Schweiz*, Hrsg. Hektor AMMAN, Karl SCHIB, Aarau, H.R. Sauerländer, 1958, 59.

¹⁰⁷ MESMER, *i. m.*, 1:314.

tartozik.”¹⁰⁸ A háború a császár vezette, dél-német városok alkotta Sváb-liga és Tyrol, valamint a mai Graubünden kanton területein alakított Rhétiai-liga és svájci szövetségesei között zajlott le és a császáriak vereségével, majd az 1499. szeptember 22-én aláírt bázeli békével zárult. Habár az *Eidgenossenschaft* elméletileg megmaradt a Német-Római Birodalom részének a békeszerződés a gyakorlatban a császártól való függetlenséget biztosította az *Eidgenossenschaft* számára. A bázeli béke után csak még kívánatosabbá vált „svájcvá válni,” amit felismerve 1501-ben Bazel és Schaffhausen, 1513-ban pedig Appenzell meg is tett és csatlakozott a Konfederációhoz. Ők voltak az utolsó csatlakozók Pays de Vaud 1536-os anektálásáig.¹⁰⁹

A sváb háború csak közvetve befolyásolta Pays de Vaud történetét. Mivel Vaud a Savoyai Hercegséghez tartozott elméletileg még az 1536-os berni megszállás után is része volt a Német-Római Birodalomnak. Ez megmagyarázza például azt, hogy a későbbiekben miért érezte V. Károly magát feljogosítva arra, hogy 1536-ban megtúlta a lausanne-i hitvita megtartását.¹¹⁰ Mivel Vaud nem tartozott azon területek közé, amelyekre vonatkoztak az 1499-es bázeli béke engedményei ezért egészen addig, amíg Savoya vitatta Bern uralmi jogát Pays de Vaud felett, a berniek azzal a veszéllyel találták szembe magukat, hogy a császárnak jogalapot adnak, hogy belefolyjon az *Eidgenossenschaft* feltve őrzött belügyeibe, sőt esetleg fegyveresen is nyomást gyakoroljon rájuk.

I. 2. 2. 4. A COMBOURGEOISIE

Az *Eidgenossenschaft* katonai sikerei által megszilárdított szabadságjogai nagy vonzóerőt gyakoroltak a konfederációval szomszédos városok császártól és birodalomtól függetlenedni kívánó magisztrátusaira és közülük egyre többen keresték a svájciak privilegizált helyzetébe való integrálódás lehetőségét. A burgund háború után Fribourg és Solothurn, ekkor még Bern hűséges szövetségesei; a sváb háború után Bazel és

¹⁰⁸ „was a kind of preventive social war against the spread of masterlessness into Tyrol, Voralberg, Swabia, and the Upper Rhine, and it belongs to the prehistory of the Revolution of 1525.” Thomas A. BRADY, Jr., *Turning Swiss: Cities and Empire, 1450-1550*, Cambridge, Cambridge University Press, 1985 (Cambridge Studies in Early Modern History), 34.

¹⁰⁹ DÜRRENMATT, *i. m.*, 141.

¹¹⁰ BRUENING, *i. m.*, 45-46.

Schaffhausen, valamint Apenzell csatlakozott az *Eidgenossenschaft*hoz, úgy mint teljes jogú kantonok, amelyek által a konföderáció kantonjainak száma 13-ra emelkedett. Ezekben a városokban lezajlott egy folyamat, amit Thomas A. Brady történész azzal a kifejezéssel ír körül, hogy „*turning swiss*,” - svájcivá válni.¹¹¹

Nem volt hát alaptalan I. Miksa császár félelme, hogy a svájciak példáját látva mások is igyekeznek függetleníteni magukat a birodalomtól és valóban a 15-16. század fordulóján reális esély volt arra, hogy a „svájcivá válás” nemcsak a svájcához hasonló hegyvidéki területeken Tyrolban, Voralbergben, hanem a Rajna-völgyében (Mühlhausenben, Kolmarban, Strassburgban) és Dél-Németország nagyvárosaiban (Konstanzban, Tübingenben, sőt akár Augsburgban) is bekövetkezik. T. A. Brady művében főleg a „svájcivá válás” német területeken való terjedési lehetőségeire szorítkozik, de nyugodt szívvel kiegészíthetjük elgondolását azzal, hogy a *turning swiss* valós eshetőség volt az *Eidgenossenschaft*tól délre és keletre fekvő francia nyelvű városokban is. Genf, Neuchatel, és a minket leginkább érdeklő Lausanne, szintén a konföderáció látókörébe kerültek amikor szövetséget, úgynevezett *combourgeoisie*-t, németül *Burgrecht*et kötöttek a konföderációs Bernnel és Fribourggal. A *combourgeoisie-Burgrecht* magyar fordítása nehézkes. Régiesen szólva egyfajta „véd- és dacsövetséget” jelentettek ezek, mivel szinte mindig tartalmazták támadás esetén a kölcsönös segítségnyújtás köteleességét, de igazából mindegyik *combourgeoisie* egyedi megállapodás mentén kötött meg, és az aláíró felek aktuális alkupozíciói alapján kialakítva a jogok és köteleességek terén nagy eltéréseket mutatnak. Mégis ezek a már kantonokká vált városállamokkal kötött *combourgeoisie*-k jelentették a csatlakozni kívánók számára az *Eidgenossenschaft*ba való bekerülés előszobáját.¹¹²

Pays de Vaud különböző területei a 16. századra háromféle módon kapcsolódtak az *Eidgenossenschaft*hoz. Négy olyan terület volt – Aigle, Ormont, Bex és Ollon – amelyeket a burgund háborút záró 1476-os béke Bernnek ítélt. Ezek teljes mértékben berni közigazgatás alatt álltak, a Bernből delegált helytartó (*Vogt*) az Aare parti városatyák

¹¹¹ BRADY, *Turning swiss...*, 43-72.

¹¹² HLS 3:104-105.

utasításait foganatosította a berni alattvalóknak számító alárendeltjei felett.¹¹³ A második, igazgatásilag sokkal kényesebb típust a burgund háborúban Fribourggal közösen szerzett területek, a *gemeines Herrschaft* státuszban álló Orbe, Eschallens, Grandson és Murten alkották. Végül pedig voltak olyan városok, amelyeket külön-külön megvitatott és kötött szövetségek kötöttek valamelyik konföderáció városhoz. Fribourg például már 1270 óta védelmi szövetséget kötött Avenches-szel, Bernt pedig 1344-óta kötötte hasonló szerződés Payerne-hez, de ami sokkal lényegesebb az Bernnek és Fribourgnak az 1525-ben Lausanne-nal kötött *combourgeoisie*-je, amit egy évre rá követett a Genffel kötött szövetség.¹¹⁴

A Lausanne-nal kötött *combourgeoisie* jól példázza a különféle városok között kötött szövetségek egyediségét, sokszínűségét és sokszor egyenlőtlenységét. Lausanne ugyanis nem egyenrangú félként került bele az 1525-ös *combourgeoisie*-ba. Amennyiben ugyanis Fribourgnak vagy Bernnek lett volna szüksége Lausanne katonai támogatására, akkor Lausanne ezt nem utasíthatta volna vissza. Fordított esetben azonban Bern vagy Fribourg mérlegelhette a segítségnyújtást, sőt akár meg is tagadhatta volna azt. A szerződés alapján pedig, mégha a nagyok a segítségnyújtás mellett döntenek is, a felmerülő katonai költségeket akkor is Lausanne-nak kellett volna állnia. Az, hogy Lausanne hajlandó volt egy ilyen, a saját érdekeit nem teljes körűen szolgáló szövetségbe belemenni, jelzi számunkra politikai mozgásterének erősen korlátozott voltát. Nem utasíthatta vissza, sőt mindenképpen kereste az *Eidgenossenschaft*-al való kapcsolatot, méghogya az meglehetősen előnytelen kondíciókkal is járt számára, mert a püspöki hatalom alól eddig megszerzett szabadságait és kiváltságait csak a hozzájuk való közeledés által vélhette megtartani.¹¹⁵

De a hármas szövetségi rendszerben, Bern és Fribourg sem lehettek egyenlő felek, amint az az 1520-as évek végén elmérgesedett felekezeti viták során nyilvánvalóvá is vált. Miután 1528-ban Bern csatlakozott a reformációhoz célul tűzte ki az „evangélium szabad prédikálását,” tehát a reformátori szellemű igehirdetést minden a befolyása alatt álló területen. Az 1476-os békében teljesen neki ítélt négy területtel (Aigle, Ormont, Bex és

¹¹³ Pays de Vaud berni helytartóságaihoz lásd: Függelékek – térkép 5. „Balliages Bernois au Pays de Vaud” A térkép forrása: *Historischer Atlas der Schweiz*, Hrsg. Hektor AMMAN, Karl SCHIB, Aarau, H.R. Sauerländer, 1958, 64.

¹¹⁴ PFISTER, *i. m.*, 2:163.

¹¹⁵ HLS 7:696.

Ollon) kapcsolatosan nem merült fel probléma. Ezeken ugyanúgy, mint a kanton belterületein Bern rendeletileg, gond nélkül bevezethette az evangéliumi prédikálást, az már más kérdés, hogy a kezdeti súlyos lelkészhiány miatt ez csak töredékesen valósulhatott meg a prédikálást legtöbbször vándorprédikátorok végezték, közöttük két olyan prédikátor, akik a későbbiekben meghatározó alakjaivá váltak vizsgált eseményeinknek: Guilamme Farel és Pierre Viret.

Az evangéliumi prédikálás elfogadtatása a Bernnel szövetséges városokban már több problémát vetett fel, annál is inkább mert a *combourgeoisie*-kat még akkor írták alá amikor Bern még katolikus volt, ami sokak számára maguknak a szerződéseknek a legitimitását is kérdésessé tette, de a szerződések az aláírásukkor amúgy sem érintették a vallás területét. A kérdést Payerne esetében a berniek úgy oldották meg, hogy 1531-ben csak azzal a kondícióval újítták meg a *combourgeoisie*-t, hogy a szerződéskötés alapfeltételévé tették a evangéliumi prédikálás biztosítását Payerne-ben.¹¹⁶ Genf esetében bonyolultabb volt a helyzet mivel a másik szövetségstárs, Fribourg ragaszkodott a katolicizmushoz. Bern szerette volna Genfben is kötelezővé tenni az evangéliumi prédikációt, Fribourg persze ellenezte. A berniek ekkor a hármas szövetségből való távozásra kényszerítették Fribourgot, amelyet 1532-ben ekkor már csak Bern és Genf között szintén az evangéliumi prédikálás genfi biztosításának kondíciójával újítták meg. Bern szándékának megvalósulása a legnehezebb helyzetbe Lausanne-ban került. Farel néhány sikertelen prédikációs kísérlete után, 1529-ben a berniek inkább olyan területekre irányították figyelmüket, ahol nagyobb esélyt láttak akaratauk érvényesítésére, mint például a *gemeines Herrschaft*-okra.¹¹⁷

Orbe, Eschallens, Grandson és Murten öt évig Bern, öt évig Fribourg közigazgatása alatt állt, azzal a lehetőséggel hogy az alattvalók mindig az éppen nem kormányzó város felé élhettek fellebbezési joggal az éppen kormányzó város döntéseivel szemben. Amíg Bern delegálta a területek helytartóit addig azok fogatosították a városokban és a hozzájuk tartozó falvakban az evangéliumi prédikálást, ha Fribourg delegált megpróbálta ellehetetleníteni a helyzetüket. Ez a jelenség egyébként általános volt a *gemeine Herrschaften*-ben az *Eidgenossenschaft* egész területén és főként ez okozta azt a

¹¹⁶ PFISTER, *i. m.*, 2:163.

¹¹⁷ BRUENING, *i. m.*, 110.

feszültséget is, ami végül a protestáns és katolikus kantonok közötti fegyveres fellépéshez vezetett. Az első kappeli béke (*Paix de Steinhausen/Erste Kappeler Landfriede*) a *gemeines Herrschaft*-ok esetében mindenhol és mindegyik időszakban, tehát a katolikus kormányzás idején is engedélyezte az evangéliumi prédikálást, sőt az egyes közösségekben, a helyi családfejek többségi szavazatával el lehetett törölni a misézést is.¹¹⁸

A második kappeli béke (*Zweite Kappeler Landfriede*) elméletileg betiltotta a közösen igazgatott területeken az evangéliumi prédikálást, de mivel Fribourg nem vett részt a második kappeli összecsapásban és az azt záró békében, ezért Bern és Fribourg közös igazgatású területeinek viszonyai még az első kappeli béke alapján maradtak rendezve! Ez azt jelentette, hogy Zürich és a protestáns oldal veresége és megalázó békekötése után is Bern Fribourggal szemben megmaradt a győztesek oldalán és az első kappeli béke értelmében folytathatta az evangéliumi ige hirdetést Orbe-ban, Grandson-ban és Murtenben. Bern tehát a kappeli vereség után is szabadon hirdethette a reformátori tanításokat Vaud-ban.¹¹⁹

Másrészről a Zürich Kappel utáni meggyengülésével és erős reformátori vezető nélkül maradásával egyértelműen Bern lett a protestáns kantonok primása. Ez a főként Zürichre és Genf-re koncentráló egyháztörténet-írásban talán nem hangsúlyoztatik ki eléggé, pedig igaz ugyan, hogy a svájci reformáció kezdete elképzelhetetlen Zürich, betetőzése pedig Genf nélkül, mégis a kettő közötti átmenetet Bern jelentette. Bern az, amely az 1530-40-es években a svájci reformáció élharcosa és vezetője, amely a zürichi reformintézkedéseket egy az egyben adoptálva, mintegy teljességre viszi Zwingli államegyház-elméletét és a reformáció genfi áttörésének támogatásával és Kálvin másodszori genfi meghívásával megalapozza Genf és a nemzetközi kálvinizmus felemelkedését. A berniek tudatában voltak a Kappel után kialakult helyzetben betöltött vezető szerepükkel, és talán itt azt is megjegyezhetjük, hogy a 2. kappeli csatában mutatott késlekedésükkel ennek maguk is előidézői voltak. Hegemóniájukat pedig amennyire csak lehetett igyekeztek is kihasználni. Az, hogy Bern kihagyhatta Fribourgot a Genffel kötött 1532-es *combourgeoisie*-ből, valamint Vaud 1536-os elfoglalása nem lett volna lehetséges Zürich alászállása és Bern *Eidgenossenschaft*-on belüli vezető helyzetbe kerülése nélkül.

¹¹⁸ HLS 7:91-93.

¹¹⁹ Bern és Fribourg *gemeine Herrschaften*-jeinek reformációjához lásd: PFISTER, *i. m.*, 2:160-168.

Mindenesetre azt sem mondhatjuk, hogy Bernnek maradéktalanul sikerült volna a kappeli vereséget a nyereségére kovácsolnia, mert a protestáns oldalon az a fajta lendületvesztése, amely 1530 után az összes protestáns kantonban megfigyelhető Bern vaud-i reformációját sem hagyta érintetlenül. A reformáció 1528 és 1531 között ígéretes gyorsasággal terjedt a Pays de Vaud-ban. A berni reformáció bevezetése és az evangéliumi prédikálás elrendelése utáni négy év alatt mind a négy Bern által anektált terület, Aigle, Ormont, Bex és Ollon, rajtuk kívül pedig Murten, Neuchatel és Fiez eltörölte a misézést, ami a katolikus egyházzal való nyilvánvaló szakítást jelentette. Ezzel szemben 1531 után, egészen az 1536-os berni megszállásig mindössze csak egy város, Yvonand döntött a reformáció mellett (1533), dacára annak, hogy ebben az időszakban a berniek, Farel és az ő misszióját kiegészítendő, Franciaországból egyre nagyobb számban érkező menekült protestáns lelkészek által sokkal nagyobb hangsúlyt helyeztek a reformáció előmozdítására mint korábban.¹²⁰ Zürich veresége, 1534-35-ben kiegészülve a münsteri sionkirályság sokkoló híreivel meglehetősen kilátástalan helyzetbe hozták a svájci reformáció ügyét.

I. 2. 2. 5. A BERNI HÓDÍTÓK

Ebben az ellenséges környezetben mindenképpen elismerésre méltó az, hogy az opportunizmusra mindig hajlamos Bern nem tagadta meg a reformációval való kapcsolatát, hanem továbbra is mindent megtett annak minél szélesebb körben való terjesztéséért. Az alábbiakban azokat a politikai folyamatokat fogjuk közelebbről megvizsgálni, amelyek Vaud és Lausanne 1536-os elfoglalásához és a terület reformációhoz való csatlakoztatásához vezettek. Mindezt még szemléletesebbé teszi, ha ezen folyamatokat egy hasonló adottságokkal bíró, de végül egészen más utat befutó várossal, Genffel való összehasonlításban végezzük el.

Genf és Lausanne története és sajátosságai nagyon sok hasonlóságot mutatnak egymással. A legfőbb hasonlóság, hogy mindkettő püspöki igazgatás alatt állt, mindkettőt savoyai területek vették körül és mindkettő polgársága igyekezett egyre inkább függetleníteni magát földesurának hatalma alól, amelyhez az ebben a kategóriában

¹²⁰ *Uo.*, 2:75.

mesternek számító svájciakat hívták segítségül a Bernnel és Fribourggal kötött *combougeoisie*-k képében.¹²¹ Lényeges különbség, hogy kettejük közül a 16. század elején egyértelműen Genf volt a gazdagabb és a jövőre nézve is ebben a városban rejlett a nagyobb potenciál gazdasági téren. Nem véletlen hát, hogy mind a savoyaiak és a város püspöke, mind pedig a berniek nagyobb figyelmet fordítottak Genfre mint Lausanne-ra. De éppen emiatt a prosperálóbb gazdasági helyzet miatt Genf polgársága is sokkal gazdagabb és ezáltal lényegesen befolyásosabb, öntudatosabb, önszerveződőbb, más városokkal jó kapcsolatot ápoló és azok polgárai körében nagyságrendekkel jobban elismertebb volt, mint a lausanne-i polgárság. Ugyanakkor a genfi polgárságnak jó oka volt arra, hogy éberem őrködjön megszerzett szabadságai felett, hiszen az ő szabadságukra sokkal nagyobb fenyegetést jelentettek a savoyaiak, mint Lausanné-ra. 1265-ben ugyanis Genf püspöke Savoyának adta hűbérbe a genfi *vidomne* tisztséget, ami Savoya jurisdikcióját tette lehetővé a városban. Később maga a püspök is terhesnek érezte a savoyai befolyást, aminek ellenében a feltörekvő polgárságot próbálta felhasználni, ezért 1308-ban elismerte a genfi polgári kommunát (*commune*), 1387-ben pedig kiváltságlevelet adományozott a polgároknak. 1439-ben azonban a bázeli reformzsinat a savoyai VIII. Amédée herceget választotta meg ellenpápául V. Félix néven, és az elkövetkező 80 évben mindig a savoyai-ház adta a genfi püspököt.¹²² Ez egyre növekvő feszültséget eredményezett Genf polgárai és a savoyai házból kikerülő püspök-fejedelmek között. 1519-ben a genfiak a Fribourggal kötött, végül rövid életűnek bizonyult *combougeoisie* kötésétől vártak segítséget, de végül III. Károly savoyai herceg a szövetség felbontására kényszerítette a polgárokat, míg unokaöccse Jean de Savoie, Genf püspöke kivégeztette a genfi *Eidguneot* párt vezetőjét, Philibert Bertheliert.¹²³

Közben Lausanne is vívta a maga harcát saját püspökének hatalma ellen, amely küzdelem elszánt lépése volt a Bernnel és Fribourggal kötött 1525-ös *combougeoisie*. A lausanne-iak bátorságát látva a genfi *Eidguneot* párt is újra elérkezettnek látta a lehetőséget, hogy a savoyaiak direkt tiltása ellenére újra svájci szövetséges után nézzenek, aminek eredménye az 1526-ban megkötött Genf-Bern-Fribourg *combougeoisie* volt. Mindez erős

¹²¹ Genf, Lausanne, Fribourg és Bern *combougeoisie*-inak történetét bővebben lásd: BOHNENBLUST, *i. m.*, 250-55.

¹²² HLS 5:239-241.

¹²³ BOHNENBLUST, *i. m.*, 251.

háttérrel és impulzust adott a további függetlenedést célzó lépések meghozatalára. 1528-ban Genf megszüntette a herceg *vidomne*-i hivatalát, 1529-ben pedig a püspöki igazságszolgáltatást egy polgári ítélőtábla létrehozásával helyettesítették. Ezen két lépés következtében a herceg és a püspök Genf felett gyakorolt hatalma lényegesen meggyengült. A herceg természetesen nem volt elégedett az így kialakult helyzettel. 1530-ban szabadcsapatai a hírhedt *gentilhommes de la Cuiller*, amely főként savoyai hű vaud-i nemesekből állt támadással fenyegette meg Genfet, mire Bern és Fribourg 12.000 embert bocsátott Genf rendelkezésére. A konfliktusnak az úgynevezett St.-Julien egyezmény vetett véget, amelyben Bern és Fribourg magas kártérítés fizetésére kötelezték a herceget, de a segítségnyújtás fejében még nagyobb összeget, 15.000 ecu-t „számláztak ki” Genfnek is.¹²⁴ Az egyezmény csak még inkább kiürítette a herceg kincstárát és megadta a jogalapot Bernnek, hogyha Savoya még egyszer fenyegetést intézne Genffel szemben, akkor Bern katonai ellenlépéseket foganatosíthasson ellene. Mindez meg is történt 1535 őszén, amikor III. Károly felrúgva a St.-Julien egyezményt, újabb támadást tervezett Genf ellen. Mivel Fribourg 1534-ben felbontotta a Genffel kötött *combourgeoisie*-t, mivel azok a katolikus város követelésére nem voltak hajlandóak véget vetni Farel és Viret prédikálásának, hanem inkább Bern kegyeit keresve folytatni engedték munkájukat, a genfiak egyedül Bernre számíthattak. A „baráti segítségnyújtásban” mutatott szokásos berni késlekedés után a berniek 1536. január 16-án hadat üzentek Savoyának, január 22-én pedig egy hatezer főből és 15 ágyúból álló sereget indítottak Genf felmentésére Hans-Franz Nägeli vezetésével. A sereg minden ellenállás nélkül haladt át a Pays de Vaud-n, meghódítva és hűségesküt kérve az útjába eső városoktól, amelyeket azok kivétel nélkül letettek. A vaud-i ellenállás bénultsága mögött megsejthetjük a vaud-i néplélemben még élénken élő, a berni katonák által a burgund háború során elkövetett kegyetlenkedéseket. Egyrészt, hogy elkerüljék a két emberöltő előtti atrocitások megismétlődését, másrészt pedig mert az elszegényedett hercegtől semmi segítségre nem számíthattak a vaud-iaknak nem volt más választásuk, mintsem behódolni a berni hódítók előtt.¹²⁵

Az egyetlen dolog, amihez a vaud-iak, mint megadásuk feltételéhez ragaszkodtak az volt, hogy szabadon gyakorolhassák katolikus vallásukat. A berniek ekkor több ígéretet

¹²⁴ HLS 5:223.

¹²⁵ BOHNENBLUST, *i. m.*, 252-254.

is tettek, hogy nem fognak vallási kérdésekbe avatkozni és mindenki szabadon gyakorolhatja majd azt a vallást, amelyiket akarja.¹²⁶

Ennek ellenére is az erőszakos reformációtól való félelem újra feléledt, amikor a berniek a herceg földjeinek meghódoltatása után a lausanne-i püspök birtokait is elkezdték az uralmuk alá vonni. A bernieknek mindehhez az adta a felhatalmazást, hogy a lausanne-i püspök, Sébastien de Montfalcon, III. Károly szövetségese volt. A püspöki birtok ékköve természetesen maga Lausanne volt, ahová a berniek delegációja azzal az igénnyel érkezett, hogy helyőrséget létesíthessen a püspöki *chateauban*, valamint hogy a város adja át nekik az eddig a püspök által gyakorolt jogokat. A lausanne-i tanács remélve, hogy együttműködése jutalmaként megőrizheti eddigi kiváltságait engedett a berni kérésnek és ellentétben Genffel, amely soha nem engedélyezte Bernnek, hogy olyan jogokra tegyen szert, mint amelyet korábban a savoyai herceg vagy a genfi püspök birtokolt, Lausanne átadta a város feletti teljes hatalmat Bernnek. A megállapodást később az ún. Lausanne-i Adomány (*Largition de Lausanne*) foglalta össze, amely nevével ellentétben korántsem mutatott bőkezűséget a lausanne-i tanáccsal szemben. Igaz ugyan, hogy a városi tanács juriszdikciója megmaradt a város és a környező falvak felett, valamint ezen kívül a lausanne-i hitvita után szekularizált egyházi tulajdonokból ők is részesedhettek, mégis a város legmagasabb szintű feljebbviteli fórumává Bern lépett elő, amely szintén megkapta a *regalia* – a pénzkiadás, a háború- és békekötés jogát - valamint a katedrális káptalan összes ingó és ingatlan vagyonát.¹²⁷ A lausanne-i katedrális márvány oltárkövét a berniek szimbolikus zsákmányként magukkal vitték és máig a berni münster úrasztalaként szolgál. Az 1536-os berni megszállás és legfőképpen a Bern számára egyoldalú előnyöket biztosító *Largition* megkötésével Lausanne, egykor egy kiterjedt püspöki birtok fővárosa, birodalmi város és Bern szövetségese végül egy feltörekvő városállam sokadrangú adminisztratív központjává degradálódott. A vörös-arany sávós, medvés zászló több mint 250 évig, egészen a francia forradalom hatására, 1798-ban kitört Bern ellenes forradalomig lebegett a város felett.¹²⁸

¹²⁶ BEDOUELLE, *i. m.*, 144.

¹²⁷ A lausanne-i katedrális káptalan kiterjedt birtokrendszeréhez lásd: Függelek –térkép 6. „Principales possessions du chapitre de Lausanne” A térkép forrása: *Historischer Atlas der Schweiz*, Hrsg. Hektor AMMAN, Karl SCHIB, Aarau, H.R. Sauerländer, 1958, 63.

¹²⁸ HLS 7:696-697.

Maga a berni hódítás nagyon kényes diplomáciai helyzetben ment végbe. Savoya hercege többször folyamodott a katolikus kantonokhoz segítségül, a protestáns agresszorral szemben közös hitük megvédésére hivatkozva, a katolikus kantonok azonban tétlenek maradtak. Passzivitásuk okaként jelölhetjük meg azt, hogy a katolikus kantonok is tisztában voltak azzal, hogy a 2. kappeli csatában aratott győzelmük sokkal inkább meglepetés erejű támadásuknak és Bernnek a csatából való távolmaradásának volt köszönhető, mintsem kantonjaik olyan mértékű katonai fölényének, amely birtokában megkockáztathatnák egy következő svájci vallásháború kirobbantását és a katolicizmust előnybe juttató 2. kappeli béke kedvezményeinek esetleges veszélybe sodrását. Másrészről, és ezt a berniek is tudták, a katolikus kantonoknak a vaud-i konfliktusból való kimaradása leginkább annak volt tulajdonítható, hogy nem akarták veszélybe sodorni az *Eidgenossenschaft* Franciaországgal kötött szövetségét.¹²⁹

I. 2. 2. 6. A FRANCIA KAPCSOLAT

Az *Eidgenossenschaft* 16. századi történetének, és sok enélkül érthetetlen diplomáciai, politikai döntésének kulcsa a francia szövetség, amelyet talán nem is kap az ezen időszak történetére gyakorolt súlyának megfelelő méltatást a szakirodalomban. A 16. század legelején, még körvonalazódni sem látszott egy esetleges hosszabb távú svájci-francia együttműködés. Az 1511-es franciaellenes Szent Liga még ellenfelekké tette egymással *Eidgenossenschaft*-ot és a francia királyságot, amelyet csak még inkább elmérgesített a „svájciak Mohácsa,” az 1515-ös (szeptember 13-14) marignano-i csatavesztés, amelyben a Hannibált idéző kurázsival az Alpokon átjuttatott hatalmas francia ágyúk megtörték a svájci pikások legyőzhetetlenségének mítoszát. A csatának két hosszú távú következménye volt: egyrészt megerősítette a franciák Milánó feletti igényét, fél évszázadnyi nyílt konfliktust eredményezve a Német-Római Birodalom és Franciaország között.¹³⁰ Vizsgált időszakunk és a vaud-i reformáció teljesebb megérthetőségének is fontos szempontja, hogy a háttérben kisebb nagyobb intenzitással, de

¹²⁹ DÜRRENMATT, *i. m.*, 217.

¹³⁰ PEYER, *i. m.*, 348-357.

lényegében szünet nélkül folyik az itáliai háború, míg maga Vaud és Bern éppen az egymással harcoló nagyhatalmak találkozási pontján helyezkedik el, és a terület hovatartozásának kérdése egészen a háborúk végéig bizonytalan marad.

A marignano-i katasztrófa másik jelentős hozadéka a svájci zsoldoskatonaság, a *Reislaufen* elleni hangulat általánossá válása volt, amely mozgalommá szélesülve nacionalista és reformáció párti felhangokat is hordozott magában. Zwingli, aki ebben az időszakban maga is pápai toborzótiszt és tábori lelkész volt, kiábrándulva abból, hogy a különféle svájci kantonok népe az egymással harcoló nagyhatalmak seregeiben öli halomra egymást, allegorikus művekben (*Az ökör*, 1510; *A labirintus*, 1516) emelte fel szavát a zsoldoskatonaság egyre szélesebb körben elítélt gyakorlata ellen.¹³¹ A csatavesztés arra kényszerítette az *Eidgenossenschaft*-ot, hogy újragondolja kapcsolatait a konföderáción belül és kívül egyaránt. A svájciak megpróbálták kitörni abból az általános és lekicsinylő megítélésükből, hogy eddig mindig a legmagasabbat ígérőnek adták el magukat és egyre inkább visszatértek ahhoz az alappolitikához, amely 1291-ben életre hívta „örök szövetséget,” (*ewiges Bund*), mégpedig a Habsburg ellenességhez és a Birodalomtól való függetlenedéshez. Ezen régi-új irányultságuk megerősítéséhez éppen a marignano-i legyőzőikben, a franciákban találtak természetes szövetségesre, akikkel 1521 májusában az akkor is külön utakon járó Zürich kivételével, mind a 12 kanton 30 éves szövetséget írt alá.¹³² A svájciak 6.000-12.000 zsoldost bocsátottak a franciák rendelkezésére, akik ezért cserébe védelmet ígértek az *Eidgenossenschaft*-ot érő bármilyen támadással szemben. Bár a kappeli háborúk, különösképpen is a Habsburg Ferdinánddal kötött katolikus szövetség kemény próba alá vetette az *Eidgenossenschaft* egységét, és azt is felismerhetjük, hogy milyen kényes ügy is lehetett a franciákkal való szövetséggel a háttérben a katolikusok Habsburgok felé kacsingatása, mégis a belső háború hamar rendeződött és az *Eidgenossenschaft* kifelé, ha vallásilag nem is, de politikailag újra egységes képet mutatott.¹³³

A francia szövetséggel a háttérben érthetjük meg igazán, hogy hogyan bátorodhatott fel Bern arra, hogy Savoya 1535-ös agressziójára feleletül katonailag szállja meg V. Károly császár egyik legbizalmasabb vazallusának a területét, mivel ugyanebben az időszakban

¹³¹ GÄBLER, *i. m.*, 38.

¹³² BOHNENBLUST, *i. m.*, 229.

¹³³ Az 1521-es francia szövetség részleteihez lásd: PEYER, *i. m.*, 428-430.

francia csapatok is állandó nyomás alatt tartották a herceget, hogy itáliai csapatmozgásaik számára biztonságos folyosót hozzanak létre Savoyán keresztül. A francia követ, Louis Dangerant, személyesen találkozott a berni hadvezérrel, Hans-Franz Nägelivel a Chablais-ban (a genfi-tótól délre fekvő terület, a mai Franciaország Haute-Savoie *département*-ja), és később lausanne-i és berni tárgyalásokon állapodtak meg arról, hogy a berniek megtarthatják Vaud-t és a Chablais általuk megszállt részét, míg Savoya többi részére nézve a berniek ismerték el jogosnak a franciák igényeit. Némely történész azt a lehetőséget is feltételezi, hogy ekkor I. Ferenc, akár Genfet is könnyedén elfoglalhatta volna, egészen más utat szabva Genf, Kálvin és a kálvini reformáció további történetének.¹³⁴ Talán Genf francia kontrollja miatt éppen Lausanne tölthette volna be azt a szerepet, amit később Genf, és lehetett volna a kálvinizmus szülővárosa? Nem valószínű. Ahhoz, ami Kálvint naggyá tette, kellett a szabadságáért folytonos pengeélen táncoló, a savoyai és berni iga ellen folytonosan rugdalózó, de ezen harcok között Kálvin és reformációja számára mégis a legkedvezőbb feltételeket kínáló Genf.

Több mint valószínű azonban, hogy mivel a francia potenciál meglett volna Genf elfoglalására, és ez katonailag valóban rendkívül ésszerű döntés is lett volna, mégis a politikai akarat hiányzott hozzá és Genfet éppen a Bernnel kötött *combourgeoisie* menthette meg a francia megszállástól. I. Ferencnek szüksége volt Bernre, szüksége volt az általa erősen meghatározott *Eidgenossenschaft*ra. Nem tehette meg, hogy a „svájciasodás” felé kacsintgató Genfet ellopja az *Eidgenossenschaft* orra elől.

A francia szövetség megőrzése tehát távol tartotta a katolikus kantonokat a beavatkozástól, sőt Fribourg és Valais látva a berni hadigépezet beindulását maguk is betörték a velük szomszédos savoyai területekre. Így, méghogyha III. Károly herceg szerette volna is ezt a látszatot kelteni és egy Bern ellenes keresztes háborút kezdeményezni, a konfliktus egyáltalán nem öltötte fel egy vallásháború képét: a katolikus savoyai herceg területei a katolikus Franciaország, Fribourg és Valais, valamint a protestáns Bern között kerültek felosztásra. A herceg természetesen a császárhoz is intézett segélykérő üzeneteket, akit azonban annyira lekötöttek az itáliai harcok, hogy nem siethetett Savoya segítségére.¹³⁵

¹³⁴ William E. MONTER, *Calvin's Geneva*, New York, Wiley, 1967, 54-55.

¹³⁵ BOHNENBLUST, *i. m.*, 255.

Mindazonáltal, a könnyű hódítás és a nagyhatalmi játszmák rendkívül kedvező együttállása ellenére is Bern gazdag zsákmánya a kortársak szemében nem tűnt annyira biztosnak. Méghogyha a franciák el is ismerték Bern új területszerzését, III. Károly semmiképpen nem mondott le elődei ősi birtokáról és ezen meggyőződésében a császárt is a maga pártján tudhatta. Mind a vaud-iak, de a berniek közül is sokan csak ideiglenesnek és könnyen visszafordíthatónak tartották az 1536-os könnyed berni területszerzést, ami segít megmagyarázni, hogy miért is ütközött nehézségekbe és állandó ellenállásba a reformáció bevezetése Pays de Vaud-ban. A Vaud hovatarozását végképp rendező, 1564-es lausanne-i szerződésig - tehát egészen Kálvin halálának évéig - sok vaud-iban élt a remény, sok berniben pedig az aggodalom, hogy Savoyának sikerülhet a császár figyelmét Vaud-ra irányítania, aki majd erővel visszahelyezi azt savoyai vazallusának birtokába, ezzel együtt pedig a katolikus egyház restaurációja is megtörténik majd a Pays de Vaud-ban. Az 1558-59-es vaud-i események megértéséhez is elengedhetetlen szem előtt tartani a terület hovatarozásának majd 30 éves, állandó bizonytalanságát.

I. 2. 2. 7. BERN A SZAKADÉK SZÉLÉN

A berniek aggodalmait csak tovább növelte, hogy 1536 nyarán az Aare partjára is eljutott a híre, hogy III. Pál pápa 1537 májusára Mantuába egyetemes zsinatot hívott össze.¹³⁶ A reformáció kezdeti időszakában maguk az evangéliumi mozgalom követői is örömmel fogadták volna ezt a hírt, hiszen az egyetemes zsinatban alkalmat láttak tanaik szélesebb körű terjesztésére, a reformációt ellenzők meggyőzésére és a katolikus egyház átfogó reformjára. De az 1530-as évekre a reformátorok már túlléptek kezdeti naivitásukon. A maguk mögött tudott konfliktusok kiábrándították őket, és felismerték, hogy a katolikus fél nem tárgyalni és kiegyezni, hanem diktálni és akár erőszakosan is visszaintegrálni kíván. Éppen ezért a zsinat összehívásától sem Svájcban sem Németországban már semmi jót nem reméltek, sőt a zsinat magába foglalta annak lehetőségét, hogy a pápának sikerülhet egymással kibékítenie I. Ferencet és V. Károlyt, akik katolikus egységfrontot alkotva

¹³⁶ A bulla eredetijét lásd: III. PÁL, „*Ad Dominici gregis curam*” (1536. június 4.) = in *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio* 54, ed. Gian Domenico MANSI, Graz: Akademische Druck- und Vorlaganstalt, 1960, 35:359-360.

meghagyják Itáliát a pápai állam prédájának, maguk pedig egyesült erővel fordulnak a protestáns svájci és német területek ellen.¹³⁷

A mantuai zsinat híre katalizálta a Vaud reformációért tett lépéseket is. Bern amennyire lehetett igyekezett minél előbb hitvitát rendezni a területen, hogy a reformációhoz szükséges intézkedéseket – a mise eltörlését és az evangéliumi prédikálást – minél előbb bevezethesse és ne hagyja, hogy katolikus ellenzéke egy esetleges mantuai katolikus egységfronttal a háttérben kedvezőbb alkupozícióba kerüljön vele szemben. 1536 júliusában tehát összehívták a vitát Lausanne-ba, amelyet 1536 októberében rendeztek meg és Pays de Vaud-t protestáns területté nyilvánították, legalábbis papíron. A sietség később megbosszulta önmagát. Túl korai, egyoldalúan erőltetett, koncepciók döntés született, amelynek tiszteletben tartását és elfogadását nem lehetett elvárni a vaud-iaktól. Mégis Bern nem tehetett mást, a sürgetett döntés és a felszínes hitvita is Vaud politikai hovatarozása bizonytalanságának számlájára írandó.¹³⁸

Az 1537-es mantuai zsinatból végül nem lett semmi, mivel Európa „legkeresztényibb uralkodója” I. Ferenc és V. Károly nem békültek ki és a Milánóért folytatott harcok ellehetetlenítették már a zsinat előkészületeit is.¹³⁹ Mindazonáltal a katolikusoknak újabb reményt, a protestánsoknak pedig újabb riadalmat okozott, hogy 1538 júniusában III. Pál hathatós közbenjárásával I. Ferenc és V. Károly 10 éves fegyverszüneti megállapodást írt alá Nizzában. Bernt különösen is megrázta a hír, hiszen a béke azt jelentette, hogy a francia hadsereg hadmozdulatai nem kötik le tovább Savoya erőit, amelyek így Vaud visszafoglalására tehetnek kísérletet. A birodalmi-francia katolikus egységfront rémképe is újra előtérbe került, amikor a császár és a francia király 1538. július 14-én újra személyesen találkozott Auges-Mortesben és egyetértésre jutottak abban, hogy közösen kell együtt dolgozniuk a kereszténység egységének helyreállításán és az eretnekeknek az egyházba való visszatérésén. A feszültséget csak még tovább fokozta, hogy 1540 márciusában V. Károly megegyezett Ferencsel arról, hogy a francia király visszaadja az 1536-ban birtokába került Savoyai területeket a savoyai hercegnek. Bernben küszöbönállónak látták annak a lehetőségét, hogy ezek után csak az következhet, hogy a

¹³⁷ Az egyetemes zsinat ideájából kiábrándult svájci hangulathoz lásd Kurt MAEDER, *Die Via Media in der Schweizerischen Reformation*, Zürich, Zwingli, 1970, 209-223.

¹³⁸ BOHNENBLUST, *i. m.*, 254.

¹³⁹ Hubert JEDIN, *A History of the Council of Trent*, London, Nelson, 1957-61, 1:313-36.

nagyhatalmak békéje érdekében Ferenc és Károly közösen arra kényszerítik Bernt, hogy ő is szolgálta vissza Vaud-t régi tulajdonosának.¹⁴⁰

A berniek csak akkor lélegezhetek fel, amikor 1542-ben a Birodalom és a franciák újra hadba vonultak egymás ellen Milánóért és a 10 éves nizzai fegyverszüneti megállapodás megbukott. A franciáknak újra szükségük volt svájciakra, így a francia-svájci szövetség megerősödött, de a berniek fenyegetettség-érzése csak rövid ideig csillapodhatott. Az 1546. áprilisi badeni konfederációs diétán a berniek újra azon aggodalmuknak adtak hangot, hogy az Alpokon túl „spanyol nép” gyülekezik, nyilvánvalóan azzal a céllal, hogy visszafoglalja az újonnan meghódított savoyai területeket. De még a berni aggodalmakat is elhomályosította az a Zürich közvetítésével a német protestáns fejedelmektől érkező segélykérő levél, amely a közös ellenség, a Habsburg császár ellenében az alpesi hágók lezárására kérte fel a protestáns és katolikus kantonokat egyaránt, hogy a Németországba igyekvő birodalmi erők áramlását megakadályozhassák. A vallásilag megosztott kantonok ebben a kérdésben nem juthattak egyetértésre és a soron következő időszak újra felidézte egy újabb svájci vallásháború és vele együtt az *Eidgenossenschaft* széthullásának a rémképét. Az indulatok az 1546. augusztus 9-i konfederációs gyűlésen csaptak a legmagasabbra, amelyeken a pápa, a császár és a Schmalkaldeni Liga képviselői is megjelentek, hogy találkozzanak a megosztott *Eidgenossenschaft* küldöttségeivel. A gyűlés indulatos vitába csapott át, de az is egyértelművé vált, hogy sem a katolikus, sem pedig a protestáns kantonok nem kívánnak egy újabb vallásháborút kirobbantani és meg kívánják őrizni az *Eidgenossenschaft* egységét és az évszázadok során kiharcolt szabadságait. Ennek megfelelően a következő, szeptember 10-i diéta már sokkal nyugodtabb hangulatban zajlott le. Minden kanton megerősítette elkötelezettségét az „örök szövetség”-hez és ígéretet tett, hogy távol tartja magát a külszói konfliktusoktól. Mindez persze nem jelentette azt, hogy ne lettek volna továbbra is élénk diplomáciai kapcsolatok a protestáns oldalon I. Ferencel és a Schmalkaldeni Ligával, a másik oldalon pedig a pápával és a császárral.¹⁴¹

Ez a svájci távolmaradás is mindenképpen közrejátszott a Schmalkaldeni Liga 1547. április 24-én Mühlbergnél elszenvedett totális megsemmisülésében. A mühlbergi vereség

¹⁴⁰ KNECHT, *i. m.*, 1:385-386.

¹⁴¹ Az *Eidgenossenschaft* egybenmaradásának nehézségeit lásd: MAEDER, *i. m.*, 167-183; Az itáliai háborúkban való svájci szerepvállalás részletes történetét lásd: HLS 8:224-226.

után egész Európában halálra ítélve látszott lenni a reformáció ügye és a vereség híre a svájci protestáns kantonokban is legalább akkora sokkot okozott, mint az 1531-es kappeli katasztrófa. Mühlberg üzenete egyértelmű volt: a császárnak mind az elkötelezettsége, mind pedig a potenciálja meg van arra, hogy a protestantizmusnak erőszakos eszközökkel véget vessen. Ahogyan T. A. Brady megfogalmazza: „*A kudarc szemfedele, amely V. Károly császárságának utolsó éveit elfedi, nehezzé teszi elképzelniünk, milyen legyőzhetetlennek is tűnhetett ő 1547 közepén.*”¹⁴²

A császár németországi hadjáratának másik sokkoló eseménye Konstanz elfoglalása volt.¹⁴³ Konstanz egyike volt azon délnémet városoknak, amelyek az *Eidgenossenschaft* szabadságai felé kacsingattak és elindultak a „*svájci válság*” útján. Konstanz sokkal közelebb is állt a svájci reformációhoz, mint inkább a lutheránizmus felé hajló északibb szomszédai, és ha a katolikus kantonok ellenállását ez nem váltotta volna ki, akkor akár már az 1530-as években Schaffhausenhez és Bázélhez hasonlóan az *Eidgenossenschaft* teljes jogú kantonjává válhatott volna. 1548 augusztusában azonban V. Károly lerohanta a renitenskedő Konstanzot, amelyet spanyol zsoldosok szálltak meg, a császár pedig megfosztotta *reichsfrei* státuszától és egyetlen tollvonással Ausztriához csatolta. Konstanz az *Eidgenossenschaft*-tól várt volna gyors segítséget, amely elvárás tekintetbe véve a svájciak megosztottságát minden realitást nélkülözött. A konstanzi példa annak a rémképét idézte elő az *Eidgenossenschaft* városaiban, hogy a császárt igazából nincs semmi, ami visszatartsa attól, hogy akár Bázelt, Schaffhausent, Zürichet, vagy akár Bernt is hasonló sorsra jutassa. A konstanzi hírek Genfben is jó okkal okoztak riadalmat, hiszen a város helyzete, szinte azonos volt Konstanzéval.¹⁴⁴

Ha mindezen csapások nem okoztak volna elég feszültséget 1547. március 30-án elhunyt I. Ferenc francia király, akinek halálával kapcsolatosan ráadásul olyan hírek keringtek Bernben, hogy lelkiismeretétől furdalva a halálos ágyon megígértette

¹⁴² „The pall of defeat over Charles V’s last years as emperor, makes it difficult to imagine how invincible he appeared in mid-1547.” Thomas A. BRADY, Jr., *Protestant Politics: Jacob Sturm (1459-1553) and the German Reformation*, Boston, Humanities Press, 1995, 328.

¹⁴³ Konstanz reformációjához és annak erőszakos elfojtásához lásd: J. Jeffery TYLER, *Lord of the Sacred City: The episcopus exclusus in Late Medieval and Early Modern Germany*, Leiden, Brill, 1999 (Studies in Medieval and Reformation Thought, 72).; Hans-Christoph RUBBLACK, *Die Einführung der Reformation in Konstanz von den Anfängen bis zum Abschluss 1531*, Quellen und Forschungen zur Reformationsgeschichte, 40(1971), Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus G. Mohn, 1971; GORDON, *i. m.*, 290-93.

¹⁴⁴ BOHNENBLUST, *i. m.*, 264-65.

trónörökösével, hogy kárpótolni fogja a savoyai herceget, amiért 11 éven keresztül jogtalanul bitorolták földjeit. A Mühlbergi vereség, Konstanz eleste mellett tehát ráadásul még a svájci-francia szövetség helyzete is bizonytalanná vált.¹⁴⁵

Bern szerencséjére II. Henriknek éppen annyira szüksége volt a svájciakra, mint nekik a franciákra, így a francia *dauphin* hű maradvá apja Habsburg ellenes politikájához, és akkor is ha a szövetség csak 1551-ben járt volna le, annak mielőbbi megújítására és megerősítésére törekedett. Az 1547. november 22-i konföderációs diétán a francia követ szívélyesen meghívta a kantonok képviselőit Henrik újszülött lányának keresztelőjére és jelezte, hogy az új király meg szeretné újítani a svájciakkal kötött szövetséget. A francia közeledés ellenére is a kantonok között bizonytalanság támadt addigi szövetségi politikájukkal kapcsolatban. A protestáns kantonok tudták, hogy Henrik csak politikai érdekeiktől vezérelve keresi velük a kapcsolatot, de uralmát feltehetően ugyanolyan kemény protestánsellenes irányvonal fogja jellemezni, mint apját, Ferencét. A katolikus kantonok is tisztában voltak vele, hogy méghogyha politikailag tovább is akarnak haladni a császártól való függetlenedés útján, ahhoz, hogy az *Eidgenossenschaft*ot rekatolizálhassák nem Henrik, hanem a császár és a pápa a természetes szövetségeseik.¹⁴⁶

Két további ügy uralta a szövetség megújítására tett további tárgyalásokat. Az egyik, hogy a svájciak vonakodtak elfogadni azt, hogy a szövetségbe belevegyék a francia király Milánó, Asti és Genoa iránti igényét; valamint a berniek rendkívül szerették volna, ha az új szerződésbe belekerül Pays de Vaud-i területszerzésük franciák általi jóváhagyása. Ezen utóbbi igény megvalósulását bonyolította, hogy mindeközben Savoyában is trónutódlás történt: III. Károly helyére a fiatal és agilis Emmanuel-Philibert herceg lépett. A fiatal herceg egyik első tette volt, hogy 1548 augusztusában felkérte a katolikus kantonokat a vele való szövetségkötésre és a tőle jogtalanul elbitorolt Pays de Vaud visszaszerzésében nyújtott segítségnyújtásra.¹⁴⁷

Emmanuel-Philibert sorozatos próbálkozásai a katolikus kantonoknál és a császárnál, valamint a svájciaknak a szövetség ügyében mutatott bizonytalansága és botladozásai, arra indították II. Henriket, hogy követeinek olyan „ügynökök” (*pratiquants*) beszerzésére adjon utasítást, akik felnyitják a tétlenkedő svájciak szemét a francia

¹⁴⁵ PEYER, *i. m.*, 577.

¹⁴⁶ HLS 4:684.

¹⁴⁷ HLS 4:684.

szövetség nélkül rájuk leselkedő veszélyekre. Rendkívül tanulságos ide idézni II. Henrik követeinek írt levelét:

„A császár fel akarja szólítani Genf népét, hogy térjen vissza ahhoz a régi engedelmességhez, amellyel Savoya-házának szolgált, büntetlenséget ígérve nekik az elmúlt időszak eseményeiért. Legyél biztos abban, hogy elmond nekik, hogy a kantonok ugyanúgy a sorsukra fogják hagyni őket, mint ahogyan azt sokkal fontosabb esetben, Konstanz népével is tették. És így elhagyatva, szegényen és önmagukkal is meghasonulva, könnyen fogják magukat Savoya urának kezébe adni a büntetlenség ígéretéért. Miután pedig a császár visszavette Genfét és Savoya minden földjét, amit Bern és Fribourg elfoglalt, erős helyőrségeket fog létrehozni Konstanzban és Genfben és más szomszédos városokban. Mindezen dolgok megértéséhez, olyan emberek szükségesek, akik minden kétely és gyanú fölött állnak. Miután pedig mindezt jól bemutatták nekik, akkor rá lehet térni a szövetség megújításának kérdésére. De mindenekelőtt, add parancsba, hogy nem szabad senkinek megtudnia, hogy mindez tőlem, vagy miniszteremtől származik.”¹⁴⁸

A király által felvázolt lehetőség nem túlzás. 1548-49 fordulóján minden eshetőség megvolt arra, hogy a császár miután végzett a németországi protestantizmussal délebbre fordítja tekintetét és visszaadja Genfét és Pays de Vaud-t a hűséges Savoyának és birodalmi helyőrségekkel tűzdeli tele a svájci határvidéket. Amiért az idézet különös figyelmet kaphat a szemünkben, hogy az említett „minden kétely és gyanú fölött álló” személyek sorába tartozónak vélhetjük Farel és Kálvint is, akik szintén a francia szövetség újraélesztésén fáradoztak. Kálvinnak a francia érdekekért való közbenjárása kéz a kézben haladt Genf reformációjának megszilárdításával és Kálvin naivan azt remélte, hogy a koronának tett szolgálatával enyhíthet a francia protestantizmusra helyezett nyomáson is.¹⁴⁹

A svájci-francia tárgyalások 1549 tavaszán folytatódtak. Április 4-én II. Henrik a saját költségén hívta össze a konföderációs diétát Solothurnba, kifejezetten azért, hogy a szövetség megújítását nyélbe üthessék. A 13 kantonból kilencen jelentek meg; Bern, Bazel és Schwyz éppúgy távolmaradt, mint Zürich, amely azonban az 1521-es francia szövetségben sem szerepelt és hozzáállását most sem változtatta meg. A májusi, szintén a király költségén megrendezett diétán sem történt előrelépés, a megjelent kantonok

¹⁴⁸ A levél eredetije, Bibliothèque nationale de France, Ms. Fr. 17890, fol. 331r°-v°, 332r°; idézi: BRUENING, *i. m.*, 54.; kiemelés tőlem

¹⁴⁹ BRUENING, *i. m.* 54.

visszautasították Milánó és Savoya ügyének a szövetségbe való belefoglalását. A király eredetileg mind a 13 kantonnal egyszerre szerette volna aláírni a szövetséget, de a májusi diéta után felismerte ennek lehetetlenségét, ezért ezután egyenként igyekezett megpuhítani a kantonokat. Végül ezen taktikája sikert hozott; a katolikus kantonok júniusban, Bern és Zürich tiltakozása ellenére is a protestáns Bazel és Schaffhausen augusztusban lépett szövetségre a franciákkal. Ennélfogva 1549 ősztől Bern és Zürich diplomáciailag elszigetelődött nemcsak a franciáktól, a katolikus kantonoktól, a császártól, a pápától, de protestáns kantontársaitól is. Mivel Bern elsősorban Pays de Vaud-i területszerzésnek francia elismerését várta volna a megújított szövetségekötéstől, enélkül nem ért neki semmit a francia szövetség és inkább vállalta azt, hogy szövetséges nélkül marad, mintsem hogy egy olyan szövetség kötelezettségeit és terheit vegye nyakába, aminek hasznait nem tudta maximális mértékben kihasználni.¹⁵⁰

II. Henrik számára komoly kudarc volt a Bern nélkül megkötött svájci szövetség, hiszen az *Eidgenossenschaft* jelentette „csomagban” éppen Bern volt a legfontosabb a franciák számára. Sokkal népesebb, gazdagabb volt mint kantontársai; katonai potenciálja egymagában felért a 12 másik kantonéval, osztozott a franciák savoyai ellenes érdekében és a Milánóért folytatott harcok számára létfontosságú alpesi útvonalakat tartott ellenőrzése alatt. Bern távolmaradása a szövetségtől hozzájárulhatott a Francia Királyság protestánsellenes hangulatának a fokozódásához, de elmérgesítette a Genf és Bern közötti kapcsolatokat is. W. Monter megjegyzi, hogy Genfét a francia parlament ebben az időszakban „fedezte fel,” és a Genf ellenes propaganda gyorsan megerősödött 1550 és 1554 között.¹⁵¹ Ezenkívül II. Henrik Chateaubriand-i protestánsellenes ediktumot is a kudarcos szövetség után, 1551-ben adta ki, de a legbeszédesebb a lausanne-i akadémia azon öt hallgatójának az esete, akiket Lyonban fogtak el és állítottak bíróság elé eretnokség vádjával. A berniek több esetben is a francia királyhoz folyamodtak ügyükben, hogy a királynak berni alattvalóknak kell tekinteniük a lausanne-i diákokat és szabadon bocsátania őket, de Henrik meghallgatásra sem méltatta a berniek kérését. Bizton feltételezhetjük,

¹⁵⁰ PFISTER, *i. m.*, 2:251-52.

¹⁵¹ William E. MONTER, *Judging the French Reformation: Heresy Trials by Sixteenth-Century Parlements*, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1999, 123-29.

hogy a király nem mutatott volna ilyen kíméletlenséget, ha Bern nem utasítja el a vele kötendő szövetséget.¹⁵²

De a francia-berni szövetség kudarca Genfet hozta a legkellemetlenebb helyzetbe. A genfiak úgy érezték mintha Bern tálcán nyújtotta volna oda őket Savoyának. Mivel Bern protektorátusának számítottak, Bern szövetségtől való távolmaradásának rossz fénye rájuk is vetült, pedig több, mint valószínű, hogy egy esetleges Genf elleni savoyai vagy francia támadással szemben, nem biztos, hogy ugyanúgy kivonultak volna a berni csapatok, amint azt Vaud és Lausanne esetében szinte biztos megtették volna. Genf számára a Bernnel kötött *combourgeoisie* legfontosabb indítéka a savoyaiak távoltartása volt, most pedig minden joggal úgy érezték, hogy Bern nem megvédeni kívánja őket, hanem élő pajzsként felhasználva az előretolt helyőrség szerepére kárhozzátja őket, akik először eshetnek majd áldozatul egy esetleges Vaud ellen intézett dél-nyugatról érkező savoyai támadásnak. Hogy alávetettségén és újonnan fenyegetett helyzetén Genf kicsit enyhíthessen, megpróbálta rábírní a bernieket, hogy támogassák őket abban, hogy az *Eidgenossenschaft* teljes jogú kantonává válhassanak. Bern persze erre sem volt hajlandó és sovány vigasz, hogy a katolikus kantonok úgylis megtorpedózták volna a szándékot, hogy a protestáns kantonok újabb taggal gyarapodjanak.¹⁵³ Genf kiábrándulása a berniekből, a két város közötti viszony elmérgesedése mindenképpen közrejátszott az 1550-es évek nemcsak politikai, de teológiai vitáiban is.

Az 1540-es évek vége tehát semmi jót nem hozott Bern, Genf, Vaud, de összességében nézve az egész protestantizmus ügyének. Bern éppen akkor maradt szövetséges nélkül, amikor V. Károly hatalma a zenitjén látszott állni; II. Henriket sikerült magára haragítania, Savoya pedig Emmanuel-Philibert személyében új és erős herceget kapott, mindezek következtében pedig Pays de Vaud helyzete, hovatartozásának kérdése továbbra is bizonytalan maradt.

Mégis a későbbi történések tükrében azt mondhatnánk, hogy Bern „jó lóra tett,” az 1550-es évek ugyanis nem várt fordulatot hoztak. Szász Móricnak a protestáns pártba való visszatérése újabb esélyt kapott a német protestantizmus ügye, ami pedig II. Henriknek nem sikerült Bernnel, sikerült a dél-német lutheránus városokkal. A francia-szász

¹⁵² Owen CHADWICK, *A reformáció*, Bp., Osiris, 2003, 147.

¹⁵³ HLS 5:252.

császárellenes szövetség pedig eredményesen működött: 1552 tavaszán V. Károly, hogy fogságba esését elkerülje kénytelen volt átmenekülni az Alpokon.¹⁵⁴

I. 2. 3. ÚT A KIEGYEZÉSHEZ – A LAUSANNE-I SZERZŐDÉS

Pays de Vaud protestánsai fellélegezhettek, hiszen a császár meggyengülésével minimálisra csökkent annak az esélye, hogy Vaud visszakerül a savoyai herceg uralma alá. A legbeszédesebb jele annak, hogy milyen kedvező hatással is volt Vaud reformációjára a császári kudarc, hogy 1552 és 1555 között addig még bizonytalankodó vaud-i városok sora, a közös igazgatás alá tartozó Provence (1552), Oulens (1553), Orbe (1554), Grandson (1554), Montagny (1554) és St. Mauris (1555) végre döntést mertek hozni a mise eltörléséről és a reformációhoz való csatlakozásukról. Emlékezhetünk rá, hogy 1538 és 1552 között egyetlen egyházközség sem szavazott a reformációhoz való csatlakozásra. Mindez azt mutatja, hogy a terület politikai hovatartozásának bizonytalansága elbátortalanította a vaud-i protestánsokat, hogy a reformáció melletti nyílt döntést hozzanak, mivel 1552-ig reális esélyt láttak Savoya visszatérésére, akik bizonyára megbüntették volna őket a katolikus egyházzal szembeni hűtlenségükért. De a fentebbi városok áttérése sem jelentett áttörést Vaud reformációjában, hiszen velük is csak a közös igazgatású területek mintegy fele lett protestánsá. Más területek, mint például Mex és Goumoens csak jóval később (1570-ben, illetve 1575-ben) csatlakoztak, néhány város, például a jelentős Eschallens sohasem.¹⁵⁵

Amint azt a francia szövetség megújításával kapcsolatosan láthattuk a külső fenyegetettség érzése és az *Eidgenossenschaft* megmentésének szüksége, egy időre újra közös nevezőre hozta a vallásilag megosztott kantonokat, amely összefogás azonban a császári fenyegetés elmúltával és a Birodalom svájciakra gyakorolt nyomásának enyhülésével újra meggyengült. Az 50-es évek konföderációs gyűlésein újra előkerültek a vallási ügyek, főleg a protestáns polémikus irodalom által okozott sérelmek és Farelnek Bazel még katolikus vidéki területein végzett térítői tevékenysége. Mivel a 2. kappeli béke

¹⁵⁴ Karl HEUSSI, *Az egyháztörténet kézikönyve*, Bp., Osiris, 2000, §80h

¹⁵⁵ PFISTER, *i. m.*, 2:236-38.

megtiltotta a katolikus kantonokban való evangélizálást, illetve a polémikus könyvek nyomtatását ezek főleg dél-németországi, leginkább strassburgi nyomdáiban kinyomtatva, mintegy „szamizdat” irodalomként kerültek be az *Eidgenossenschaft*-ba. Mindez arra is magyarázatot ad, hogy a reformáció élharcosának számító Bernben miért nem alakulhatott ki a reformáció irodalmát sokszorosító jelentős nyomdaipar és, hogy francia nyelvterületen miért nem Lausanne-ban történt meg ugyanez. Helyettük a francia nyelvű reformatori irodalom elsődleges nyomdaipari központjává Genf lépett elő, amelyre nem vonatkoztak a 2. kappeli béke korlátozásai, és az 1550-es évektől kezdve egészen a század végéig egyértelműen dominált ezen a területen.¹⁵⁶

A külső nyomás enyhülése a protestáns tábor összefogását is fellazította. Emlékeztünk arra, hogy a genfi-berni kapcsolatok jelentősen romlottak Bernnek a francia szövetségből való kimaradásával, amellyel Genfet, mintegy a könnyen feláldozható előretolt helyőrség szerepre kárhoztatták. A politikai feszültséget teológiai feszültségek és viták is felkorbácsolták, mint például Kálvin növekvő befolyása Vaud-ban, a Bolsec-Zébédée-ügy, valamint a Bern érdekeit szolgáló genfi libertinus párt és a Kálvin vezette francia menekültek közötti nézetkülönbségek. Az 1555-ös genfi „forradalom” következtében egy főleg Kálvin híveiből álló genfi városvezetés került a hatalomba, amely azonban azt eredményezte, hogy a berniek 1556-ban nem újították meg a Genffel kötött *combourgeoisie*-t, éppen akkor hagyva szövetséges nélkül a várost, amikor Emmanuel-Phillibert hatalma ismét felszállóágba került. A genfiak ismét kérelmezték felvételüket az *Eidgenossenschaft*-ba, de a katolikus kantonoknak nem állt érdekében, hogy a protestáns kantonok egy újabb és erre az időszakra egyre prosperálóbb taggal gyarapodjanak, de Bern sem szeretne volna Genfet a konföderációs vitákban egyenrangú félként viszontlátani.¹⁵⁷

A helyzet 1557 nyarára lett a legfeszültebb, amikor az Emmanuel-Phillibert vezette spanyol erők a hollandiai Quentin erődjénél vereséget mértek a franciákra. A sikeren felbátorodott herceg 1557 októberében követet küldött a katolikus kantonokhoz, segítségüket kérve vaud-i területeinek békés rendezéséhez Bernnel, Fribourggal és Valais-sal. Emmanuel-Phillibert akciója nyilvánvalóvá tette, hogy Savoya nem felejt és húsz év

¹⁵⁶ A svájci reformáció könyvnyomtatásának sajátosságaihoz lásd: Eduard BÜCHLER, *Die Anfänge des Buchdrucks in der Schweiz*, Bern, Schweizerisches Gutenbergmuseum, 1951.

¹⁵⁷ HLS 4:252.

után sem mondott le Vaud-ról, amely visszaszerzésére a II. Fülöppel kötött szövetség által a katonai potenciál is rendelkezésére áll.¹⁵⁸

A savoyai igény újra pánikba ejtette az egész *Eidgenossenschaftot*, hiszen a francia szövetség miatt mindannyian Savoya és II. Fülöp ellenségeinek számítottak, így a birodalmi megszállás réme újra napirendre került. Persze Bern és Genf érezhette magát a legfenyegetettebbnek, akik ellen konkrétan a savoyai igény irányult, így nem csoda, hogy a két város 1557 novemberében félretéve vitás ügyeit gyorsan megújította a *combourgeoisie*-t. Habár ez részben megnyugtatta a kedélyeket, a katolikus kantonok mégis fontosnak tartották leszögezni, hogy ők Bern és Fribourg 1536-os magánakciója miatt nem fogják a magukat és az egész *Eidgenossenschaftot* egy esetleges birodalmi-spanyol támadásnak kitenni.¹⁵⁹

A rettegett, Genfen keresztül az egész konföderációra mért elsőprő erejű spanyol támadás végül elmaradt, amikor az 1559 februárjában aláírt Cateau-Cambrésis béke véget vetett a 16. század első felét meghatározó Valois-Habsburg csatározásoknak. A békeszerződés Savoya francia korona által elfoglalt földjeit visszajutatta Emmanuel-Phillibert tulajdonába. A szerződés borús hangulatot váltott ki Genfben és Bernben. Méghogyha Bern nem is újította meg a francia szövetséget, mégis eddig Savoyával szemben egybefűzte őket a franciákkal a közös érdek, az 1536-ban elfoglalt savoyai földek megtartása. A Cateau-Cambrésis szerződés után a berniek sem egy formális szövetségben, sem pedig érdekegyezésben nem álltak már a franciákkal, miközben Savoya hercege a franciákkal való békekötés garanciájaként elnyerte II. Henrik hűgának Marguerite-nek a kezét, aki 300.000 écu-s hozománnyal töltötte fel a herceg üres kincstárát. Ha mindez nem lett volna elég, Zürich is felismerve a változások szelét a katolikus őskantonokkal (*Urkantonen* vagy *Innere Orte*: Schwyz, Uri, Unterwalden, Luzern, Zug) fűzte szorosabbra a kapcsolatait, sőt maga is szövetséget kötött Emmanuel-Phillibert-tel és 50.000 firenzei aranyforint fejében a katolikus kantonok és Zürich elismerték Savoya igényeinek a jogosságát az 1536-ban Fribourg, Bern és Valais által elfoglalt területekre. A megegyezés

¹⁵⁸ Emmanuel-Phillibert politikájának Svájcra gyakorolt hatását a legteljesebben lásd: Arnold BIEL, *Die Beziehungem zwischen Savoyen und der Eidgenossenschaft zur Zeit Emanuel Philiberts (1559-1580)*, Basel-Stuttgart, Helbing und Lichtenhahn, 1966.

¹⁵⁹ BIEL, *i. m.*, 12.

az 1564-es Lausanne-i Szerződésben öltött végső formát.¹⁶⁰ Ebben Bern lemondott a Genfi-tótól délre fekvő Chablais-ról és a Genf körül elterülő Pays de Gex-ről, cserébe viszont megtarthatta magának a Pays de Vaud-t.¹⁶¹

Ha tehát a berniek számára mindenképpen veszteséget jelentett a lausanne-i szerződés, de legalább Pays de Vaud hovatartozásának három évtizedes bizonytalanságát végeredményesen rendezte, amennyiben a berniek végre nemzetközi szerződés által elismerve is a magukénak mondhatták a területet.¹⁶²

¹⁶⁰ *Uo.*, 32-45.

¹⁶¹ BOHNENBLUST, *i. m.*, 268.

¹⁶² Bern és Savoya Lausanne-i Szerződés utáni közös történetéhez lásd: *Das Reich und die Eidgenossenschaft 1580-1650*, Hrsg. Ulrich IM HOF, Freiburg, Universitätsverlag, 1986.

„...teljes mértékben ügyeljetek a mi parancsainkra, rendeleteinkre, reformációnkra és rendtartásainkra, ha el akarjátok kerülni haragunkat, megbotránkozásunkat és szigorú büntetésünket.”

A berni magisztrátus levele a lausanne-ninak¹⁶³

I. A VITA HÁTTERE

I. 3. A HÓDÍTÓK REFORMÁCIÓJA (EGYHÁZTÖRTÉNETI HÁTTÉR)

Pays de Vaud politikai történetének bemutatása után figyelmünket a terület reformációjának történetére és sajátosságaira irányíthatjuk. Mindehhez szükséges megismerni Vaud 16. századi katolicizmusának jellegzetességeit, amelyről látni fogjuk, hogy erkölceiben korántsem állt olyan alacsony szinten, mint Európa más területein. Ebből kifolyólag sokan nem is tudták a magukénak érezni az egyházreform szükségét, amelyet az első vaud-i igehirdetők, köztük Farel és Viret sokszor túlságosan erőszakos módon is igyekeztek bevezetni. A reformátorok körülményei gyökeresen megváltoztak, amikor az 1536-os berni hódítás következtében a „tiltottból a támogatott” státuszba kerültek át; mindez azonban nem jelentette azt, hogy ezzel együtt a vaud-iak reformációhoz való odafordulása is felgyorsult volna.¹⁶⁴

Kiemelt hangsúlyt kap a katolikus papokkal szemben tanúsított berni tolerancia, amely azonban nem hozta meg a tőle várt eredményt. A volt katolikus klérus nem csatlakozott a reformációhoz, hanem berni járadékaiból, titokban tovább folytatta a katolikus kultusz gyakorlását.

¹⁶³ HERMINJARD, *i. m.*, 5:51 (No. 724), Bern város tanácsa Lausanne város tanácsának [Bern], 1538. július 14., idézi BRUENING, *i. m.*, 156.

¹⁶⁴ Richard FELLER, *Geschichte Berns von der Reformation bis zum Bauernkrieg*, Frankfurt am Main, Herbert Lang, 1974, 380.

Elénk kerül, hogy az 1540-es évekre bizonyossá vált az intézmények és rendeletek által felülről vezérelt reformáció kudarca Vaud-ban, amely arra juttatta a helyi kálvinistákat, hogy csak az egyházfegyelem szigorú és következetes gyakorlása lehet a kulcs Vaud reformálásához, amelyhez pedig vélekedésük szerint elengedhetetlen volt, hogy az úrvacsorától való eltiltás és a kiközösítés joga ne nemtörődöm polgári tisztségviselők, hanem az arra alkalmas választott egyházi és világi vegyes testületre, a konzisztóriumra legyen bízva.

I. 3. 1. A KATOLIKUS VAUD

Gyakori jellemvonása a reformáció történetét bemutató munkáknak, hogy igen szemléletesen mutatják be a késő középkori katolikus egyház korrumpálódottságát és „égbekiáltó” botrányait, szinte azt az érzést keltve, minthogyha már ezek önmagukban is elegek lettek volna ahhoz, hogy a kegyes és jobb érzésű emberek a reformációért kiáltsanak és az egyház megújítására tegyék rá az életüket.¹⁶⁵ Nyilvánvalóan sok helyütt volt ez így a keresztény Európában, és tagadhatatlan, hogy a kereszténység talán a legmélyebb időszakát élte meg a II. Gyulák, Tetzeli Jánosok és Mainzi Albrecht idején, de mit kezdhünk egy olyan vidékkel, amely mentes volt a hangos botrányoktól, a pénzéhes egyházi karrieristáktól, és amelynek ha nem is tökéletes, de nem is végzetesen megromlott papsága csendben végezte munkáját, az egyszerű emberek pedig meg voltak elégedve szolgálatukkal - márpedig Pays de Vaud ilyen vidék volt.

Az, hogy Pays de Vaud-ban a reformáció olyan nehezen tudott meggyökeresedni magyarázatot nyerhet abban is, hogy a helyi katolicizmus korántsem volt olyan romlott szinten, és nem mutatott fel olyan rossz példákat, mint például a késő középkori Németországban, Franciaországban vagy Itáliában. Ezért mindenképpen szükséges, hogy Pays de Vaud reformációjának közelebbi vizsgálata előtt vessünk egy pillantást a terület katolikus egyházának jellemzőire is.

¹⁶⁵ Már címében is jól példázza ezt a szemléletet: Gerald STRAUSS, *Manifestations of Discontent in Germany on the Eve of the Reformation*, Bloomington, Indiana University Press, 1971.

I. 3. 1. 1. EGYHÁZMEGYÉK

Pays de Vaud területe fölött három egyházmegye is hatalmat gyakorolt: a genfi, a sioni és a lausanne-i.¹⁶⁶ Magán a városon kívül Genf püspöke alá tartozott még a Genftől nyugatra elterülő Aubonne, Rolle és Nyon vidéke; Sion püspökéhez pedig az Alpok kapuja, Aigle. Vaud legnagyobb része persze a lausanne-i egyházmegye fennhatósága alatt állt, amelynek teljes területe messze túlnyúlt a Pays de Vaud-n magába foglalva a mai Neuchatel és Fribourg kantonok teljes területét, valamint a mai Bern kanton területét egészen az Aare bal partjáig.¹⁶⁷ Közigazgatásilag az egyházmegye kilenc esperességre (décanats) volt felosztva.¹⁶⁸

A 15. és 16. század lausanne-i püspökeit mind a pápa nevezte ki. Lausanne középkori püspökei olyan átlagosak voltak, mint a nyájuk; általában jól képzettek, de nem találunk közöttük kimagasló tehetségűt. A 15. és 16. század lausanne-i püspökök között csak egy volt *doctor theologiae*, egy volt *licentiatus*, egy jogi *baccalaureatus*, ketten pedig jogot hallgattak, de nem fejezték be tanulmányaikat.¹⁶⁹ Szinte kizárólagosan nemesi családokból származtak, de egyiküket sem pusztán politikai indokok miatt nevezték ki. Nem volt közöttük olyan, aki különös szerepet vállalt volna a nagypolitikában, mint ahogyan azt Genf püspökei tettek, akik a savoyai herceg rokonaiként kapták meg a püspöki tisztséget, és mint ilyenek a herceg bizalmasai és politikai törekvéseinek előmozdítói közé számláltattak. A reformációt megelőző két utolsó püspök, Aymon de Montfalcon (1491-1517) és unokaöccse Sébastien de Montfalcon, sem voltak a savoyai herceg rokonai, azonban sikerült vele mindig jó, sőt baráti kapcsolatot ápolniuk. A püspökök beiktatásával kapcsolatosan nem merült fel szimónia vagy nepotizmus. Egyik püspök sem tartott ágyast - vagy legalábbis nem terjedt el róluk ez a hír - csak nagyon kevesüknek volt másik egyházmegyéje is a lausanne-in kívül, és idejük nagy részét saját egyházmegyéjükben

¹⁶⁶ HS - *Helvetia Sacra*, hrsg. Albert BRUCKNER, Bern, Francke, 1972, I/4.

¹⁶⁷ Az egyházmegyéek területének kiterjedéséhez lásd: Függelékek – térkép 3. „Kirchliche Einteilung um 1300” A térkép forrása: *Historischer Atlas der Schweiz*, Hrsg. Hektor AMMAN, Karl SCHIB, Aarau, H.R. Sauerländer, 1958, 13.; A lausanne-i egyházmegye birtokait lásd: Függelékek – térkép 4. „Le diocèse de Lausanne en 1228” A térkép forrása: *Historischer Atlas der Schweiz*, Hrsg. Hektor AMMAN, Karl SCHIB, Aarau, H.R. Sauerländer, 1958, 14.

¹⁶⁸ A lausanne-i egyházmegye reformáció előtti állapotainak is jó összefoglalója: Peter RÜCK, *Die Entstehung der nachreformatorischen dekanalen Jurisdiktion in der Diözese Lausanne*, Zeitschrift für schweizerische Kirchengeschichte, 59(1965), 297-327.

¹⁶⁹ HS I/4, 36.

töltötték. Joggal mondhatnánk, hogy a „kivétel erősíti a szabályt,” mert a lausanne-i püspökök sorában valóban csak kirívó kivétel lehetett az a Giuliano della Rovere, aki 1472 és 1476 között töltötte be a püspöki tisztséget, de amely mellett övé volt Catania és Avignon püspöksége is. Giuliano püspök lett a későbbi II. Gyula pápa, és csak a javadalma miatt szerezte meg magának a lausanne-i püspökséget is, amelynek területére amúgy egész életében be sem tette a lábát. Más szavakkal megfogalmazva a lausanne-i egyházmegye püspökei ezen egy kirívó kivételtől eltekintve mentesek voltak mindazoktól az egyházi botrányoktól, amelyektől hangos volt a késő középkori keresztény világ.¹⁷⁰

I. 3. 1. 2. KOLOSTOROK

Hasonlót állapíthatunk meg a Pays de Vaud-i kolostorokkal kapcsolatosan is. A reformáció hajnalán 46 rendház tevékenykedett a Pays de Vaud-ban. Csak három volt közöttük női rendház: a klarisszák Orbe-ban és Vevey-ben, míg a ciszterek a Lausanne-hoz közeli Bellevaux-ben működtettek apácázárdát. A közel ötven rendház közül hatalomban, tekintélyben és gazdagságban három magaslott ki: a Cluny-rendhez tartozó Romainmotier és Payerne apátságok, valamint Lutry bencés apátsága.¹⁷¹

Az 5. században alapított romainmotier-i rendház európai összehasonlításban is megállta a helyét, mind gazdagsága, mind pedig széleskörű ismertsége terén.¹⁷² Talán ez az ismertség okozta az apátság alászállását is. Romainmotier csillaga ugyanis éppen a 16. század elejére hanyatlott le, amikor II. Gyula pápa felfigyelve az apátság gazdagságára a savoyai hercegre ruházta át az apátság javadalmaikat. A bevételkiesés miatt a Romainmotier-ben élő szerzetesek száma, 30-ról 10-12-re csökkent, éppen akkor gyengítve meg a vaud-i katolicizmus ezen erős bástyáját, amikor a leginkább szükségük lett volna rá.¹⁷³

¹⁷⁰ A svájci katolicizmus reformáció előtti helyzetéhez lásd még: BOHNENBLUST, *i. m.*, 221-224.; MAEDER, *i. m.*, 16-86; Oskar VASELLA, *Reform und Reformation in der Schweiz – Zur Würdigung der Anfänge der Glaubenskrisse*, Münster in Westfalen, Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, 1958.

¹⁷¹ HS III/2, 391-460.

¹⁷² A romainmotier-i apátság birtokaihoz lásd: Függelek – térkép 5. „Principales possessions de l’abbaye de Romainmotier” A térkép forrása: *Historischer Atlas der Schweiz*, Hrsg. Hektor AMMAN, Karl SCHIB, Aarau, H.R. Sauerländer, 1958, 64.

¹⁷³ HS III/2, 511-65.

Ha nem is volt olyan idős, mint a romainmotier-i, mégis a 10. században alapított payerne-i cluny apátság javadalmaiban felülmúlta elődjét. Szerzetesei hat vaud-i parókián láttak el lelkipásztori szolgálatot (a romainmotier-iek háromban), mégis a 16. század elejére szerzeteseinek a száma 12 és 20 között mozgott. A payerne-i apátság a reformáció idején a viták homlokterébe került, hiszen a város *combourgoisie*-t írt alá Bernnel és Fribourggal, ami által a berniek az evangéliumi prédikálás bevezetését követelték a várostól, amivel kiváltották a szerzetesek heves tiltakozását.¹⁷⁴

A lutry-i bencés apátság hasonlóképpen hallatta szavát a reformációról folytatott korai vitákban, egyrészt Lausanne-hoz való közelsége, másrészt pedig a püspökkel és a katedrális káptalannal ápoltság miatt. A lutry-i bencések meghatározó befolyást gyakoroltak a nép körében, mivel 13 szerzetesük és 2 novíciusuk mintegy 9 parókián láttak el a papi szolgálatokat. Szintén szoros és jó volt a kapcsolat az apátság és Lutry városa között is. A kolostor temploma egyben a város templomául is szolgált, az 1536-os berni hódítás idején pedig az apáti tisztet Jean de Montfalcon, a lausanne-i püspök rokona töltötte be, amely szintén magyarázza, hogy miért lehetett ez az apátság a reformáció bevezetésével szembeni ellenállás egyik legfontosabb bázisa.¹⁷⁵

Vaud három legfontosabb kolostorának rövid bemutatásából is nyilvánvalóak számunkra a terület szerzetességének jellegzetességei. Először is nyilvánvaló, hogy ahogyan egész Európában, úgy itt is a monasztikus mozgalom hanyatlásának szembetűnő jeleivel találkozhatunk. Az, hogy Vaud három legnagyobb rendházában is kb. 12 körül mozgott a szerzetesek száma jelzi, hogy általában 3-5 szerzetes juthatott egy rendházra, ami azt jelenti, hogy megközelítőleg 175-250 körül lehetett Vaud-ban a szerzetesi fogadalmat tettek száma.

Másodszor szintén szembetűnő, hogy a rendházak milyen sok parókián láttak el a lelkipásztori feladatokat. A misézésen és gyóntatáson át a kazuáliák - esküvők, keresztelések, temetések - végzéséig sokféle parókiális szolgálatot végeztek, ami azt jelenti, hogy otthonosan forgolódtak a nép körében. Jó és szoros kötelék alakult ki közöttük és az egyszerű nép között, amelyhez hasonló esélyük sem volt kialakítani a reformáció

¹⁷⁴ PFISTER, *i. m.*, 2:163.

¹⁷⁵ HS III/1, 803-31.

gyökértelen, legtöbbször Franciaországból menekült, faluról-falura járó vándorprédikátorainak.

Végül pedig az is szintén látható, hogy a rendházak hamar a reformáció ellenes harc homlokterébe kerültek, ami teljes joggal érthető, hiszen a reformáció a szerzetesség teljes eltörlését tűzte ki célul. A berniek ugyanis, amíg a világi papságnak - amennyiben azok elfogadták a reformációt - meghagyták javadalmait, a kolostorokkal szemben nem mutattak ilyenfajta toleranciát, hanem minden javadalmukat, tizedüket, privilégiumaikat, és legfőképpen épületeiket és földjeiket is kisajátították.

I. 3. 1. 3. A KATEDRÁLIS KÁPTALAN

Az utolsó, de mindenképpen említésre méltó jelentős katolikus intézménye Vaud-nak a lausanne-i katedrális káptalanja. A középkori katedrálisokhoz tartozó káptalanok - a széleskörűen elterjedt nézettel szemben - nem minden esetben voltak a püspök érdekeinek kiszolgálói, hanem gyakran a maguk jogán bírtak jelentős kiváltságokat és javadalmakat, amelyek segítségével a püspöktől való függetlenségre tehetek szert, nem egy esetben szembe is szállhattak vele.¹⁷⁶ Hasonló helyzettel találkozhatunk Lausanne-ban is, ahol a katedrális káptalan savoyai kapcsolatai révén és a polgárok önszerveződő kommunájával való szövetségben igyekezett függetleníteni magát a püspöktől. Szándékukat 1397-ben koronázta siker, amikor teljes mértékben kikerültek a püspöki igazgatás alól; amely kiváltságukat VIII. Amédée savoyai herceg 1453-ban újonnan is megerősítette.¹⁷⁷

Lausanne-ban a káptalan tagjainak számát harmincban maximálták, amelyet ideális esetben tíz áldozópap, tíz diakónus és tíz aldiakónus alkotott. A káptalan vezetője a prépost volt, tagjai főként liturgiai és adminisztratív funkciót láttak el a püspök mellett, a katedrális mindennapi életében. Ők tartották a katedrális miséit, tevékeny részt vállaltak a város egyéb kultuszi eseményeiben, körmeneteiben. Felügyelték az egy középkori katedrális esetében megszokott, szünet nélkül zajló felújítási munkálatokat és örködtek a katedrális

¹⁷⁶ A lausanne-i katedrális káptalan kiterjedt birtokrendszeréhez lásd: Függelékek –térkép 6. „Principales possessions du chapitre de Lausanne” A térkép forrása: *Historischer Atlas der Schweiz*, Hrsg. Hektor AMMAN, Karl SCHIB, Aarau, H.R. Sauerländer, 1958, 63.

¹⁷⁷ A lausanne-i katedrális káptalan történetéhez és bemutatásához lásd: HS, I/4, 358. kk.

vagyona, kegytárgyai, ornátusai, bútorai felett. Kiemelendő, hogy a káptalan maga is bírt tizedszedési joggal és Vaud tizennyolc egyházközségében ők nevezték ki a helyi papot. Ezenkívül a káptalan jelentős világi vagyonnal is rendelkezett, beleértve három kastélyt (Dommartin, Essertines, Saint-Prex) valamint jelentős kiterjedésű földbirtokokat. Nem csoda hát, hogy amikor a berniek elfoglalták Lausanne-t még a káptalan tagjainak fogva tartására is készek voltak, csak hogy javadalmaik és birtokaik dokumentumainak átadását kizsarolhassák belőlük.¹⁷⁸

I. 3. 2. A REFORMÁCIÓ ELSŐ HÍREI

Pays de Vaud-t teljesen váratlanul érte a reformáció megérkezése. Az 1520-as években a reformáció terjedése főként a német nyelvű területekre szorítkozott. Francis Higman szerint Luther egyetlen egy írása sem volt franciára lefordítva 1525 előtt.¹⁷⁹ Ez annál-inkább megdöbbentőbb, hogyha tekintetbe vesszük, hogy Luther legtöbb műve német kultúrterületen ekkorra már a huszadik (!) kiadását is megélte.¹⁸⁰ Amit Luther írásaiból le is fordítottak franciára az is általában Párizsban, vagy Antwerpenben jelent meg, és egy sem a mai *suisse romande* területén. A lutheri tanok korai francia betiltása miatt pedig igen kevés mű, és az is csak nagyon nehézkesen jutott el északról Dél-Franciaországba vagy esetünkben Pays de Vaud-ba. A svájci reformátorok esetében is hasonló helyzettel találkozhatunk: csak 1530-ban készült el Zwingli válogatott műveinek az első francia kiadása.

A vaud-i rendi gyűléseken egészen 1525-ig szóba sem került Luther, Zwingli vagy a német területeken akkorra már viharos gyorsasággal terjedő reformáció. 1525-ben is a nagy német parasztháború az, ami okot szolgáltatott a kérdés tárgyalására. A rendek sem annyira az egyházat érintő változásoktól tartottak, hanem attól a vélt szociális felfordulástól, amit a reformáció kísérőjelenségeként látattak velük a „rég hit” reprezentánsai. Ahogyan

¹⁷⁸ A lausanne-i katedrális káptalan fogságához lásd: Peter RÜCK, *Un récit de la captivité du Chapitre de Lausanne en février 1537*, *Revue historique vaudoise*, 78(1970): 43-67.

¹⁷⁹ Francis M. HIGMAN, *Piety and the People: Religious Printing in France, 1511-1551*, Aldershot, Scolar Press, 1996, 288-300.

¹⁸⁰ Josef BENZING, *Lutherbibliographie: Verzeichnis der Gedruckten Martin Luthers bis zu dessen Tod*, Baden-Baden, Librarie Heitz, 1966, 16-19.

a gyűlés dekrétuma fogalmaz: „*Ez az átkozott, hűtlen eretnek és a keresztény hit ellensége, Martin Luther, amint az mindenfelé hírlík, hatalmas lázongásokat és erőszakosságokat okozott a keresztény hit közeli földjein.*”¹⁸¹

Óvintézkedés gyanánt, az 1520-as években a szinte egész Európa rendi gyűlésein lezajló hasonló forgatókönyv szerint a vaud-i rendek is kimondták, hogy: „*a mi legkiválóbb urunknak, Savoya hercegének, egyetlen, sem közvetlen, vagy közvetett alattvalója, rangra és helyzetre való tekintet nélkül, nem birtokolhat, vehet, vagy tarthat bármilyen az előbb említett Martin Luther által írt könyvet, illetve valamennyi könyvet amelyet találunk el kell égetni.*”¹⁸² A dekrétum három napi börtönnel, nyilvános botozással és az elítélt bírósági költségeinek a megtérítésével sújtotta azokat, akik kedvezőleg vélekedtek Lutherről. Végül pedig Vaud-ban is elhangzott a „*lutherani comburantur,*” amennyiben a nagyon makacsul ellenállók számára a máglyahalál büntetését rendelték el.

Az egy évvel az antilutheránus dekrétumot foganatosító rendi gyűlés után több, vallást érintő rendelkezést is foganatosítottak amelyek érdekessége, hogy főként az istenkáromlás és a vajákos asszonyok (*charmeurs*) elleni büntető intézkedéseket hoztak, viszont az eretnekség, vagy a lutheránusok (*lutheriens*) még említés szintjén sem találhatóak meg bennük. Mindez jelzi számunkra azt, hogy a vaud-i rendek nem láttak a reformációban komoly fenyegetést. 1525-ben is inkább a társadalmi felfordulástól való félelem, mint a katolikus egyház iránti aggodalom hozatta meg velük a Luthert elítélő dekrétumot, de a Nagy Német Parasztháború leverése után már nem érezték magukat fenyegetve tőle.

Mindez azt is nyilvánvalóvá teszi számunkra, hogy 1520-as évek derekáig Vaud-ban tényleg csak „hírből ismerték” a reformációt. Személyes tapasztalataik nem voltak vele kapcsolatosan, hiszen Vaud parókiáin, rendházaiban senkit sem ragadott magával az evangéliumi mozgalom, nem alakultak kis evangéliumi körök, sem a kolostorokon belül, sem a városi polgárságok köreiben, nem okoztak meglepetést a rendházakhoz tartozó parókiákon „lutheránus szerzetesek” egyházi megújulást sürgető prédikációi.¹⁸³ A

181 *Correspondance Des Réformateurs Dans Les Pays De Langue Française*, éd. Aim Lou HERMINJARD, Charleston, Nabu, 2010, 1:345 (No.148), Vaud rendjei alattvalóiknak, Moudon 1525. május 23., idézi BRUENING, *i. m.*, 104.

¹⁸² *Ua.*

¹⁸³ Például Wolfgang Musculus Dusanust is miután még bencés szerzetesként magáévá tette Luther tanait, de nem lépett ki a rednből, hanem továbbra is prédikált immáron reformátori felfogásban a lixheimi

messziről jött hírek azonban egyoldalúan szubjektív katolikus forrásból érkeztek és természetesen igyekeztek a legnegatívabb színben feltüntetni a reformációt. A rendeket pedig sikerült is a számukra legérzékenyebb pontjukon megfogni, felmutatva előttük a Nagy Német Parasztháború, majd később a münster-i Sionkirályság rémisztő vízióját, hogy íme a reformációval együtt jár a lázongás, engedetlenség és a forradalom.¹⁸⁴

Az 1520-as évek közepéig tehát Vaud-t szinte teljes egészében érintetlenül hagyta a reformátori mozgalom. Reformátori művek, ha ekkor már meg is jelentek ugyan francia nyelven, de csak elvétve kerülhettek erre a vidékre, és ezek sem találhattak túl sok fogást az embereken, hiszen láthattuk, hogy a keresztény világ más vidékeihez képest Vaud-t elkerülték a katolikus egyházat más vidékeken oly jellemző és tőle sokakat elidegenítő botrányok, a nepotizmus, szimónia és konkubinátus. Számottevő és öntudatos polgársága sem alakult ki a vaud-i városoknak, nemhogy olyan intellektuális rétege, amelyet magával ragadhatott volna kezdetben a humanizmus, majd pedig az egyházi megújulás szükségességéért érzett lelkesedés, mint amivel más városokban, főként Bázelen, Zürichben, de akár Bernben is találkozhatunk. Az átlagos vaud-i, akár vidéki, akár városi hívő meg volt elégedve a papjával és a szerzeteseivel, és egy természetes idegenkedés is lehetett benne az új, „német vallással” szemben, mert hiszen a burgund háborúk tapasztalata is azt mutatta, hogy keletről, az Aare-n túlról eddig sem származott túl sok jó.

I. 3. 3. FAREL ÉS BERN MISSZIÓJA

I. 3. 3. 1. AZ ANNEKTÁLT TERÜLETEK REFORMÁCIÓJA

A helyzet 1526-ban változott meg, amikor Guillaume Farel megérkezett Aigle-be, Bernnek a burgund háború után anektált négy területének egyikére. A négy területet, Ollon-t Bex-t, Ormont-t, és Aigle-t, a legutóbbiban székelve irányította a berni tanács által kinevezett helytartó (*Vogt*), aki bár maga nem volt reformáció párti, mégis a berni

rendházhoz tartozó falusi parókiákon a köznép lutheranus monachus-nak, lutheránus szerzetesnek nevezte el. Gerhard LANGENBRUCH, *Schriftverständnis und Schriftauslegung bei Wolfgang Musculus*, Göttingen, 1969, 6.; Musculus szerzetesi tevékenységének legbővebb kifejtését lásd: Marc van WIJNKOOP LÜTHI, „...homo in Monasterio educatus” – *Wolfgang Musculus und die römische Kirche = Musculiana*, hg: Marc van WIJNKOOP LÜTHI, Thun, Zur Paraburi, 1999.

¹⁸⁴ HEUSSI, i. m., §85 g h; CHADWICK, i. m., 182-186.

tanácsban egyre inkább eluralkodó hangulatnak megfelelően engedélyezte Farelnek, hogy iskolát nyisson és prédikáljon városában, ameddig csak Isten „tisztá igéjét hirdeti” és nem mond semmi rosszat a katolikus sákramentumokra. De Farel az egyszerű nép sem fogadta kedvezően Aigle-ban és ezért 1527-ben a négy terület tanácsi küldöttjei arra kérték Bernt, hogy távolítsa el őt közülük. Bern ekkor még hivatalosan katolikus volt, de a tanácsban már többségre jutottak a protestánsok ezért nem engedtek a kérésnek, hanem utasították a helytartót hogy gondoskodjon arról, hogy Farel minden további akadályoztatás nélkül végezhesse a munkáját Aigle-ban.¹⁸⁵

Az 1528-as berni fordulat kimondatlanul is azon nyomás alá helyezte a négy területet, hogy ők is fogadják el a reformációt. Farel maga is meghívást kapott a berni hitvitára és bár a vita németül folyt és nem mindent értett belőle, mégis a vita lehetőséget adott számára, hogy baráti kapcsolatba kerüljön Oecolampadius-szal, Bucerrel, Capito-val, sőt Zwinglivel, akik latin nyelvű jegyzetekkel adták tudtára az aktuális fejleményeket. Farel kapta azt a megbízást is, hogy a *Reformationsmandat*ot lefordítsa francia nyelvre, amely egyértelművé tette mindenki számára, hogy Bern őt tekinti a francia nyelvű területén végzett reformatori misszió elsődleges alakjának.

Az Aigle-ba visszatérő Farel és a berni hitvita dekrétumait rideg és elutasító fogadtatás várta. Bernnek utasítania kellett a helytartót, hogy tegyen meg mindent a reformátor védelmére, minden szóban vagy tettben ellene intézett támadással szemben. Bern nem erőltette rá erőszakosan a négy területre a *Reformationsmandat* elfogadását és annak legszembetűnőbb és lényegesebb intézkedését a misézés eltörlését, hanem az egyes parókiák családfőinek többségi szavazata volt szükséges hozzá. 1528 márciusában berni követek figyelő tekintete mellett Aigle, Bex és Ollon parókiáin a családfők a mise eltörlésére szavaztak. Figyelembe véve azt az ellenállást, amibe Farel még hónapokkal ezelőtt is ütközött, valamint a további fejleményeket, a döntés valóban csak formálisan volt tekinthető a népakarat megnyilvánulásának.

A berni jelenlét és nyomás ellenére is Ormont, Noville és Chessel parókiái elutasították a mise eltörlését. A berniek pünkösdig (1531. május 31.) engedélyezték nekik a mise megtartását, miközben Farel sorozatos, az életét is veszélyeztető atrocitások érték a

¹⁸⁵ COMITÉ FAREL, *i. m.*, 173-178.

már „reformált” Ollon-ban és Aigle-ban, Bex-ben pedig a helyi várgróf nem engedte meg a Farel által beiktatott lelkészt prédikálni, hanem helyette egy katolikus papot nevezett ki.

A reformáció bevezetését a köznép ellenállásán túl az is hátráltatta, hogy Bern helyi tisztségviselői, Felix de Diesbach és a savoyai születésű Jean de Rovérea sem értettek egyet feljebbvalóiknak a reformáció melletti döntésével és éppen ezért az Aare partjáról érkezett rendeleteknek és sürgetéseknek csak helyyel-közzel tettek eleget. Ezt a problémát orvoslandó a berni magisztrátus a buzgón reformáció párti Nägeli család egy tagját, Hans-Rudolfot iktatta be az engedetlenkedő Rovérea helyére a helytartói tisztségbe. Nägeli kinevezése napján, 1528. május 27-én Bern megparancsolta Ormont-nak, hogy töröljék el a misét, de a város egyszerűen figyelmen kívül hagyta a berniek parancsát. Hogy a lázadók ellenállását legyűrje Bern megparancsolta az újonnan kinevezett helytartónak, hogy *„menjenek Ormont-ba és tanácsolják őket, fontolják meg alaposan mi történhet velük lázadásukért és engedetlenségükért, és hogy egyezzenek ki velünk és veletek a hűségeskü letétele által, hogy engednek nekünk minden ügyben mindenfajta ellenkezés nélkül.”*¹⁸⁶

A berniek haragját leginkább a parancsukkal szembeni engedetlenség váltotta ki, amely dacot természetesen semmilyen alávetettjükkal szemben nem tűrték el. Meglepő azonban, hogy a mise eltörlésének ügyében viszont ez a parancs is meglehetősen toleránsan fogalmaz és kompromisszumkész javaslattal áll elő: *„ha pillanatnyilag nem akarják eltörölni a misét, legalább az Isten szent Igéjének a prédikálását tegyék lehetővé, ameddig Isten kegyelme által meg nem világítja a szívüket.”*¹⁸⁷

Megjegyzendő, hogy ebből a néhány sorból elénk tárul a kora reformációnak azon reménysége is, hogy az Isten igéjének a tiszta hirdetése önmagában is képes embereket, sorsokat és közösségeket megfordítani és a reformáció ügyében áttörést hozni. A „hit hallásból van” felismerését és ennek érdekében az evangéliumi igehirdetés elterjesztésének fontosságát láthatjuk, hogy a berni tanács is minden bizonnyal a szíven viselte, és nem csupán csak kegyes szófordulatnak szánta. De mégis az evangéliumi igehirdetést mindenütt bevezető évtizedek, az 1540-50-es évek azt mutatták, hogy az igehirdetés önmagában mégsem volt elégséges ahhoz, hogy a vaud-i köznépet katolikus berögződéseitől és megszokásaiból végképp kiszakítsa és bennük új kegyességet alakíthasson ki, amiért a

¹⁸⁶ HERMINJARD, *i. m.*, 2:147 (No. 242), Bern magisztrátusa Ormontnak, 1528. május 27., idézi BRUENING, *i. m.*, 108.

¹⁸⁷ *Ua.*

kálvinisták szükségét érezték az evangéliumi igehirdetés mellett a szentségek megfelelő kiszolgáltatásához szükséges konzisztoriális egyházfegyelem foganatosítását is.

Amit tehát ebben az időszakban a berniek mindenképpen elérni szerettek volna az, hogy amennyire befolyásuk engedi el tudják terjeszteni az evangéliumi prédikálás gyakorlatát, amely majd reménységük szerint mielőbb meghozza a gyümölcsét és a nép tömegesen fog elfordulni „babonáitól és bálványimádásától” önként szavazva majd a mise eltörlésére. Bern ezen reménysége ellenére is például Ormont sohasem fogadta el önként a reformálást. 1528 decemberében a tanács türelme elfogyott és megismételték parancsukat a mise eltörlésére. Bár a város vezetése ekkor engedett a felszólításnak, mégis még fél évvel ezután is arról panaszkodtak Farelnek Ormont-i kollégái, hogy a prédikációkat egyesek a harangok meghúzásával igyekeznek megzavarni, illetve, hogy halálos fenyegetések között kell szolgálatukat végezniük. Bern győzelme tehát még az általa teljes befolyás alatt álló területen is felemás volt. Mert igaz ugyan, hogy a közakarát megnyilvánulásának látszatával végül mind a négy anektált területen rendeletileg eltörölték a misét, mégis a köznép támogatását ebben nem tudhatták maguk mögött, sőt a képmutató szavazásokra való rákényszerítésükkel, a reformáció „tűzzel-vassal” való terjesztésével csak még inkább elidegenítették őket maguktól.

I. 3. 3. 2. REFORMÁCIÓ A KÖZÖS TERÜLETEKEN

Az, hogy Bern még a saját igazgatása alá tartozó területeken is csak ilyen nehezen és végeredményben erőltetetten és felemás módon tudta bevezetni a reformációt előrevetítette, hogy a katolikus Fribourggal közösen igazgatott *gemeines Herrchaft*-ban még nagyobb nehézséget fog jelenteni az evangéliumi prédikálás meghonosítása. Továbbá az összes francia nyelvű város, amelynek *combourgeoisie*-ja volt Bernnel – mint például Genf és Lausanne – Fribourggal is ugyanilyen viszonyban állt. Éppen ezért, amint a négy anektált területen bevezetésre került a reformáció, Bern a közös igazgatású területekre rendelte át Farel. Farel korábban is már, de ekkor különösen is állandó mozgásban volt. Faluról-falura, városról-városra járt, igehirdetéssel, vagy helyi meghatározó személyek általi

kapcsolattartással próbálta a Pays de Vaud-ban elhinteni az egyházi megújulás magvait.¹⁸⁸ De ahol szolgálatát nem kísérte a berniek hathatós hatalmi támogatása, ott semmilyen sikert nem volt képes elérni. Mint ahogyan ezt jelzi az is, hogy 1536-ig, a berni hódításig Pays de Vaud 154 parókiájából csak 12-ben van hírünk evangéliumi közösség megszületéséről, amely vidékek mindegyike Bernnel valamilyen módon alávetetti viszonyban állt.¹⁸⁹ Ezek közül is 1536-ig csak Fiez és Yvonand és a négy annectált terület döntött a mise eltörléséről. Ismerve ezen utóbbiak döntésének nem éppen önkéntes jellegét, azt láthatjuk, hogy a reformáció berni bevezetése és az evangéliumi prédikálás előírása utáni 8 évben a 154 vaud-i parókiából mindössze kettő - Fiez és Yvonand – döntött a mise eltörléséről, és lévén közös igazgatású területek itt sem zárható ki a berniek hathatós politikai befolyása.

A berni hódítás előestéjén tehát Pays de Vaud egyértelműen katolikus volt. A Farel és társai által szerte Vaud-ban végzett esetlen evangéizációs kísérletek, az öntudatosan katolikus Fribourg reménykeltő közelsége és a kierőszakolt miseeltörlések hírei pedig csak még inkább egybekovácsolták és megerősítették őket abban, hogy hűségesek maradjanak „elődeik hitéhez.”

I. 3. 3. 3. EVANGÉLIUMI „TERRORIZMUS”

Farelnek és társainak elsődleges célpontja a katolikus mise kultikus középpontja az oltár volt. A reformáció központi tanítása volt a *transsubstantiatio*-tanon alapuló, Krisztus áldozatát megismétlő eucharisztia helyébe a két szín alatti, nem Krisztus áldozatának megismétlő, hanem az arról pusztán megemlékezésésként szolgáló úrvacsora bevezetése. Egy parókia reformációhoz tartozásának külső jele a mise eltörlése és az oltár megsemmisítése volt, ezért érthetjük, hogy Farelék minden rendelkezésre álló eszközzel - szóval, pamfletekkel, de néha fizikálisan is, szerszámokkal és fegyverekkel - támadták a katolikus eucharisztia legkézenfekvőbb jelképét az oltárt.

¹⁸⁸ COMITÉ FAREL, *i. m.*, 191-297.

¹⁸⁹ A négy annectált terület parókiái (4), a közös igazgatású területekben Orbe és Grandson (2); Yvonand, Provence és Fiez (3) – mindhárom parókia a közös igazgatású Grandson alá tartozott; Avenches, Payerne és Lausanne (3), mindhárom combourgeoisie kötötte Bernhez, amelyben egyértelműen ők voltak a gyengébbik felek.

Az oltárt és misét támadó vaud-i polémikus művek kiadásának helyszínéül Pierre de Vingle Neuchateli nyomdája szolgált.¹⁹⁰ Neuchatelre nem vonatkozott a 2. kappeli béke (*Zweite Kappeler Landfriede*) reformátori művek nyomtatását tiltó passzusa, mint például Bernre és az által szövetséges Lausanne-ra, így az elkötelezett reformátor de Vingle által jelentek meg nem pusztán csak Farelnek és főleg Antoine Marcourt-nak a vaud-i reformációt segítő művei, de például Robert Olivétan Kálvin előszavával ellátott francia Bibliája, vagy például maga a *Articles veritables sur les horribles, grandz et importables abus de la Messe papalle*, amelyet az 1534-es párizsi „plakát-ügy” (*affaire des placards*) tett híressé.¹⁹¹

De az írásos polémia helyett Vaud-t sokkal inkább jellemezték az oltárok elleni fizikai támadások, egyfajta „evangéliumi terrorizmus,” mint Svájc más területeit. Az *Eidgenossenschaft* reformált városaiban általában a városi tanács hathatós kontrolljával zajlott le a templomoknak a szobroktól és oltároktól való megfosztása. A kegytárgyakat a legtöbb esetben visszaszolgáltatták azoknak az eredeti tulajdonosoknak, akik azokat a templomra dónálták, illetve ha ők nem voltak fellelhetőek, vagy nem jelentkeztek kegytárgyaikért, akkor a városi tanács katolikus területeken értékesítette a műtárgyakat. Esztelen képrombolással csak kirívó esetekben találkozhatunk, például éppen a humanista Bázelen, ahol 1529-ben a reformáció bevezetése alkalmával a szentek szobrainak igazi „hamvazószerdát” rendeztek.¹⁹²

A vaud-i ikonoklasztizmus legkiemelkedőbb alakjává az orbe-i születésű Cristophe Hollard vált.¹⁹³ 1531 májusában a berni és fribourgi követek jelenlétében semmisített meg egy Szűz Mária szobrot és egy feszületet. A fribourgiak a berniek jelenlétében némán nézték végig az eseményt. Két hónappal később Hollard társaival az orbe-i főplébániatemplom oltárát zúzta szét a misére érkezők szeme láttára, akik azonban nem mertek közbelépni, mivel azt gondolták Hollard berni megbízatással cselekszik. A rákövetkező napon Hollard és tizenegyhány társa 26 oltárt semmisített meg Orbe-ban és környékén, amellyel azonban mégsem tudtak a misézésnek véget vetni, mivel a katolikusok az oltárok helyére egyszerű asztalokat állítottak be, amelyekkel aztán

¹⁹⁰ A Pierre de Vingle által kiadott könyvek jegyzékét lásd: HIGMAN, *i. m.*, 481-82.

¹⁹¹ CHADWICK, *i. m.*, 146.

¹⁹² Lee PALMER WANDEL, *Voracious Idols and Violent Hands: Iconoclasm in Reformation Zurich, Strassbourg, and Basel*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994, 149-189.

¹⁹³ PFISTER, *i. m.*, 2:160.

ugyanúgy végezték a miseáldozatot. Hasonló erőszakos oltárrombolások történtek Grandson környékén is.¹⁹⁴

Felfigyelhettünk rá, hogy az atrocitások főleg a Bern és Fribourg által közösen igazgatott területeken – Orbe-ban és Grandson-ban - koncentráálódtak. E területeken a berniek nem rendelhették el rendeletileg a mise eltörlését és az oltárok eltávolítását, és mégis a katolikus Fribourg feletti dominanciájuk, az oltárokkal szembeni elítélő hozzáállásuk, felbátorította a Hollard-féle erőszakosabb jellemeket a cselekvésre. A német területekre jellemző nyugodt képeltávolításokkal ellentétben Vaud-ban szinte hadiállapot alakult ki, amelyben főszerepet kaptak a fegyverek és a fizika erőszak és amelyet jól ad vissza Carlos Eire tanulmányának címadó kifejezése: „war against the idols,”¹⁹⁵ amely háborún itt nem ideológiai harcot, hanem nyugodt szívvel érthetünk szó szerinti háborút. Az erőszakos atrocitások semmiképpen nem használtak a reformáció ügyének és csak megnehezítették, sok esetben pedig teljesen el is lehetetlenítették, hogy az evangéliumi reformáció utat találjon és elfogadásra leljen a vaud-aik körében.

I. 3. 4. A HÓDÍTÓK REFORMÁCIÓJA

A reformáció szélesebb körű elfogadottságának az 1536-os berni hódítás sem kedvezett. A berniek a vaud-i városok behódolásának fejében szabad katolikus vallásgyakorlatot ígértek, ami azt jelentette, hogy mindaddig megtűrték a misézést a megszállt területeken ameddig az evangéliumi igehirdetés nem szenvedett csorbát.¹⁹⁶ A bernieket hasonlóképpen, mint a négy mandátált területük (Ollon, Bex, Ormont, Aigle) esetében az a később hamisnak bizonyult reménység vezette, hogy az evangéliumi igehirdetés biztosítása egymagában elégséges lesz ahhoz, hogy a katolicizmusban felnevelkedett és meggyökerezett vaud-iak felismerve a reformáció igazságait szakítsanak

¹⁹⁴ HERMINJARD, *i. m.*, 2:390 (No. 364), Grandson városa a berni tanácsnak, Grandson [1531 vége], idézi BRUENING, *i. m.*, 121.

¹⁹⁵ Carlos M. N. EIRE, *War against the Idols: The Reformation Worship from Erasmus to Calvin*, Cambridge, Cambridge University Press, 1986.

¹⁹⁶ Az egyetlen kivétel Yverdon volt, amelynek lakosai nem hódoltak be a berniek előtt, ezért a szabad vallásgyakorlat ígérete nem vonatkozott rájuk. A város elfoglalása után a berniek rögtön el is törölték a misézést, az oltárokat eltávolították.

régi vallásukkal és a családfők többségi szavazatával önként törölkék el a misézést a parókiákon. Még tíz év sem telt el ugyanezen módszernek a négy mandatált területen történt meghiúsulása óta, a berniek úgy látszik mégsem tanultak hibájukból.

A berniek megkülönböztetett figyelemmel fordultak a terület fővárosa, Lausanne irányába. Viret 1536 márciusának közepén érkezett meg a városba. Püspöke ekkor már elhagyta Lausanne-t mégis március 16-án képviselői arra szólították fel a városi tanácsot, hogy száműzzék a reformátort a városból. Mivel ebben az időben a berni hadsereg éppen Lausanne közelében vonult fel Chillon elfoglalására a tanács nem adott helyt a püspök kérelmének, két hét múlva pedig, amikor a berniek bevonultak a városba egyértelművé vált, hogy Montfalcon püspök soha többet nem térhet már vissza: Viret lausanne-i pozíciója biztosítva volt.

Mindez persze nem jelenti azt, hogy Viret ezek után nem ütközött semmilyen ellenállásba. A kapituláció után három nappal (1536. április 4.) a városi tanács foganatosított egy rendeletet, amellyel minden polgárát kötelezte arra, hogy részt vegyenek vagy a misén, vagy a protestáns istentiszteleten, de ugyanakkor betiltotta a kocsmákban és az utcákon való igehirdetést, amely tiltás egyértelműen Viret-t vette célba. Viret és a protestánsok számára a *la Madeleine* templomot jelölték ki istentiszteleti helyül. Megfosztva az utcai misszió lehetőségétől Viret bő egy hét múlva támadásba ment át és 1536. április 13-án hamis tanok hirdetésével vádolta meg dominikánus Dominique de Monbouson-t és egy hitvita megrendezését kérte a városi tanácstól. A városi tanács ekkor még inkább kitért a vita megrendezése elől és jobbnak látta disputa nélkül elküldeni a városból a megvádolt dominikánust. Tettük háttérben sokkal inkább új uraikkal szembeni óvatosságuk, nem pedig az evangéliumi mozgalomhoz való elkötelezettségük állhatott.¹⁹⁷

Persze azt sem mondhatjuk, hogy Viret-nek és társainak missziója teljesen sikertelen lett volna Lausanne-ban és Vaud-ban. Bizonyára voltak olyan nikodémíták, akik a megváltozott politikai széljárástól felbátorodva a berni megszállás után már nyíltan fel merték vállalni evangéliumi hitüket és bizonyára olyanok is akadtak, akik az új irányvonalat felismerve önös érdekeiktől vezérelve csatlakoztak az új urak ideológiájához, a protestantizmushoz. Mellettük voltak bizonyára őszinte új áttérők is, bár mivel az evangéliumi prédikálás már egészen az 1520-as évek közepétől ismert volt a területen az

¹⁹⁷ PFISTER, *i. m.*, 2:163-164.

összinte áttérésekre oly nagy áttörő hatással nem bírhatott a berni megszállás. Ha valakit megérintett Isten igéjének tiszta hirdetése, akkor az a savoya-i uralom alatt is a reformáció pártjára állt, legfeljebb nem vállalta fel nyíltan protestantizmusát.

De a protestáns megszállás ellenére is a reformáció terjedése meglehetősen nehézkesen haladt előre. A protestáns prédikátoroknak és családtagjainak élete sok helyütt veszélyben forgott, bennük sok helyütt – tegyük hozzá részben jogosan – az idegen megszállók szálláscsinálóit látták. Például Thonon-ban a helyi lelkész, Denis Lambert és felesége majdnem az életüket veszítették, amikor az „óhitűek” egy hamuval és üvegszilánkokkal teli zsákba dugták őket. Farel Thononba sietve a következőképpen összegezte első tapasztalatait:

„Életveszélyben munkálkodunk itt, alig van valami sikerünk. Ma néhány felfegyverzett ember akart megtámadni bennünket, nem tudom mit is remélhetünk”¹⁹⁸

Elkeseredettsége és kilátástalansága három nap múltán sem szűnt meg, sőt csak még inkább fokozódott: *„Állandó viharban vagyunk itt, és hogy milyen sikerrel munkálkodunk csak az Isten tudja. Teljesen időpazarlásnak tűnik. Azt kívánom bárcsak Viret itt lenne, de az ő jelenléte most sokkal inkább szükséges Lausanne-ban. Nem tudom mit is lehetne itt tenni, amikor ilyen kevés a lelkész. Talán Krisztus velünk lesz!”¹⁹⁹*

Mire a többiek segítségére igyekvő Cristoph Fabri is megérkezett a városba teljes volt a felfordulás. Miközben Fabri prédikált egy thonon-i polgár felkiáltott hozzá a szószerke: *„Ördög! Átkozott ördög, gyere le onnan!”* Amikor Fabri szolgája kardlappal bírta csendre a rendbontót az emberek kövekkel kezdték el dobálni a reformátorokat és követőiket, akik kimenekültek a templomból és felfüggesztették a városban a prédikálást.²⁰⁰ A rend csak a berni fellépéssel való fenyegetőzés következtében állhatott helyre:

„Mi ez a tévelygés? Mit gondoltok mit fognak ehhez szólni uraink? Legyen a tudtotokra, hogyha még nem tudjátok, hogy az első adandó alkalommal fegyvereseket

¹⁹⁸ HERMINJARD, *i. m.*, 4:50 (No. 555) Farel Fabrinak, Thonon, 1536. május 2., idézi BRUENING, *i. m.*, 126.

¹⁹⁹ HERMINJARD, *i. m.*, 4:51 (No. 556) Farel Fabrinak, Thonon, 1536. május 5., idézi BRUENING, *i. m.*, 126.

²⁰⁰ HERMINJARD, *i. m.*, 4:52-53 (No. 557) Fabri Farelnek, Thonon, 1536. május 7.; és HERMINJARD, *i. m.*, 4:54 (No. 558) Fabri Farelnek, Thonon, 1536. május 12., idézi BRUENING, *i. m.*, 126-27.

fognak küldeni és úgy meg fognak büntetni titeket, hogy évek múltán is emlegetni fogjátok a megérdemelt szigort. Nem hagyjuk, hogy a bűnös elkerülje a büntetést.”²⁰¹

Végül a berniek nem is léptek fel olyan szigorúan, csak pénzbüntetéssel sújtották a városi tanácsot a fejetlenségért és egy saját templomot bocsáttattak a tanáccsal a helyi protestánsok rendelkezésére.²⁰² Hasonló forrongások törtek ki Moudon-ban, Lutry-ban, Avenches-ben és a Pays de Gex-ben is. Ez utóbbi lelkésze Jacques Hugues rendkívüli nehézségek között hirdette az ígét. Farel meglátásában: *„Jacques úgy látja, hogy a gex-i emberek és a klérus teljesen elutasítja Krisztust. Teljes mértékben elutasítják az Igét; sőt rosszabb, utálják, amennyire csak lehet. Aligha lehet őket jobb belátásra bírni, hacsaknem korbáccsal.*”²⁰³

A korbácsra nem is kellett olyan sokat várni. Ahogyan Bern türelme végül elfogyott az 1520-as évek végén a négy mandatált terület esetében úgy most is végül maga tett pontot az általa oly nagylelkűen meghirdetett vallási tolerancia végére. A III. Pál által Mantuába összehívott egyetemes zsinat még tovább gyorsította a folyamatokat. Bern szükségét érezte, hogy Vaud vallási hovatartozását minél gyorsabban, egyszer és mindenkorra rendezze, lehetőleg még azelőtt, hogy a katolicizmus megerősödhetne egy esetleges egyetemes zsinaton. Ezért lépéseket tettek egy vaud-i hitvita összehívására, amelyen megvitátnák a terület reformációhoz való egységes és végleges csatlakozását, és amely hitvita végkifejletéről nem hagynának kétséget.

I. 3. 5. A LAUSANNE-I DISPUTA – 1536

I. 3. 5. 1. A DISPUTÁK SZEREPE A REFORMÁCIÓ ELFOGADTATÁSÁBAN

A reformáció hitvitáiról kialakult az a kép, hogy ezek teljes mértékben koncepciózus viták voltak, amelyek végkifejletét a vita résztvevőinek teológiai

²⁰¹ Louis VULLIEMIN, *Le Chroniqueur. Recueil Historique et Journal de l'Helvétie Romande*, Lausanne, Marc Ducloux, 1836, 280., idézi BRUENING, *i. m.*, 127.

²⁰² „A discessu tuo, traditum est nobis Hypoliti templum, idque ex consensu totius Consilii.” HERMINJARD, *i. m.*, 4:60 (No. 561), Fabri Farelnék, Thonon, 1536. május 27., idézi BRUENING, *i. m.*, 127.

²⁰³ „Jacobus Giacì plebem ac rasos habet pessime in Christum affectos. Verbum prorsus spernunt, imo summe oderunt; vix nisi flagris emendabuntur.” HERMINJARD, *i. m.*, 4:39 (No. 551), Farel Fabrinak, Genf, 1536. április 22., idézi BRUENING, *i. m.*, 128.

teljesítményétől függetlenül már előre eldöntötte a vitát megrendező városi tanácsokban uralkodó reformáció melletti, avagy ellenes hangulat. Eszerint a kép szerint a reformáció korabeli disputák nem voltak többek pusztán színjátékoknál, „teológiai drámáknál,” amelyek segítségével a magisztrátusok a jogosság látszata alatt egy formális-vallási keretet adhattak reformáció melletti döntéseiknek.²⁰⁴

A koncepciózus jelleg nem vitatható: amely fél kezdeményezte a vitát, általában győzelmet is aratott rajta, ahogyan ezt az 1526-os badeni és 1528-as berni hitviták esete is jól példázza számunkra.²⁰⁵ De ugyanakkor ezen koncepciózus jelleget árnyalhatja az, hogyha belegondolunk, hogy amely város, vagy közösség már eljutott a hitvita összehívásáig ott a városi tanácsban már egyértelműen többségbe kellett hogy kerüljenek a reformáció erői. Valóban nem a hitvitán dőlt el, hogy egy város protestáns lesz-e avagy nem, de ezt nem is várta el ezektől a vitáktól senki, hiszen a disputát megelőzően a városi tanácsban, a személyes beszélgetésekben, összetűzésekben, parázsviták sora vezetett el általában odáig, amíg egy város eljutott ahhoz a ponthoz, hogy egyáltalán megszervezheti az egyházi megújulásról szóló disputát. Hamisnak mondhatjuk tehát azt az elvárást, amely a hitvitáktól a hit alapvető kérdései megtárgyalásának objektív színterét várná el.

A disputák nem az első lépcsőfokként funkcionáltak egy város reformációhoz való csatlakozásában, ahol a szembenálló felek eltérő nézeteiket egyenlő súllyal adhatják elő egy független és preconcepcióktól mentes grémiumnak, amely majd a hallottak alapján meghozza felelős és pártatlan döntését. A disputák alapfelállása, hogy nem az első, hanem éppen az utolsó lépcsőfokát jelentették egy város reformációhoz való csatlakozásának. Koncepciózusságuk tehát ebben keresendő: valóban mire a sok meghívattal lezajló, széleskörűen meghirdetett vita összehívásra került, addigra már borítékolni lehetett a végeredményt, de ez nem jelenti azt, hogy ahhoz, hogy ez a koncepciózusság kialakulhasson ne kellett volna már korábbi kisebb nagyobb vitatkozásoknak, harcoknak lezajlania a városi tanácsokban, amelyek vajúdásai valóban megszülték a magisztrátusok reformációhoz való csatlakozását. Ezen harcok lezárulása után az utókor számára kiemelendő disputák, amelyek dátumával megkezdődött a városban a protestáns

²⁰⁴ Steven OZMENT, *The Reformation in the Cities: The Appeal of Protestantism to Sixteenth Century Germany and Switzerland*, New Haven: Yale University Press, 1975, 146.

²⁰⁵ Irena BACKUS, *The Disputations of Baden, 1526 and Berne, 1528: Neutralizing the Early Church*, Princeton, Princeton Theological Seminary, 1993.

időszámítás valóban nem funkcionáltak másként, mint a csatlakozás méltónak gondolt, sokszor erőfitogtató, záró aktusaként. Konceptiózusak voltak hát, de csak azért mert mire összehívásra kerültek, a valódi döntés már a magisztrátus megannyi fórumán átszűrve megszületett.

De ezen belső, késhegyre menő, sok-sok sérülést-sértést okozó, de sajnos csak hiányosan vagy egyáltalán nem dokumentált küzdelmek már semmiképpen nem voltak konceptiózusnak mondhatók. Mindkét végkimenetel, akár a reformáció elfogadására akár ellehetetlenítésére megvolt az esély a városi tanácsokban. Sok helyütt akár egy évtizedig is képesek voltak az óhitű erők hátráltatni a többségi evangéliumi magisztrátust, hogy a reformáció áttörését kifejező disputát megrendezhesse, valahol pedig ezt végérvényesen meg is tudták akadályozni.²⁰⁶ A városok reformációhoz való csatlakozásának igazi döntése tehát valóban nem ezeken a disputákon dőlt el. Mégis ezek nagyon szemléletes tükröi az őket megelőző belső küzdelmeknek és semmiképpen nem nevezhetők színjátékoknak vagy pusztán formalitásoknak.

Hasonlóról beszélhetünk Pays de Vaud esetében is. Nyilvánvalóan senki számára nem volt kétséges, hogyha a berniek egy a terület felekezeti hovatartozását eldöntő vitát fognak összehívni Lausanne-ba, akkor annak végeredménye egyértelműen csak a reformációhoz való csatlakozás lehet. Mégis a berniek számára is több volt a vita, mintsem egy színjáték vagy pusztán formalitás. Ahogyan arra Irena Backus is rámutatott a reformáció korabeli disputák, főleg az esetleges vereségek, nehezen megszerzett győzelmek, arra készítettek az evangéliumi oldalt, hogy maguk is kikristályosítsák és egyre mélyebben és széleskörűbben kidolgozzák tételeiket, megteremtve a reformátori teológia alapjait.²⁰⁷ Másfelől sokan egyfajta pedagógiai eszközt láttak benne, a bonyolultnak ható doktrínák életre keltését, amellyel közelebb vihetik a helyieket a reformáció lényegi kérdéseinek megértéséhez és elfogadásához.

²⁰⁶ Augsburg jó példa a reformáció melletti döntés halogatására, lásd: Rolf KIESSLING, *Augsburg in der Reformationszeit = „...wider Laster und Sünde“ Augsburg Weg in der Reformation*, Hrsg. Josef KIRMEIER, Köln, DuMont, 1997; svájci városok félbemaradt reformációjához lásd: GORDON, *i. m.*, 119-145.

²⁰⁷ BACKUS, *i. m.*, 78.

I. 3. 5. 2. A VITA LEFOLYÁSA

A vita főszereplőinek a berniek egyértelműen olyanokat akartak kijelölni, akiket erre mind a teológia felkészültsége, mind a helyiekkel való közelebbi kapcsolata és a körükben szerzett tapasztalataik, valamint a vaud-iakkal közös francia anyanyelv erre alkalmassá tett, ezek pedig nem voltak mások, mint Farel, Viret és társaik, köztük az éppen akkor Genfben elhelyezkedő, fiatal Kálvin. Farel 1536-ra maga is túl volt a „tűzkeresztségen.” Viták sorát tudta már maga mögött, amelyek legtöbbször korántsem volt annyira koncepciózus és könnyűnek ígérkező, mint a küszöbön álló lausanne-i. Először 1534 adventjében, már akkor is berni felkérésre, egy genfi dominikánussal, a Sorbonne doktor Guy Furbity-vel vitázott Genfben Viret asszisztálását is igénybe véve.²⁰⁸ A vita végül a dominikánus Genfből való száműzetését eredményezte, ami mögött persze a berniek nyomását is megsejthetjük, de mindenesetre a Sorbonne doktorral folytatott vita kihívása mindenképpen sokkal inkább finomíthatta Farel és Viret vitakészségét, mint a korábbi, a vaud-i alsópaságból származó ellenfelekkel folytatott vidéki vagdalkozásaik. A második meghatározó vita Farel életében a Rive-disputa²⁰⁹ volt, amely nem pusztán csak Genfnek a reformációhoz való csatlakozását jelentette, hanem Farelnek a dispután sikerült az ellenfelét kiállított, szintén Sorbonne doktor Pierre Carolit is annyira megingatnia, hogy a vita után ő is csatlakozott az evangéliumi mozgalomhoz - persze, hogy ebből a későbbiek folyamán nem sok áldás származott az megint más lapra tartozik.²¹⁰

A berni tanács 1536. július 16-ára hívta össze a disputát Lausanne-ba, amely alkalomra pedig egy tíz tételből álló vitaanyagot is előkészítettek.²¹¹ A vita protokollját úgy tervezték, hogy valamelyik protestáns vitavezető – Farel vagy Viret – szószerint felolvassa az egyik tételt, majd röviden szóban is kifejti és megvédi. Ezután bárki hozzászólhatott a tételhez. Ha nem volt több hozzászólás, akkor a vezetőknek háromszor kellett

²⁰⁸ BEDOUELLE, *i. m.*, 143.

²⁰⁹ PFISTER, *i. m.*, 2:156.; BEDOUELLE, *i. m.*, 144.

²¹⁰ Caroli személyéhez és a Caroli-ügy történetéhez lásd: Willem Van't SPIJKER, *Calvin: A Brief Guide to His Life and Thought*, Westminster, John Knox Press, 2009, 46-47.; Alistair E. MCGRATH, *Kálvin*, Bp., Osiris, 1996., 89.; Jean CADIER: *Kálvin - egy ember Isten igájában*, Bp., Református Zsinat Sajtóosztálya, 1980, 79-82.; PRUZSINSZKY Pál, *Kálvin János*, Pápa, Református Főiskolai Könyvnyomda, 1909, 237-241.

²¹¹ A vita eredeti dokumentumait lásd: *Les actes de la Dispute de Lausanne, 1536, publiés intégralement d'après le manuscrit de Berne*, éd. Arthur PIAGET, Mémoires de l'Université de Neuchâtel, secrétariat de l'Université, 1927.

megkérdezniük a hallgatóságot, hogy valóban nincsen-e már több kiegészíteni valójuk, a „senki többet harmadszor” után pedig újra felolvasták az immáron már elfogadott tételt.²¹²

A vita katolikus pártja főleg a lausanne-i katedrális káptalan tagjaiból állt össze, akik azonban rögtön azután, hogy Farel ismertette és megvédte az első tételt nem bocsátkoztak vitába, hanem az egész disputa létjogosultságával szembeni óvást nyújtottak be, mondván, hogy ezekre a vitás kérdésekre semmiképpen nem maguk között, hanem majd a III. Pál által meghirdetett egyetemes zsinaton kell pontot tenni. A protestáns fél persze nem fogadta el a katolikus óvást, hanem továbbra is jogosnak tartotta és folytatta a disputát, de persze az ellen nem tiltakozott, hogy a katedrális káptalan innentől kezdve nem vett részt a további vitában. Farelék így lényegében vitapartner nélkül maradtak és nem kellett aggódniuk komolyabb katolikus ellenállástól.²¹³

A katolikus oldalt innentől kezdve egy lausanne-i orvos, Claude Blancherose és egy katonatiszt, Ferrand de Loys²¹⁴ próbálta összefogni, akik azonban nemcsak kánonjogilag, de teológiailag is laikusnak bizonyultak. Blancherose-ról még saját katolikus társai is, mint például a disputa katolikus beszámolóját író Pierrefleuret is úgy vélekedett, mint olyanvalakiről, aki „egy fantaszta, felugat a holdra, összekeveri az orvostudományt a teológiával és csak nevetség tárgyává lesz.”²¹⁵

Bár mind korban, mind ismertségben és tekintélyben egyértelműen Farel volt az első a francia-nyelvű protestánsok között a vita idején, mégis a lausanne-i disputa legaktívabb alakjává Pierre Viret nőtte ki magát. Az ekkor még csak 25 éves Viret vállalta el a vita 10 tételéből 7-nek a megvédését, míg Farel és Cristophe Fabri kettőt-kettőt védett

²¹² PFISTER, *i. m.*, 2:165.

²¹³ Alistair McGrath Kálvin szerepét kiemelendő kissé eltúlozva mutatja be a lausanne-i vita nehézségét és alábecsüli Viret és Farel vitán nyújtott teljesítményét, amely állításai azonban nem megalapozottak: „Even though pitted against representatives of the local catholic clergy, Farel and Viret found the debate hard going.” Alistair E. MCGRATH, *A Life of John Calvin: A Study in the Shaping of Western Culture*, Oxford, Basil Blackwell, 1990, 96.

²¹⁴ CADIER, *i. m.*, 74.

²¹⁵ Irena Backus külön tanulmányt szentel Claude Blancherose „polihisztori” alakjának és az orvostudomány és teológia általa képviselt keveréktanításának: Irena BACKUS, *Médecine et théologie: L'argumentation de Claude Blancherose à la Dispute de Lausanne = La Dispute de Lausanne (1536): La théologie réformée après Zwingli et avant Calvin, Textes du Colloque international sur la Dispute de Lausanne (29 septembre- 1er octobre 1986)*, éd. Eric JUNOD, Lausanne, Presses Centrales Lausanne, 1988, 178-88.; Blancherose-ról lásd még: BEDOUELLE, *i. m.*, 144.

meg. Mellettük a hozzászólók között találjuk Antoine Marcourt-ot, Pierre Caroli-t, akit Farel a Rive-vitában állított át az evangéliumi oldalra, valamint Kálvint.²¹⁶

I. 3. 5. 3. KÁLVIN SZEREPE LAUSANNE-BAN

Kálvin szerepe Lausanne-ban vitatott. Alistair McGrath szerint Farel és Viret nehéz helyzetbe kerülése után Kálvin volt a vita megmentője, akinek hozzászólása az úrvacsora kérdéséhez végül megfordította a vita menetét.²¹⁷ Bruening vitatja ezt, kiemelve, hogy Kálvin mindösszesen csak két alkalommal szólalt fel az egész kéthetes vita alatt, és igaz ugyan, hogy első hozzászólása hosszúra és meglehetősen hatásosra sikerült, mégis Viret és Farel azelőtt is „jól kezelték a helyzetet mielőtt még Kálvin kinyitotta volna a száját.”²¹⁸ Mindebben igazat adhatunk Brueningnek, de ugyanakkor azt is fontos megjegyeznünk, hogy Kálvin későbbi szerepét és jelentőségét szem előtt tartva mindenképpen lausanne-i vita kiemelt fontosságú eleme Kálvin „elkápáztató,”²¹⁹ első Pays de Vaud-i debütálása. Másrészt McGrath művében Kálvin lausanne-i szerepének túlzott kidomborítása („he turned the tide of the debate”)²²⁰ már csak abból a szempontból sem állja meg a helyét, hogy mind a vita külső, politikai körülményeiből, mind pedig a katolikus oldal alulreprezentáltságából eredeztetően, egy percig sem került veszélybe a vitán a protestáns oldal fölénye és soron következő győzelme.

²¹⁶ PFISTER, *i. m.*, 2:231.

²¹⁷ „On 5 October Calvin finally intervened. He turned the tide of the debate... His catholic opponents at Lausanne (and, indeed, as time would prove, elsewhere) lacked the ability to refute him.” MCGRATH, *A Life of John Calvin*, 96.

²¹⁸ „Viret and Farel had the situation well in hand long before Calvin opened his mouth.” BRUENING, *i. m.*, 141.

²¹⁹ Cadier szűkszavú, de éppen ezért szabatos interpretálásában: „Egy adott pillanatban Kálvin átvette a szót, és elkápáztatta hallgatóit az egyházatyák műveiben való jártasságával, az idézetek áradatával elsősorban az úrvacsorára vonatkozóan.” CADIER, *i. m.*, 74.; és McGrath következő soraival is teljes joggal egyet érthetünk: „Calvin emerged from the Lausanne Disputation with a new-found (and, it must be said, a fully merited) reputation as an orator and religious controversialist. Perhaps more importantly, his succes at Lausanne appears to have persuaded him that he possessed more abilities than he had hitherto suspected.” MCGRATH, *A Life of John Calvin*, 96.

²²⁰ MCGRATH, *A Life of John Calvin*, 96.

I. 3. 6. A FELÜLRŐL VEZÉRELT REFORMÁCIÓ KUDARCA A PAYS DE VAUD-BAN

1536. október 19-én, alig két héttel a vitán aratott protestáns győzelem után a berni magisztrátus ki is adta első, a reformáció intézményes bevezetéséhez szükséges ediktumát Vaud számára. Az első rendelet a katolikus kultusz olyan szembetűnő elemeinek az eltüntetéséről rendelkezett, mint például a képek, oltárok, feszületek, kegytárgyak. Bern azt remélte, hogy a „régis vallás” látható elemeinek az eltávolításával gyengítheti az egyszerű nép katolicizmushoz való ragaszkodását. Csak miközben már javában zajlott Vaud templomaiban a képek és szobrok eltávolítása foganatosítottak egy másik rendeletet, amelyben az reformáció erkölcsiségét előmozdítandó intézkedések kaphattak helyet.²²¹

Lausanne-ban a képek „eltávolítása,” már a rendelet előtt, lényegében a disputa zárónapján megkezdődhetett, ugyanis a katedrális káptalan már október 10-én azzal a panasszal fordult a városi tanácshoz, hogy egyesek szobrokat rongáltak meg a katedrálisban, amelyet ők maguk nem képesek megvédeni ezért kulcsait átadják a városi tanácsnak az ő felügyeletükre bízva a katedrálisban. Annak érdekében, hogy a további önkényes képrombolásnak elejét vegyék a katedrálisban a tanács 1537 februárjáig ki sem nyitatta azt.²²²

Legnagyobbbrészt a képek eltávolítása rendezett és nyugodt keretek között berni hivatalnokok ellenőrzésével valósult meg 1536 októbere és 1537 januárja között. A fából és kőből készült ábrázolásokat megsemmisítették. A nemesfémekből készült, kiemelkedő művészi értéket képviselő kegytárgyakat, klenódiúumokat, ornátusokat környező katolikus területekre adták el jó pénzért, legtöbbjük pedig Bernbe került, ahol ma is megtekinthetők a *Historisches Museum*ban.²²³ A katedrális fekete gránit oltárkövét is Bernbe szállították, ahol mindmáig a berni Münster monumentális úrasztalaként funkcionál – ez utóbbi tettük

²²¹ PFISTER, *i. m.*, 2:167.

²²² *Mémoires et documents publiés par la société d'histoire del la Suisse romande*, Lausanne, Societé d'histoire de la Suisse romande, 2004, 36(1882), 300-301 (1536. október 10.), idézi BRUENING, *i. m.*, 44.

²²³ A Lausanne-ból származó művek némelyike időnként megjelenik a múzeum évkönyvében: *Jahrbuch des Bernischen Historischen Museums*, Hrsg. Bernisches Historisches Museum, Bern, Stämpfli, 1894-; illetve 2000-ben külön, a képrombolás témájával foglalkozó tárlaton is látható volt, amelyről lásd: *Bildersturm: Wahnsinn oder Gottes Wille?*; *Bernisches Historisches Museum, 02.11.2000 - 16.04.2001*, Hrsg. Johannes TRIPPS, Heidelberg, Vernissage-Verlag, 2000.

is jelzi, hogy a berniek mennyire értettek a meghódoltatott ellenfeleik megalázásához és a lélektani hadviselés finomságaihoz.

De maga Lausanne városa is profitált a reformáció bevezetéséből, hiszen igaz ugyan, hogy a katedrális vagyonára a berniek tették rá a kezüket, de a Lausanne többi parókiájának javadalmából, képeiből és kegytárgyaiból származó bevétel a lausanne-i városi tanácsot illette meg. A képekből származó összeget azonban mind Bern, mind pedig Lausanne visszaforgatta az új reformált egyházának kiépítésére, a lelkészek fizetéseire és a berni területen megmaradt katolikus klérus javadalmainak fedezésére. Ugyanis Bern meglehetősen toleranciát biztosított katolikusnak megmaradni szándékozó papjaival. Mindaddig amíg lemondtak a misézésről, nem kritizálták a reformációt és nem tettek semmi olyat, amivel hátráltatták volna annak megszilárdítását, addig megmaradhattak szolgálati helyükön, sőt egykori javadalmaikat is megtarthatták. Mindenképpen meglepőnek tűnhet számunkra a berniek kegyelmes hozzáállása a katolikus papsághoz, annál is inkább hiszen tudhatjuk, hogy saját klérusukkal korántsem bántak olyan engedékenyen.²²⁴

Toleranciájuk mögött azonban azt a szándékot kell meglátnunk, hogy engedékenységgükkel szerették volna megnyerni maguknak és a reformációnak a katolikus papságot, helyesen felismerve egyrészt azt, hogy az egyszerű nép hitének mélyebb megújulása is ezen tekintélyes lelki vezetők áttérítésének a függvénye, másrészt pedig Bern állandó lelkészhiánnyal küszködött ezért rendkívül kívánatosnak tartotta volna ha akár a gyakorlott katolikus klérusból is mind többen lesznek protestáns lelkészé.

A lausanne-i disputa idején ugyanis Vaud 154 parókiájára csak körülbelül 30 protestáns lelkész jutott. Bernben a reformáció bevezetésekor alapítottak ugyan egy teológiai főiskolát, és ugyanezen célból alapítottak 1537-ben a lausanne-i akadémia is, de ezen kettő új intézmény sem tudta ellátni lelkésszel a megnövekedett területű kanton betöltetlen parókiáit.²²⁵

²²⁴ PFISTER, *i. m.*, 2:168.

²²⁵ A berni teológiai oktatás történetéhez lásd: Ulrich IM HOF: *Die Gründung der Hohen Schule zu Bern 1528 = 450 Jahre Berner Hohe Schule 1528-1978*, Bern, 1978; Beat IMMENHAUSER: *Hohe Schule oder Universität? Zur Pfarrerausbildung in Bern im 16. Jahrhundert = Berner Zeitschrift für Geschichte* 2008/2, Bern, Historischer Verein des Kantons Bern; A lausanne-i akadémia rövid történetét lásd: PFISTER, *i. m.*, 2:233-36.

A lelkészhiány betöltésének harmadik forrása, a saját lelkészképzés és a katolikus papok áttérítése mellett a bevándorló, menekült lelkészek befogadása és letelepítése volt. Vaud-ba értelemszerűen Franciaországból elmenekült lelkészek érkeztek, akik Genfen keresztül, Kálvin közvetítésével kerültek a berni fennhatóság alatt álló területekre. Az állandó lelkészhiány is hozzájárult ahhoz a „se veled, se nélküled” kapcsolathoz, amely Bern és Kálvin között kialakult, hiszen igaz ugyan, hogy a bernieknek nem tetszett a területükön élő francia származású lelkészek Kálvintól való befolyásoltsága, mégis ha parókiáikra protestáns lelkészeket szerettek volna helyezni, nem kerülhették meg a franciaországi utánpótlást biztosító Kálvint.

A javadalmak meghagyása mellett a *Berner Synodus* meghagyásai alapján a protestáns lelkészek számára havi rendszerességgel tartott összejövetelekre, a kollokviumokra is elvárták a katolikus papokat, remélve, hogy majd ezek által meggyőzetnek a reformáció igazságairól és maguk is csatlakoznak az immáron nemcsak hírből, hanem közelebbről is megismert protestáns lelkészi karhoz.²²⁶ A berniek reményeit nem koronázta siker. A mintegy 250 Vaud-ban megmaradó katolikus klerikusból, csak négyet sikerült megnyerniük a reformációnak. A többiek javadalmaik által jelentősen terhelték az új egyház költségvetését, miközben semmit sem használtak neki, sőt rosszabb esetben titokban szították a zúgolódást a nép körében, sokan pedig a tiltás ellenére is továbbra is gyóntattak, miséztek és áldoztattak.

A vaud-i templomok díszektől és oltáraiktól való megfosztása ugyanis nem jelentette azt, hogy magát a misézést is be lehetett volna egy tollvonással szüntetni. Hiába zajlott le az oltárok eltávolítása viszonylag zökkenőmentesen – egyedül Saint-Saphorinban mutattak a helyiek fegyveres ellenállást a képeket elszállító hivatalnokokkal szemben, és valóban csak kisebb engedetlenségek történtek, például Lutryban a leszerelő delegáció megérkezte előtt a helyiek már gondosan elrejtették a kegytárgyaikat – a mise külső eszközeinek eltávolításával a katolicizmushoz hűnek megmaradók titkos, csűrökben, erdei tisztásokon megtartott miséinek nem lehetett rendeletileg véget vetni.²²⁷

²²⁶ Kapitel 38 – “Das man die gschriffit früntlich mit einander verglychen solle” – *Der Berner Synodus von 1532: Edition und Abhandlungen zum Jubiläumsjahr 1982*, hrsg. Gottfried Wilhelm LOCHER, Neukirchen, Neukirchener Verlag, 1982, 1:149-150.

²²⁷ PFISTER, *i. m.*, 2:232.

I. 3. 7. A VAUD-I REFORMÁCIÓ KUDARCA NYILVÁNVALÓVÁ VÁLIK

1538. március 31-én a berniek Peter Kunz és Erasmus Ritter berni lelkészek vezetésével zsinatot hívtak össze Lausanne-ba, amelyre Vaud összes protestáns lelkésze mellett Farelt és Kálvint is meghívták. A zsinat a vaud-i reformáció lassú előrehaladása miatti panaszoktól volt hangos. A lelkészek panaszkodtak arra, hogy a berni helytartók nagyon engedékenyen bánnak azokkal a katolikus papokkal, akikről nyilvánvaló, hogy csak színleg fogadták el a reformációt, közben pedig úgy hátráltatják annak bevezetését, ahogyan csak tudják. A papok közül sokan még mindig katolikus papi öltözetben járnak, miséznek és a reformáció eszméiből csak annyit tettek magukévá, hogy ágyasaikat nyíltan, feleségüként vállalják fel. Közben az emberek továbbra is szentek szobrait tartják maguknál és otthonaikban, hozzájuk imádkoznak, az asszonyok a tiltás ellenére is rózsafüzért hordanak. Nagyon kevesen járnak el a protestáns istentiszteletekre, nem vesznek részt az úrvacsorán, gyermekeiket nem hozzák kereszteni, mert a katolikus papok titokban megkeresztelik őket. Nem egy helyen a katolikus pap nyíltan távol marad a protestáns istentiszteletről, majd amikor annak vége van, akkor híveivel bemegy a templomba és megtartja a misét.²²⁸

Tekintetbe véve, hogy a panaszok olyan nagyobb faluközösségekből érkeztek, ahol egyáltalán volt protestáns lelkész vagy berni hivatalnok elképzelhetjük, hogy ahol ők nem voltak jelen lényegében ugyanúgy folyhatott a katolikus vallási élet, mintha Vaud-nak két évvel ezelőtti reformációhoz való csatlakozása kimondásra sem került volna.

A helyzetet a Lausanne és Bern közötti közigazgatási nézeteltérések is súlyosbították. A Lausanne behódolásakor elfogadott *largitio* csak felületesen szabályozta a város vallási kérdésekben gyakorolható jogkörét és emiatt Lausanne feljogosítva érezte magát arra, hogy maga is foganatosítson a reformációt érintő rendeleteket, amelyek olykor eltértek a Bernben kiadott rendeletektől. Lausanne általában enyhébben lépett fel a renitenskedő katolikus papokkal, mint ahogyan azt Bern elvárta volna. Például Lausanne a misézésen való részvételt és a miséztető katolikus papot egyaránt csak pénzbüntetéssel

²²⁸ Francois WENDEL, *Calvin: Origins and Development of His Religious Thoughts*, New York, Harpers and Row, 1963, 55-56.

sújtotta, míg a Bernből leküldött rendelet a misézésen résztvevőket szintén csak pénzbüntetésre, de a misét végző papot azonnali száműzésre ítélte.

Bern nem sok kétséget hagyott affelől, hogy az ő felfogása szerint Lausanne és Vaud vallási kérdéseiben kinek is adatott az „isteni jog” és vele együtt a döntő szó. Ahogyan ez egy ebben az időszakban a lausanne-i tanácshoz intézett levelük bevezetéséből is szépen kitűnik:

„Mivel a jó, örök és mindenható Isten kegyelme és segítsége által úgy rendelte, hogy ti a mi kormányzásunk alá helyezzessetek és nekünk engedelmessédjétek, ennél fogva nekünk jár és minket illet, hogy nektek parancsokat, rendeleteket és rendtartásokat adjunk és írjunk elő; olyanokat, amelyek összhangban vannak a Szentírással és a természet törvényével, és amelyek nem pusztán csak külsődleges ügyekre, de a vallásra is vonatkoznak, remélve és bizakodva abban, hogy ti is figyelembe veszitek ezeket. Mindazonáltal, tudomásunkra jutott, hogy bizonyos egyének nem pusztán csak hogy nem tartják meg és nem tisztelik ezeket, hanem teljesen meggyalázzák és semmibe veszik őket, a mi legnagyobb sajnálatunkra.”²²⁹ /.../

„Mindez arra kényszerít minket, hogy megintsünk, sőt hogy megparancsoljuk mindnyájatoknak e levél által, hogy jobbitsátok meg magatokat és teljes mértékben ügyeljétek a mi parancsainkra, rendeleteinkre, reformációnkra és rendtartásainkra, ha el akarjátok kerülni haragunkat, megbotránkozásunkat és szigorú büntetésünket.”²³⁰

A levél jól jellemzi Bern cezaropapista politikai teológiáját. Bern Lausanne felett az isteni jog révén, „*Dei gratia*” kapott hatalmat: „*a jó, örök és mindenható Isten kegyelme és segítsége által úgy rendelte, hogy ti a mi kormányzásunk alá helyezzessetek és nekünk engedelmessédjétek.*”²³¹ Ebből kifolyólag aki Bern hatalmát veszi semmibe, akár vallási, akár politikai tekintetben, akkor maga az Isten ellen lázad, hiszen „*minket illet, hogy nektek parancsokat, rendeleteket és rendtartásokat adjunk és írjunk elő; olyanokat, amelyek összhangban vannak a Szentírással és a természetjoggal, és amelyek nem pusztán csak külsődleges ügyekre, de a vallásra is vonatkoznak.*”²³²

²²⁹ HERMINJARD, *i. m.*, 5:51 (No. 724), Bern város tanácsa Lausanne város tanácsának [Bern], 1538. július 14., idézi BRUENING, *i. m.*, 156.

²³⁰ *Ua.*

²³¹ *Ua.*

²³² *Ua.*

Figyelmet érdemel a reformáció többes szám első személyű birtokos esetének használata - a mi „reformációnk” – ami szépen jelzi, hogy a berni tanács mintegy azonosította magát a reformáció ügyével, mint Isten ügyével és így közvetve magával Istennel is. A fenyegetőzés is megszokott kelléke volt a berni tanács levelezési stílusának - „*ügyeljetek parancsainkra, /.../ ha el akarjátok kerülni haragunkat, megbotránkozásunkat és szigorú büntetésünket.*”²³³ - bár a fenyegetőzés élét kissé itt elveszi, hogy Bern szintén ebben a levélben a támogatásáról is igyekszik biztosítani Lausanne városát, amelynek hangoztatását a berniek az V. Károly és I. Ferenc által Nizzában 10 évre aláírt fegyverszüneti megállapodás bizonytalanságot keltő hírei miatt tarthattak fontosnak:

*„Biztosítunk és megnyugtattunk titeket, hogy mivel Isten benneteket a mi kezünkbe helyezett az Ő segedelmével teljes mértékben és állhatatosan minden erőnkkel megvédünk benneteket, minden erőszaktól, igazságtalanságtól, zsarnokságtól és elnyomástól, és ahogyan ez keresztyén felsőbbbségekhez illik védelmezünk minden aggodalom, gond és támadás ellen, és semmi módon nem hagyunk magatokra titeket, sem nem ejtünk ki kezünkéből.”*²³⁴

A fokozatos levélváltások; Bern részéről erőfitogtatások és fenyegetések, Lausanne részéről pedig az állandó függetlenedési próbálkozások során a vallási kérdések feletti hatáskörök a két város közös történelme folyamán mindvégig tisztázatlanok maradtak. Mindez azért fontos számunkra, mert majd Viret 1558-as száműzetésének is fontos elemévé válik a Lausanne és Bern közti addigra sem kellőképpen tisztázott hatásköri szemléletkülönbség, amelyről tehát láthatjuk, hogy már egészen a kezdetektől fogva, Lausanne behódolásától kezdve a renitenskedő katolikus papság megítélésének tekintetében is jelen volt.²³⁵

A katolicizmus makacs megmaradásához is hozzájárult Vaud politikai hovatartozásának állandó bizonytalansága. Vaud mintegy 550 klerikusának körülbelül a fele menekülhetett el közvetlenül a protestáns hatalomátvétel után.²³⁶ A megmaradó 200-250 katolikus papot a politikai tényező is bírhatta maradásra. A vizsgált időszakunkban ugyanis, egészen az 1564-es lausanne-i szerződésig Vaud politikai hovatartozása

²³³ *Ua.*

²³⁴ *Ua.*

²³⁵ GUGGISBERG, *Bernische Kirchengeschichte*, 221.

²³⁶ Christine LYON, *Le sort du clergé vaudois au lendemain de la Réforme = Mémoire de licence en histoire moderne*, Lausanne, University of Lausanne, 1998, 53.

mindvégig bizonytalan maradt. Sokan a maradó katolikus papok közül bizonyára csak rövid életűnek ítélték a berni megszállást, amely időszakot amennyire lehetett a legkevesebb veszteséggel, javadalmaik és nyájuk megtartásával igyekeztek átvészelni, addig amíg a savoyaiak vissza nem térnek és vissza nem helyezik a katolikus egyházat teljes jogaiba. Az olyan katolikus papokat, akik viszont szimpatizáltak az evangéliumi mozgalommal szintén ez a bizonytalan politikai helyzet tarthatott vissza a reformációhoz való nyílt csatlakozástól és a protestáns lelkésszé lévétől, hiszen ők az esetleges savoyai restauráció során bizonyára nem kerülhették volna el a felelősségrevonást. Vaud bizonytalan politikai hovatartozása tehát mindenképpen rányomta bélyegét a katolikus klérus döntéseire is, amit az is jelez, hogy V. Károly 1552-es csúfos veresége után, egy nagyobb hullámba hagyták el Vaud-t a katolikus papok. Ők lehettek azok, akik csak a savoyaiak közeli visszatérésének reményében maradtak, de a császár veresége ezen reményeiket szertefoszlatta és ezért inkább a távozás mellett döntöttek.²³⁷

A fentebb idézett levél egy másik részlete ezen a helyen lehet tanulságos számunkra. A berni tanács a következőképpen magyarázza a katolikus papság behódolásban mutatott vonakodását:

„Úgy gondoljuk és hisszük, hogy néhányan ezt korábbi uraiktól való félelemből, megint mások pedig bennük való reménységből teszik. Különösen azok, akik papok voltak büszkén emelik fel szarvaikat, fújják fel magukat és fenyegetőznek, annak okán, hogy a Római császár és Őfelsége a francia király 10 éves fegyverszünetet kötött Nizzában.”²³⁸

A levélben említett politikai esemény I. Ferenc és V. Károly 10 évre kötött fegyverszüneti megállapodása, amelyet III. Pál pápa hathatós közbenjárásával írtak alá Nizzában 1538 júniusában.²³⁹

A levélrészletből elének tárul, hogy a különböző előjelű nagypolitika események milyen erősen éreztették hatásukat Vaud reformációjára, hogy bátorították fel a katolikus oldalt, bizonytalanították el a protestánsokat, vagy éppen fordítva. Jelen esetben a tűzszünet és a mantuai egyetemes zsinat meghirdetésének a híre bátorított fel olyan katolikus papokat, akik hogy szolgálati helyükön és javadalmaik birtokában

²³⁷ BEDOUELLE, *i. m.*, 153.

²³⁸ HERMINJARD, *i. m.*, 5:51 (No. 724), Bern város tanácsa Lausanne város tanácsának [Bern], 1538 július 14., idézi BRUENING, *i. m.*, 156.

²³⁹ R. J. Knecht, *Renaissance Warrior and Patron: The Reign of Francis I* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), 385-386.

maradhassanak színből elfogadták a reformációt, hogy a kedvezőnek vélt nagypolitikai fordulatból erőt merítve hangosabban merjék végezni a reformációval szembeni aknamunkájukat.

A levél érdekes kifejezése, hogy mindezt egyesek „*korábbi uraiktól való félelemből, megint mások pedig bennük való reménységből teszik.*”²⁴⁰ A Vaud-ban megmaradó katolikus klérus mozgatórugói mögött tehát mind megtalálhatjuk a katolikus hatalom visszatérésbe vetett reménységet, de a félelmet is, nehogy a katolicizmushoz való hűtlenségükért a savoyai visszatéréskor számonkérésben legyen részük. De akár reménységből, akár félelemből is cselekedtek, a végeredményen mindez nem változtatott: a Vaud-ban megmaradó, papi javadalmaikat Bern és Lausanne kincstárából továbbra is megkapó, színből a reformációt elfogadó, de titokban továbbra is a katolikus kultuszt tevékenyen folytató, mintegy 200 fős egykori katolikus klérus állandó hátráltató tényező maradt a vaud-i reformáció mélyrehatóbb kiteljesedésében.

²⁴⁰ HERMINJARD, *i. m.*, 5:51 (No. 724), Bern város tanácsa Lausanne város tanácsának [Bern], 1538 július 14., idézi BRUENING, *i. m.*, 156.

„A mi kegyelmes Uraink a reformáció, és különböző mandátumok és törvények által keresztyén fegyelmet és erkölcsöt teremtettek. Nekiink, lelkészeknek és prédikátoroknak, kell ezekre buzgón vigyáznunk.”

Berner Synodus²⁴¹

II.

A BERNI ÁLLÁSPONT ALAPJA

(AZ 1532-ES BERNER SYNODUS)

²⁴¹ LOCHER, *Bernes Synodus*, 1:131.

II. A BERNI ÁLLÁSPONT ALAPJA (AZ 1532-ES *BERNER SYNODUS*)

A következőkben ismerkedjünk meg a vita egyik felének, Bernnek az egyházfegyelemről alkotott felfogásával, illetve amint látni fogjuk ezen felfogás kidolgozatlan és homályos voltával. Ismerve a berniek politikai-, jogi- ügyekben tanúsított szigorúságát és kérlelhetetlen voltát, valami hasonló előítélet alakulhat ki bennünk a *Berner Synodus*-szal szemben is, amely előítélet azonban szintén alaptalannak bizonyul.

Előzetes elvárásainkkal szemben ugyanis a *Synodus* semmiképpen sem bizonyul szigorúnak, hanem éppen hogy sok szabadságot ad a lelkipásztoroknak, fontos kérdéseket, köztük az egyházfegyelem kérdését is a lelkipásztorok lelkiismereti döntésére bízva. Láthatjuk majd, hogy meglepő módon nem a *Synodus* szigorúsága, hanem éppen ellenkezőleg, szabályozásainak engedékenysége és többféleképpen is értelmezhető volta lehetett a konfliktusok szítója, amely engedékenység által Viret és társai felhatalmazva érezhették magukat arra, hogy az egyházfegyelem kérdésében a maguk kezébe vegyék az irányítást, amellyel azonban már kivívták az egyház feletti hatalmában megfogyatkozni semmiképpen nem akaró magisztrátus haragját.

Szintén elénk kerül a *Synodus* másik olyan fontos vonása, amely szintén félreértéseket és konfliktusokat okozhatott, mégpedig szabályozásainak gyakorlatiatlansága. Eredeti szándéka szerint a *Synodus* a berni egyház hitét és életét egyaránt szabályozni igyekszik, de ezen utóbbinak, az egyházi élet szabályozásának csak nagyon felületesen tesz eleget. Bár a *Berner Synodus* még meglehetősen gyakorlatiasságot mutat az igehirdetés és a sákramentumok kiszolgáltatásának szabályozásában, de egyházfegyelmi kérdésekben korántsem, sőt az egyházszervezeti és egyházkormányzási intézkedések teljesen hiányoznak is belőle, illetve ezeket teljes mértékben a felsőbb hatalmasság jogkörébe utalja.

II. 1. HITVALLÁS VAGY RENDTARTÁS?

A berni református egyház alapdokumentumaiban, mint amilyen az 1528-as *Zehn Schlussreden* és *Reformationsmandat*, de legfőképpen az 1532-es *Berner Synodus*, hiábavaló kísérlet lenne az egyházi rend olyan részletekbe menő előírásai után kutatni, mint amilyen Kálvin 1541-es egyházi rendtartása.²⁴² A berni egyház dokumentumai nem konkrét előírásokat, hanem inkább csak egyházkormányzati alap- és irányelveket fogalmaznak meg, amelyek az egyházi rendtartás részleteinek kidolgozását a világi felsőbbség hatáskörébe utalják.

Ez az 1532-es *Berner Synodus* alapvonása is, amelyre a berniek úgy tekintettek, mint egyházuk alkotmányára, de amely mégsem egy igazi értelemben vett egyházi alaptörvény, hanem sokkal inkább egy hitvallási irat, amely az egyházi törvénykezés számára pusztán csak ajánlásokat és irányelveket fogalmazott meg. Kimondhatjuk, hogy Bernben nagyon hiányzott egy olyan igazi egyházi rendtartás, amely az egyháziak és világiak konszenzusa alapján készült, és amelyet az egyháziak is magukénak ismertek volna el. Ehelyett a *Berner Synodus* alapelvét - az egyházi kormányzatnak a világi alá helyezését - szem előtt tartva, a berni tanács rendeletek sorával szabta meg egyházának mindennapi életét, szervezeti, liturgiai formáit, amely rendeletek szépen nyomon követhetők a tanács jegyzőkönyveiben.²⁴³

A *Berner Synodus* íróinak célja szemléletesen fogalmazódik meg az alcímében, amely szerint a dokumentum egy rendtartás (*Ordnung*), amely a Bern fennhatósága alatt álló lelkészek tanítását és életét kívánja szabályozni: „*Ordnung wie sich pfarrer und prediger zu Statt und Land Bern in leer und leben halten sollen.*”²⁴⁴ Az, hogy Simon Sulzer latin fordítása az *Ordnung* helyébe a *Constitutio* szót használja – „*Constitutio, vitae*

²⁴² A *Zehn Schlussreden* és a *Reformationsmandat* megtalálható: *Dokumente der Berner Reformation Berner Synodus mit den Schlussreden der Berner Disputation und dem Reformationsmandat*, hrsg. Synodalarat der Evangelisch-reformierten Kirche des Kantons Bern, Bern, Paul Haupt, 1978.; a *Berner Synodus* eredeti szövegét és Simon Sulzer-féle latin fordítását lásd: *Der Berner Synodus von 1532: Edition und Abhandlungen zum Jubiläumsjahr 1982*, hrsg. Gottfried Wilhelm LOCHER, Neukirchen, Neukirchener Verlag, 1982; Kálvin 1541-es *Ordonances Ecclésiastique*-jét lásd: CO 10; angol fordításban: KÁLVIN János, *Ecclesiastical Ordinances = Theological treatises*, ed. J. K. S. REID, Philadelphia, Westminster Press, 1954.

²⁴³ *Aktensammlung zur Geschichte der Berner-Reformation*, kiad. R. STECK, G. TOBLER, Berne, Wyss Erben, 1923, Nr. 1706; Nr. 1715; Nr. 1717; Nr. 1829; Nr. 1875; Nr. 2190.; A berni *Chorgericht* történetéhez lásd: 311-es lábjegyzet

²⁴⁴ LOCHER, *Der Berner Synodus*, 1:17.

doctrinae et formulam, quam verbi ministri, urbis ac ditionis Bernatium sequantur”²⁴⁵ – csak még jobban kiemeli, hogy megalkotói és elfogadói a *Synodus* a berni reformált egyház alkotmányának szánták és tekintették.

De a „tanítás és élet” szabályozása közül a *Synodus* sokkal több hangsúlyt fektet az evangéliumi tanítás mibenlétének tisztázására, mint az egyház életének a szabályozására, ami által a *Synodus* sokkal inkább egy hitvallási irat, mint egyházalkotmány. Kevés benne az egyház mindennapi, gyakorlati életére vonatkozó előírás és szinte alig találhatunk benne olyat, ami az egyház szervezeti és kormányzati berendezkedésére vonatkozik.

II. 2. A *SYNODUS* GYAKORLATIASSÁGÁNAK HOMILETIKAI JELLEGE

Azonban egyházszerkezeti és -kormányzati előírások híján sem mondhatjuk azt, hogy a *Synodus* minden gyakorlatiasságot nélkülözne. Éppen ellenkezőleg, hiszen dogmatikai tartalmait gyakorlati teológiai nézőpontból, mégpedig a homiletika felől kiindulva fogalmazza meg. Fő kérdése az, hogy milyen tanítást kell hirdetnie a keresztyén lelkipásztornak? Erre adott válasza pedig a legtömörebben: „*die gantze leer der eynig Christus sye*” - „*Az egész tanítás egyedül Krisztus*”²⁴⁶ Egyértelmű, hogy a *Synodus* dogmatikája krisztológiai felhangú, ami mellett csak a sákramentumoknak szentel nagyobb figyelmet. Ezen alapvonását persze a *Synodus* nem is rejtí véka alá, hiszen már címfeliratában is olvasható: „*mit wyterem bericht von Christo unnd den Sacramenten.*” – „*további ismertetéssel Krisztusról és a sákramentumokról.*”²⁴⁷

Amit a *Synodus* tesz az nem más, minthogy a már a második fejezetében („*Das die gantze leer der eynig Christus sye. Das. Ii. Capitel.*”) elhangzott tételmondatát – „*alle heylsame leer nüt anders ist dan das eynig ewig wort Gottes die väterliche güte und hertzlichkeit so er uns durch Christum hat mitgeteylt dz ist nützet anders weder Christus Jesus selbs.*” - „*minden üdvös tanítás nem más, mint az Isten örök szava az atyai jóság és szívesség, ahogyan az hozzánk Krisztus által közöltetett és ez nem más, mint Jézus Krisztus*

²⁴⁵ *Uo.*, 1:171.

²⁴⁶ *Uo.*, 1:39., később bővebben: „*alle heylsame leer nüt anders ist dan das eynig ewig wort Gottes die väterliche güte und hertzlichkeit/so er uns durch Christum hat mitgeteylt dz ist nützet anders weder Christus Jesus selbs.*”

²⁴⁷ *Uo.*, 1:17.

*maga*²⁴⁸ – bontja ki egyre részletesebben, szem előtt tartva legfőbb célját, hogy mindezzel a keresztyén igehirdetés tartalmát kívánja a berni lelkészek számára bemutatni és előírni.

Mindez szépen megmutatkozik számunkra, ha végigfutunk fejezetcímein. A berni tanács²⁴⁹ és a lelkészi kar köszöntője²⁵⁰ után, az első fejezetben a lelkészek rövid öndefiniálása történik,²⁵¹ majd a *Synodus* rá is tér a keresztyén igehirdetés tartalmának körülírására, amelyet ilyen fejezetcímek jellemeznek: A népnek Istent egyedül Krisztusban kell bemutatni (*Das Gott dem volck allein in Christo sol angezeygt werden. Das. iii. Capitel.*); Krisztus az igaz fundamentum (*Das Christus syg das recht psulment. Das iiiii. Capitel.*); Minden közvetítő nélkül a kegyelmes Isten egyedül Krisztus által ismerhető meg (*Das on alle mittel durch Christum allein der gnadrich Got erkent wirt. Das. v. Capitel.*); A keresztyén prédikáció teljesen Krisztusból és Krisztusról szól (*Ein Christlich predig ist gar von und uss Christo. Das. vi. Capitel*); A keresztyén tanítást és életet Krisztus halálával és feltámadásával kell elkezdni és felvezetni (*Das Christlich leer unnd leben am todt und ufferstentnuss Christi sy an zu sachen und zu volstrecken. Das. vii. Capitel.*); A bűnünket Krisztus által kell megértenünk (*Wie unser sünd usz Christo soll verstanden werden. Das. viii. Capitel.*), stb.

Ahogy a példaként felvonultatott fejezetcímekben is látszik, a különböző dogmatikai témák (közbenjárás, megigazulás, bűn, törvény, kegyelem) egy Krisztus-fonálra felfűzve kerülnek kifejtésre a *Synodus*ban, miközben lépten-nyomon találkozunk olyan megjegyzésekkel, amelyek jelzik számunkra, hogy mindezen témák tárgyalásának eredője és végső célja az igehirdetés.²⁵² A lelkész a *Synodus* számára elsősorban igehirdető

²⁴⁸ „alle heylsame leer nüt anders ist dan das eynig ewig wort Gottes die väterliche güte und hertzlichkeit so er uns durch Christum hat mitgeteylt dz ist nützet anders weder Christus Jesus selbs.” *Uo.*, 1:39.

²⁴⁹ „Wir der Schultheys klein und gross Rhadt genant die zwyhundert der burgere zu Bern Entbietend allen und yeden unseren Pfareren un predicanten so in unseren Landen und gebieten wonhafft und mit dienst dess Wort Gottes uns unnd den unseren vorstan unseren günstigen grüss und alles güts zuvor unnd thun üch hie mit zu wüssen. *Uo.*, 1:19.

²⁵⁰ „Es ist nit wol moglichen by gemeinen Pfarrern und dienern dess worts dess ewigen Gottes Gnedigen lieben herrn etwas fruchtbars mit usserlichen ordnungen anzefachen und zuerhalten on einer zytlichen Oberkeyt zuthun unn fürderung.” *Uo.*, 1:29.

²⁵¹ „Diewyl wir die pfarrer und prediger für andere botte Christi diener des geists un verwalter der geheymnuss Gottes sin sollend un also genempt werde der glychen dan ouch ein lobliche herrschaft der Statt Bern unnd ander Oberkeyten so wil die usswendigen ordnungen belanget Gottes diener sind und heyssend...” *Uo.*, 1:37.

²⁵² „Das man aber zu solchen gaben und gnaden komen mög sol und muss der anfang an dem tod und ufferstentnuss Christi genomen und also is sym namen die buss und vergebung der sünd verkündet werden/das ist aller Christlichen predigen innhalt.” *Uo.*, 1:51.

– „prediger für andere botte Christi, diener des geists un verwalter der geheymnuss Gottes” – „a prédikátor Krisztus követe, a Lélek szolgálja és Isten titkainak sáfára”²⁵³ – akinek legfőbb feladata, hogy a „Krisztusról való prédikálást hűségesen végezze.”²⁵⁴ Egyéb lelkipásztori feladatok, mint például a katechetika,²⁵⁵ beteglátogatás vagy lelkigondozás²⁵⁶ csak a megemlítés szintjén szerepelnek a *Synodusban*, még inkább kihagsúlyozva, hogy a lelkész elsődleges feladata a prédikálás. A *Synodus* pedig ezen elsődleges feladatból kiindulva és ezt mindvégig szem előtt tartva fekteti le azt, hogy mi is a „keresztyén prédikáció tartalma.”²⁵⁷

A *Synodus* krisztológiai és szakramentológiai súlypontozású dogmatikája tehát gyakorlati teológiai-homiletikai kérdésselvetésre adott válaszként fogalmazódik meg, kerülve mindenféle öncélú dogmatizálást, legfőképpen az evangéliumi igehirdetés tartalmát kívánva meghatározni. Így nem mondhatjuk a *Synodusra*, hogy teljesen gyakorlatiatlan, a mindennapi élettől elrugaszkodott alkotás, talán jobb úgy fogalmazunk, hogy míg az egyházszervezet és egyházkormányzás szabályozásában híján van konkrét és mindenki számára egyértelműen értelmezhető előírásoknak, addig a legtöbb gyakorlatiasságot és konkrétumot a homiletika terén fejt ki.

A prédikálásnak ez a fajta elsőbrendűsége a *Synodus* leggyakorlatiasabb és legkonkrétabb előírásait eredményezi, mint például amikor megszabja, hogy mely napokon hangzanak el prédikációk,²⁵⁸ illetve amikor a lelkipásztor prédikációra való készülésének módját és anyagát részletezi.²⁵⁹ Ezen a téren a *Synodus* mindmáig nyugodt szívvel megfogadható módszert tár elénk, amely szerint a prédikációra való készülés egész

²⁵³ *Uo.*, 1:37.; 1Kor 4,1-2 parafrázisa

²⁵⁴ „Allein lieben brüder ist uns zu bedencken das wir unsern bevelch die predig von Christo trülich ussrichten” *Uo.*, 1:103.

²⁵⁵ *Uo.*, 1:135.

²⁵⁶ *Uo.*, 1:156.

²⁵⁷ „...das man aber zu solchen gaben und gnaden komen mög sol und muss der anfang an dem tod und ufferstentnuss Christi genomen und also is sym namen die buss und vergebung der sünd verkündet werden/das ist aller Christlichen predigen inhalt.” *Uo.*, 1:51.

²⁵⁸ „Demnach unser G. herre in der Reformation gebotten das yeder pfarrer am suntag mantag mitwoch und frytag predigen sole und wir uns ettwan entchuldigt hanben das wir mit zuhörer überkomen mögen. Ist für gut angesehen das sich yeder so vil ymmer müglichen bearbeiten solle das er gedachte predigtag halten möge ob schon nit meer dann eins oder zwey menschen zuhörten wie sich der Herr nit beschwert hat mit dem eynigen Samaritischen wyvlin by dem brunnen zureden...” *Uo.*, 1:155.

²⁵⁹ A *Synodus* ide vonatkozó soraiból azt is kiolvashatjuk, hogy a hétközi istentiszteletek látogatottsága, már a reformáció korában sem volt túl magas, sőt: „er [a lelkész] gedachte predigtag halten möge ob schon nit meer dann eins oder zwey menschen zuhörten wie sich der Herr nit beschwert hat mit dem eynigen Samaritischen wyvlin by dem brunnen zureden...” *Ua.*

folyamatát, de különösképpen is az igekerest imádságos szívvel kell végezni,²⁶⁰ amely után a lelkipásztor „vívja meg a maga harcát” az igével,²⁶¹ csak ezután olvasson hozzá kommentárokat - „*Demnach sind die Bücher und Commentarien so zu unsern zytten und hievor geschriben zuhand zenemen un gegen unserm erlangten verstand zuvergleychen.*” – „*Ezután lehet a kortárs könyveket és kommentárokat készhez venni és felismeréseinkkel összevetni*”²⁶² A lelkész világi könyveket is olvashat készüléséhez, de ezt mértékkel kell tennie – „*und verhoffen das yeder bedencke werde das er der geheymuss Christi husshalter und syns geysts diener sye und meer gebruche die geystlich weder fleyslich gschrift*” – „*reméljük, hogy mindenki tekintetbe veszi, hogy ő Krisztus titkainak sáfára és a Lélek szolgálja és sokkal inkább alkalmazza a lelki, mint a testi írásokat*”²⁶³ - bár a Synodus azon sajnálatának is hangot ad, hogy a vidéki lelkipásztorokat nem fenyegeti túlságosan az a veszély, hogy az olvasásban túlon túl mértéktelenek lennének: „*Wie wol leyder die pfarrer im land nit all zu vil flyssig syn doch haben wir dise warnung nit on ursach angesehen.*” - „*mivel sajnos tudjuk, hogy az ország lelkészei nem túl szorgalmasak, mégis nem ok nélkül tesszük meg ezt a figyelmeztetést.*”²⁶⁴ A Synodus külön fejezetet szentel annak, hogy a lelkipásztorokat előre megírt prédikációk felmondása helyett alapos egyéni felkészülésre buzdítsa, hogy a prédikációk minél inkább gyülekezetszerűek lehessenek.²⁶⁵

Szintén külön fejezetet kapott a hitvallásban a pápaság prédikációbeli kritikájának előírása, amely a Synodus homiletikai blokkjának is talán a leginkább részletbe menő fejezete.²⁶⁶ Előírja, hogy a lelkészeknek gondosan meg kell tervezniük, hogyan lépnek fel a pápaság maradványai ellen, sőt még egy prédikációvázlatot is találhatunk itt, amely az Ef

²⁶⁰ „wir am gebett anfachen vor und ee wir die Bibel zu handen nemen welches gebett warhafftig unn geystlich syn solle. Dises gebett dess geysts hatt dise artdas der heylig geyst den better trybt anfangs uss grosser lieb Gott zu dancken umb empfangene wolthat.” *Uo.*, 1:143.

²⁶¹ „in welchem anzunemen der leser mitt soll angebunden syn/ unn stracts gedenckendas in im der heylig geyst zu syner straff unnd besserung rede das ist der leser soll fry ussgescheyden alle creaturen zwyschen im unnd Gott allein handlen mit blossen und ergebnem gemüt und nit achten was er dem volck sagen sunder wie er selbs von Gott wyter liecht und erkant nuss bekommen möge.” *Uo.*, 1:145.

²⁶² *Uo.*, 1:147.

²⁶³ *Uo.*, 1:153.

²⁶⁴ *Ua.*

²⁶⁵ „Wann man predigen will pflget man geschribne predigten oder Comentarien zulesen und uffzewacken das gnug syn mag ein stund zunetryben unnd wirt wenig acht genomen was uffbuwe zu dieser zyt gegenwürtige kilchen odernit. ... daruff wir ein andern ermanen unnd gern darzu ein ander fürdern sollen und wollen das ein yeder selbs die gschrift meditier unnd selbs ussreche im zur besserung wie gesagt unnd druff anseche gestalt syner kilchen,” *Uo.*, 1:150.

²⁶⁶ „Vom Papstum anzuriffen in den predigen. Das. Xxiiii. Capitel.“ *Uo.*, 1:102.

5,23 alapján mutatja be, hogy a egyház egyedüli feje Krisztus és minden utasítás és rendelkezés, amely a pápától származik igazából az ördögtől való: „*Dahar wirt offenbar wie alles das vom Papst als statthalter Christi firtgenome mit allen synen satzungen un verbotte vom tüffel un wider Christu unsern heyland ist*” – „*Ezáltal nyilvánvalóvá lesz, hogy minden ami a pápától, mint Krisztus helytartójától származik minden ő szabályával és törvényével együtt az ördögtől való, és Krisztus, a mi üdvünk ellen van.*”²⁶⁷

II. 3. A SÁKRAMENTUMOK KISZOLGÁLTATÁSÁNAK GYAKORLATI SZABÁLYOZÁSA

II. 3. 1. KERESZTSÉG

A prédikáláson túl a sákramentumok tárgyalásánál találkozhatunk még gyakorlatiasabb előírásokkal, főleg az úrvacsorával kapcsolatosan, de előtte nézzük meg a keresztségre vonatkozó előírásokat.

A keresztség kiszolgáltatásának szentelt külön, majdnem három oldalas fejezetben a *Synodus* a keresztség kiszolgáltatását a vasárnapi istentiszteletre, a gyülekezet jelenlétébe utalja, mondván, hogy a keresztség csak úgy lehet szentség, ha kiszolgáltatásán a gyülekezet által az egyház is képviselteti magát.²⁶⁸ Gyülekezet nélkül a keresztlő nem egyéb, mint egy sima „babafürdetés” (kinder baden).²⁶⁹ A *Synodus* ezzel a szükségkeresztség „pápista”²⁷⁰ tanítása ellen emeli fel a hangját, mondván, hogy a bábaasszonyok által, a gyülekezet jelenléte nélkül elvégzett keresztelesek érvénytelenek, de amúgy sincsen szükségük erre a csecsemőknek, mert hamis az a tanítás, amely szerint a megkereszteletlen gyermekek automatikusan kárhozatra jutnak.²⁷¹ A *Synodus* a

²⁶⁷ „Doch soll im desshalb yeder pfarrer ein ordnung mache. Dan wie wol der Papst in U. G. herrn herchafft un gebiete zu Statt un land von ussen abgethan” ... „darumb ist es eun verleugung Christi sage dz der Papst ein statthalter Christi sy” ... „Dahar wirt offenbar wie alles das vom Papst als statthalter Christi firtgenome mit allen synen satzungen un verbotte vom tüffel un wider Christu unsern heyland ist” *Uo.*, 1:105.

²⁶⁸ „Desshalb so bitten und ermanen wir das der touffer syn volck gewenne zum touff ire kind am Sontag zu pringen so die gemeyn zugegen ist. Dan wie gesagt so ist es ein Sacrament der kilchen oder der gemeyn welche zwey wortlin wir für ein ding für das gloubig volclin neme. Darumb sol es nit on die kilchen zu gegen gehandelt werden.“ *Uo.*, 1:82.

²⁶⁹ „Dan so die kilch nit zu gegen ist so ist der touff nit ein Sacrament der kilchen sunder ein gemeyn kinder baden.” *Uo.*, 1:85.

²⁷⁰ „wie sy im Papstthub gelert sind” *Ua.*

²⁷¹ „Wann aber ein abergloubige hebamme im huss dz kindlin nottoouft. wie sy im Papstthub gelert sind es sydo by wer do wolle so ist es sein touff dan sy von der gemeyn Gottes dess keyn bevelck hat und es

magánkeresztelő tiltását tehát elsődlegesen a katolikus szükségkereszttség tanításának cáfolatával indokolja, de persze amögött, ahogyan a *Synodus* igyekszik a keresztelőt minél inkább kivonni a magánszférából és az államegyház kizárólagos kontrollja alá helyezni, megérezhetjük az anabaptizmus berni jelenlétének kihívásait is. Az anabaptista újrakeresztelési gyakorlat, vagy hogy egyesek nem hozzák el gyermekeiket megkeresztelni szóba sem kerül a *Synodus*-ban. Ehelyett a hitvallás számára magától értetődő, hogy a kereszttség alatt végig gyermekkereszttség értendő és hogy a szülőknek kötelessége gyermeküket elhozni a templomba megkeresztelni.²⁷²

A *Synodus* előírja, hogy a keresztelői szertartásnak nem a templom különböző pontjain, hanem végig a keresztelő medence (*touffsteyn - baptisterium*)²⁷³ mellett kell lezajlania.²⁷⁴ A régi keresztelő medencéket egyébként berni területen meghagyták a templomokban, sőt általában a templomok apszisába helyezték el őket. A keresztelő medencéknek a szent tér centrumába való elhelyezése a szimbólumok nyelvén is kifejezte az államegyház felfogását, mely szerint az egyházhoz tartozás terén az államegyház keresztelő általi befogadó aktusa több súllyal esik a latba, mint az individuum személyes döntése.²⁷⁵ Minden alattvaló születése után nem sokkal automatikusan csatlakozik államának egyházához, amelyben leéli életét, amelynek törvényeit, szertartásait és tanításait - ha hűséges alattvaló - tiszteletben tartja, addig amíg majd egyháza szertartásai alapján el nem temetik. Mivel a Biblia nem tesz a keresztelőmedencékről említést, ezért Genf és a vaud-i gyülekezetek templomaiból kidobálták őket, sőt néha a bernieket a keresztelő medencéik miatt a „lapidarii – keresztelőmedencés” gúnynévvel is illették.²⁷⁶

Figyelmet érdemel, hogy amikor a *Synodus* a csecsemő bemelegítése helyett, a keresztvíznek a csecsemő fejére öntését írja elő, akkor nem kíván teológiai vagy történelmi

ist ein falcher gloub mit ingemischet das man fürgibt wa das kindlin nit von uffen getoufft wurde so müste es ewiglich verloren syn.” *Ua.*

²⁷² „Desshalb so bitten und ermanen wir das der touffer syn volck gewenne zum touff ire kind am Sonntag zu pringen...” *Uo.*, 1:82.

²⁷³ *Uo.*, 1:205.

²⁷⁴ „Da mit wir ouch ein glichheit habe so gefallet es uns das wir den touff handel nit usserhalb oder mitten im tempel sonder by dem touffsteyn gar ussrichten und das kindlin ingewicklet blybe unnd allein das hauptlin getoufft werde.” *Uo.*, 1:85.

²⁷⁵ „Es bedarfe dess touffs fürnemlich der Christenlichen gemeynden halb die noch nit mit dem kindlin handlet dann uff zukünfftige hoffnung.” *Ua.*, 1:85.

²⁷⁶ lapidarii, a latin lapidarium-kő szóból. A gúnynév alapjául nem a keresztelő medence eredeti latin szava - a baptisterium - szolgál, hanem a svájci touffsteyn (hochdeustch: Taufstein) latinosítása. Kurt GUGGISBERG, *Calvin und Bern = Festgabe von Leonhard von Muralt*, Hrsg. Martin HAAS and René HAUSWIRTH, Zürich: Berichthaus, 1970.

fejtegetésekbe bonyolódni, hanem egészségügyi okokra hivatkozva indokolja meg szabályozását mondván, hogy az „anyaméhtől még mindig piros és a levegőhöz nem szokott testecskét” ne tegyük ki azoknak a betegségeknek, amelyeket a hideg vízbe való bemerítés után a hideg levegő okozhat.²⁷⁷ Bár a keresztség kiszolgáltatásának módját illető, főleg anabaptista gyökerű ellentétes nézőpontok – meghintés vagy bemerítés – bizonyára Bernben is jelen voltak, mégis a *Synodus* nem kíván ezzel a kérdéssel teológiai szinten foglalkozni. Ehelyett a *Synodus* visszatérve a katolikusok elleni polémiához gyorsan elintézi a katolikus keresztelési külsőségeket azzal, hogy azok emberek csinálmányai,²⁷⁸ a protestáns talajon felvetődött alternatívák esetében pedig a keresztyén ember szabadságának kérdése felé tesz egy kis kitérőt. „Nyugtalan emberek” kerülnek itt említésre, akiknek „téves fantáziája” azt mondatja velük, hogy keresztyén szabadságuk felhatalmazza őket arra, hogy úgy kereszteljenek, ahogyan akarnak.²⁷⁹ Ez már nyilvánvalóan az anabaptistákra tett utalás, mivel az ő érvelésükre, a keresztyéni szabadság túlhangsúlyozására ismerhetünk rá a később felvázaltakban. A *Synodus* – Luther, *Von der Freiheit eines Christenmenschen*-jéhez hasonlóan – hangoztatja, hogy a szabadság azonban nem jelenti azt, hogy ne lennénk tekintettel másokra.²⁸⁰ A keresztyén ember senkit sem akar a tetteivel nyugtalanítani, vagy megbotránkoztatni.²⁸¹ A következő mondatot pedig megéri szó szerint idézni:

„Was ist aber dz für ein Christenlich liebe das ich in usseren dingen nit mag einer gantzen statt und land willfaren und mich in glychformig machen? Doch verhoffen wir es werde nyemant so unthür syn und sich einer besunderen wyss annemen.“ - „Milyen keresztyén szeretet az, ha külsődleges dolgokban egy egész városhoz és egy egész

²⁷⁷ „unnd allein das houptlin getoufft werde dann es vil krankheyten gebytet so ein zartes fleyschlin das noch roth ist von mütterleyb und des luffts nit gewonet hat solle in das kalt wasser gestossen und vom kalen lufft angeweygt werden.” LOCHER, *Der Berner Synodus*, 1:85.

²⁷⁸ „denn es synd alles mensche gedencke” *Ua*.

²⁷⁹ „und uns nit bechwaren lassen mit unruwiger menschen nebens phantasyen die es ja gut meynen aber die eynfältigen in aberglouben fürend der usswendigen handel halb. Also haben wir bedacht in unseren dingen dess Touffs glycheyt zehalte und nit zusage wie etlich pflegen. Ich bin fry darumb wil ich touffen wie es mir gefalt was gand mich ander lüt an? Nein nit also lieben brüder.” *Uo.*, 1:86.

²⁸⁰ „Ein Christ ist wol fry er sicht aber uff yederman.” *Ua*.

²⁸¹ „[Ein Christ] begert nyemant unruwig zemachen oder eynige anstoss zegeben. Wir syn fry aber diener der gerechtigkeit und yedermans knecht umb Christi willen” *Ua*.

országhoz nem tudok alkalmazkodni és hozzájuk hasonlóan cselekedni? Reméljük senki se lesz olyan hitvány, hogy külön rítust gyakoroljon.”²⁸²

A fentebbi idézet a *Synodus* egyik karakterisztikus mondata, amely jól kifejezi a *Synodus* alkotóinak és elfogadóinak felfogását. Eszerint a felfogás szerint a keresztyén szabadság hangsúlyozása sem jogosíthat fel senkit arra, hogy szembemenjen a bevett és elfogadott gyakorlatokkal. Sőt az igazi keresztyén ember szabadságát szeretettel gyakorolva igyekszik elkerülni a botránkozást, ami a berniek számára azt jelentette, hogy belesimul a felsőbbség által előírtakba a külsőségek terén is. Az igazi keresztyén „alkalmazkodik és hozzájuk hasonlóan cselekszik,”²⁸³ mert egy egységes állam egységes egyházat és egységes szertartásokat követel meg.

Szintén jellegzetes ez a fentebbi mondat a *Synodusra* abban a tekintetben is, hogy a *Synodusban* általában nem találjuk a bevett és elfogadott gyakorlatok körütekintő, az ellenvéleményeket sorba vevő, és azokat rendre megcáfoló megokolásait. A fejezetten végig érezhető, hogy érzékeny témát taglal és szükségét érzi, hogy felemelje a szavát a bemerítés ellen, de a berni gyakorlat kötelező tétele mellett a már említett egészségügyi érven kívül semmilyen más megokolást nem találunk, csak azt a szokásjogból és tekintélyelvűből fakadó érvet nem hogy „*úgy döntöttünk, hogy a kereszteleési gyakorlatunkat illetően az azonosságot megőrizzük.*”²⁸⁴ A *Synodus* megszövegezői, maguk mögött tudva a berni magistrátus hatalmát és támogatását, eléggé a „nyeregben érezhették” magukat ahhoz, hogy ne kelljen törödniük előírásaik teológiai megindolásával. Az előírás legitimizációját ebben az esetben is nem az igéből felismert isteni rendeléssel, hanem a lelkeszi kar és a világi felsőbbség konszenzusával támasztják alá.

Ez előzőhöz hasonlóan karakterisztikus mondattal találkozunk még a sákramentumok tárgyalásához írt közös bevezetőben a 19. fejezetben (Von h. Sacramenten unnd vom Touff, in der gmeyn. Das. xix. Cap.)²⁸⁵, amely szintén a felebaráti szeretettel indokolja meg a másként gondolkodóknak a többség konszenzusához való alkalmazkodását.

²⁸² *Ua.*

²⁸³ *Ua.*

²⁸⁴ „Also haben wir bedacht in unseren dinge dess Touffs glycheyt zehalte.” *Ua.*, kiemelés tőlem

²⁸⁵ *Uo.*, 1:74.

„A sákramentumok tekintetében a következő megfontolások vezetnek minket. Buzgón fogjuk egymást arra emlékeztetni és inteni, hogy mi, amennyire ez rajtunk áll, mindenkivel meg kell maradjunk a szeretetben (lieb/charitas),²⁸⁶ és nem szabad semmilyen veszekedésbe bocsátkozzunk különösképpen is a szent sákramentumok dolgában, addig amíg Jézus Krisztusnak a mi Urunknak titka (geheymnuss/mysterium) nyilvánvalóvá nem lesz előttünk. Ez minden dologra vonatkozik, amelyet mi nem olyan tisztán és egyértelműen fogunk fel, ahogyan kellene. /.../ Ha valaki mégis az ő előre megfogalmazott véleményét ellenünk fenntartja, úgy nekünk finoman és tisztán távol kell magunkat tartanunk tőle és a beszédet bizonyos dolgokra terelnünk, amelyeket Szentlelke által Krisztus nyilvánvalóvá tett előttünk. /.../ Minden erőnkkel fáradozzunk azon, hogy elkerüljük a vitatkozásokat, és azt hogy artikulusokat csináljunk, amelyekkel mindenki a másikat megkötni, a saját véleményét elfogadtatni vagy azt másokra rákényszeríteni akarja. Máskülönbben ismét sok szenvedés és irtózás fog következni és kitárjuk kapuinkat a tévedések előtt.”²⁸⁷

A fentebbi idézetből élénk tárul az, hogy a berniek, mind a lelkészek, mind pedig a világi tanácstagok 1532-re mennyire belefáradtak már abba a sok-sok vitával, „sok szenvedéssel és irtózással” töltött 15 évbe, amely az evangéliumi mozgalom első berni jelentkezése óta megkeserítette városállamuk egyházának életét. Nem kérnek többé belőle, megcsömörlöttek benne. Amire vágnak az a nyugodt és kiegyensúlyozott egyházi élet, amelyben „mindenkivel megmaradnak a szeretetben,” de amelyet úgy kívánnak elérni,

²⁸⁶ Uo., 1:201.

²⁸⁷ „Von Sacramenten haben wir sölich bedencken, das wir gar flyssig einander erinneret und ermanet haben wollen, uff das wir alle in der lieb belyben gegen yederman, so vil an uns ist. Und das wir uns nit inlassen in eynigen zanck, vorab der heylgen Sacramenten halb, so lang die geheymnuss, der herr Jesus Christus uns gelassen wirt, ob schon er nit so heyter, und dieser art uns gelassen wurde, wie er syn sol.e, damit wir in durch zanck nit gar verlieren.

Dann die Sacrament sollen uns zur volkommenheit, und nit zu ussbringen fleischlicher synnlichkeyt dienen. Will aber yemant syn gefaste meynung wider uns ye erhalten, so sollen wir suber abtreten, und diered lencken uff die gewyssen handel, so durch den heyligen geyst Christus selbs in uns volbringt, nahc dem got einem yeden yeder zyt gnad verlichen. /.../ allein das wir geflyssen syen zanck zuuerkommen alles vermögens, und kein artickel zemachen, da mit einer den adern zu knüpfen, und in synen sentenz zefüren unnd zedringen pflegt. Sunst wirt alles leyd und grüwel wider angericht, und zu allem írthumb sicher zugang eröffnet.“ Uo., 1:74., kiemelések tőlem

“De sacramentis autem sic statuimus, ut nihil nec prius, nec antiquius charitae, quantum id per nos stat, habendum censeamus, neque cum quoque in certamen descendendum sacramentorum praesertim gratia, quantisper mysterium hristi nobis relinquitur intactum, etiamsi tam clarum lucidumque, quam oportebat, non relinquatur: ne per contentionem, ut sit, totum amittamus /.../ tantum ut odiosas illas conflictationes, quibus alter alterum irretire, inque suam pertahere sententiam nititur, caveamus: alioquin plurimum et malorum et abominationum, subnascetur, et erroribus fenestra latissima aperietur.” Uo., 1:201-202.

hogy bojkott alá helyeznek minden a bevett berni szokással, gondolkodással ellentétes véleményt.

Teszik ezt pedig úgy - amint ezt a következőkben is látni fogjuk - hogy a *Synodus* szabályozásai több területen is nem egyértelműek. A rendelkezések legtöbbször axiomatikusak, háttérükben sokszor nem is teológiai megokolás, hanem a szokásjog áll, és minden okunk megvan feltételezni azt, hogy a reformátori mozgalomban, ahol minden egyes külső és belső egyházi előírás zsinórmértékének a Szentírást tették meg, sokakat joggal nem elégitett ki egyházi rendeleteknek olyan pongyola megindoklása, mint például, hogy „*azt tartjuk, helyesnek*”²⁸⁸ vagy, hogy „*az is a mi szokásunk, hogy.*”²⁸⁹ Ők feljogosítva érezhették magukat arra, hogy a reformáció írás-princípiumát szem előtt tartva ha nem is szembemenjenek, de kiegészítsék és igereszerűbbé tegyék ezeket a hiányosan indokolt és bizonyos részletekben nem igeresű előírásokat. De ennek a szándéknak a *Synodus* és a berni magisztrátus nem hagyott helyet. Mivel úgy gondolta, hogy az egyházi kérdéseket a Synodussal egyszer és mindenkorra rendezte és nem kívánta újra megélni a „*sok szenvedés és irtózás*” 15 évét, egyszerűen rendre és csendre intett mindenkit, aki a bevett véleménnyel csak egy kicsit is szembe ment volna, még akkor is, ha a „bajkeverőt” a jobbítás szándéka vezérelte. A Viret-ékkal szemben megfogalmazott értetlenség és ellenállás is részben ebből a berni alapállásból származhatott.

Másrésről azért sem volt nehéz szembekerülni a *Synodus* előírásaival, mert sok esetben nem is volt teljesen egyértelmű mit is írt elő a *Synodus*, hanem a szabályozás többféle interpretálása is lehetséges volt. Lehet, hogy valaki nem is akart megfogalmazni és a maga meglátásában nem is fogalmazott meg olyan véleményt, amivel szembe ment volna a *Synodusszal*, mert a joghézagos előírás bizonyos interpretációja megengedte számára a saját változatát is.²⁹⁰ Az ilyen ember önhibáján kívül kerülhetett bajba, hiszen egy más

²⁸⁸ Úrvacsorakor az ostya használatát indokolja meg ilyen pongyolán a Synodus: „Des gepruchs halb is für gut anesechen das wir offlaten bruchend” *Uo.*, 1:90.

²⁸⁹ Az úrvacsoraosztások időpontjának meghatározásakor találkozhatunk ezzel az indokkal: „Ouch is unser bruch dry mal im jar das nachtmal zu halten, zu Ostern, unnd Pffingsten” A szakasz másik érdekessége egyébként, hogy a karácsony e helyről ki is maradt, csak a hitvallás végén található erratum pótolja a hiányosságot. *Ua.*

²⁹⁰ Az egyházfegyelem kérdésében is a *Synodus* látszólag helyet ad annak, hogy a “buzgó és lelkiismeretes” lelkészek a maguk kezébe vegyék az egyházfegyelem ügyét: ²⁹⁰ „Wa dise ye wolten mit worten und wercken synfyend dess Euangeliums unnd dennocht dess Herren Tisch teylhafftig syn wirt ein yeder yferiger und herrlicher diener Gottes zu eeren synes Herren alle billiche mittel wol wüssen zu bedencken damit er synb unflysses nit möge gestrafft werden.” *Uo.*, 1:93.

interpretáció alapján állva véleménye már a *Synodus*-szal szembeni ellenvéleménynek számított, hiszen az persze nem volt kérdés, hogy a vitás ügyekben végül kinek is az interpretációja lesz a mérvadó, hiszen a zwingliánus államegyházi felfogás kiindulva egyértelműen az egyházi főhatalom birtokosáé, a magisztrátusé volt az utolsó szó.²⁹¹

Ugyanakkor szintén máshogyan érthetőek a *Synodus* fentebbi sorai, ha azokat nem a berni lelkészek, hanem az egyházi ügyekben szintén a *Synodus* betűi alapján eljáró magisztrátus felől nézzük. A lelkészek felől nézve a fentebbi idézet egy bojkott, hogy ha valamivel nem is értenek egyet, akkor azt ne hirdessék széleskörűen, különösképpen is nehogy ezekből „előre megfogalmazott álláspontokat, artikulusokat” gyártsanak, és azokat vitára bocsássák, hanem tartsák meg magukban a véleményüket, és inkább arra „tereljék a szót,” és arról beszéljenek ami világos és „bizonyos.” A berni tanács helyében értelmezve azonban a fentebbi passzus egy olyan felhatalmazást is rejt magában, hogy eljárjanak azokkal szemben, akik nem „maradnak meg a szeretetben,” hanem ellenvéleményüket nyíltan hangoztatják és vitába bocsátkoznak. Az, ami a lelkészek szempontjából maguknak a vitáktól való „finom és tiszta” távortartása, a berni magisztrátus szempontjából a vita okozójának a többiektől való távol tartatása, amelyre meg is volt minden eszközük a megintéstől kezdve, a hivatalvesztésen át egészen a berni területekről való száműzés jogáig, ahogyan azt Viret-ek esetében látni is fogjuk.

A fentebbi idézet tehát jól jellemzi a berniek véleménykülönbségekhez való hozzáállását, amennyiben csendre intenek mindenkit, akinek a bevett állásponttal ellenkező véleménye van. Mindez előrevetítette azt, hogy ha bármilyen ellentmondásos téma kerül elő Bernben, akár az egyházfegyelem, akár a *real praesentia* vagy a *predestináció* kérdésében, akkor az egyházi vezetés - és Bernben ezalatt a világi magisztrátust kell értenünk - elsődleges reakciója a vitát kiváltók csendre intése lesz, amennyiben pedig ők erre nem hajlandók, akkor azok elhallgattatása.

A keresztelezésről szóló fejezet végén a *Synodus* előírja, hogy a vízzel meghintés mellett mindenképpen a keresztelezési szertartás része kell legyen egy ige hely felolvasása és magyarázata, egy „illedelmes” ima és intés, hogy a körbeállók megemlékezzenek saját

²⁹¹ „Es ist nit wol moglichen by gemeinen Pfarren und dienern dess worts dess ewigen Gottes Gnedigen lieben herrn etwas fruchtbar mit usserlichen ordnungen anzefachten und zuerhalten on einer zytlichen Oberkeyt zuthun unnd förderung“ *Uo.*, 1:29.

kereszttségükről és saját maguk is egyre inkább meghaljanak a húsnak és feltámadjanak a léleknek.²⁹² Ezután kerülhet sor a szentség kiszolgáltatására, amelyet nem énekelve és nevetgélve kell elvégezni mint a pápaságban, hanem komolyan és nyomatékkal, hiszen – „*so ist es nit ein Ceremony sunder ein ernstlich und hoch Sacrament und geheymnuss Gottes.*” - „*hiszen ez nem pusztán csak egy ceremónia, hanem egy komoly és fenséges szentség, Isten titka.*”²⁹³

II. 3. 2. ÚRVACSORA

Hasonló apodiktikus jelleg érhető tetten az úrvacsora kiszolgáltatásának előírásánál is. A *Synodus* egy rövid mondattal „szentesíti” az ostya használatát, mondván hogy „*a külsődleges szokások tekintetében azt tartjuk helyesnek, hogy ostyát használjunk.*”²⁹⁴ Az ostyahasználat minden egyéb megokolása hiányzik, a *Synodus* alkotói elégnek tartották gyakorlatukat az „*ezt tartjuk helyesnek*” kifejezéssel megindokolni. Megokolás helyett inkább az a probléma kerül bővebben fejtegetésre, hogyha valakinek nem áll rendelkezésére kis méretű ostya, akkor hogyan kell a nagyobb méretű megfelelő darabokra törnie. Szintén prédikálni kell azt, hogy az ostyát és a kelyhet minden úrvacsorában részesülőknek a kezébe kell vennie és úgy élnie a szent jegyekkel, de ebben engedményt is tesz a *Synodus*, hogyha valaki esetleg ettől még megriadna mert nem szokott hozzá, akkor neki a lelkész teheti bele az ostyát a szájába és itathatja meg a kehellyel, mígnem bátortalansága el nem távozik és meg nem szokja az új gyakorlatot.

A megszokott berni gyakorlatnak megfelelően a *Synodus* évi három úrvacsorás istentiszteletet ír elő: Húsvétra, Pünkösdre és Karácsonyra.²⁹⁵ Az évi háromszori úrvacsorázási lehetőséget a *Synodus* engedményként fogja fel, azzal szemben, hogy korábban a pápa „*halálbüntetés terhe mellett*” parancsolta meg, hogy mindenki köteles

²⁹² „... und ein ort der gschrift vom touff lutend verlesen unnd ussgelegt werde mit erlüterung des waren touffs Christi der da beschicht im. h. geyst dardurch er ernüwert und von oben herab geburet kinder Gottes in das ewig leben. Hienach werde sytsam gebettet mit angehenckter ermanung. Das die umbstander iren touff für ougen stelle und selbige ye volkumner in ine selbs mache. Durch absterbe am fleysc und ufferstantnuss nach de geist.” *Uo.*, 1:89.

²⁹³ *Ua.*, 1:89.

²⁹⁴ „Des gepruchs halb is für gut anesechen das wir offlaten bruchend” *Uo.*, 1:90.

²⁹⁵ *Ua.*, 1:90.

húsvétkor az eucharishtiában részt venni. Most mindenki maga döntheti el, melyik ünnepen él a szent jegyekkel. Mindebből persze az is kitűnik, hogy a *Synodus* nem számol az évi háromnál gyakoribb úrvacsorázás igényével, hanem a középkori népi vallásosság realitárait jól ismerve inkább azt feltételezi, hogy a „kegyes és egyszerű” hívők évente úgyis csak egyszer akarnak majd az úrvacsorával élni. Annak lehetősége viszont, hogy esetleg valaki évente egyszer sem akarna az Úr asztalához járulni fel sem vetődik. Mint más esetekben is a *Synodus* ebben a tekintetben is egyfajta naív optimizmussal tekint a mindennapi hívekre.

Érdekesség csupán, hogy a *Synodus* főszövegéből az úrvacsorai alkalmak sorából eredetileg ki van hagyva a Karácsony megemlézése és csak a mű végén található erratum teszi hozzá: „*fol.e.iii. pag.ii.lin.xxv. soll stan Ostern Pffingsten und Wienachten.*”²⁹⁶

Az úrvacsorai liturgiát a következőképpen szabja meg a *Synodus*. Az úrvacsora szerzetési igéinek felolvasása után, „*átgondolt és áhítatos*” imádság következik, ezután kerül sor a szent jegyek kiosztására.²⁹⁷ A *Synodus* nem fogalmazza meg egyértelműen, hogy Pálnak az első korinthusi leveléből, vagy valamelyik evangéliumból történjen a szerzetelés felolvasása („*wie es der Apostel und die Euangelisten beschriben haben*”).²⁹⁸ Az is beleérhető, hogy a korinthusi levélhez hozzá kellett olvasni a szerzetelés történetét valamelyik evangéliumból, de az is – és ez az inkább valószínű - hogy a szerzetelési ígét a lelkész választására bízva vagy az egyikből, vagy a másikkól kellett felolvasni. Az úrvacsoravételt tetszés szerinti hálaadó ima fejezi be.²⁹⁹

Bár nem tartozik szorosan témánkhoz, de ezen kérdésnek a reformáció irányzatai között betöltött megosztó szerepe miatt, nem tehetjük meg, hogy szó nélkül elmenjünk a *Synodus* úrvacsora-tana mellett. Már az, hogy a *Synodus* megalkotásában a strassburgi Capito töltött be kulcsszerepet előfeltételezi, hogy a *Synodus* úrvacsora tana egy tipikusan buceri, a zwingliánus és lutheránus irány közötti közvetítő megfogalmazású tanítás lesz,

²⁹⁶ „Ouch it unser bruch dry mal im jar das nachtmal zu halten zo Ostern unnd Pffingsten.” *Uo.*, 1:166; Simon Sulzer latin fordításának első kiadásában helyesen szerepel már a főszövegben is, ld. *Uo.*, 1:208.

²⁹⁷ „Das Nachtmal soll mit ernst gehandelt werden sytenmal es den gantzen handel Gottes inschlisset. Darumb soll dise geheymnuss erklert werden mit vorlesung einer gschrift darzu dienstlichen vorab der worten dess Herren Nachtmals wie es der Apostel und die Euangelisten beschriben haben. Daruff ein wolbedacht andechtig gebett volgen solle. Hienach die ussteylung dess brots und kelchs.“ *Uo.*, 1:93.

²⁹⁸ *Ua.*

²⁹⁹ „Daruff ein dancksagung wie dann sich ein yeder geschicht befindet.” *Uo.*, 1:93.

amely mindkét fél igényeit megpróbálja kielégíteni.³⁰⁰ Valóban ezzel találkozunk, bár inkább a lutheránus *real praesentia* felé tesz engedményeket a szöveg, ahogyan az már legelején is nyilvánvalóvá válik: „*A kenyér megtörése nem csak egy különdleges szertartás, hanem a szentség titka van jelen (sed mysterii etiam inest sacramentum), amely által az értünk meghaló Jézus Krisztus teste és vére ajánltatik fel.*”³⁰¹ Ezt a *real praesentia*-t elfogadó álláspontot húzza alá a következő mondat is, amely egyben a katolikus *transubstantiatio*t elveti és „*régi tévedésnek*” nevezi: „*Ennélfogva az Úr teste és vére bizonyosan benne van az úrvacsorában. De a lényegi test (substantiale corpus/leibliche Leib) nem a kenyérben, sem a testi vér (corporalis sanguis/leibliche Blut) a borban, ahogyan azt a régi tévedés előadja.*”³⁰² A sákramentum, mint „*a lélek belső eledel*” elfordítja a hívő ember figyelmét az ideig valóról az örökkévalóra.³⁰³ Ami végezetül kiemelten fontossá válik a *Synodus* számára az, hogy a sákramentum helyes felfogásában nem válhat megosztó tényezővé, mert az éppen ellenkezőleg „*a közösség és egység sákramentuma (latinban a megbékélés és közösség sákramentuma)*”³⁰⁴ A hívők szem előtt tarthatják Krisztus testét, amelynek mindnyájan a tagjai vagyunk, amely a mi húsunkból és csontjainkból áll, az Írásnak megfelelően: „*a kenyér amelyet megtörünk, nem a Krisztus testével való közösségünk-e? Mert egy a kenyér, egy test vagyunk mindannyian, akik az egy kenyérből részesedünk.*”³⁰⁵ A *Synodus* úrvacsorái tanításának megbékélésre és egységre felhívó végkicsengése mindenképpen szem előtt tartotta az összeütközéseket

³⁰⁰ Wolfgang Fabricius Capito életéhez lásd: James KITTELSON, *Wolfgang Capito: from Humanist to Reformer*, Leiden, Brill, 1975.

³⁰¹ „In des Herren brot brechen ist ouch ein Sacrament, und kein lare Ceremonien, und tregt für den gloubigen den lyb Christi Jesu, d für uns gestorben ist.“ LOCHER, *Der Berner Synodus*, 1:89.

„In fractione nanque panis non ritus modo externus, sed mysterii etiam inest sacramentum, quo Iesu Christi pro nobis mortui corpus et sanguis offertur...” *Uo.*, 1:207.

³⁰² „Darumb d lyb Christi Jesu, und syn werdes blut im nachtmal sind, aber es steckt nit im brot d lyplich lyb, noch im wyn dz lyplich blut, wie d alt irsal fürgabe.“ *Uo.*, 1:89.

„Quare sanguis et corpus domini in caena quidem sunt, sed nec substantiale corpus in pane, nec corporalis sanguis in vino...” *Uo.*, 1:207.

³⁰³ „...also sicht der gloub über sich vom zytlichen in dz ewig, und hat also zwen handel in im dz usswendig brotbrechen, und der seelen innwendige spysung.“ *Uo.*, 1:89.

„... atque hoc corpus hique sanguis, ita nos interiore cibo potuque in spiritu pascit et rigat, quemadmodum per os corpus pane vinoque saciatur. Ac in hunc modum fides sursum ad internarum rerum contemplationem convertitur...” *Uo.*, 1:207.

³⁰⁴ „Volget dz es ein sacrament der gemeinschaftt und vereynigung sy.“ *Uo.*, 1:89.

„ex quo sequitur reconciliationis communionisque hoc esse sacramentum...” *Uo.*, 1:207.

³⁰⁵ „Sytenmal es den glouben den lyb Christi fürtregt, weliches glider wir alle sind, als die da sind von synen fleisch und gebein nach disem spruch. Dz brot dz wir brechen, is dz nit die gemeinschaftt des libs Christi; wir vil sind ein brotund ein lyb, diewyl wir alle eins brots teilhaftig sind.“ *Uo.*, 1:89-90.

amelyeket az úrvacsora és azon belül is Krisztus *real praesentia*-jának kérdése hívott életre a különböző protestáns irányzatok között. Bár a *Synodus* Capito fogalmazta, egyértelműen „buceriánus” hangvételű eucharisztia-tana a lutheránusoknak látszik inkább engedni, amennyiben szakít az úrvacsora pusztán külsődleges ceremónia jellegével, mégis polémiától mentes, mérsékelt hangvétele és megfogalmazásai egy a zwingliánus és lutheránus párt mérsékeltjeinek tetsző, de ugyanezen pártok radikálisait semmiképpen nem kielégítő keverék tanítást eredményeztek.

Végezetül a *Synodus*nak az úrvacsora kiszolgáltatásával kapcsolatos gyakorlati rendelkezései alapján is rávilágíthatunk a hitvallás azon általános jellemvonásaira, hogy rendelkezéseit általában teológiai megokolás nélkül apodiktikusan a szokásjogra hivatkozva közli („*azt tartjuk, helyesnek, hogy*”³⁰⁶, „*az is a mi szokásunk, hogy*”³⁰⁷); bizonyos mellékesnek és bagatellnek gondolható kérdéseknek túl nagy teret szentel (Mi van ha túl nagy darab az ostya? Mi van ha valaki nem meri kezébe venni az ostyát?); gyakorlati intézkedéseiben homályos és nem egyértelműen értelmezhető (Honnan is kell olvasni a szereztetési igét?³⁰⁸); egyfelől szem előtt tartja a mindennapi élet realitásai (a hívek nem akarnak majd gyakran élni az úrvacsorával), de másfelől egyfajta naív jóhiszeműség jellemzi az egyszerű hívek lelki igényeivel kapcsolatosan (nem lesz olyan, aki egyáltalán nem is akar úrvacsorázni). Ugyanakkor a szabályozás hiányosságait és többértelműségét egyfajta engedékeny nagylelkűséggel is magyarázhatjuk, amely meglehetősen szabad teret enged a lelkészeknek abban, hogy bizonyos keretek között maguk határozzák meg az úrvacsora kiszolgáltatásának liturgiáját (csak a benne kötelezően foglalandó elemek és sorrendjük kerül meghatározásra – szereztetési ige, imádság, úrvacsoravétel, záróimádság) – mind a textusválasztásban, mind az imádságban szabadságot kap a lelkész.

³⁰⁶ „Des gepruchs halb is für gut angesechen das wir offlaten bruchend” *Uo.* 1:90.

³⁰⁷ *Ua.*, 1:90.

³⁰⁸ *Uo.*, 1:93.

II. 4. A SYNODUS EGYHÁZFEGYELMI ÜGYEKBEN MUTATOTT GYAKORLATIATLANSÁGA

Az úrvacsorai liturgia felvázolása után meglehetősen röviden, mintegy fél oldalban kerül sor a bennünket leginkább érdeklő kérdés tárgyalására, az úrvacsorától való eltiltás kérdésére:

„Mivel nálunk még a dolognak nincs olyan mélysége és még a kezdeteknél tart, szükségesnek tartjuk és akarjuk is, hogy gondot fordítsunk a belső nevelésre, amely az Isten előtt van, úgymint a külsődlegesre is. Ezért megelégszünk a Chorgericht-tel, amennyiben hivatalát szorgalmasan ellátja, és nem közösít ki senkit könnyedén. Mindenki akarja, hogy a bűnöknek, amelyek bosszúságot keltenek, véget vessenek és a gyülekezetet a rossz példától megőrizték és az elkövetőnek a büntetés által alkalmat adjanak, hogy gonosz magatartásától elálljon. Ezen felül muszáj mindenkit szorgalmasan testvéri intésben részesítenünk. Természetükből adódik, hogy a rosszakarók magukat az ő gyáva és szégyenteljes életükkel tőlünk megkülönböztetik, mint akik sohasem tartoztak igazán hozzánk. Ha ezek, akik mind szavakkal, mind tettekkel az evangélium ellenségei, mégis az Úr asztalához kívánnának járulni minden egyes buzgó és lelkiismeretes Isten szolgája az Isten dicsőségére maga kell méltányos eszközöket kigondolnia, amivel elűzze ezt a gonoszt, hacsak nem maga nem bűnös valamilyen lustaságban.”³⁰⁹

A Synodus egyházfegyelemről és kiközösítésről írt passzusa tehát nagyon rövid. Tulajdonképpen nem is más, mint az úrvacsora gyakorlati kérdéseiről írt fejezet rövid

³⁰⁹ „Nach dem nun die handel fast tuff by uns unnd noch im anfang syn sollen unnd wollen wir meer uff die innwendig erbuwung sechen welche für Gott bestat weder uff die usswendigen. Darumb wir uns dess Chorgerichts begnügen lassen so ver z flyss anchert wirt unnd wellend nit bald yemant wyter zu bannen fürnemen dann sy mögen die ergerlichen sünder abstellen die gmeyn vor bösen exempeln verhüten und dem thäter ursach geben durch die straff dz er von sym bösen wandel abstande. Daneben wir brüderliche straff gar flyssig üben sollen gegen yederman. So ist ouch die natur also das die böswilligen sich selbs durch ir feyg und schandtlich leben von uns thun dann sy nye recht ny uns gsyn syn. Wa dise ye wolten mit Worten und wercken synfyend dess Euangeliums unnd dennocht dess Herren Tisch teylhafftig syn wirt ein yeder yferiger und herrlicher diener Gottes zu eeren synes Herren alle billiche mittel wol wüssen zu bedencken damit er synb unflysses nit möge gestrafft werden.” *Ua.*, kiemelések tőlem

Latinul: „Quoniam autem circa harum adhuc rerum primordia laboramus, neque dum plerique negotii profunditatem intelligunt, ad internam potissimum aedificationem respiciemus. Quare ad externa quod attinet flagitia, foro matrimoniali, ut vocant, contenti neminem facile excommunicandum esse statuimus: quando ii iudices prava exempla avertere et coercere, malosque ad emendationem aliqua ratione pertrahere possunt. Interea tamen fraterna illa correptio nullo pacto nobis est omittenda. Praeterea suapte natura homines celerati seipsos a nobis separant, ut qui ex animo nunquam nobis adhaeserint. Sin autem eo provehantur insaniae aliqui, ut verbis ac factis in eo quod impie in Evangelium moliri coeperunt, tuendo insolenter se perseverantos ostendant, a communionem tamen tempore [sic] nolint, facile ea in re pius minister, remedia quibus huic male occurat, excogitabit: ne indiligentiae unquam culpari queat.” *Uo.*, 1:209.

záradéka. Mégis sok fontos következtetést vonhatunk le belőle, már magából a rövidségéből és a tisztázatlanságából is, sőt a mi esetünkre nézve legalább olyan fontos mindaz, amit meg sem említ, mint amit igen.

Mindenekelőtt láthatjuk belőle, hogy a megszövegezők maguk is tudatában voltak annak, hogy még a reformáció bevezetése után négy évvel is, az egyházi reform kezdeti nehézségeivel küzdenek és sokan a mindennapi emberek közül még most sem értették meg igazán mélyen miről is szól a reformáció. Rengeteg feladat áll tehát előttük, amelyek között prioritást élvez a hívők „belső felépítésének,” lelki fejlődésének, belülről kiinduló életváltásának az előmozdítása. Az emberek megnyerése érdekében a szigort a minimumra kívánják csökkenteni, és ezért az egyházfegyelem gyakorlását nem is a buzgóbb lelkészek kezébe, hanem a világiakból álló *Chorgericht* hatáskörébe utalják.

A *Chorgericht* a későbbiek folyamán, Bernben mind Zürichben egyaránt konzisztóriumként is emlegették,³¹⁰ mégis ezeken a területeken ez kizárólagosan szekuláris intézményként funkcionált, távolról sem az egyháziak és világiak konszenzusos döntésein alapuló testületként, ahogyan azt Kálvin 1541-es rendtartásában felvázolta. A *Chorgericht* latin szava – *forum matrionale*, avagy házassági bíróság – rejti igazán magában mire is terjedt ki ezen intézmény jogköre. Elsősorban családjogi, házassági, válási ügyekkel, szexuális kihágásokkal foglalkozott, mint a hajdani katolikus egyházi bíróságok protestáns adaptációja, más jellegű bűnök csak ritkán kerültek figyelmének homlokterébe.³¹¹

³¹⁰ „Deinde habentur Consistoria, ut vocant, quae sint instar Ecclesiastici senatus. In his iudicatur de causis religionis, coniugii, et quae ad bonos mores pertinent.” MUSCULUS, *Loci Communes*, 810.

³¹¹ A berni *Chorgericht* egy az egyben a zürichi *Ehegericht* berni adaptációja volt. A berni reformáció meghatározó alakja Niklaus Manuel személyesen ment Zürichbe, hogy a Zwingli által alapított *Ehegericht* működésébe betekintést nyerhessen és aztán azt a saját városában a leghűbben honosíthassa meg (LAVATER, *Zwingli und Bern*, 89.). A zürichi *Ehegericht*et 1525-ben hívta törvényileg életre a zürichi magisztrátus, amely miután a korábban püspöki jurisdikció alá tartozó ügyek tárgyalását maga vette át, azok közül később mégis túlságosan megterhelőnek tartotta a házassági ügyekben való döntéshozatalt. Mindez azonban nem azt jelentette, hogy ezek az ügyek kikerültek volna a magisztrátus hatásköre alól. Az *Ehegericht* lényegében a városi tanács egy bizottsága volt a tanács által delegált tagokkal. Lelkészek is lehettek az *Ehegericht* tagjai, sőt annak elnöklétét először Zwingli, halála után pedig Bullinger látta el. Mégis az *Ehegericht* hivatalosan világi hivatalnak számított, bár a zwingliánus szemlélet egyházat a világitól nem különböztette meg olyan élesen, mint Kálvin, ezért semmi kivétlivalót nem találtak abban, hogy a korábban mindenképpen az egyház kompetenciájába tartozó házassági ügyeket világiak által delegált, főként világi személyek tárgyalják. Az *Ehegericht* feladata főleg a válási kérelmek elbírálása volt, de ehhez kapcsolódva az *Ehegericht* sokszor kénytelen volt szexuális kihágásokkal és egyéb erkölcsi vétkekkel, például szerencsejáték, italozás, családon belüli erőszak, nemi erőszak, verekedés is foglalkozni. Ezen erkölcsi kihágások nagy része természetesen a világi törvények szerint is büntetendőek voltak ezért elkövetőikre bármely világi bíróság, amúgy is büntetést foganatosíthatott. Zürichben és Bernben tehát nem érezték olyannyira az egyházi bíróság jogköre bővítésének szükségét, mint amennyire azt Kálvin Genfben szerette

A fentebbi idézet legfontosabb mondata az, amelyik a kiközösítés óvatos használatára szólítja fel a *Chorgericht*-et, amely eszerint „*nem közösít ki senkit könnyedén (unnd wellend nit bald yemant wyter zu bannen fürnemen / neminem facile excommunicandum esse statuimus)*”³¹² A *Synodus* tehát számol a kiközösítéssel, mint az egyházfegyelem végső eszközével, de ugyanakkor még ugyanabban a mondatban figyelmeztet a kiközösítés használata ellen, inkább a „testvéri intést,” mintsem a kiközösítést jelölve meg a fegyelem fenntartásának eszközéül.

Sokkal fontosabb, hogy semmilyen bővebb szabályozást nem olvasunk arról, hogy hogyan menjen végbe akár az intésnek, akár magának a kiközösítésnek a végrehajtása. Kinek a feladata felhívni a *Chorgericht* figyelmét a kihágásokra? Hogyan vizsgálják ki, és legfőképpen milyen fokozatai vannak az egyháztagok megintésének? Végül pedig a fokozatos intések sikertelensége után mi vezethet ahhoz, hogy valakit nem tolerálhatnak tovább és kiközösítenek? A kiközösítés következményei is tisztázatlanok maradnak a *Synodus*-ban. Csak az úrvacsorától való eltiltással jár-e ez, vagy *ex lex* állapotba is helyezi a kiközösítettet? Vagy akár berni területről való száműzetését is eredményezi?

A *Synodus* tehát rendkívül tisztázatlan és homályos szabályozást hoz a kiközösítéssel kapcsolatosan. Kidolgozatlanságát ráadásul egyfajta naiv optimizmussal álcázza, amely szerint úgyis a gonosztevők természetéből adódik az, hogy magukat helytelen magaviseletükkel megkülönböztetik a többiektől, mintegy magukat közösítik ki, és úgysem kívánnak a gyülekezethez tartozni és az úrvacsorában részt venni. Arra a kérdésre pedig, hogy mégis mi történik akkor, hogyha valaki az „evangélium ellensége”-i közül mégis az Úr asztalához kívánna járulni a *Synodus* csak annyit felel, hogy ebben az esetben a „buzgó és lelkiismeretes” lelkipásztoroknak maguknak kell ilyenkor valamit „kigondolniuk” amivel megoldják ezt a problémát. A *Synodus* ezen, az egyházfegyelemről írt záró mondatával csak még inkább elhomályosítja az addigiakat, teljesen tisztázatlanul

volna, egyrészt mivel világít és egyházit a zwingliánus felfogás egymástól nem elkülöníthetőnek tartotta, másrészt mivel nem törekedtek olyan fokú szigorra, mint Kálvin, hanem megelégedtek azzal, hogy a világi hatóságok csak a kiemelkedő erkölcsi kihágásokat elkövetők ellen jártak el meglehetősen szigorral.

Az Ehegericht történetéhez és a genfi konzisztóriummal való összehasonlításhoz lásd: Walther KÖHLER, *Züricher Ehegericht und Genfer Konsistorium*, Leipzig, 1942; Robert M. Kingdon meglátásában egyébként a genfi konzisztórium is elsődlegesen házassági-válási ügyeket tárgyalt: John WITTE Jr. – Robert M. KINGDON, *Sex, Marriage, and Family in John's Calvin Geneva - Courtship, Engagement, and Marriage*, Cambridge, University Press, 2005.

³¹² *Uo.*, 1:93. és *Uo.*, 1:209.

hagyva, hogy akkor végülis kinek is a feladata az egyházfegyelem és a kiközösítés gyakorlása: a *Chorgerichté*, vagy a lelkészeké?

A szabályozás, és legfőképpen a zárómondat következetlenségei kapaszkodót nyújthattak olyan „buzgó és kegyes” lelkészeknek, akik nem elégedtek meg a *Chorgericht* fegyelmező erejével és felhatalmazásra letek ebben a megfogalmazásban arra, hogy a maguk kezébe vegyék az egyházfegyelem ügyét, mint ahogyan ezt Pierre Viret is tette.

A *Synodus* több fejezetében is találhatunk példát arra, hogy alkotói nem tartották fontosnak a részletekbe menő szabályozást. Nem deríthető immár ki, hogy mindez nemtörődömségre vagy sietségből eredő hanyagságra vezethető-e vissza, de ugyanakkor semmi okunk nincs arra, hogy ne fogadjuk el azt, amivel maguk indokolják meg, miért is nem törekedtek teljesebb szabályozásra.

Indokuk az, hogy ott ahol az emberi „*szívek hústábláira van beírva Isten törvénye*” minden további külsődleges szabályozás felesleges.³¹³ Teljes joggal feltételezhetjük, hogy a berni zsinat résztvevőit a reformáció kezdeti időszakának az az optimizmusa uralta el, amely szerint az újra felfedezett Ige szabad hirdetése életváltozások sorát fogja elindítani, amely új közegben valóban feleslegessé válhat a külsődleges szabályozás: „*Ahol Krisztus keresztje a szívbe kerül, ott minden egyéb dologban tanácsot ad majd.*”³¹⁴ – fogalmazzák meg ugyanezt egy másik helyen. Nekik, mint „*Krisztus követeknek és Isten titkai sáfárainak,*”³¹⁵ legfőbb feladatuk, hogy az igehirdetés szolgálata által, az evangéliumot a leghűbben állítsák oda az emberek elé,³¹⁶ amely aztán a „*Mester, a Szentlélek*”³¹⁷ által elvégzi bennük, hogy „*meghaljanak a testnek és feltámadjanak a Lélek által.*”³¹⁸ Az újjászületett, Lélek által vezetett emberek között nemigen szükséges bármiféle külsődleges,

³¹³ „Also wirt nit von noten wytlouffig regel fürzeschriben die warheyt selbs statt in den herten unnd die liebe Gottes teylet die selbe uss. Hie würde nyemants fleysch verschoner und nyemant mitt bitterkeyt on ursach gehonet das gegenwürtig volck erbuwen die ussen syn Gott behfolhen unnd nit angesicht so vil zancs als leyder yezt und etwan beschechen mag davon hie vor wyter geredt ist Gott welle es by uns allen bessern Amen.“ *Uo*, 1:150.

³¹⁴ „Doch ist unser fürnemen nit wyter von denen dingen zu handeln. Wa Christti crütz in das hertz kumpt da wirt dem übrigen allen bald rath.“ *Uo*, 1:165.

³¹⁵ *Uo*, 1:37.

³¹⁶ „Allein lieben brüder ist uns zu bedencken das wir unsern bevelch die predig von Christo trülich ussrichten“ *Uo*, 1:103.

³¹⁷ „Sunst was uss den büchren die vernunfft fasset, und ander lüt leret, ist unnd blybt ein menschen handel so lang biss der meyster der heylig geyst selbs ins werck kumpt, der schafft, ernüwert, und widergebyrt zu dem hymelschen, ewigen leben.“ *Uo*, 1:134.

³¹⁸ *Uo*, 1:165.

emberi szabályozás, különösen nem fegyelmi ügyekben.³¹⁹ Mivel jócselekedeteiket nem a törvény kényszere iránti félelemből teszik, hanem az „*a szívükből belülről árad kifelé.*”³²⁰

A részletekbe menő szabályozás helyett tehát a *Synodus* lényeges kérdéseket, így akár a fegyelmi kérdéseket is, a hívő ember lelkiismereti döntésének területére utalja. Szépen megfigyelhető ez abban a fejezetben, amelyben azt taglalja a *Synodus*, hogy a bűnösökhöz keményen vagy enyhén kell-e odafordulni?³²¹ Itt a *Synodus* Sámuel és Illés példáját állítja szembe egymással. Sámuel nem szégyenítette meg Saul a nép előtt (1Sám 15,30), Illés azonban mindenki előtt nyilvánosan szidta Jézábelt és Áhábot bálványimádásukért (1Kir 21,20-23). „*Mindkettőjük [Sámuel és Illés] tettét Isten parancsolta meg, mégis az egyikük enyhe, a másikuk csípős és szigorú – mindkettő az elvetett bűnös ellen irányul.*”³²² A kérdésre tehát – mikor kell a bűnösökkel enyhén és szigorúan bánni – a *Synodus* szerint nem lehet egy minden helyzetre illő, pusztán a „*józan észből*” eredő választ adni. Azt, hogy éppen abban a helyzetben hogyan cselekedjünk a Szentlélek dönti el, és a követendő megoldás mindenképpen megadatik annak, aki azt szívből keresi.³²³

Ismerve a berni tanács egyházi ügyekben tanúsított szigorúságát minden az egyházi szférába beavatkozni kívánó kezdeményezéssel szemben azt gondolhatnánk, hogy a *Berner Synodust* is hasonlóan szigorú hangvétel jellemzi. De mégsem ezzel találkozunk benne, hanem drákói szigor helyett a lelkiismereti szabadság, a hívő ember szabad döntésének hangsúlyozásával. Sokszor kerül benne egymással szembeállításra a törvény és az evangélium, a pápa által az emberek lelkiismeretét megkötöző szolgaság és a reformációban kapott felszabadult állapot. De ennek a szabadságnak is vannak határai, ahogyan ezzel már a keresztelés kapcsán találkoztunk is.³²⁴ A keresztyén ember szabad, de szabadsága azt jelenti, hogy a keresztyén még magának a szabadságának sem válik a

³¹⁹ *Uo.*, 1:118.

³²⁰ „Uss dem hertzen ins werck flüsset und nit von ussen hynyn würcket wie der Mosaisch handel gsyn ist“ Locher, *Uo.*, 1:130.

³²¹ „Wann scherpffe oder linde mit dem sünder zu gebruchen ist by Gott zu leeren. Das. xxix. Capitel.“ Locher, *Uo.*, 1:118.

³²² „Ein yeder thett syn beuelch uss Gott. und ist doch einer lind der ander fast harb und streng und das beyde gegen verworffnen sündren.“ *Ua.*

³²³ „Welches yeglichem zu yeglichem zyt gezimme mag wir wol in regel verfasser und nach der vernunft gerechnet werden. Es gehört ein geystlich urtheyl dar zu. Das wol volgen würt so wir von hertzen begeren den willen Gottes zu thun Hoannis. Vii. Solche begyrde erhört Gott unnd gibt was yeglicher zyt von noten ob schon alle gefard volgen sollten.“ *Ua.*

³²⁴ *Uo.*, 1:86.

rabjává, hanem képes korlátozni magát benne. Korlátozza magát benne, mert ezt kívánja meg a felebaráti szeretet, ezt kívánja meg az, hogy nem egyedül éli életét a világban, hanem egy közösségnek a tagja. A közösséghez tartozás – amely közösség ebben az esetben Bern városállamát jelenti – pedig megkívánja tőle, hogy alkalmazkodjék a közösség által elfogadott szabályokhoz és normákhoz, mert „*milyen keresztyén szeretet az, ha külsődleges dolgokban egy egész városhoz és egy egész országhoz nem tudok alkalmazkodni és hozzájuk hasonlóan cselekedni?*”³²⁵ A keresztyén tehát lelkiismeretében szabad, mégis külsődleges dolgokban magát aláveti az Isten által rendelt világi hatalomnak. Ez a „két birodalomról szóló tanítás,” amely jelen van a *Berner Synodus*ban is, és amely által igazolást nyer az egyház külsődleges igazgatásában a berni állam meghatározó szerepe, és amelyet alább szükséges kicsit részletesebben is megismernünk.

II. 5. A *BERNER SYNODUS* POLITIKAI TEOLÓGIÁJA

Már a *Berner Synodus* leges-legelső mondatában megfogalmazódik a dokumentum egyházpolitikájának zwingliánus jellege, amely ellenvéleményt nem is feltételezve az egyház feletti hatalmat a világi felsőbbtség kezébe helyezi:

„*Neves férfiak (viri celeberrimi) megegyeznek abban, hogy külsődleges ügyek (externarum rerum) intézésében, a polgári hatalom (civilis potestatis; a német eredetiben: zytlichen Oberkeyt)*³²⁶ *segítségé és tekintélye (adminiculum et auctoritatem) nélkül az Isten igéjének szolgálói sem nem kezdeményezhetnek, sem meg nem erősíthetnek... (vel institui, vel confirmari)*”³²⁷

Az, hogy a *Synodus*nak már a legelső mondatában a világi felsőbbtség egyház feletti szupremáciája szerepel, önmagában még persze nem jelentené a világi hatalom kóros túlértékelését. Egyszerűen arról van szó, hogy a *Synodus*nak soron következő

³²⁵ *Ua.*

³²⁶ *Uo.*, 1:29.

³²⁷ „Es ist nit wol moglichen by gemeinen Pfarrern und dienern dess worts dess ewigen Gottes Gnedigen lieben herrn etwas fruchtbars mit usserlichen ordnungen anzefachten und zuerhalten on einer zytlichen Oberkeyt zuthun unnd förderung“ *Uo.*, 1:29.

latinul: „ita comparatum est viri celeberrimi, ut in his quae ad externarum rerum administrationem attinent, citra civilis potestatis adminiculum et auctoritatem, nihil a verbi dei ministris vel institui, vel confirmari queat...” *Uo.*, 1:181.

rendelkezéseit bevezetendő meg kell indokolnia miért is hallathatja most hangját a világi felsőbbség egyházi ügyekben, mi adja neki a felhatalmazást, hogy zsinatot hívjon össze, azon egy hitvallást állíttasson össze és fogadtasson el. A *Synodus* rendelkezéseinek betartását a berni tanács szavatolja majd, ezért a dokumentumnak mindenekelőtt le kell fektetnie, hogy mi is adja a tanácsnak a jogalapot arra, hogy egyházi ügyekben határozzon. Más szavakkal, a *Synodus* legelső mondata a *cura religionis* jogát igyekszik biztosítani a berni magisztrátus számára. Az ő kezükbe tetetett le a „vallás” ügye és az ahhoz szükséges „külsődleges ügyekben” való döntések meghozatala. Persze mindezt a *Synodus* minden kétegy nélkül, minden kérdésfeltevés vagy további megokolás nélkül, mintegy axiomatikus tételként közli, még jobban kibontva mindezt a következő mondatban:

*„Csakugyan úgy illik, hogy a magisztrátus, amely Krisztus nevében örvend és vele dicsekszik buzgón törekedjen arra, hogy ne csak a földi ügyekben való hatalmat, hanem az Úr szolgálatát és az evangéliumi tanítást és életet, amennyiben azok külsődleges ügyekre vonatkoznak (quatenus ea in externis est sita), előmozdítsa. Mindezért a legszigorúbb törvényszék előtt, amellyel Isten a világot Jézus Krisztus által ítéli, tartozik felelőséggel.”*³²⁸

A két fentebbi idézet fontos szava a „külsődleges ügyek - *rerum externarum*.” A magisztrátus csak ezek felett gyakorolhat hatalmat, de nincsen hatalma az ember lelkiismerete felett. Nem hozhat olyan intézkedést, amellyel a lelkiismeretet kényszerítené vagy megsértené: „Mivel Jézus Krisztus a mi Urunk akinek adatott Istentől minden hatalom és a Lélek ígérete, Ő egyedül a lelkiismeret Ura.”³²⁹ Ezután persze elmaradhatatlan egy kis polémia az „*Antikrisztus követői és az ördög tanítványai*”-val szemben, akik megpróbálták az emberek lelkiismeretét uralni, névszerint a pápa, a

³²⁸ „Nun gezimpt der Oberkeyt die ein Christenlich regiment und Gottselige herrschaft syn wol, allen flyss anzukeren, uff das ir gwalt Gottes dienerin sye, unnd das sy dess Euanelions leer und leben (so verz es usserlich ist und blybt) by iren underthanen erhalte. Derenhalb sy vor dem strengen gericht, darum Gott die welt durch Christum urteilen unnd verdammen will, antwurt zugeben erfordert wirt.“ *Uo.*, 1:31.

Latinul: „Addecet sane eum magistratum qui Christi nomine gaudet et gloriatur, studio vigiantissimo incumbere, ut potestas ea non terrenarum modo rerum, sed domini etiam ministra efficiatur, evangelicamque doctrinam et vitam, quatenus ea in externis est sita, promoveat ac tueatur...” *Uo.*, 1:181.

³²⁹ „So vil aber sess gangs halb der gnaden, den ein zytliche Oberkeyt, so wyt er in usserlichen handeln stat, sol fürdern, wie der selbig innwendig angericht unnd gefürdert wirt, ist nit in der menchen vermöge, stat auch keener zytlichen Oberkeyt oder creaturen zu, dann die geystlichen und hymelschen ding sind zeuil hoch, und uber allen zytlichen gwalt. Darumb sich kein oberkeyt in die gwüssen sool ynlassen, noch von ussen gebieten oder verbieten, dardurch die guten gwüssen beschwert, und dem heyligen geysts geben hat, ist allein ein herz der gwüssen.” *Uo.*, 1:30.

püspökök és a „*csuhások*.”³³⁰ Az ilyen „istenkáromlástól” távol kell tartaniuk magukat a világi uraknak, de az Istennek tetsző kormányzástól nem szabad ózdkodniuk, ameddig az a külsőségekre vonatkozik és amely által a kegyelem szabad utat kap.

A külsőnek és a belsőnek, a lelkinek és a világinak ez a kettéválasztása, valamint az ezek feletti hatalomgyakorlásnak a kérdésfelvetése már előrevetíti azt, ami csak később, a *Synodus* 32. fejezetében (Dz gehorsam gegen der oberkeyt solle geprediget werden, und von zytlichem unnd geystlichem regiment. Das xxxii. Capitel)³³¹ fogalmazódik meg *in expressis verbis*, mégpedig hogy a *Synodus* politikai teológiája a „két birodalomról szóló tanítás” egy formája. Eszerint az isteni rend kétféle kormányzást (*regiment*, latinban: *principatus*) hozott létre az emberek között:

„A magasabbrendű és nagyobb a lelki és mennyei. Ebben Krisztus van, akié minden dicsőség, aki Lelke által egyedüli Úr. Külsődlegesen neki szolgálnak a Lélek szolgálói és az igaz keresztyén prédikátorok. A kisebb és alacsonyabbrendűbb a világi. Ebbe tartoznak a mi kegyelmes uraink³³² és más felsőbbiségek szerte a világon, amelyeket Isten rendelt. Mindkettő alá tartozik a keresztyén ember. Lelkiismerete végett a lelkihez, amivel semmilyen más teremtmény nem tehet semmit, hanem egyedül Isten ítélheti. Élete és javai végett azonban a kard alá és külsődleges igazgatás alá tartozik. Egy keresztyén egészen mennyei, de nem teljesen, egészen addig, amíg földi lakhelyében, a múlandó testben van. Ezért a földi rend alól nem vonhatja ki magát, habár ebből naponta kinő és egyre inkább mennyei lesz.”³³³

³³⁰ *Ua.*, 1:30. és *Uo.*, 1:114.

³³¹ *Uo.*, 1:124.

³³² Az eredetiben csak a G.H. rövidítés található, amely a berni magisztrátus megszólításának a Gnädige Herren-nek a rövidítése. A latin szöveg ehelyen még konkrétan fogalmaz: „magistratus Bernensis.” *Uo.*, 1:126. és 1:224.

³³³ „Welches ein zertrennung der ordnung Gottes was, die zwey regiment under den menschen füret. Das höher unnd grösser, ist geystlich und hymelsch, darin Christus, den allein die eer zustat, durch syn geystt allein herz ist, und von ussen dienen zu solchem die diener gess geysts, und recht Christliche prediger.

Das kleiner und geringer regiment ist zytlich, darinn unser G.H. und ander oberkeyten allenthalb, von gott für, fürgesetzt syn. Under beyde gehört der Christ. Syns gewüssens halb, under das geystlich, damit kein ander creatur zeschaffen hat, Gott richtet es allein. Aber syns lybs und guts halb, gehört er under das schwert, und üsserlich verwaltung. Ein Christ ist ja hymelich, aber nit gar, solange er die irdisch inwonung, den zerstörlichen lyb harum hertregt. Desshalb er irdischer ordnung sich nitt entziechen soll. Wie wol er uss solicher taglich wachsen, unnd ye hymelscher werden soll.” *Uo.*, 1:125-126.

Latinul: “... quae duos in terris constituit principatus, quorum sublimior et augustior est spiritualis et coelestis ... Minor autem, cui magistratus Bernensis, ac alii quoquo versus terrarum praesunt. Utrique autem homo obligatur Christianus, ad conscientiam enim quod attinet, spirituali, quam dominus solus, citra ullius omnino creaturae interventum iudicat. Quod vero ad corpus bonaque attinet temporalia, gladio externo, humanaeque administrationi subicitur.” *Uo.*, 1:224.

A keresztyén ember lelkiismeretét tehát senki más nem uralhatja, kényszerítheti vagy kötheti meg. Egyedül csak Isten ítéheti meg, hogy mi van az ember szívében és a lelkiismeretével az embernek egyedül Istennel kell elszámolnia. De ez a lelkiismereti szabadság nem jelenti azt, hogy a keresztyén ember a világi törvények felettivé válna és azt mondhatná, hogy az ő „*igazi polgárjoga a mennyekben van, nincs a földön maradandó városa, ezért buzgón várva az eljövendőt nincs köze a világi felsőbbséghez.*”³³⁴ Hanem amíg a keresztyén „*földi lakhelyében, a múlandó testben*” van, addig az Istentől evégre rendelt világi felsőbbség igazgatása alatt él.

A világi felsőbbségnek pedig minden „*külsődleges ügyben*” döntő szava van, így a vallást és az egyházat érintő kérdésekben is, még akkor is, hogyha a „*lelki kormányzás*” külsőségeiben a „*Lélek szolgálói és az igaz keresztyén prédikátorok*”³³⁵ szolgálnak, mégis hatalmuk erősen korlátozott, hiszen ahogyan azt már láthattuk a *Synodus* leges-legelején: „*a polgári hatalom segítsége és tekintélye nélkül az Isten igéjének szolgálói sem nem kezdeményezhetnek, sem meg nem erősíthetnek.*”³³⁶ Helyettük a magisztrátus feladata az, hogy „*buzgón törekedjen arra, hogy ne csak a földi ügyekben való hatalmat, hanem az Úr szolgálatát és az evangéliumi tanítást és életet, amennyiben azok külsődleges ügyekre vonatkoznak, előmozdítsa.*”³³⁷

A világi felsőbbség isteni rendeltetését aláhúzó a *Synodus* a Dávid és Saul történet olyan interpretációját közli, amellyel a felsőbbségnek való engedelmség előírásában még politikai teológiájának legfőbb tanítómesterét, Zwinglit is meghaladja: „*Isten megbüntetett néhányakat, akik méltatlan királyoknak voltak engedetlenek, addig*

³³⁴ „Das die frummen lüt vermeinten, diewyl ir burgerschafft hymelsch wäre, und sy kein blybend statt uff erdrich hetten, sunder der zünfftigen emfig erwartetend, so ginege sy nüt an, wz die zytlich oberkeit fürneme.“ *Uo.*, 1:125.

³³⁵ *Ua.*

³³⁶ „Es ist nit wol moglichen by gemeinen Pfarrern und dienern dess worts dess ewigen Gottes Gnedigen lieben herrn etwas fruchtbars mit usserlichen ordnungen anzefachten und zuerhalten on einer zytlichen Oberkeyt zuthun unnd förderung“ *Uo.*, 1:29.

latinul: „ita comparatum est viri celeberrimi, ut in his quae ad externarum rerum administrationem attinent, citra civilis potestatis adminiculum et autoritatem, nihil a verbi dei ministris vel institui, vel confirmari queat...” *Uo.*, 1:181.

³³⁷ „Nun gezimpt der Oberkeyt die ein Christenlich regiment und Gottselige herrschaft syn wol, allen flyss anzukeren, uff das ir gwalt Gottes dienerin sye, unnd das sy dess Euanelions leer und leben (so verz es usserlich ist und blybt) by iren underthanen erhalte. Derenhalb sy vor dem strengen gericht, darum Gott die welt durch Christum urteilen unnd verdammen will, antwurt zugeben erfordert wirt.“ *Uo.*, 1:31.

Latinul: „Addecet sane eum magistratum qui Christi nomine gaudet et gloriatur, studio vigilantissimo incumbere, ut potestas ea non terrenarum modo rerum, sed domini etiam ministra efficiatur, evangelicamque doctrinam et vitam, quatenus ea in externis est sita, promoveat ac tueatur...” *Uo.*, 1:181.

amíg ezeket maga nem vetette el és fosztotta meg trónjuktól. Dávid és Saul példája méltó az elgondolásra: Isten tette le Sault uralmáról, de ameddig király volt, addig mindenkinek tisztelnie és túrnia kellett őt.”³³⁸ Zwinglinél ez a bibliai történet nem a felsőbbségnek való feltétlen engedelmisség példája, hanem ellenkező előjellel szerepel és Zwingli éppen a *ius resistendit* igazolja általa: „Azt, hogy az ember a felsőséget megdöntheti megmutatja nekünk Saul példája, akit Isten elvetett, holott korábban őt választotta. Bizony, ha az ember az öntelt uralkodót nem taszítja le, az egész nép büntettetik érte.”³³⁹ Amíg Zwingli még lehetőséget ad a nem megfelelő uralkodó hatalmának megdöntésére, addig a *Synodus* fel sem veti ennek lehetőségét.

II. 6. A BERNER SYNODUS POLITIKAI TEOLÓGIÁJÁNAK ALÁTÁMASZTÁSA

Már említésre került, hogy a *Synodus* politikai teológiáját egyfajta axiomatikus tételként közli. Semmit nem törődik annak teológiai alátámasztásával, az esetlegesen másképp gondolkodók meggyőzésével, vagy a több és igeibb megindoklást igénylőkkel. Igei utalások csak elvétve találhatóak benne ezen a téren. A Római levél 13. fejezete, nyilvánvalóan ezen tanítás *locus classicus*a is csak egyszer kerül említésre, akkor is csupán csak azt kiemelő, hogy a felsőbb hatalmasságnak „nemcsak a harag miatt, hanem a lelkiismeret miatt”³⁴⁰ is kell engedelmeskedni.

A *Synodus* szövegét vizsgálva annak politikai teológiája, és ebből kifolyólag a felsőbbség hatalmának – beleértve egyház feletti hatalmának – legitimizációja sokkal inkább tűnik egy földi testület konszenzusos döntésének, mintsem az isteni akarat levezetésének, ahogyan azt a *Synodus* alábbi megjegyzései is alátámasztják: „Csakugyan

³³⁸ „Darzu sollen gebrucht werden exempel, vorab uss Biblischen Historien, uss welchen offenbar, wie Gott gestrafft hat, ouch wider unbylliche künig, die ungehorsamen, biss das die selbige Gott selbe verworffen unnd abgesetzt hatt. Das exempel Davids gegen dem Saul, den Gott hette abgesetzt, unnd er, diewyler künig was, dennoch vereeret, und syn verschonet, ist wol zu bedencken.“ *Uo.*, 1:126.

³³⁹ „Dass man die Obrigkeit aber absetzen kann, zeigt uns das deutliche Beispiel Sauls, den Gott verstieß, obwohl er ihn zuerst erwählt hatte. Ja, wenn man die übermütigen Könige nicht absetzt, wird das ganze Volk dafür gestraft.“ Ulrich ZWINGLI, *Auslegen und Gründe der Schlussreden = Huldreich Zwinglis Sämtliche Werke*, Hrsg. Emil EGLI, Berlin-Leipzig-Zürich, 1905-1991, idézi: Friedhelm KRÜGER, *Huldrych Zwingli und der Berner Synodus = Die Zürcher Reformation: Ausstrahlungen und Rückwirkungen*, Hrsg. Alfred SCHINDLER, Hans STICKELBERGER, Bern, Peter Lang, 2001, 82.

³⁴⁰ LOCHER, *Der Berner Synodus*, 1:125.

úgy illik, hogy a magisztrátus...³⁴¹ vagy más helyen: „Neves férfiak megegyeznek abban, hogy...³⁴²

„Úgy illik;” „neves férfiak megegyeznek/egyet értenek abban.” – igei megokolás helyett a *Synodus* készpénznek veszi a zwingliánus államegyházi modell általános elfogadottságát. A teológiai legitimizációnak ez az igénytelensége szintén okot adhatott a genfiakkal és Kálvinnal való összekülönbözésre, akik saját rendtartásukat nem egy földi, - ráadásul nem is egyházi, hanem egy világi testülettel való konszenzusnak - hanem egyenesen Istentől származó rendeletnek fogták fel. Ahogyan ez Kálvin 1541-es *Ordonnances Ecclesiastiquejének* már a címfeliratában és kezdő soraiban is megmutatkozik: „A lelki kormányzás, amelyet az Úr az Ő Igéje által megmutatott és alapított jó renddé kell hogy váljon.” Valamint: „Négy tisztség van, amelyeket az Úr rendelt az ő egyházának kormányzására.”³⁴³

Szem előtt tartva Kálvinnak és követőinek az olyan tanítások iránti elkötelezettségét, mint amilyen a predestináció, amelyet Kálvin „*Krisztus mennyei doktrínájának*”³⁴⁴ nevezett és amelyet – ahogyan írja - „*felkészültünk, hogy azt a saját vérünkkel pecsételjük meg,*”³⁴⁵ nem lepődhetünk meg azon, hogy az egyházfegyelem ügyébe is hasonló vehemenciával vetették bele magukat. Kálvin, de legfőképpen követői, a genfi egyházi rendtartást úgy fogták fel, mint Isten kijelentett akaratát, amely felfogás mártírrá tette azokat, akik a rendtartás érvényesüléséért küzdöttek és a Sátán szolgálóivá tette azokat, akik bármilyen

³⁴¹ „Nun gezimpt der Oberkeyt die ein Christenlich regiment und Gottselige herrschaft syn wol, allen flyss anzukeren, uff das ir gwalt Gottes dienerin sye, unnd das sy dess Euanelions leer und leben (so verz es usserlich ist und blybt) by iren underthanen erhalte. Derenhalb sy vor dem strengen gericht, darum Gott die welt durch Christum urteilen unnd verdammen will, antwurt zugeben erfordert wirt.“ *Uo.*, 1:31.

Latinul: „Addecet sane eum magistratum qui Christi nomine gaudet et gloriatur, studio vigilantissimo incumbere, ut potestas ea non terrenarum modo rerum, sed domini etiam ministra efficiatur, evangelicamque doctrinam et vitam, quatenus ea in externis est sita, promoveat ac tueatur...” *Uo.*, 1:181.

³⁴² „Es ist nit wol moglichen by gemeinen Pfarrern und dienern dess worts dess ewigen Gottes Gnedigen lieben herrn etwas fruchtbars mit usserlichen ordnungen anzefachten und zuerhalten on einer zytlichen Oberkeyt zuthun unnd förderung“ *Uo.*, 1:29.

latinul: „ita comparatum est viri celeberrimi, ut in his quae ad externarum rerum administrationem attinent, citra civilis potestatis adminiculum et autoritatem, nihil a verbi dei ministris vel institui, vel confirmari queat...” *Uo.*, 1:181.

³⁴³ KÁLVIN, *Ecclesiastical Ordinances*, 58., kiemelés tőlem

³⁴⁴ CO 15:605 (No. 2200) Kálvin levele a berni lelkészekhez, 1555. május

³⁴⁵ CO 15:251-252 (No. 2020), Genf lelkészei a berni városi tanácsnak, Genf 1554. október 4.

okból szembementek vele.³⁴⁶ Kálvinnak az Isten ügyével való azonosulása gyakran kerül elénk leveleiből, mint például, amikor az egyház kiközösítéshez való jogát “*Isten igazságának*” nevezi, vagy amikor a követői ellen intézett támadást Krisztussal szembeni támadásként fogja fel: “*ebben a mostani időben Krisztus sok szolgáját és az ő tanítását magát rohanták le.*”³⁴⁷

Amíg tehát a genfiek úgy tekinthettek rendtartásukra, mint amelyet Isten kinyilatkoztatott akaratából vezettek le, addig a berniek korántsem tulajdonítottak a *Synodus* gyakorlati rendelkezéseinek olyan erőt, mintha azok Isten akaratának a derivációi lennének. Számukra nem volt egyeneságú kapcsolat Ige és rendtartás között, hanem volt egy közvetítő, a magisztrátus, amely a bevett szokások („*Úgy illik*”)³⁴⁸ és a lelki kormányzat, a lelkészi karral való konszenzusa („*Neves férfiak megegyeznek abban, hogy...*”)³⁴⁹ alapján nyújtott legitimizációt a rendtartásnak. Így a rendtartás legitimizációja kérdésében a genfiek szemében végeredményben is Isten tekintélye állt szemben egy világi grémium tekintélyével, és arra vezette Kálvint, de főleg vaud-i követőit, hogy az egyházfegyelmi vita nehézségeiben az apostolok megpróbáltatásaiból merítsenek erőt, mondván „*Istennek kell inkább engedni, mintsem az embereknek.*”³⁵⁰

³⁴⁶ „A Sátán vezeti hanyatt-homlok a te ellenségeidet, hogy nyíltan megtagadják megadni azt, amit minden kockázat nélkül megengedhetnének.” CO 17:93 (No. 2831), Kálvin Viret-nek, Genf, 1558. március 16.

³⁴⁷ CO 12:731 (No. 1040) Kálvin levele Viret-nek, Genf, 1548. június 15.

³⁴⁸ „Nun gezimpt der Oberkeyt die ein Christenlich regiment und Gottselige herrschaft syn wol, allen flyss anzukeren, uff das ir gwalt Gottes dienerin sye, unnd das sy dess Euanelions leer und leben (so verz es usserlich ist und blybt) by iren underthanen erhalte. Derenhalb sy vor dem strengen gericht, darum Gott die welt durch Christum urteilen unnd verdammen will, antwurt zugeben erfordert wirt.“ LOCHER, *Der Berner Synodus*, 1:31

Latinul: „Addecet sane eum magistratum qui Christi nomine gaudet et gloriatur, studio vigilantissimo incumbere, ut potestas ea non terrenarum modo rerum, sed domini etiam ministra efficiatur, evangelicamque doctrinam et vitam, quatenus ea in externis est sita, promoveat ac tueatur...” *Uo.*, 1:181.

³⁴⁹ „Es ist nit wol moglichen by gemeinen Pfarrern und dienern dess worts dess ewigen Gottes Gnedigen lieben herrn etwas fruchtbars mit usserlichen ordnungen anzefachten und zuerhalten on einer zytlichen Oberkeyt zuthun unnd förderung“ *Uo.*, 1:29.

latinul: „ita comparatum est viri celeberrimi, ut in his quae ad externarum rerum administrationem attinent, citra civilis potestatis adminiculum et autoritatem, nihil a verbi dei ministris vel institui, vel confirmari queat...” *Uo.*, 1:181.

³⁵⁰ ApCsel 5,29.

II. 7. A NÉP ENGEDELMESSÉGRE INTÉSÉNEK ELŐÍRÁSA

A *Synodus* zwingliánus politikai teológiájának alapja tehát a „két birodalomról szóló tanítás,” amelyből a *Synodus*ban leginkább az alattvalók vezetőiknek való feltétlen engedelmissége domborodik ki. Az ezen engedelmisségre való prédikációkbeli buzdítást is előírja a *Synodus* a prédikátoroknak abból kiindulva, hogy az emberi „*természetből adódik, hogy az alattvalók a feletteseikkel, a szegények pedig a gazdagokkal szemben engedetlenek és ellenszenvesek. /.../ Ezért buzgó figyelmet kell fordítani arra, hogy a világi felsőbbség tiszteletére, abban a minőségében amire őt Isten rendelte, a tudatlan népet meg kell tanítani.*”³⁵¹

Rendkívül cinikusnak hat, hogy közvetlenül azután, hogy a *Synodus* kifejtette a felsőbbségnek való engedelmisség szükségességét egy külön alfejezet következik a tized és az adók befizetésének keresztyéni kötelességéről. Az alfejezet ráadásul így kezdődik: „*Us disem volget...*” – magyarul: „*ebből következik, hogy az ember az elrendelt tizedet befizetni tartozik. Mivel ez a külsődleges rend és a szeretet nem mond ellene.*”³⁵² A reformáció bevezetése után a tized sokak várakozása ellenére sem szűnt meg, hanem a kolostorok vagyonához és javadalmaihoz hasonlóan a városi tanács rendelkezett vele, az anabaptisták táborába fordítva a szociálisan nehéz helyzetben álló vidékek (Aargau, Emmental) lakosságát.³⁵³

A felsőbbségük iránti engedelmisség prédikálásában azonban óvatosságra és mértékletességre is int a *Synodus*, nehogy valaki úgy adja elő a „kegyelmes urak” végzéseit, mintha az egyenesen Isten szava lenne.³⁵⁴ A szöveg elejtett utalása szerint volt is ilyenre példa Bernben.³⁵⁵ De ez nem helyes, mert ezzel ugyanis egy új pápaságot teremtenének: „*Wir sollen nut understan unsere G. herren an dess Papst statt setzen, der die gwüssen gemeystert hatt.*” – „*Nekünk nem lehet a mi kegyelmes urainkat a pápa helyére tennünk,*

³⁵¹ LOCHER, *Der Berner Synodus*, 1:125.

³⁵² „Us disem volget, das ordenlichen zechenden man zugeben schuldig ist. Dann es ist ein usserliche ordnung, unnd der liebe nit entgegen.“ *Uo.*, 1:126.

³⁵³ GUGGISBERG, *Bernische Kirchengeschichte*, 229.

³⁵⁴ „Darwider sollen ouch nit etlich, wie geredt wirt, U.G. gwalt allein predigen, das und das haben sy die herren erkent und gebotten. Darumb sollen es die underthanen glouben und halten, da mi der klein verstendig, mer U.G. herren in göttlichen sachen, weder Gott selbs ansicht, welches ein hauptstuck dess Pabstumbs ist.“ *Uo.*, 1:114.

³⁵⁵ „...wie geredt wirt...“ *Uo.*, 1:114.

aki a lelkiismeretet uralta.”³⁵⁶ Ehelyett inkább a prédikációkban ügyesen rá kell mutatni arra, hogy a „kegyelmes urak” törvényeinek azért kell engedni, mert azok egybehangzanak az „evangéliummal, a hitvallásokkal és Krisztus ismeretével.”³⁵⁷

Az, hogy a lelkészeknek nemcsak a „tudatlan népet,” hanem akár a felsőbbiséget is van joga meginteni, ha az feladatát nem Istennek tetszően végzi csak a lelkészi kar jogos, de némiképpen utópisztikus vágyálma maradhatott.³⁵⁸ A *Synodus* berni magisztrátus általi köszöntője ugyan egy odavetett kifejezéssel felhatalmazást³⁵⁹ ad erre, de a valós helyzetet jobban tükrözi egy másik szakasz.³⁶⁰

Ebben a *Synodus* lelkészei az *Apostrophe* retorikai eszközét használva mintegy „elfordulnak” eredeti hallgatóságuktól és „kiszólnak” a szövegből, szavaikat célzottan a „kegyelmes urak”-nak címezve arra kérik őket, hogy ne legyen nehezükre, hogyha akár ellenük, akár valamelyik helytartójuk vagy hivatalnokuk ellen valami „indulatos” hangzik el egy prédikátor szájából. Inkább azt vegyék szívükre, hogy kinek a parancsából és nevében beszél a prédikátor. „*Ő ugyanis Jézus Krisztus szavát adja elő, mint Urának követe és küldötte. Isten a világ bölcsességét sokféle módon törheti meg, időnként akár egy egyszerű és tanulatlan ember által, mint egy jelentéktelen falusi prédikátor által. Abban mutatkozik meg az Önök [a kegyelmes urak] hitbeli engedelmissége, ha az ilyet teljes türelemmel elviselik, mert ez Istentől a javulásunkra történik.*”³⁶¹ Bár a felsőbbiség

³⁵⁶ *Ua.*

³⁵⁷ „Es hat ein lobliche herrschafft zu Bern unsere G. herren das Euangelium angenommen, und die Mass und anders aberkent, so sich befunden hat zu syn, wider diese und diese gschrift, wider die artikel dess gloubens, und wider den verstand Christi, welches ir yetz selbs verstan, und nit mit abred syn möge, von wegen dieser heyteren gschrift, und diesem ewigen verstandt Christi, welches, dem beyde alts und nüws testaments geschriffen zu stymmen.“ *Ua.*

³⁵⁸ „Es solle ouch die pfarrer das schwert götlichs worts glych schnyden lassen, uns nyemants verchonen, es syen wyb oder man, herr oder knecht, fründ oder fyend, oberherr oder untderthan, so sollen sy fry herusser sagen, was sy nach götlichem wort zur besserung dienstlich finden.“ *Uo.*, 1:113.

³⁵⁹ „Ennélfogva abban akarunk titeket, lelkészeket és prédikátorokat, megőrizni és védeni, hogy ti egyedül Jézus Krisztust prédikálva, a tévelygőket elvessétek, a bűnöket és indulatokat, akár az alattvalóknál, akár az Uraknál – mi magunknál – félelem nélkül érinteni és ellenük harcolni tudjatok, a hit és szeretet rendje szerint és a jelenlévő hallgatók az Istenben való jobbulásért.” (kiemelés tőlem)

„...da by ouch üch die pfarrer und prediger schützen und schyrmen, uff das ir Jesum Christum allein predigen, die irfalf verwerffen, laster und ergernuss beyder der Oberherren und underthanen, ouch unser selbs, ane schüchen, antasten und widerfachte möge, nach ordnung dess gloubens, der liebe, und der besserung an Gott gegenwürtiger zuhörer.” *Uo.*, 1:24.

³⁶⁰ *Uo.*, 1:121.

³⁶¹ „Wo nun wider üch G.H. und üwer selbs personen, oder ouch wider die Vogt, und beuelcher im Land ettwas hitzigs und hochmütigs geredt wurde, eil üch fast erlich und rümlich sin, üch dess gar nüt zu beschwären, sunder zu gemut fren, uss wess befelch und namen der pfarreroder predicant redet. Nämlich dz wort Jesu Christi tregt er für, als ein bott und gesanter syns herzen, von dem vergut zuneme ist. Gott will

megintésének igazolását ószövetségi próféták és királyok történeteinek sorával tudnák alátámasztani a *Synodus* írói, mégis inkább közmondásokhoz folyamodnak, sajnos talán azért mert a „kegyelmes urak” inkább ebből értettek. „*A nyílt feddés jobb, mint a titkolt barátság*” és „*a baráti kéz által ejtett seb maradadó hasznot hoz, míg az ellenség csókja romlásba visz*” mondások segítségével, próbálták finoman rávezetni a világi vezetőiket arra, hogy lehet ugyan, hogy egy prédikátor bántó és sértő dolgot mond felőlük, de a szándéka mégsem a lázítás, hanem a jobbítás és az Isten ügyének előmozdítása. Ezért igen tiszteletteljesen arra kérik a hatalmasokat, hogy az ilyen esetekben legyenek elnézőek és ne hirtelenharagúak.

Ezt a szakaszt már-már manierista finomkodás és túlzott udvariasság jellemzi, de éppen az a fajta „*hasznot hozó baráti seb*” hiányzik belőle, amiről maga beszél. A finom célozgatások és mentegetőző magyarázkodások sorából egy olyan szituáció bontakozik ki a sorok mögül, amikor egy világi vezető valamilyen joggal kárhoztatható, netalán istentelen intézkedést hozva, kivívja az egyháziak jogos kritikáját, de elfogadva a lelkipásztori intést bűnbánatot tartva felhagy hibájával. Az alattvalók engedelmességre intése mellett a felsőbbség ilyenforma megintését is joggal sorolhatnánk a lelkipásztorok felelősségei, sőt feladatai közé, de Bernben szó sem lehetett arról, hogy a lelkészek *Synodus*ban nyíltan papírra vethették volna, annak a lehetőségét, hogy a világi felsőbbség is tévedhet, hozhat joggal kárhoztatható, sőt netalán istenellenes döntéseket, amelyeket aztán azok egyházi kritikája után megbánhat és megváltoztathat. A lelkészek csak annyit tehettek, hogy finoman és burkoltan utalgattak egy ilyen lehetőségre, mindvégig megőrizve a tiszteletteljes és udvarias hangot és legalább az ilyen esetekben, ha nem is a kritikák elfogadására, hanem a kritizáló lelkipásztorral szembeni türelemre kérve uraikat.

A lelkészek világi uraikkal szembeni óvatossága nem volt alaptalan. Bár későbbi példákat tudunk csak erre hozni, de minden joggal elképzelhető, hogy már a berni reformáció kezdeti időszakától kezdve a berni magisztrátus egyház felett gyakorolt hatalma megkeserítette a prédikátorai életét. Például Johannes Haller és Jodocus Kilchmeyer - korábban zürichi lelkipásztorok - megszokva a zürichi „lazább” légkört, csak nagyon nehezen tudták elviselni berni szolgálati idejüket. Kilchmeyer, mint berni dékán és a

unser welt wyssheyt uff mengerley wyss brechen, zu zyte durch ein eynfaltigen und ungelerten menschen, ein solichen ungeachten dorff pfarrer, da leyste ir gehorsam dess gloubes, so irs mit aller dedult lyden, als von gott üch zur besserung zugefügt.“ *Ua.*

Münster vezető lelkésze megelégedett a legalacsonyabb zürichi hivattal is, csakhogy Bernt elhagyhassa; Ambrosius Blarer pedig kétszer is elutasította a berniek meghívását, mert félt a berni tanács által „rákényszerített szolgaságtól.”³⁶²

A történelem iróniája, hogy Kálvin szemében éppen az a Jodocus Kilchmeyer volt a berniek zsarnoki egyházpolitikájának mintaszerű reprezentánsa, aki maga is nehezen tűrte a berniek egyház feletti uraskodását. Kálvin több levelében is kirohan ellene, szörnyetegnek³⁶³ és küklopsznak³⁶⁴ nevezve őt, felidézve agresszív és félelemkeltő stílusát, közben talán nem is sejtve, hogy Jodocus is ugyanazon iga alatt görnyedezett mint ő.

De nem kell feltétlenül arra gondolnunk, hogy csak a félelem volt az, ami a lelkészeket a berni magisztrátusnak való engedelmességre sarkallta, legalábbis a reformáció kezdeti időszakában és a *Synodus* megszületésekor még biztosan nem. Az egész *Synodust* hálatelt hangvétel járja át. Lépten nyomon találkozunk olyan megjegyzésekkel, amelyekben a zsinati atyák kimutatják hálájukat a berni tanács iránt amiért bevezették városállamukban a reformációt, mint például „*Bern kegyelmes urai, a mi dicséretre méltó uraink elfogadták az evangéliumot és a misét más dolgokkal egyetemben eltörölték.*”³⁶⁵ vagy „*a mi kegyelmes Uraink a reformáció és különböző mandátumok és törvények által keresztyén fegyelmet és erkölcsöt teremtettek. Nekünk, lelkészeknek és prédikátoroknak, kell ezekre buzgón vigyáznunk.*”³⁶⁶

Amint láthattuk, a *Berner Synodus* nem felel meg igazából azon vele szemben állított követelménynek, hogy egyházi rendtartásként funkcionáljon, még akkor is ha nem egy esetben így fordultak hozzá. Elsődleges feladata nem az egyházi rend, hanem a tanítás, az igehirdetés tartalmának a szabályozása. Éppen ezért egyházigazgatási-, egyházfegyelmi kérdésekben pontatlan, kidolgozatlan és gyakorlatiatlan. Egyházszerkezeti előírást nem is találunk benne. Kiemelt hangsúlyt kap azonban benne a világi magisztrátus egyház feletti hatalmának az elismerése és a neki való engedelmességre való felszólítás.

³⁶² GUGGISBERG, *Calvin und Bern*, 267.

³⁶³ CO 12:731 (No. 1040) Kálvin levele Viret-nek, Genf, 1548. június 15.

³⁶⁴ CO 12:726 (No. 1039) Kálvin levele Bullingernek, Genf, 1548. június 26.

³⁶⁵ „Es hat ein lobliche herrschafft zu Bern unsere G. herren das Euangelium angenommen, und die Mass und anders aberkent...” LOCHER, *Der Berner Synodus*, 1:114, kiemelés tőlem

³⁶⁶ *Uo.*, 1:131.

Engedékenysége mögött megláthatjuk a korai reformáció azon idealizmusát, amely szerint az Isten igaz igéjének hirdetésére újjászületett emberek között, minden részletekbe menő szabályozás szükségtelenné válik. Az életváltások azonban elmaradtak, a *Synodus* pedig konkrét és gyakorlatias fegyelmi előírások nélkül hagyta a lekipásztorokat, amellyel kivívta, hogy a hivatásukat komolyan vevők - esetünkben a vaud-i kálvinisták - a saját kezükbe vegyék ezt a nem kellő körültekintéssel szabályozott, sőt negligált területet.

A magisztrátus egyház feletti hatalmának, de a többi szabályozásnak is a legitimizációja szintén nézeteltéréseket eredményezhetett, hiszen azok szentírási megalapozása szinte teljes mértékben hiányzik. Ehelyett a *Synodus* szabályozásainak az egyháziak és a világiak konszenzusa által kíván alapot nyújtani, amely még formailag sem elégíthette ki a rendtartásukat Isten kijelentett akarataként felfogó kálvinisták igényeit.

„A Kálvinnal és a genfiakkal szembeni gyűlölet, velünk szemben is ellenségeskedést teremt.”

Viret levele Farelnek, 1558. május 31.³⁶⁷

III.

ÚTON A SZAKADÁS FELÉ

³⁶⁷ „Odium in Calvinum et Genevenses nobis quoque magnam conxiliat invidiam.” CO 17:190 (No. 2881), Viret Farelnek, Lausanne, 1558. május 31.

III. ÚTON A SZAKADÁS FELÉ

III. 1. KÁLVIN KAPCSOLATÁNAK MEGROMLÁSA A BERNI MAGISZTRÁTUSSAL

Nehéz lenne megtalálni a kezdőpontját annak az eseménysorozatnak, ami az 1558-59-es év kríziséhez, és Pierre Viret-nek és társainak Vaud-ból való száműzetéséhez vezetett. Kálvinnak és követőinek szolgálatára mindvégig rányomta bélyegét a berni magisztrátussal való „se veled, se nélküled” viszony, amely abból táplálkozott, hogy egyfelől Bern felismerte, hogy a francia anyanyelvű Vaud reformációjának *conditio sine qua non*-ja a Franciaországból elmenekült és Kálvin által felkarolt vaud-i lelkészi kar, másfelől a vaud-i „kálvinisták” is tudták, hogy mégha nagyon sok kérdésben nincsenek is a berniekkal azonos állásponton, de azért mégiscsak ugyanazon az oldalon állnak - Genfnek, Vaud-nak, de az egész evangéliumi reformáció ügyének szüksége van az erős városállam támogatására.

Az alábbiakban láthatjuk majd, milyen lépések vezettek ahhoz, hogy a Kálvin és Bern közötti kezdeti ígéretes viszony olyan mértékben megromoljon, hogy 1555-re Kálvint lényegében már eretnekként kezeljék Bernben és írásainak az elégetését is elrendeljék. Kálvin növekvő negatív megítélése alól pedig természetesen a vele baráti kapcsolatban álló Viret sem vonhatta ki magát, aki már az első, 1537-es Caroli ügyben is Kálvinnal együtt „került a vádlottak padjára,” de a későbbiekben is Zébédée és Bolsec aknamunkájának is ugyanúgy célpontjává vált, mint genfi barátja. A bemutatott konfliktusok (Caroli-, Bucer-, Zébédée-, Bolsec-, a vaud-i konfliktusok eltörlésének ügye) során a berni magisztrátus mellett, Kálvin és Viret a kezdetben velük baráti kapcsolatot ápoló, de a későbbiekben már dominálni kívánó berni lelkészi karral is szembekerült, és szintén tetten érhető a berniekkal való viszony elmérgesedésében a francia-német nemzeti és kulturális különbség is.

Végül akár az 1558-59-es krízis főpróbájának is tekinthetjük azt, ahogyan 1549-ben a berni magisztrátus egy „tollvonással” eltörölte a vaud-i lelkészgyűléseket, amely

intézkedés egy évtizeddel előrevetítette, hogy Viret-nek a berni magisztrátussal való összecsapásából csak Bern kerülhet ki győztesen. Johannes Haller berni vezető lelkész ez ügy kapcsán már 1549-ben így nyilatkozott: „Tudom, hogy nincs továbbra hely közöttünk Viret számára.”³⁶⁸

III. 1. 1. A CAROLI-ÜGY

Ahogy arról fentebb részletesebben is szóltunk Kálvin az 1536. júliusi lausanne-i hitvitán robbant be a francia-svájci evangéliumi mozgalom közéletébe. Szintén ejtettünk szót már arról is, hogy a vitán nyújtott teljesítményét kissé túl is értékelték a későbbi méltatók. A vita után pedig mind a lelkészek, mind pedig a különböző városi tanácsok tagjai, beleértve a bernieket is továbbra is még Farelt tekintették a *Suisse romande* evangéliumi mozgalmának vezetőjéül, aki mellett a lausanne-i vita igazi főszereplőjévé Viret vált.

Az ő élete innentől kezdve szorosan összefonódott a lausanne-i egyház további történetével, még akkor is ha szintén homályos indokok miatt a lausanne-i vezető lelkészséget ekkor végül nem ő, aki pedig ezt korábbi vándorprédikátori tevékenységével és a vitán nyújtott teljesítményével teljes joggal megérdemelte volna, hanem a reformátori mozgalomhoz akkor még csak két éve csatlakozó Pierre Caroli kapta meg. Nincsen olyan rendelkezésre álló forrásunk, ami a berniek Caroli kinevezésére való motivációit feltárnák, csak arra gondolhatunk, hogy Caroli Sorbonne-on szerzett teológiai doktorátusa, valamint Viret-nél könnyebben irányítható volta miatt kerülhetett bele a lausanne-i egyház vezető lelkészi székébe, bár amint az nem sokkal később kiderült Caroli személyét illetően a berniek végül „rossz lóra tettek.”³⁶⁹

Viret persze maga is Lausanne-ban maradt, úgyis mint lelkész, és úgyis mint az újonnan alapított lausanne-i akadémia újszövetségi professzora. Bern a lelkészhiány betöltésére hívta életre a lausanne-i lelkészképző intézetet, amely a genfi akadémia 1559-es

³⁶⁸ „Hinc nulla prorsus nobis speranda fuit pax... Post longam ver contentionem, datis mutuo dextris, reconciliati sumus. Factus est hoc inter nos privatim: alioqui, si caeteri scirent, scio nullum Vireto futurum amplius apud nos locum.“ CO 13:478, 480 (No. 1320), Haller Bullingernek, Bern, 1549. november 30.

³⁶⁹ Caroli személyéhez és a Caroli-ügy történetéhez lásd: SPIJKER, *i. m.*, 46-47.; MCGRATH, *Kálvin János*, 89.; CADIER, *i. m.*, 79-82.; PRUZSINSZKY, *i. m.*, 237-241.

megalapításáig az egyetlen francia nyelven oktató protestáns teológiai intézmény volt nemcsak Svájcban, de az egész világon! Mindazonáltal egészen 1545-ig, amikor Mathurin Cordier vette át az intézmény irányítását és jelentős reformokat fogantatosított, az akadémiának jobbára csak két professzora (Ó- és Újszövetség) és alig egy tucatra rugó hallgatósága volt. Az alapítástól kezdve 1537-es száműzetéséig az akadémia ószövetségi professzora Caroli lett.³⁷⁰

Magára Kálvinra tehát 1536-ban még nem figyelhettek fel Bernben szélesebb körben, de alig egy évvel később mégiscsak Bern figyelmének középpontjába került, sajnos nem éppen a legpozitívabb módon. Pierre Caroli ugyanis 1537-ben elkezdte ajánlani híveinek a halottakért való könyörgést.³⁷¹ Lelkész és professzortársa, Viret tiltakozott ezen gyakorlata ellen mire azonban Caroli ellentámadásba ment át és arianizmussal, a Szentháromság megtagadásával vádolta meg nemcsak Viret-t, hanem a támogatására felsorakozó Farel és Kálvint is. Caroli szerint a három reformátor úgy tekint Krisztusra, mint aki Istennel nem egylényegű személy, hanem egyszerű ember, akit Isten csak eszközként használt fel a megváltáshoz, tehát tagadják a niceánumot és ariánusok.

Bár első hallásra mind nekünk, mind pedig a kortársaknak is nevetségesnek tűnő vádak voltak ezek, mégis szélesebb körben elterjedve az egész svájci (beleértve a berni és zürichi) reformatori mozgalmat nagyon érzékenyen érinthették volna. Luther mindig is, de az 1529-es marburgi kollokvium óta különösen is bizalmatlanul tekintett az egész svájci reformációra. Ez a vád elmélyíthette gyanakvását és ellenszenvét és megbonthatta volna a svájci államszövetségnek a dél-német városokkal és fejedelmekkel ápolt hagyományosan jó viszonyát. Politikai következményei is lehettek volna a vádnak, Bern pedig bizonyára nagyon a szívére vette volna, ha hatalmi érdekei egy felesleges vallási vita és néhány (számára szintén feleslegesnek tűnő) lelkész miatt csorbulnának. Kálvin, Farel és Viret tehát nagyon nehéz helyzetbe kerültek, közülük is leginkább Viret, aki 1534-ben kiadott rövid hitvallásában, tényleg nem említette meg a Szentháromságot!³⁷²

Bár az ügy kényességére való tekintettel azt akár gyorsabban is tisztázni lehetett volna, például egy Lausanne-ba küldött berni teológus küldöttség által is, a berni bürokrácia fogaskerekei lassan mozdultak meg és csak 1537 februárjára hívtak össze egy

³⁷⁰ SPIJKER, *i. m.*, 46.

³⁷¹ CADIER, *i. m.*, 79.

³⁷² GUGGISBERG, *Calvin und Bern*, 277.

találkozót Bernbe, amelyen elsősorban Caroli halottakért mondott imádkozását ítélték el. De fontosnak tartották az ariánus vád kivizsgálását is, ezért egy újabb gyűlés összehívását vették tervbe, amelyre azonban nem került sor korábban, mint 1537. május 14-én.³⁷³

A megbeszélésen Kálvin az 1537-es Kátéjában mutatott rá az általa használt trinitárius formulákra.³⁷⁴ Ez sokaknak elegendő bizonyíték volt, nem így Carolinak, aki (nyilván ismerve azok véleményét) arra szólította fel ellenfeleit, hogy mondják el mi a véleményük az Apostoli, a Niceai és az Athanasziosz-féle hitvallásról. Kálvin válasza sokakat megdöbbentett, mert szinte igazolva látták benne az ellene felhozott vádakát: „*Mi az egy Istenben való hitünkről tettünk tanúbizonyságot esküvel és nem Athanaszioszról, akinek a hitvallását egyetlen törvényes egyház sem fogadta el.*”³⁷⁵ A niceánumról pedig azt gondolta, hogy az sokkal inkább egy vers amit dúdolgatni lehet, mint igazi hitvallás; tele litániai ismétlésekkel és zsarnokoskodás lenne a keresztyén hitet ehhez a formulához kötni.³⁷⁶

Kálvin kijelentéseinek hátterében az állt, hogy ő hitét egyedül a Szentírásra alapozta. Ha egy - igaz bármilyen régi és tekintélyes - egyházi hitvalláshoz köti magát, az azt jelentené, hogy teológiájának alapjául mást választ, mint Isten ígését.³⁷⁷ Ezt pedig nem akarta megtenni, annál is inkább mert ekkorra már a humanista forráskritika igazolva látta az *Athanasium*, nem athanaszioszi származását.³⁷⁸ Hitte, hogy Isten egy lényeg és három személy; de úgy gondolta, hogy az Istenség titkát jobb és érthetőbb az Ige és

³⁷³ PRUZSINSZKY, *i. m.*, 1:240.

³⁷⁴ CO 9:703 - Confessio de trinitate

³⁷⁵ WENDEL, *i. m.*, 54.; Anthony N. S. LANE, *John Calvin: Student of the Church Fathers*, Grand Rapids, Michigan, Baker, 1999, 78.

³⁷⁶ Stephen M. REYNOLDS, *Calvin's View of the Athanasian and Nicene Creeds*, Westminster Theological Journal, 23(1961), 33-37.; GUGGISBERG, *Calvin und Bern*, 277.

³⁷⁷ Karl Barth szabatosabban fogalmazza meg mindezt: „Calvin was inclined to regard the Greek dogma as idle speculation in contrast to the practical knowledge that he himself thought he could gain from scripture, and it was only to the extent that the doctrine of the Trinity could be understood as practical knowledge that it seemed to him to be scriptural and acceptable.“ Karl BARTH, *The Theology of John Calvin*, ford. Geoffrey W. BROMILEY, Grand Rapids, Eerdmans, 1995, 326.

Kálvin trinitárius teológiájához még lásd: Richard Alfred MULLER, *Post-Reformation Reformed Dogmatics: The Rise and Development of Reformed Orthodoxy, ca. 1520 to ca. 1725*, Grand Rapids, Baker Academic, 2003 (The Triunity of God, 4).; Christopher B. HOLDSWORTH, *Calvin's Doctrine Of The Trinity: A Summary and Evaluation*, Reformation and Revival, 7:2(1998): 119-123.; Phillip Walker BUTIN, *Revelation, Redemption, and Response Calvin's Trinitarian Understanding of the Divine-Human Relationship*, New York, Oxford University Press, 1995.; Benjamin Breckinridge WARFIELD, *Calvin's Doctrine of the Trinity*, Grand Rapids, Baker Book House, 2003 (The Works of Benjamin B. Warfield: Calvin and Calvinism).; David Curtis STEINMETZ, *Calvin in Context*, New York, Oxford University Press, 1995

³⁷⁸ LANE, *i. m.*, 78.

élettapasztalatok, mint filozófiai spekulációk által megismerni. Mindazonáltal e merész és a félreértésektől nehezen védhető kijelentések ellenére Kálvin nem akarta az első ökumenikus zsinatok krisztológiai és trinitárius tradícióját elvetni.³⁷⁹

A megbeszélés eredményeképpen Bern elmozdította Carolit Lausanne vezető lelkesítő tisztségéből. Ő fellebbezett a döntés ellen ezért még egy gyűlést tartottak május végén, amikor Carolit véglegesen elmozdították, Kálvin, Farel és Viret pedig a berni tanácstól kaptak igazolást, úgynevezett *Rechtgläubigkeitszeugnis*-t ortodoxiájukra.³⁸⁰ A történelem iróniája, hogy az a reformátor, aki az államnak az egyházi ügyekbe való befolyása ellen később olyan energikusan küzdött, karrierje kezdetén éppen maga szorult rá az állam védelmére, hogy igazhitűségét igazolni tudja. Caroli maga később visszatért a katolicizmushoz, lehetőséget adva a pápának, hogy őt feloldozó levelében éles kritikát fogalmazzon meg Bernnel szemben.³⁸¹

A Caroli-ügynek több hozadéka is volt Kálvin további sorsára nézve. Az egyetlen pozitív hozadéka, hogy Kálvin ezen ügy kapcsán kötött életre szóló barátságot Bern írnokával és későbbi jegyzőjével Nikolaus Zurkindennel.³⁸² Zurkinden egy volt Bern humanista polihistor egyéniségei közül. A vallási és politikai kérdések mellett természettudományos problémák és fizikai kísérletek is foglalkoztatták, de a matematika területén sem volt járatlan. Levelezésben állt a kor meghatározó személyiségeivel: Bucerral, Zwinglivel, Bullingerrel, Bézával, Michel Coppal, sőt Ami Perrinnel Kálvin hírhedt libertinus ellenfelével és Castellioval is, aki később az *Énekek Éneke* ihletettsége és a Servet-ügy kérdésében kerül szembe a genfi reformátorral.³⁸³ Életében sikerült komoly és mély, a Szentírásból táplálkozó kegyességét összeegyeztetnie a magas szellemi kultúra

³⁷⁹ Csak érdekességképpen idézhető ide Karl Barth megjegyzése, amely szerint ha az ariánizmussal való megvádolás komolytalan is volt, de ha Caroli megfelelően felkészült teológus lett volna szabellianizmussal sokkal hathatósabban vádolhatta volna meg Kálvint: „It should be noted in this regard that had Caroli been more acute he would have had to accuse Calvin and his party of Sabellianism rather than Arianism....The reformers undoubtedly tended to stress the unity rather than the distinction in God, as we see plainly in Calvin. You are probably aware that on the last pages of his *Christian Faith* Schleiermacher counsels a serious weighing of the Sabellian solution in contrast to the Athanasian. Calvin did not go that far, but a more perspicacious adversary who advocated the Greek dogma could certainly have found it necessary to attack him on this side....If he was an antitrinitarian—and if there are any who feel confident enough to take this view in spite of his assurances, let them do so!—then it was certainly not as an Arian.“ BARTH, *i. m.*, 327-28.

³⁸⁰ Ekkor nyeri el Kálvin Nicolaus Zurkinden barátságát is.

³⁸¹ GUGGISBERG, *Calvin und Bern*, 278.

³⁸² Zurkinden életéhez lásd: Eduard BÄHLER, *Nikolaus Zurkinden von Bern, 1506-1588, Ein Vertreter der Toleranz im Jahrhundert der Reformation*, Zürich, 1912.

³⁸³ MCGRATH, *Kálvin János*, 133.; PRUZSINSZKY, *i. m.*, 2:35.

művelésével.³⁸⁴ Barátságuk Kálvin haláláig tartott, mindkettejük dicsőségére válva és szép adalékot nyújtva Kálvin igazi jellemének megismeréséhez, aki minden nyakassága és szívóssága ellenére nem volt bigott fanatikus, hanem a barátság érdekében ha kellett tudott engedni is.³⁸⁵ Így volt ez akkor is, amikor Zurkenden elhatárolódott Kálvin predestinációtanától, sőt Kálvin úgy értesül, hogy beszédeiben a berni írnok becsmérli őt.³⁸⁶ Mindketten készen voltak tehát a testvéri szónak engedni, ha a barátság ezt kívánta meg. Zurkenden személyében egy komoly érdekképviselőt birtokoltak Bernben a genfiak, akinek a szerepét a továbbiakban sem szabad lebecsülnünk.

A Caroli-ügy másik tanulsága Kálvin számára a berni hivatali gépezet lassúságának a felismerése volt. A berni bürokráciának majdnem mintegy négy hónapjába telt, hogy egy nyíltan a katolicizmusba visszahajló egyházi vezetőt elítéljen, és hogy Kálvint és társait a nevetségesnek mondható ariánus vád alól felmentse. Kálvin tehát viszonylag korán, a saját bőrén tapasztalta meg, hogy a felülről vezérelt, állam által irányított egyházfegyelem, ebben az esetben tanfegyelem milyen nehézkesen működik és hogy mennyire alkalmatlan az egyházfegyelem effektív gyakorlásának a betöltésére. Ezen felismerés szintén arra sarkalhatta őt és Viret-t, hogy az egyházfegyelemi ügyeket alacsonyabb szinten, a gyülekezethez és a problémához közel, a konzisztóriumban kell gyakorolni

Harmadszor pedig, méghogyha tisztázták is Kálvint és társait az ariánizmus és a Szentháromságtagadás vádjá alól, Kálvinon valamilyen szinten egész életén keresztül rajtaragadt az eretnek címke Bernben és Vaud-ban. Egyesek szerint Servet is azért vette a bátorságot, hogy Genfben menjen, mert a Kálvinról keringő pletykák alapján azt gondolta, hogy Kálvin sem áll távol a Szentháromságtagadás nyílt felvállalásától és lehetségesnek gondolta őt a saját oldalára állítani.³⁸⁷ Végül pedig semmiképpen nem jelentett jót Kálvin berni megítélésének, hogy a berniek egy ilyen kellemetlen és negatív ügy kapcsán voltak kénytelenek őt először közelebről megismerni, mint amilyen a Caroli-ügy volt.

³⁸⁴ GUGGISBERG, *Calvin und Bern*, 271.

³⁸⁵ Bár Eduard Bähler véleménye szerint ez inkább Zurkenden javára írható – BÄHLER, *Nikolaus Zurkenden von...*, 33.

³⁸⁶ CO 16:42 (No. 2395), Kálvin levele Zurkendenhez, Genf, 1556. február 21.

³⁸⁷ CADIER, *i. m.*, 81-82.

III. 1. 2. KÁLVIN 1538-AS SZÁMÚZETÉSÉNEK IGAZI OKA

A következő ügy, amely Kálvin és Bern viszonyának gyors és véglegesnek tűnő megromlását eredményezte az 1538-as konfliktus volt, amely végül Kálvinnak Genfből való száműzetéséhez is vezetett.

Kálvin száműzetésének története széles körben kutatott és ismert, éppúgy mint Bern hozzájárulása az események elfajulásáho. ³⁸⁸ A konfliktus címszavakban a következőképpen zajlott le. Kálvin már genfi tartózkodásának a legelején, 1536-ban egy memorandumot intézett a városi tanácshoz, amelyben az egyházfegyelem komolyabban vételét sürgette. Szintén ekkor jelentette meg az 1536-os *Institutió*n alapuló katechizmusát, illetve egy hitvallást, amelynek letételét Genf összes lakosa számára kötelezővé kívánta tenni. ³⁸⁹ Novemberben a genfi Általános Tanács (*Conseil Général*) elutasította Kálvin hitvallásának minden egyes genfi polgártól való kikövetelését, a 200-ak Tanácsa (*Conseil des Deux Cents*) pedig megtagadta Kálvintól és Farel-től a jogot, hogy kiközösíthessenek renitenskedő egyháztagokat. ³⁹⁰ Miután az 1538 februárjában lezajló genfi választásokon négy olyan szindikusz került a genfi Kis Tanács (*Petit Conseil*) élére, akiknek a terhére volt Kálvinnak és társainak az egyház és az erkölcsi élet megújulásában mutatott elszántsága, küszöbön állt a reformátorok és a világi vezetés közötti komolyabb összecsapás. A szikrát az adta, hogy Kálvin fellépett azon Bernből importált kultuszi elemek ellen, amelyeket nem talált a Bibliában megalapozottnak, például hogy az úrvacsorát kovásztalan kenyérral ünnepeljék, hogy megtartsák a templomokban a keresztelő medencéket, illetve, hogy a

³⁸⁸ Béza a következőképpen adja elénk a száműzetés történetét: „Ehhez járult még egy másik baj. Ugyanis a genfi egyház különbözött a bernitől némely szertartásra nézve. Így a genfiak közönséges kenyeret használtak a szent vacsorában, kihányták a templomokból a keresztelő köveket, azokat feleslegesnek tartván a keresztség kiszolgáltatásánál, azután a vasárnapokon kívül minden más ünnepet eltöröltek. Midőn e tárgyban hozott lausanne-i zsinat a berniek erőszakoskodása folytán azt határozta, hogy Genfben is kovásztalan kenyeret használjanak s állítsák vissza a többi dolgokat is: a genfi lelkészek testülete azt kívánta, hogy igazság szerint őket is meg kell hallgatni. Evégett aztán tartottak egy másik zsinatot is Zürichben. Ilyen zavaros időkben kerültek mint syndikusok a város élére a pártoskodás és viszálykodás vezérei, akik népgyűlést tartanak és ott kiviszik, hogy nem hallgatva meg Kálvinnak és vele egy nézetben lévő tisztársainak eljárásukat igazoló beszédét, a nagyobb rész legyőzi a jobbat, s a gyűlés elrendeli, hogy Istennek ez a három hú szolgája két nap alatt távozzék el a városból, minthogy vonakodnak úrvacsorát osztani. /.../ Így megmaradt a kovásztalan kenyér használata, és még a Kálvin visszatérése után is ez az elv uralkodott, hogy e felett egyáltalában nem kell vitatkozni, bár maga Kálvin éppen nem csinált titkot abból, hogy az úrvacsora vételének szerinte melyik a helyesebb módja.“ Theodor BÉZA, *Kálvin János élete*, Bp., Kálvin Kiadó, 2004, 22-23.

³⁸⁹ A hitvallás francia eredetijét lásd: CO 9:693-700; latinul: CO 10:355-363.

³⁹⁰ Genf hatalmi berendezkedéséhez lásd: MCGRATH, *Kálvin János*, 120.

vasárnapon kívül más ünnepnapokat is megüljenek. Bern persze ragaszkodott az általa gyakorolt formák tiszteletben tartásához, amelyek által mintegy a primátusát is kifejezte Genf városa és reformált egyháza felett. Bern nyomására a genfi tanács felszólította Kálvint a berni rítusok tiszteletben tartására. Kálvin és Farel a diktátum ellen úgy tiltakozott, hogy a soron következő húsvét vasárnapon bár a prédikációikat megtartották, de nem osztottak úrvacsorát. A rákövetkező napon, 1538. április 22-én a Kétszázak Tanácsa hitet tett a berni rítusok megtartása mellett és elbocsátotta Kálvint és Farel a szolgálatból, amely döntésüket másnap az Általános Tanács és a Kis Tanács is megerősített és a város három napon belüli elhagyására kötelezték a reformátorokat.³⁹¹

A száműzetés okainak kutatásában talán félrevisz bennünket, ha túl nagy szerepet tulajdonítunk a száműzetésben Bernnek és az általa szorgalmazott rítusok erőltetésének, és figyelmen kívül hagyjuk, hogy mintha maga Kálvin is kereste volna saját mártíromságát. Nyilvánvalóan a kultuszi különbség volt az, ami a száműzetést kirobbantó szikrát biztosította, de mintha ez a mai Kálvin kutatásban túlságosan elurálná a Kálvin száműzetését illető magyarázatokat.³⁹² Felfigyelhetünk rá, hogy a kultuszi konfliktust már Béza is úgy vezeti be, hogy: „Ehhez járult még egy másik baj.”³⁹³ Béza megjegyzéséből is érzékelhetjük, hogy a kultusz-vita ha ugyan kirobbantója is volt a száműzetésnek, pusztán csak egy „másik baj” maradt, míg a száműzetéshez vezető igazi, mélyebb okként, Kálvint a mártírhangulatba ringató motívumként valami egészen mást kell megneveznünk, mégpedig az egyházfegyelem genfi megszigorítási kísérletének kudarcát. Béza szavaival:

„Említettük már, hogy bebocsátották ugyan a városba az evangéliumot és ünnepélyesen elhagyták a pápistaságot, de a legtöbben azzal egyidejűleg nem távolították el azt a sok aljasságot, amely annyi éven át virágzott ebben a kanonokok és tisztátalan életű klérus hatalma alá vetett városban. /.../ Ezek ellen elébb gyöngéd figyelmeztetéssel, később keményebb dorgálással küzdött Kálvin, de mind hasztalan, mert a baj annyira fokozódott, hogy a város polgársága a pártszenvedély hatása alatt különböző részekre

³⁹¹ MCGRATH, *Kálvin János*, 113.; PRUZSINSZKY, *i. m.*, 1:257-266.

³⁹² McGrath is a Bernnel való kultuszkonfliktusban látatja Kálvin száműzetésének elsődleges okát: MCGRATH, *Kálvin János*, 112-13. Hasonlóképpen Bohnenblust is: BOHNENBLUST, *i. m.*, 258.

³⁹³ BÉZA, *i. m.*, 22.

*szakadt, és sokan egyáltalán nem tettek esküt az új állami törvények megtartására.*³⁹⁴

A kovásztalan kenyér, a keresztelő medencék, a berni ünnepek csak a felszín volt. Mélyen az a felháborodás vette rá Kálvint és társait az „1538-as forradalomra,”³⁹⁵ hogy sem a genfi népben, sem a genfi és berni magisztrátusokban nem látták meg azt az elkötelezettséget és elszántságot, ami bennük megvolt arra, hogy a reformációt áthatóbbá, mélyebbé, erkölcsi megújulást szülővé tegyék. Emellett szól Francois Wendel meglátása is, aki az események árnyaltabb megértéséhez szükségesnek tartja figyelembe venni Kálvinnak az 1538-as Lausanne-i zsinaton való részvételét.³⁹⁶ Ahogyan erről a zsinatról fentebb már említésre került, a zsinat fő témája a vaud-i reformáció lassú előrehaladása és már-már kilátástalansága volt. A vaud-i vidékről érkező lelkészek panaszaitól volt hangos a zsinat, amelyek szerint igaz ugyan, hogy papíron immár reformált Vaud egyháza és népe, mégis felülről, rendeleti úton vezérelt reformok a mindennapokban, az egyszerű emberek gondolkodásában, szokásaiban és erkölceiben semmilyen megújulást nem hoztak.

Ha figyelembe vesszük Kálvin jelenlétét ezen a lehangoló híreket hozó zsinaton, talán jobban feltárhatjuk, hogy mi is motiválta őt abban, hogy alig két héttel a zsinat után, 1538. húsvét vasárnapján visszautasítsa az úrvacsoraosztást Genfben. A probléma, amivel ő Genfben nap mint nap szembesült általános problémának tűnt fel előtte - a magiszteriális, felülről vezérelt reformáció általános kudarcának. A reménység, hogy pusztán az Isten Igéjének a szabad hirdetése át fogja formálni és Krisztus képüvé fogja tenni az embereket hamisnak bizonyult. Genfben az evangéliumi prédikálás négy, Vaud-ban két éve vajmi kevés változást hozott látni az egyszerű emberek mindennapi életébe. Kálvin elköteleződött aziránt, hogy a változáshoz valami több kell, az egyházfegyelem szigorúbb, következetesebb, széleskörű és felelősségteljes gyakorlása. Ehhez azonban sem Vaud-ban, sem Genfben vagy Bernben nem talált partnerre. Végül száműzetéséről szólaljon meg Kálvin maga:

„A húsvéti úrvacsora kiosztásának megtagadása kapcsán mi már nyilvánosan tiltakoztunk a nép előtt, hogy ez nem a kenyér miatt volt, hozzátéve, hogy ez az indifferens kérdés az egyház szabadságához tartozik; sokkal inkább az a nagy gond vezetett bennünket

³⁹⁴ *Uo.*, 21.

³⁹⁵ John C. OLIN, *A Reformation Debate – John Calvin and Jacopo Sadoleto*, Grand Rapids, Baker, 1976, 18.

³⁹⁶ WENDEL, *i. m.*, 55-56.

erre, hogy mi közönségessé tettük volna ama szent misztériumot, hogyha az embereket nem készítettük volna fel jobban rá. Már idéztük a rendtelenségeket és törvénytelenégeket, amelyek uralkodnak a városban, mind a megvetendő istenkáromlásokban és Istennek és evangéliumának megcsúfolásában és a vitákban, szektákban, meghasonlásokban; amelyek ellen kiszabott nyilvános büntetés nélkül, az Isten ígéje és az Úrvacsora ezerszeresen is a gúny tárgya lett volna.”³⁹⁷

A gyakran hangoztatott kultuszi nézeteltérés, a berni nyomás és erőszakosság Kálvin száműzetésében tehát nem teljes mértékben állja meg a helyét. Kálvin maga *adiaphoron*nak tartotta ezeket a kérdéseket, amelyekből tudott engedni.

Az igazi probléma, ami őt és az ezen a ponton már őt vezetőként elfogadó Farel-t és Coraud-t az engedetlenségre rávette, az az egyházfegyelem gyakorlásának hiánya és ehhez kapcsolódóan az úrvacsora helytelen kiszolgáltatásának a problémája volt. A probléma, amellyel tehát Kálvin nemcsak Genfben, hanem 1538-ban Vaud-ban is szembesülni kényszerült, és amely nyilvánvalóvá tette számára a magiszteriális reformációk felemás voltát és kudarcát, mint ahogy azonban az is nyilvánvalóvá vált, hogy a magisztrátus keményen fel fog lépni minden, a kudarcukat pellengérré helyező kezdeményezéssel szemben.

III. 1. 3. KÁLVIN KAPCSOLATA MARTIN BUCERREL

Egy másik tényező, amely gyanússá és megbízhatatlanná tette Kálvint a berniek szemében, Kálvinnak a strassburgi reformátorhoz, Martin Bucerhez fűződő bizalmas viszonya volt. A két reformátor közti baráti viszony, ahogy Martin Bucer egyre inkább elvesztette nem pusztán csak Bern, de az egész *Eidgenossenschaft* protestánságának szimpátiáját egyre nagyobb árnyként vetült Kálvin svájci megítélésére is.³⁹⁸

³⁹⁷ HERMINJARD, *i. m.*, 4:425 (No. 705), Farel és Kálvin Bern város magisztrátusának, Bern, 1538. április 27.

³⁹⁸ Martin Bucer életéhez lásd: Martin GRESCHAT, *Martin Bucer - Ein Reformator und seine Zeit 1491-1551*, München, 1990.; Gerald HOBBS, *Martin Bucer und die Bibel - Martin Bucer réformateur strasbourgeois*, Strasbourg et l'Europe, Strassburg, 1991.; DELLSPERGER Rudolf, *Bucer und Musculus = Martin Bucer and Sixteenth Century Europe*. Actes du Colloque de Strasbourg (28-31 aout 1991), Hrsg. Christian KRIEGER, Marc LIENHARD, Leiden-New York-Köln, 1993.; EELLS Hastings, *Martin Bucer*, New Haven: Yale University Press, 1931.; A Strassburgra jellemző teológiai irány jellemzéséhez lásd: Marc

Zwingli 1531-es halála után Martin Bucer újra lehetőséget látott arra, hogy az 1529-es marburgi fiaskó után újabb lépéseket tegyen a svájci és a wittenbergi reformáció összebékítésére.³⁹⁹ A Bucer és Capito által meghatározott Strassburg eucharisztia teológiája mintegy félúton helyezkedett el Zwinglinek az úrvacsorát anamnézisként láttató szimbolikus és Luther *realpraesentiát* valló felfogása között.⁴⁰⁰ Az 1530-as Augsburgi Birodalmi Gyűlésen is Strassburg (három társával – Konstanz-cal, Memmingennel, és Lindauval - egyetemben) külön hitvallással, a *Confessio Tetrapolitanával* képviseltette magát, jelezve a Melanchton által megszövegezett *Confessio Augustanától* való finom különállását.⁴⁰¹ A strassburgi felfogás szerint Jézus Krisztus valóságos teste és vére jelen van a szentségben, de csak a hívő ember számára – „*omnibus, qui inter illius discipulos ex animo nomen dederunt.*”⁴⁰²

A két meghatározó reformátori irány közötti állásfoglalása, a svájciak közötti elfogadottsága és népszerűsége, és Melanchtonhoz fűződő jó viszonya révén Martin Bucer lett a természetes közvetítő Luther és a svájciak között, amely közeledést V. Károly rendíthetetlen katolikus univerzalizmusának fenyegetése és a svájciaknak a *Schmalkaldeni Liga*⁴⁰³ felé való kacsingatása csak még jobban katalizált.⁴⁰⁴ Strassburg még közelebb került a lutheránus táborhoz, amikor 1531 februárjában csatlakozott a *Schmalkaldeni Ligához*. A politikai közeledést, tanbeli közeledés is követte: egy év múlva Strassburg Bucer ajánlására elfogadta a *Confessio Augustanát*, hogy a Liga teológiailag egységes képet mutathasson.⁴⁰⁵

Capito révén, aki az 1532-es *Berner Synodus* meghatározó alakja volt, Bucer nagyon jó kapcsolatokat ápolt Bernnel is. Az 1530-as évek első felében egy olyan

LIENHARD, *Kirche und Theologie in Strassburg zwischen 1527 und 1531 = Wolfgang Musculus (1497-1563) und die oberdeutsche Reformation*, hg. Rudolf DELLSPERGER, Berlin, Akademie Verlag, 1997.

³⁹⁹ Az 1529-es marburgi kollokviumhoz lásd: Martin BRECHT, *Martin Luther: Shaping and Defining the Reformation 1521-1532*, Minneapolis: Fortress Press, 1990, 325-334.

⁴⁰⁰ A *Confessio Tetrapolitana* ide vonatkozó artikulusa így szól: „De hoc venerando corporis et sanguinis Christi Sacramento omnia quae de illo Evangelistae, Paulus et sancti Patres scripta reliquerunt, fide optima nostri docent et inculcant indeque singulari studio hanc Christi in suos bonitatem semper depraedicant, qua is non minus hodie quam in novissima illa Coena omnibus, qui inter illius discipulos ex animo nomen dederunt. Cum hanc coenam ut ipse instituit repetunt, verum suum animarum et vitae aeternae dare per Sacramenta dignatur, ut iam ipse in illis et illi in ipso vivant et permanant.” BDS - Martin BUCER, *Deutsche Schriften*, hrsg. R. TUPPERICH, Gütersloh, 1960, 3:123.

⁴⁰¹ BRADY, *Protestant Politics...*, 75-78.

⁴⁰² „mindenkinek, akik lélekből/teljes mértékben tanítványai közé számláltatnak“ BDS 3:123.

⁴⁰³ A Schmalkaldeni Ligához lásd: HEUSSI, *i. m.*, §78 t u

⁴⁰⁴ BRADY, *Protestant Politics*, 77.

⁴⁰⁵ *Uo.*, 81-82.

forgatókönyv bekövetkezése is reálisnak tűnt, hogy a császárellenes szövetségekben mindig érdekelt Bern, szövetségre lép a *Schmalkaldeni Ligával*, amelyhez alkalmazkodva maga is lutheránus irányvonalat vesz. Ennek a scenáriónak a lejátszódása mindenképpen érdekes alaphelyzetet teremtett volna a későbbiekben Vaud, Genf, Kálvin és a kálvinizmus számára.

De Bern lutheránusokkal kötött szövetsége okafogyottá vált az Aare-parti város hagyományos „bajtársainak,” Zürichnek és Bázelnak a távolmaradásával, akiknek eszük ágában sem volt eltávolodni Zwingli örökségétől. Az Oswald Myconius vezette bázeli egyház a maga belső harcát vívta, nem mással mint Luther régi nemezisével, Andreas Bodenstein Karlstadt-tal.⁴⁰⁶ Az erősen antilutheránus Karlstadtal folytatott vitában Myconius egyre inkább közeledett a wittenbergi reformátorhoz, mégis a bázeli teológiai vita egy olyan kiforrott hitvallás megszületését eredményezte, amelyre a zwingliánus svájciak is nyugodt szívvel rámondhatták az ámenjüket, de amely megfogalmazásaival a lutheránusokat sem botránkoztatja meg: ez volt az 1534-es *Első Bázeli Hitvallás*. Bern végül nem a *Schmalkaldeni Ligával*, hanem a már „bevált” szövetségestársaival való viszonyát próbálta szorosabbra fűzni és ezért a közeledés jeleként 1536. január 30-a és február 4-e között sor került az *Eidgenossenschaft* reformált egyházainak első *conventus generalis*ára Bázelen, ahol Bazel, Zürich, Bern, Schaffhausen, Szent Gallen, Biel, Konstanz és Mühlhausen polgármesterei és teológusai elfogadták az első közös svájci hitvallást.⁴⁰⁷ A dokumentum, amelyet az I. Helvét Hitvallás - *Confessio Helvetica Prior* - néven adtak ki, lényegében az 1534-es bázeli hitvallás változata volt.⁴⁰⁸ A megszővegezők a helyi Myconius és Simon Grynaeus mellett, Bullinger és a berni Kaspar Megander voltak, amely nevek egyértelmű zwingliánus túlsúlyról árulkodnak. A zsinaton Capito és Bucer is jelen voltak és nagy hatást gyakoroltak a szöveg végleges formájára.

⁴⁰⁶ Oswald Myconiusához lásd: Karl Rudolf HAGENBACH, *Johann Oekolampad und Oswald Myconius, die Reformatoren Basels, Leben und ausgewählte Schriften der Väter und Begründer der reformierten Kirche*, Elberfeld, R. L. Friderichs, 1859.; Hans GUGGISBERG, *Basel in the Sixteenth Century: Aspects of the City Republic before, during, and after the Reformation*, St. Louis, Center for Reformation Research, 1982; WANDEL, *i. m.*, 194-89.

⁴⁰⁷ GORDON, *i. m.*, 149.

⁴⁰⁸ Az 1534-es első bázeli hitvalláshoz lásd: Richard STAUFFER, *Das Basler Bekenntnis von 1534 = Ecclesia semper reformanda: Vorträge zum Basler Reformationsjubiläum 1529-1979*, Hrsg. Hans R. GUGGISBERG, Peter ROTACH, Basel: Friedrich Reinhardt, 1980 (Theologische Zeitschrift, Sonderband, 9), 28-49.; *Die Bekenntnisschriften der reformierten Kirche*, hrsg. E. F. Karl MÜLLER, Leipzig, A. Deichert, 1903, 95-100.

A sákramentumokkal foglalkozó XXI. artikulus végül elutasítja a szentségek pusztán szimbolikus felfogását és ez az a hely, amely a leginkább Bucer keze nyomát hordozza:

„Két jel van amelyeket szentségeknek nevezünk, a Kereszttség és az Úrvacsora. Ezek rejtett dolgok (*rerum arcanum*) szimbólumai, nem pusztá jelek, hanem ugyanakkor hordozzák, mind a jelet, mind a lényegét (*signis simul et rebus*). A Kereszttségben a víz a jel, de a lényeg az újjászületés és befogadtatás Isten népébe. Az Úrvacsorában a kenyér és a bor a jel, de a lényeg az Úr testével való közösség, a mi véghezvitt megváltásunk és a bűnbocsánat.”⁴⁰⁹

Bucer meglepéssel nyugtázta a svájci protestánsok konfesszionális egymásra találását, amelyben ő is oroslánrészt vállalt és ettől kezdve azon munkálkodott, hogy az *Első Helvét Hitvallás* aláíróit egységbe kovácsolja a wittenbergiekkel. Örömmel adott hírt Luthernek a svájciak úrvacsoratanában bekövetkezett változásról, amely szerint immáron a svájciak is elutasítják a szentségeknek pusztán szimbolikus felfogását. De az *Első Helvét Hitvallást* nem teljes egészében, hanem csak parafrazeált változatban bocsátotta Luther rendelkezésére és azt, hogy a XXIII. artikulus a *realpraesentia* markáns zwingliánus elutasítását tartalmazza már nem is adta Luther tudtára.⁴¹⁰

Bucer felemás információival végül rávette Luthert, hogy újra tárgyalóasztalhoz üljön a svájciakkal. A megbeszélésre 1536. május 14-én került volna sor Eisenachban, de végül a svájciak nem jöttek el, Luther pedig megbetegedett ezért a gyűlést egy héttel később kezdték meg Wittenbergben, ahol ha a svájciak nem is, de a strassburgiak és az ő úrvacsorai felfogásukhoz húzó felnémet városok (Augsburg, Ulm, Frankfurt, Esslingen, Memmingen, Fürfeld és Reutlingen) konkordiát kötöttek Lutherrel (*Wittenberger*

⁴⁰⁹ „Signa, quae [in ecclesia Christi] et sacramenta vocantur, duo sunt, baptismus, et eucharistia. Haec rerum arcanarum symbola non nudis signis, sed signis simul et rebus constant. In baptismo enim aqua signum est, at res ipsa regeneratio adoptioque in populum Dei. In eucharistia panis et vinum signa sunt, res autem communicatio corporis spiritus percipiuntur. Nam in rebus ipsis totus fructus sacramentorum est.“ *The Creeds of Christendom with a History and Critical Notes, 6th ed.*, eds. Philip SCHAFF, David S. SCHAFF, Grand Rapids, Baker Books, 1988, 3:223.

⁴¹⁰ „Nem az Úr teste és vére egyesül a kenyérrel és a borral, vagy helyileg nem foglaltatik benne, vagy nem hordoztatik semmilyen testi jelenlétben. De a kenyér és a bor az Úr rendeléséből szimbólumok, amelyek által az Ő testével és vérével való közösség valóságosan gyakoroltatik az Úr által az egyház szolgálatán keresztül, nem a gyomor veszendő eledelében, hanem az örök életre tápláltatásban.“ „Non quod panis et vino corpus et sanguis Domini vel naturaliter uniantur: vel hic localiter includantur, vel ulla huc carnali praesentia statuatur. Sed quod panis et vinum ex institutione Domini symbola sint, quibus ab ipso Domini per ecclesia ministerium vera corporis et sanguinis eius communicatio, non in perituum ventris cibum, sed in aeternae vitae alimoniam exhibeatur.“ SCHAFF, *Creeds of Christendom...*, 3:225.

Konkordie).

A *Wittenbergi Konkordia* elfogadása érdekében Bucer sokat feladott saját álláspontjából és igyekezett Luther *realpraesentia* igényének engedni.⁴¹¹ A végül Melancthon által megszövegezett dokumentum kimondja, hogy „*a kenyérrel és a borral Krisztus teste valóságosan jelenlévő, valóságosan osztatik ki és fogadtatik el.*” – „*cum pane et vino vere et substantialiter adesse, exhiberi et sumi corpus christi et sanguinem*”⁴¹² Valamint a sákramentum hatása egyedül Krisztus rendelésén alapszik, független a kiszolgáltatótól és az úrvacsorázótól: „*Deinde hanc et institutionem sacramenti sentiunt valere in Ecclesia nec pendere ex dignitate ministri aut sumentis.*”⁴¹³ A finom és sokszor kétértelmű megfogalmazások ki tudták elégíteni, mind a lelki jelenlétet hangsúlyozó felnémeteket, mind pedig a valóságos jelenléthez ragaszkodó wittenbergieket is, még akkor is ha az egyensúly egyértelműen Wittenberg irányába lendült ki.⁴¹⁴

1536. május 29-én a *Konkordia* wittenbergi aláírói között maga Wolfgang Musculus is jelen volt, aki Augsburg megbízásából ellenjegyezte a dokumentumot. Érdeklődésünkre adhat számot, hogy Musculus wittenbergi útjáról naplót is vezetett, amely *Itinerarium Conventus Isnachii* címen lett ismertté.⁴¹⁵ A beszámoló a liturgika számára bír fontos jelentőséggel, ugyanis Musculus leírja benne az eisenachi és a wittenbergi istentisztelet menetét. Leírása alapján nyilvánvalóvá válik, hogy a dél-németországi liturgiai koncepció sokban különbözött az északitól. Jegyzeteiben többször találkozhatunk a „*more papistico*” (pápista módon) és a „*sacerdotater indutus*” (paposan felöltözve) kifejezésekkel, feltűnik neki a latin nyelv gyakori használata. Azonban az is lehet, hogy Musculus liturgikai megfigyeléseit nem éppen a legjobb alkalommal végezte. Adolf Boes például más források vizsgálata alapján arra gyanakszik, hogy csak a gyűlésre összegyűlt

⁴¹¹ Martin BRECHT, *Martin Luther: The Preservation of the Church, 1532-1546*, Minneapolis: Fortress Press, 1993, 50-51; James M. KITTELSON., Ken SCHURB, *The Curious Histories of the Wittenberg Concord*, Concordia Theological Quarterly, 50(1986), 119-137.

⁴¹² BDS 6.1:120, 122-24.

⁴¹³ *Ua.*

⁴¹⁴ LThKk – Wittenberger Konkordie szócikk

⁴¹⁵ A mű címének magyarázata az, hogy a megbeszélést eredetileg Eisenachba hívták össze május 14-re, de végül Luther megbetegedése miatt csak egy héttel később 21-én Wittenbergben kezdődhetett el Musculus útinaplójának teljes címe: Wolfgang MUSCULUS, *Itinerarium Conventus Isnachii = Analecta Lutherana. Briefe und Aktenstücke zur Geschichte Luthers*, hrsg. Theodor KOLDE, Gotha, 1883.

sok magas kvalitású teológus iránti tiszteletadás miatt uralta annyira az istentiszteletek nyelvét a latin.⁴¹⁶

Bucer alázatos magatartása Luther irányába Musculusnak is szemet szúrt, és bár maga is aláírója volt a Konkordiának, Bucer mindenáron megfelelni akarását már soknak tartotta: „*még könyörögni és a térdre esni, mint a pápának. Végül egy új pápaság fog kialakulni.*”⁴¹⁷

Valóban innentől kezdve Bucer egy bizonytalan, kettős játszmába kezdett: a svájciakat azzal hitegette, hogy Luther késznek mutatkozik elfogadni az *Első Helvét Hitvallást*; míg Luthert a svájciak azirányú hajlandóságával kecsegtette, hogy azok aláírják a *Wittenbergi Konkordiát*. Amivel Bucer nem számolt az az, hogy a svájciak a *Wittenbergi Konkordia* aláírása után már nem egy semleges közvetítőt és barátot láttak benne, hanem egyértelműen Luther emberét. A svájciakkal való viszony persze nem hidegült el emiatt teljesen, de a köztük és Bucer közötti kezdeti bizalom elveszett.

Csak olaj volt a tűzre Bucer 1536. szeptemberében kiadott *Retractio*-ja, amellyel Luther számára igyekezett bizonygatni, hogy az úrvacsorával kapcsolatos mindenféle zwingliánus hatást maga mögött hagyott.⁴¹⁸ Ezután már az elkövetkező két évben Bucer hiába „kilincselte” folyamatosan Bern, Bazel és Zürich városi tanácsainál és lelkészi karainál a *Wittenbergi Konkordiával*, nem sikerült rávenni senkit az aláírására. Mivel nyilatkozataiban és leveleiben olyannyira összemosta a *Wittenbergi Konkordiát* és az *Első Helvét Hitvallást*, a svájciak nem is értették már miért van szükség a wittenbergi elfogadására, ha az szinte ugyanaz, mint a sajátjuk? 1536 novemberében aztán Bullinger „vissza is dobta a labdát” Luther térfelére, mondván, hogyha Bucer szerint ilyen közeli a két álláspont akkor fogadja el Wittenberg az *Első Helvét Hitvallást*.⁴¹⁹ Luther persze hallani sem akart erről.

Ami bennünket közelebbről is érint az, hogy Bucer a *Konkordia* elfogadtatásában a

⁴¹⁶ Andreas MARTI, *Gottesdienst und Kirchenlied bei Wolfgang Musculus = Wolfgang Musculus (1497-1563) und die oberdeutsche Reformation*, Hrsg. Rudolf DELLSPERGER, Berlin, Akademie Verlag, 1997, 202.

⁴¹⁷ „...wider Laster und Sünde“ *Augsburgs Weg in der Reformation*, Hrsg. Josef KIRMEIER, Köln: DuMont, 1997, 193.

⁴¹⁸ A *Retractio* latin szövege Bucer *Evangelienkommentar*-jával együtt jelent meg 1536. szeptember 6-án. Megtalálható BDS 6.1:303-88.

⁴¹⁹ Bullingernek a *Konkordia* elfogadásával kapcsolatos szerepéhez lásd: Martin FRIEDRICH, *Heinrich Bullinger und die Wittenberger Konkordie: Ein Ökumeniker im Streit um das Abendmahl*, *Zwingliana*, 24(1997): 59-79.

legmesszebbre Bernnel jutott. A berni lelkészi karban jelentős megosztottság uralkodott a lutheránus és zwingliánus erővonalak mentén. Sebastian Meyer és Peter Kunz Wittenbergben tanult teológusok voltak, Lutherhez kötődtek, míg lelkésztársaik Erasmus Ritter és főleg a zürichi Kaspar Megander Zwingli örökségéhez ragaszkodtak, olyannyira, hogy Megander az egész *Eidgenossenschaft*-ban a *Konkordia* megkötésének legvehemensebb ellenzőjévé vált. Ennek ellenére - vagy talán éppen ezért - Bucer minden erejét latba vetette, hogy Bernt megnyerje a *Konkordia* ügyének. Rávette Capito, Myconiust és Grynaeust, hogy menjenek vele Bernbe, ahol kihallgatást kért a városi tanácstól, amelyen meggyőzhetik őket a *Konkordia* aláírásának szükségességéről. A Kis- és Nagytanács előtti meghallgatásra 1537. szeptember 17-én került sor, ahol a *Berner Synodus* Capito-jának tekintélye valamint Bucer ékesszólása megnyerte a bernieket, és a tanács bizalmat szavazott Bucernek. Bucer még arra is rávette a berni tanácsot, hogy a területén használatban lévő Megander által írt katechizmust az úrvacsora kérdésében hadd hozhassa a lutheri felfogással harmonikusabb álláspontra. Amikor a tanács Bucer ezen kérésének is engedett, Megander megalázva és dühöngve elhagyta a várost.⁴²⁰

A berni zwingliánusok Zürichben leltek támogatásra, amelynek kedvéért Bern végül megállt a Wittenberg felé vezető úton. 1538-ra már Bucer kettős játéka is nyilvánvalóvá vált, Bullinger rámutatott, hogy a strassburgi reformátor finom megfogalmazásaival, hogyan hitegette őket és Luthert egyaránt. Végül Zürich 1538. április 28-ra egy zsinatot hívott össze a kérdés rendezésére, amelynek meghirdetőjében hangsúlyosan szerepelt: „*conventum Helveticis tantum urbibus indictum*” – „*csak svájci városok részére.*” Bucer elszántságát vagy naivságát jelzi, hogy hívatlanul is elment a zsinatra, ahol nem látták szívesen, sőt a *Wittenbergi Konkordia* érdemben elő sem került a zsinaton, hanem „az egyre inkább Bucer perévé alakult át.”⁴²¹ A vita után a protestáns kantonok levélben fejezték ki jóindulatukat és barátságukat Luther felé, de jelezték számára, hogy nem fogják aláírni a *Wittenbergi Konkordiát*.

Az 1538 áprilisi zürichi zsinat ha pontot is tett a *Konkordiával* kapcsolatos viták végére, de nem nyugtatta le a kedélyeket. Az egyes lelkészi karok lutheránus és zwingliánus beállítottságú lelkészei mind a másikban látták a protestantizmus egységének

⁴²⁰ GUGGISBERG, *Bernische Kirchengeschichte*, 206.

⁴²¹ Hastings EELLS, *Martin Bucer*, New Haven: Yale University Press, 1931, 222.

kerékkötőit, amely feszültségek majd Bernben is előtörnek még az 1540-es évek végén.

De a két párthoz immár egy harmadik is járult: a buceriánusok. Kaspar Megander Bernt maga mögött hagyva az egyházat megrontó lutheránus és buceriánus pestistől írt szenvedélyes hangú levelet az *Eidgenossenschaft* zwingliánusainak.⁴²² Bucer tehát, aki maga csak a közvetítő szerepében szeretett volna tetszelegni konformitásával és mindenkinek megfelelni akaró formulázásaival egy új irányt hozott be a svájci reformáció két uralkodó irányzata mellé. Egy olyan irányt, amely Bucer kettős játéka és a bele vetett bizalom eljátszása után azonban szitokszóvá vált az *Eidgenossenschaft* lelkészei, mind a lutheránusok, mind a zwingliánusok számára.

Amikor 1548-ban Viret kísérletet tett a genfi típusú konzisztórium vaud-i bevezetésére a szándékát elítélő berni küldöttség azt parancsolta neki, hogy hagyjon fel minden további „bucarianizmussal.”⁴²³ Bucer neve tehát tíz év után is szitokszó volt az általa olyan kellemetlenül megvezetett berniek ajkán, és használták ezt a fogalmat még akkor is, amikor a Kálvin és Viret által szorgalmazott konzisztóriumoknak nem sok köze volt a strassburgi reformátorhoz.

Mégis a fogalomnak Viret és Kálvin ellenében való használata jól mutatja, hogy a berniek, de az egész *Eidgenossenschaft* protestánsainak fejében Kálvin és Bucer azonosítása kézenfekvő volt. A svájciak azt látták meg Kálvinban, amit Bucerben is. Magas szintű teológiai tudásuk, széleskörű műveltségük az átlag svájci teológus fölé emelte őket. Kálvinban ugyanazt az ékesszóló, a fogalmakat a kedve szerint alakító, éleseszű, szubtilis megkülönböztetéseket tenni képes teológust látták, mint Bucerben, akit ezen tulajdonságai miatt először kedveltek, majd irigyeltek, végül megutáltak.

Nem is beszélve arról, hogy Kálvint nemcsak az intellektuális hasonlóság fűzte Bucerhez, hanem barátság is. Kálvin Bucer „iskolájába járt,” genfi száműzetése után Strassburgban talált menedéket. A berniek számára egyértelmű volt, hogy Kálvin „Bucer embere,” és hogyha Bucerben sem lehetett megbízni, mert kettős játszmát játszva a bolondját járatta velük, akkor bizonyosan Kálvin törekvései mögött is mindig valamilyen hátsó szándéknak kell rejlenie. A svájci protestáns kantonoknak és különösen Bernnek Kálvin irányába kifejezett visszafogott hozzáállása mögött egyértelműen meg kell látnunk

⁴²² GUGGISBERG, *Bernische Kirchengeschichte*, 206.

⁴²³ CO 12:726 (No. 1039), Kálvin levele Bullingernek, Genf, 1548. június 26.

Kálvinnak Bucerral való azonosítását és a vele mindvégig ápolta baráti kapcsolatát.

A Bucer-Kálvin-Bern kapcsolatrendszer még egy eleme ide kívánczok. Ugyanis Kálvin és Farel száműzetésük után közvetlenül részt vettek a *Konkordiát* tárgyaló 1538. április-májusi zürichi zsinaton, remélve, hogy ügyüket az *Eidgenossenschaft* szélesebb nyilvánossága elé tárhatják!⁴²⁴ Miután ez nem vált lehetségessé, Bucertől és a szintén jelen lévő Capidotól kértek segítséget, aminek az eredménye Kálvin strassburgi állása lett.

Bár erre vonatkozó forrásunk nincsen, de ismerve a zürichi zsinat „Bucer ellenes per”⁴²⁵ hangulatát, könnyen elképzelhetjük milyen sötét pillantásokat vethettek a svájciak a szolgálati helyéről éppen száműzött Kálvinra, aki a zsinatra hívatlanul eljövő, Svájcban szinte már-már közellenségnek számító Bucertől kért segítséget.

III. 1. 4. A ZÉBÉDÉE-ÜGY

De Kálvin 1538-as száműzetése nem jelentett végleges szakítást, sem Genffel, sem Bernnel, sem pedig a Pays de Vaud-val. Száműzetése után bő egy évre, 1539. július 29-én Peter Kuntz berni vezető lelkész javaslatára a berni tanács Kálvint kérte fel a Sadolet bíboros által írt, Genfét a katolicizmusba visszacsábítani akaró levelére való feleletírásra.⁴²⁶ Kálvin nem kérette magát sokáig a feladatra, hat nap alatt frappáns választ fogalmazott meg a bíboros érveire. A kapcsolatfelvétel végül sok más tényezővel együtt Kálvinnak Genfben való visszatérését eredményezte, mindez persze nem jelentette azt, hogy onnantól kezdve harmonikus lett volna a kapcsolat Bern és a reformátor között.

Időrendben a következő ügy, amely Kálvin és Bern közti viszonyt negatívan befolyásolta André Zébédée nevéhez fűződik. 1547-ben Viret, aki jobban szeretett volna a lelképásztori munkára fókuszálni önként lemondott a lausanne-i akadémia professzori tisztéből, a maga helyébe pedig Kálvinnal egyetértésben Farel szerette volna a berniekkel kineveztetni. Szintén Kálvinnal egyetértésben Farel kinevezésének meghiúsulása esetén régi barátját André Zébédée-t jelölte meg a berniek számára lehetséges alternatívaként. A

⁴²⁴ Farel és Kálvin zsinaton tett látogatásának legrészletesebb összefoglalóját lásd: Cornelius AUGUSTIJN, *Farel und Calvin in Bern 1537-1538 = Calvin im Kontext der Schweizer Reformation*, hg. Peter OPITZ, Zürich, Theologischer Verlag, 2003; PRUZSINSZKY, *i. m.*, 1:263.

⁴²⁵ EELLS, *i. m.*, 222.

⁴²⁶ A Sadolet bíborossal történt levélváltás részletes történetéhez lásd: OLIN, *i. m.*, 19.

berniek nem támogatták Farel kinevezését, talán túl erősnek találták volna a Viret-Farel párost Lausanne-ban, de a szinte ismeretlen Zébédée ellen nem emeltek kifogást.⁴²⁷

Zébédée professzori helyének elfoglalása után jelent meg Viret első igazán „kálvinista” műve a *De la vertu et usage du ministère de la Parole de Dieu et des sacrements*.⁴²⁸ Eleddig Viret főleg a katolikusok és a nikodémíták ellen írt polémikus műveket, legfőképpen pedig a vaud-i „underground” katolikus gyakorlatok ellen emelte fel tollát, de most a berni magisztrátust és a zwingliánus lelkészeket vette célba. Kritizálta a világi hatalomnak az egyházi ügyekbe való beleszólását és a zwingliánus úrvacsorafelfogás ellenében egy abszolút kálvini úrvacsoratant vázolt fel tanulmányában. Szorgalmazta, hogy a „méltatlanul részesedők” kiszűrése érdekében szükséges a kiközösítés jogát a lelkészek rendelkezésére bocsátani. Viret „prófétai hangot” ütött meg tanulmányában, amennyiben azzal érvel, hogy a protestantizmus hatalmas vereségét Mühlbergnél Isten aziránti haragja okozza, hogy az egyházfegyelemre fittyet hányó felsőbb hatalmasságok engedik, hogy a méltatlanok megfertőzzék Krisztus testét; ha el akarják kerülni a teljes megsemmisülést engedniük kell Isten akaratának.

Viret Zwingli úrvacsoratana ellenében tett megnyilatkozásai és a magisztrátus által gyakorolt laza egyházfegyelem iránti kritikája André Zébédée jóvoltából már jóval a *De la vertu et usage du ministère* kiadása előtt a berniek tudomására jutott.⁴²⁹ Bernben pedig továbbra is szigorúan léptek fel minden a város „öszwingliánus” alapállását megkérdőjelező vélekedés ellen még akkor is, ha a *Wittenbergi Konkordia* vitája óta eltelt tíz évben a város teológiai porondja teljesen lecserélődött. Sebastian Meyer, Peter Kuntz, Erasmus Ritter és Kaspar Megander helyett most a határvonal a magát különösen is „Kálvin szívébe belopó”⁴³⁰ Jodocus Kilchmeyer és Eberhard von Rümlang radikális zwingliánizmusa, valamint Simon Sulzer, Beat Gering, és Konrad Schmidt mérsékelt

⁴²⁷ *Calvinism in Europe, 1540-1620*, ed. Andrew PETTEGREE, Cambridge, University Press, 1996, 77.

⁴²⁸ Pierre VIRET, *De la vertu et usage du ministère de la Parole de Dieu et des sacrements dépendants d'icelle*, Genf, 1548.

⁴²⁹ Zébédée korábban szoros levelezésben állt Viret-vel és Kálvinnal, amely utóbbi egy Zwinglit kritizáló még 1539-ben írt levele Zébédée jóvoltából került a berniek elé: PETTEGREE, *i. m.*, 66; A levél megtalálható: Rudolf SCHWARZ, *Johannes Calvins Lebenswerk in seinem Briefen. Eine Auswahl von Briefen Calvins in deutscher Übersetzung*, Tübingen, 1909, 1:71.

⁴³⁰ Kilchmeyert Kálvin egyszer vadállatnak, mászor küklopsznak nevezte. Lásd: CO 12:731 (No. 1040) Kálvin levele Viret-nek, Genf, 1548. június 15.; CO 12:726 (No. 1039) Kálvin levele Bullingernek, 1548. június 26.

lutheránizmusa között húzódott.⁴³¹ A magukat önérzetükben mindvégig sértve érző berni zwingliánusok haragosan fogadták, hogy az általuk oly nagyra becsült *doctissimus Zwingli* tételeit immáron már nemcsak német részről (Luther és Bucer) érik a megszokott támadások, de most már arra is fel kell készülniük, hogy francia alattvalóik (Viret és Kálvin) is támadás alá veszik azt, akinek amúgy az egész *Eidgenossenschaft* a reformációt köszönheti. Mindeközben pedig nemcsak az *Eidgenossenschaft*-ban és Bernben, de az egész protestáns világban is rendkívül nyomott és ideges hangulat uralkodott a *Schmalkaldeni Liga* elbukása és az *Augsburgi Interim* bevezetése miatt, amely feszült légkör szintén nem kedvezett annak, hogy a vita nyugodt és parlamentáris keretek között zajolhasson le. A berni zwingliánusok hasznos kollaboránsra leltek Zébédée-ben, aki ha nem is a zwingliánizmus iránti hűségéből, de jól felfogott érdekéből mindvégig részletesen informálta berni urait Kálvin és Viret minden mozdulatáról. Viret-t többször is a berni tanács elé idézték és csak Bern újonnan kinevezett vezető lelkésze, az akkor mindössze 25 éves zürichi Johannes Haller mérsékeltsége és jóindulata mentette meg őt és Kálvint a száműzetéstől.⁴³²

Végül a berniek zsinatot hívtak össze, amelyen szembesíteni kívánták egymással Viret-t és Zébédée-t. Az 1549. március 20-án kezdődő berni zsinat végülis az 1538-as lausanne-i után a 16. század utolsó zsinata lett, amelyet vaud-i ügy megoldása érdekében hívtak össze. Zébédée lejárató kampánya ellenére is a zsinaton Viret-nek és Kálvinnak sikerült megnyernie magának a bernieket, ami részben Bullinger és Haller mellettük való kiállásának, de legfőképpen Kálvin éppen akkor megjelentetett az *Augsburgi Interim* ellen intézett kiáltványának volt köszönhető.⁴³³ Az *Interim adultero-germanum* Kálvin úrvacsora-tanának tovább csiszolódását mutatja és egy olyan sokkal szimbolikusabb értelmezést adott eucharisztia felfogásának, amely még a radikális zwingliánus Eberhard von Rümlang elismerését is elnyerte.⁴³⁴ Ha az 1536-os lausanne-in még nem is, de az 1549-es berni zsinaton már egyértelműen uralkodott Kálvin mind elokvenciában, mind pedig teológiai felkészültségében, éleslátásában és frappáns formulázásaiban

⁴³¹ A berni egyház személyi változásaihoz lásd: GUGGISBERG, *Bernische Kirchengeschichte*, 204-212.

⁴³² GUGGISBERG, *Bernische Kirchengeschichte*, 217.

⁴³³ KÁLVIN János, *Interim adultero-germanum*, Geneva, Jacques Bourgeois, 1549, CO 7:545-674; az úrvacsoratanhoz lásd: CO 7:620-26.

⁴³⁴ „Eberhardus plurimum commendat tuam responsionem ad Interim Caesarianum praesertim in negotio eucharistiae.“ CO 13:178 (No. 1136), Viret Kálvinnak, Lausanne, 1549. február 6.

megmutatózó felsőbbrendűsége - mondjuk ki zsenije – amelynek segítségével még a Bucerral való kapcsolatából eredő rossz hírért is sikerült egy időre a berniekkel elfeledtetnie és egyértelműen megnyerte az ügyet Viret, Lausanne, Genf és önmaga számára – és természetesen Zébédée kárára. Az ügy illetően alakulása után ugyanis az is nyilvánvalóvá vált, hogy Zébédée nem maradhat meg a lausanne-i akadémia professzori székében, amelytől meg is vált és Yverdon vezető lelkészévé lett. Kálvin ismerve az yverdoniak szabadosságát és az egyházukban uralkodó züllött erkölcsi állapotokat szarkasztikusan így értékelte Zébédée távozását: „*Méltó lesz hozzájuk. Nem lesz kárunk belőle az ilyen embereknek, akik ilyen pástort érdemelnek.*”⁴³⁵

Bár a Zébédée-vel való összekülönbözés 1549-ben végülis Kálvinék javára dőlt el, mégis Zébédée 5 évvel később, akkor mint a Genfhez közel fekvő Nyon lelképásztora újra hallatott magáról, Kálvin és Viret lejáratására ekkor már egy újabb szövetségesre is találva Jérôme Bolsec személyében.

III. 1. 5. A VAUD-I KOLLOKVIUMOK ELTÖRLÉSE

Bár az 1549-es berni zsinat nem várt elismerést és megerősítést hozott Kálvinnak és utat nyitott az *Eidgenossenschaft* reformációjának olyan pozitív fejleményei felé, mint amilyen a *Consensus Tigurinus*,⁴³⁶ vagy a Franciországgal kötött szövetség 1551-es

⁴³⁵ De Zebedaeo nihil habeo consilii nisi ut ecclesiae Iverdunensi reddatur siquidem impetrari hoc poterit. Ipse tali populo dignissimus, nec iniuria populo fiet qui talem pastorem meretur.“ CO 13:300 (No. 1205), Calvin Viretnek, Genf, 1549. június 15.

⁴³⁶ A németországi protestánsok veresége és az *Augsburgi Interim* arra készítette a svájciakat, hogy szorosabbra fűzzék az egymással való kapcsolataikat, amelynek eredménye a Heinrich Bullinger kezdeményezte *Consensus Tigurinus* lett, amely összebékeltette egymással a zürichi és genfi úrvacsoratanant. A *Consensus* úrvacsoratanának érdekessége, hogy alapját az 1549-es berni zsinatotn Kálvin által megfogalmazott eucharisztia felfogás alkotta, amelynek a felhasználásától a *Berner Synodus* mellett más hitvallást elfogadni vonakodó bernieket kívánták megnyerni, gondolva, hogyha már egy saját zsinatjukon rá mondták az áment, akkor egy másik dokumentumban sem lesz gondjuk vele. De Bullinger és Kálvin reményei ellenére is a bernieknek volt gondja a *Consensus*-szal és végül nem 1549-ben, hanem csak rá három évre fogadták el, de legalább akkor megteremtve Genf, Zürich és Bern, tehát lényegében az egész svájci reformáció úrvacsoratanai egységét. BOHNENBLUST, *i. m.*, 248.

Paul E. ROREM, *The Consensus Tigurinus (1549): Did Calvin Compromise? = Calvinus Sacrae Scripturae Professor / Calvin as Confessor of Holy Scripture: Die Referate des International Congress on Calvin Research vom 20. bis 23. August 1990 in Grand Rapids*, ed. Wilhelm H. NEUSER, Grand Rapids: William B. Eerdmans, 1994, 72-90. A *Consensus Tigurinus* szövegét és rövid történetét lásd: *The Creeds of Christendom with a History and Critical Note*, ed. Philip SCHAFF, New York, Harper, 1877.

meghosszabbítása, mégis 1549 még egy negatív fejleményéről is be kell számolnunk, mégpedig a vaud-i kollokviumok korlátozásáról. A berni tanács, hogy a Zébédée-ügyhöz hasonló újabb konfliktusoknak elejét vegye úgy döntött, hogy lényegesen korlátozza a vaud-i lelkészek hetente tartott összejöveteleinek, a kollokviumoknak a számát. A kollokviumokban látták ugyanis az ellenük való szövetekezés melegágyait, ezért 1549. szeptember 2-án kiadott rendeletükben azokat diplomatikusan nem eltörölték, hanem számukat a heti egyről évi négyre korlátozva lényegében megfosztották azokat értelműktől.⁴³⁷ A vaud-i lelkészeknek az egyház közügyeibe való beleszólás és egyházfegyelem gyakorlása után most már a bibliai és dogmatikai kérdések szabad megtárgyalásának fóruma sem maradt meg.⁴³⁸

A kollokviumok ellehetetlenítésének közvetlen kiváltó oka kérdéses, de itt emlékezhetünk meg egy, elemeiben az 1558-as krízishez rendkívül hasonló, de keveset kutatott konfliktusról Bern és Viret között. Ennek a Viret végleges száműzetése előtt tíz évvel, 1548-ban lejátszott konfliktusnak a körülményei – és ennek megfelelően forrásai is - annyira homályosak, hogy maguk a résztvevők sem voltak teljesen tisztában mi is történt valójában. Ahogyan Kálvin írt az eseményekről Viret-nek: „Én eddig még nem voltam képes megérteni ügyednek menetét.”⁴³⁹ Ami történhetett az az, hogy a Viret vezette lausanne-i lelkészi kar egy 10 artikulusból álló genfi jellegű egyházi rendtartást igyekezett bevezettetni Pays de Vaud gyülekezeteiben. Szándékára feleletül a berni magisztrátus maga elé idézte, amely azt a mende-mondát indította útjára Genfben, hogy Viret-t már meg is fosztották lausanne-i lelkipásztori tisztségétől. Kálvin engedélyt kért a genfi tanácstól, hogy Bernbe utazhasson és személyesen járhasson közbe Viret ügyében. A genfi tanács

⁴³⁷ CO 13:375 (No. 1254), Bern város tanácsa Lausanne lelkészeinek, Bern, 1549. szeptember 2.

⁴³⁸ Egyébként maga a *Berner Synodus* is tartalmaz egy olyan fejezetet (Das man die gschrift früntlich mit einander verglychen solle. Das xxxviii. Capitel.; LOCHER, *Berner Synodus*, 1:146.), amely arra buzdítja a lelkipásztorokat és az egyszerű hívőket, hogy tartsanak rendszeres beszélgetéseket „diputierten mit yederman von unsern Evangelio, wider den Pabst.” (LOCHER, *Berner Synodus*, 1:149.) A lelkipásztorok heti kollokviumait a genfi *Ordonnances Ecclesiastique* is előírja, hogy lehetőséget adjon a tanfegyelem fenntartására és az aktuális problémák megtárgyalására. (KÁLVIN, *Ecclesiastical Ordinances*, 60.) A berniek helyesen ismerték fel hogy ezek a gyűlések nem merültek ki pusztán a lelki kérdések megtárgyalásában, hanem az ellenük való szembenállás melegágyaivá lettek, ezért döntöttek úgy, hogy beszüntetik őket. A kollokviumokról egyébként az a pletyka is elterjedt Bernben, hogy ezeken a francia lelkészek sokkal inkább a boros kupáikba merülnek bele, mint a Szentírásba. CO 13:474 (No. 1317).

⁴³⁹ CO 12:685 (No. 1011) Kálvin levele Viret-nek, Genf, 1548. május 6.

engedett Kálvin kérésének, még útiköltségét is állták, de mire Kálvin megérkezett Bernbe Viret már három nappal azelőtt haza is utazott.⁴⁴⁰

Mint később kiderült a berni tanács ekkor csak megintette Viret-t. De a lausanneiak engedetlensége nem maradt további következmények nélkül. Az 1548 májusi lausannei zsinatra a berniek leküldték Jodochus Kilchmeyer-t, aki olyan berni lelkészekkel együtt jelent meg akiket Kálvin nem néven csak olyan jelzőkkel említ, hogy „vadállatok,”⁴⁴¹ és „óriások fiai.”⁴⁴² A Kilchmeyer vezette berni delegáció kijelentette az összegyűjtött Vaud-i lelképásztoroknak, hogy „*nálunk vannak a berni disputáció aktái, ezek alapján ítéletet alkotunk felettetek és minden ügyetek felett*”⁴⁴³ és megparancsolták nekik hogy hagyjanak fel minden „kálvinizmussal” és „buceranizmussal.” A későbbiekben további ellenintézkedések történtek, az azonban nem tisztázott, hogy vajon éppen Viret 1548-as indítványa miatt tiltották-e be a berniek a vaud-i kollokviumokat 1549-ben?

A kollokviumok betiltása kapcsán Kálvin kételkedését fejezte ki Wolfgang Musculusnak, hogy ő és Johannes Haller állítólag nem csak jóváhagyták, de bátorították a tanács ezen intézkedését.⁴⁴⁴ Viret később megerősítette a hírt, hogy a két berni teológus, akiket mérsékeltségük és elfogulatlanságuk miatt Kálvin a barátainak is nevezett,⁴⁴⁵ tényleg aktív előmozdítói voltak a kollokviumokat korlátozó rendeletnek.⁴⁴⁶ Kálvint és Viret-t hideg zuhanyként érte a Musculus és Haller jelképezte berni lelkészi karnak velük való szembefordulása.

Miután Viret személyesen ment Bernbe, hogy a kollokviumok „gyümölcsei” mellett érveljen a berniek kicsit enyhítettek ugyan korlátozásukon, és az évi négynél többször engedélyezték a kollokviumok megtartását, de leszögezték, hogy azokon senki sem kötelezhető a részvételre, nem lehet ellentmondásos témákat megtárgyalni, nem lehet az elhangzó Bibliamagyarázattal vitába szállni és semmiképpen sem lehet a kollokviumokon új tanításokat, gyakorlatokat alkotni.⁴⁴⁷ Viret hazatérve a következőképpen fogalmazta meg keserű tapasztalatait:

⁴⁴⁰ *Ua.*

⁴⁴¹ CO 12:731 (No. 1040) Kálvin levele Viret-nek, Genf, 1548. június 15.

⁴⁴² CO 12:726 (No. 1039) Kálvin levele Bullingernek, Genf, 1548. június 26.

⁴⁴³ *Ua.*

⁴⁴⁴ CO 13:433 (No. 1294), Kálvin Musculusnak, Genf, 1549. október 22.

⁴⁴⁵ CO 13:490 (No. 1325), Kálvin Musculusnak, Genf, 1549. november 25.

⁴⁴⁶ CO 13:443 (No. 1300), Viret Kálvinnak, Lausanne, 1549. november 4.

⁴⁴⁷ CO 13:444 (No. 1301), Bern város tanácsa Viret-nek, Bern, 1549. november 9.

„Mi lesz bizonyos az egyházban és milyen harmóniában és állhatatosságban reménykedhetünk, ha mindenhez a berni lelkészek rábólintása kell. Ha ők már nem testvérek, hanem urak, és törvényeket adnak és foganatosítanak az idegen egyházakra nézve, zsinati döntéseket törölnék el, és érvénytelenítenek olyan dolgokat, amelyeket mások hoztak meg a testvérekkel és a szomszédos egyházakkal való egyeztetés nélkül, kivéve azokat az egyházakat amelyekkel egyetértésben vannak. Ha tévedek vezess vissza a helyes útra. Csak azt mondom amit látok és látom, hogy mit hoz majd a jövő”⁴⁴⁸

A konfliktus újdonsága az volt, hogy eleddig Kálvin és Viret úgy gondolták, hogy harcukat a berni állam-egyház szekuláris vonalával, az egyházi ügyeket lekezelő, másodlagosnak és mellékesnek tartó nemtörődöm városi tanáccsal küzdenek, de most arra kellett rádöbenniük, hogy még a mérsékeltbb Musculusban és Hallerben sem találhatnak szövetségesre. Bern összezárt előttük. Az pedig, hogy a vaud-i egyház lelkészei számára berni lelkészek foganatosítsanak rendeleteket fenekestül felfordította a reformáció ekkleziológiájának egyik alapvető elméletét, a lelkészek egyenlőségét. Viret felismerése - *non iam fratres sed domini* – jelzi, hogy a berni lelkészek magukévá tették a városi tanácsban már uralkodó hangulatot, amely szerint ők a vaud-iak felett állnak. Ha a városi tanács diktálhat Vaud számára, ők is diktálhatnak a maguk területén. Vaud politikai alávetettsége és kiszolgáltatottsága Bernnek azt az érzetet keltette bennük, hogy ők is, a berni lelkészek is alávetettjeiként kezelhetik a vaud-iat, lausanne-iat, egy új a katolikushoz hasonló papi hierarchiát alakítva ki ezzel.

Mindehhez járult még egy tényező. Viret egy levelében ezt a megjegyzést teszi: „Hallernek és Musculusnak a mi nemzetünk ellen való kirohanásai és terveit mindig meglepnek engem.”⁴⁴⁹ Viret szavai – *nostra natio* – egy új színezetet is ad Bern, Genf és Lausanne konfliktusának. Az orbe-i születésű Viret, mivel Orbe már a burgund háború óta Bernhez tartozott, a születésétől fogva berni alattvaló volt. Viretnek jogilag berni volt a „nemzete.” Mégis a levelében a Genfbe menekült francia Kálvinnal tartja egy nemzethez

⁴⁴⁸ „Quid unquam certum erit in ecclesia, et quae nobis speranda est concordia et constantia, si ad ministrorum Bernatium nutum regantur omnia? Si de alienis ecclesiis ipsi statuunt et fratribus omnibus, non iam fratres sed domini, leges imponant, synodorum placita abrogent, et quae ab aliis sancita sunt rescindant, inconsultis fratribus omnibus et vicinis ecclesiis, nisi quas liberit? Si hoc erro, quaeso te me ut in viam reducas. Loquor quod sentio. Provideo quid futurum sit.” CO 13:452 (No. 1307), Viret Kálvinnak, Lausanne, 1549. november 18., kiemelés tőlem

⁴⁴⁹ „Non possum satis mirari Musculi et Halleri consilia et invectivas in nostram nationem” CO 13:494 (No. 1327), Viret Kálvinnak, Lausanne, 1549. december 11., kiemelés tőlem

tartózonak magát, – „*mi nemzetünk*” írja – amely kifejezéssel mintegy magát is, és feltehetjük Lausanne-t, Vaud-t és lakosait a francia nemzethez tartozónak vallja, ha nem is politikailag, de kulturálisan mindenképp. Mindez annyiban színezi a Pays de Vaud-i konfliktust, hogy fel kell figyelniük rá, hogy a teológiai szakadék mellett húzódott egy kulturális árok is – mint a mai „Röschtigraben” – a nem pusztán csak a német és francia nyelvűségben, de a mentalításban és kultúrában való különbözőség is. A berni lelkészek fölényessége Viret nemzeti érzésének sérelmét okozza: a lotharingiai Musculus, a zürichi Haller, a berniek alapvetően lenézik a „*mi nemzetünket*.”

Ha tehát az 1549-es berni zsinat egy kis időre enyhülést is hozott, a kollokviumok eltörlésének ügye, az utána lezajló viták és tiltakozások újra a „megszokott kerékvágásba” lökték vissza a berniek Kálvinnal és Viret-vel való viszonyát. Szintén ezen időszak terméke még Haller egy rossz ómenű megjegyzése, aminek tükrében valóban meglepő, hogy a lausanne-i reformátor, egyáltalán hogyan maradhatott meg tisztségében még ezután tíz évig. Haller ugyanis Bullingernek vázolván fel az eseményeket megjegyzi, hogy bár maga személy szerint megbékélt vele, de: „*Tudom, hogy nincs továbbra hely közöttünk Viret számára.*”⁴⁵⁰

III. 1. 6. A SERVET-ÜGY

Nem tehetjük meg, hogy érintetlenül elmenjünk a Servet-ügy tárgyalása mellett, pedig igazából erre nem is kell kísérletet tennünk, hiszen ez az ügy nem illik bele az általunk vizsgált ügyek sorába, mivel nem vált megosztó tényezővé Kálvin és Bern kapcsolatában. Servet Szentháromság-tagadása olyan széleskörűen elítélt nézet volt, hogyha valaki ebben olyan megingathatatlanul meggyökerezett mint ahogyan azt ő tette, akkor hasonló elbírálásra számíthatott volna a 16. századi Európa, bármely - akár katolikus, akár protestáns - területén. 1553. szeptember 21-én a genfi tanács Zürich, Bazel, Schaffhausen és természetesen Bern véleményét is kikérte az ügyben Servet műveivel

⁴⁵⁰ „Hinc nulla prorsus nobis speranda fuit pax... Post longam ver contentionem, datis mutuo dextris, reconciliati sumus. Factus est hoc inter nos privatim: alioqui, si caeteri scirent, scio nullum Vireto futurum amplius apud nos locum.” CO 13:478, 480 (No. 1320), Haller Bullingernek, Bern, 1549. november 30.

együtt megküldve nekik az addigi kihallgatási jegyzőkönyveket is.⁴⁵¹ Az egyes városi lelkészi karok mind elmarasztaló ítéletet hoztak.⁴⁵² A berni válasz több fejezetre osztva, részletesen felsorolja azokat a pontokat, amelyekben Servet tanai a keresztyénséget sértik, kiemeli, hogy ezek „nem szertartásainkat és egyházi szokásainkat – melyektől nem függ lelkünk üdve, – hanem igaz vallásunk főbb pontjait támadták meg, forgatták föl és helyezték kétes, szánalmas megvilágításba.”⁴⁵³ Johannes Haller pedig így számolhatott be Bullingernek a Servet kihallgatási jegyzőkönyve által a berni tanácsban keltett indulatokról: „Akkora harag fogta el a magisztrátust, hogy, nem kétlem, ott rögtön elégettették volna, ha kezük ügyében van Servet.”⁴⁵⁴ A humanista Nikolaus Zurkinden is nem a halálbüntetés ellen, hanem csak annak enyhébb formája – a lefejezés – mellett emelte fel a szavát.⁴⁵⁵

A Servet-ügy tehát, bár mindig tetemes részét adja a Kálvin biográfiáknak, mégis a mi szempontunkból indifferens volt Kálvinnak és Bernnek a kapcsolatában, sem nem rontott, sem nem javított rajta.

III. 1. 7. A BOLSEC-ÜGY

Kálvin és Viret Bernnel való kapcsolatának a kegyelemdőfést Kálvin és Viret régi nemezisének André Zébédée-nek egy új ellenféllel Jérôme Bolsec-kel kötött szövetsége adta végül meg. Jérôme Bolsec (1521-1584) párizsi karmelita szerzetes volt, aki evangéliumi nézetei miatt 1545 körül elhagyta Franciaországot és Ferrarába menekült. Ferrarában orvossá képezte át magát, és mint ilyen kapott állást a Genfhez közel fekvő, de még berni fennhatóság alatt álló Veigy-ben.⁴⁵⁶ Az egykori szerzetes orvosként sem vesztette el érdeklődését a teológia iránt ezért rendszeresen részt vett a genfi lelkészek

⁴⁵¹ „Egy Servet Mihály nevű fogoly van kezeink között, akinek kinyomatott könyve sok dolgot tartalmaz vallásunk ellen. Ezt megmutattuk lelkészeinknek, és bár a legkisebb bizalmatlansággal se viseltetünk lelkészeink iránt, mégis, ha megengeditek, a várostokbeli lelkészekkel is közöljük azt feleleteikkel együtt és azt is, amit ő felelt. Ezért írtunk nekik; kérünk benneteket szeretettel, méltóztatatok nekik átadni, hogy nézzék át valamennyit, és írják meg nekünk helyes véleményüket a végből, hogy a dolgot a maga rendje szerint elvégezhessek.” CR 8:803, idézi KOVÁTS J. István, *A Servet-pör aktái*, Pápa, Főiskolai Könyvnyomda, 1909, 95.

⁴⁵² PRUZSINSZKY, *i.m.*, 3:278-281.

⁴⁵³ CO 8:811, idézi KOVÁTS, *i. m.*, 104.

⁴⁵⁴ CO 14:647.

⁴⁵⁵ GUGGISBERG, *Calvin und Bern*, 278.

⁴⁵⁶ *Catholic Encyclopedia* - Jérôme-Hermès Bolsec szócikk

péntek esti „bibliaóráin,” a *congrégations*-on.

Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy a *congrégations*-ok megszokott résztvevői voltak a különféle érdeklődő értelmiségiek, ahogyan az Erik A. De Boer tanulmányából is elének tárul.⁴⁵⁷ De Boer tanulmányában azt feltételezi, hogy a *congrégations* előképe a Zwingli alapította zürichi *Prophetzei* volt, amelyet Farel honosíthatott meg Genfben. Azonban ismerve azt, hogy a *congrégations*-t is előíró 1541-es *Ordonnances Ecclesiastique* megszövegezésében Viret is részt vállalt sokkal inkább arra gondolhatunk, hogy a *congrégations* vaud-i export volt és ötlete a vaud-i lelkészek kollokviumain alapul.⁴⁵⁸ Mivel pedig a vaud-i kollokviumok mögött a *Berner Synodus* azon szorgalmazását sejthetjük meg, hogy a lelkészek a laikusokkal egyetemben tartsanak egymással gyűléseket, amelyeken megbeszélhetik „*az evangélium újonnan felfedezett igazságait egymást tanítva a pápa ellenében,*” a történelem azon iróniájára figyelhetünk fel, hogy ennek a tipikusan kálvinistának tartott genfi intézménynek, a *congrégations*-nak vélelmezhetően berni eredete van.⁴⁵⁹

Bolsec 1551 folyamán több *congrégations* alkalmával is kifejezte egyet nem értését Kálvin predestináció-tanával szemben, 1551. október 16-án pedig különösen is hevesen kirohant vele szemben mondván, hogy Kálvin kettős predestinációja Istent zsarnokká és a bűn okává teszi meg. Indulatos kirohanására feleletül a *congrégations*-on szintén érdeklődőként résztvevő egyik városi tisztségviselő szolgálatba helyezte magát és a bibliaóra végén letartóztatta a meglepődött Bolsecet. Ezután a börtönben próbálták őt meggyőzni a predestináció-tan igazáról, és miután egy hónapig nem jártak sikerrel levélben kértek tanácsot Bern, Zürich és Bazel lelkészeitől, amely levélben azért kimondatlanul ott van, hogy Bolsec kivégzéséhez szerették volna lelkésztársaik támogatását bírni. A zürichiek számára azt emelték ki, hogy Bolsec nagyon lekicsinylően vélekedik Zwingliről, a bernieket pedig arra intették, hogy a Bolsec-féle tévelygés az ő területükre tévedhet át a legkönnyebben: „*Meg akarjuk tisztítani egyházunkat ettől a mételytől olyan módon,*

⁴⁵⁷ A *congrégations*-ok megszokott résztvevői voltak a különféle érdeklődő értelmiségiek, ahogyan az Erik A. De Boer tanulmányából is elének tárul: Erik A. DE BOER, *The Presence and Participation of Laypeople in the Congrégations of the Company of Pastors in Geneva*, *The Sixteenth Century Journal*, 35(2004): 651-70.

⁴⁵⁸ KÁLVIN, *Ecclesiastical Ordinances*, 60.

⁴⁵⁹ Kapitel 38 – “Das man die gschrift früntlich mit einander verglychen solle” – LOCHER, *Berner Synodus*, 1:149-150.

hogya már mi elűztük, ne jelenthessen többé veszélyt szomszédaink számára sem.”⁴⁶⁰ A címzettek inkább Bolsec testvéri megintését, mintsem szigorú büntetését javasolták ezért Genf 1551. december 23-án száműzte Bolsecet a városból és a hozzá tartozó területekről.⁴⁶¹

Bolsec a Pays de Vaud-ban talált menedéket, ahol legközelebb 1552 novemberében hallatott magáról, amikor rávette barátját, Francois Saint-Paul Vevey-i lelkészt arra, hogy a lausanne-i *classe* által a predestinációról kiadott három axiomát megtagadja. Bolsec végül 1554-ben talált rá arra a személyre, akivel mind a lejáratáshoz való tehetségében mind a Kálvin iránti ellenszenvében egyaránt osztozott – André Zébédée-re.

1554. szeptember 18-án keltezett, Bullingernek írt levelében Kálvin arra panaszkodik, hogy berni területen élő ellene „összeesküvő” személyek olyan eretnekként próbálják őt a berni magisztrátus előtt beállítani, mint aki rosszabb még egy pápistánál is.⁴⁶² Az „összeesküvők” megnevezés mögött Bolsecet és Zébédée-t sejthetjük meg.

Erre utal a genfi lelkészek egy hónappal később, 1554. október 4-én írt levele a berni tanácshoz, amelyben a következő esetek ügyében kérik a berniek intézkedését:

„A Morges-i *classe* egyik ülésén, sok ember jelenlétében valaki azt vetette a mi testvérünk és mesterünk Kálvin János szemére, hogy szerte a vidéken az a híresztelés járja róla, hogy elítélték mint eretneket, amely szót többször el is ismételt. Azóta Zébédée, Nyon lelkésze arról a tanításról, amelyet mi készek vagyunk a vérünkkel megpecsételni, a prédikáció közepén azt mondta, hogy az olyan eretnekség, amely rosszabb minden pápizmusnál és, hogy azok akik ezt prédikálják mind ördögök, és hogy akkor már jobb lett volna megtartani a misét. Mindeközben, az akit Jerome-nak hívnak, akiről tudjátok, hogy száműzetett Genfből tévedései miatt, nem csinál problémát abból, hogy Kálvin testvérünket eretneknek és Antikrisztusnak nevezze.”⁴⁶³

A genfi lelkészek felkérték a berni tanácsot, hogy „foganatosítson hathatós ellenszert e gonosz ellen.”⁴⁶⁴ A genfi tiltakozás zárt ajtókra talált Bernben. Végül a Bolsec-Zébédée páros aknamunkája annyira hatásosnak bizonyult, hogy 1555 januárjában a berni

⁴⁶⁰ CO 8:207, Genf lelkészei Bern, Bazel és Zürich lelkészei számára, Genf, 1551. november 14.

⁴⁶¹ CO 8:247-48, *Sentence és Ratification des pièces et exécution du jugement* (1551. december 23.)

⁴⁶² „Non agri Bernensis concionatores me haereticum papistis omnibus deteriozem pro suggestu proclamant.” CO 15:233 (No. 2011), Kálvin Bullingernek, Genf, 1554. szeptember 18.

⁴⁶³ CO 15:251-252 (No. 2020), Genf lelkészei a berni városi tanácsnak, Genf 1554. október 4.

⁴⁶⁴ *Ua.*

tanács meghozta első Kálvin és kálvinizmus ellenes ediktumait az uralma alá eső területein, így a Vaud-ban is. Ezek szerint betiltotta a predestinációról szóló prédikációkat valamint, hogy az úrvacsorát „*kálvinista ceremónia szerint*” (*les ceremonies Calvinistes*) tartsák⁴⁶⁵, ami azt jelentette, hogy bárkitől is megtagadják az úrvacsorában való részvételt.⁴⁶⁶ Ezenkívül a lausanne-i helytartójuknak megparancsolták, hogy vizsgálja ki annak a híresztelésnek az igazát, amely szerint a lausanne-i akadémián az *Institutioból* tanítják a diákokat, valamint, hogy küldjön nekik egy másolatot a könyvből, hogy részletesebben megvizsgálhassák. Ez utolsó megjegyzés különösen is érdekes, mert e szerint feltételezhető az a meglepő dolog, hogy a Kálvinnal és követőivel való immáron évtizedes vitatkozások után is Európa egyik vezető protestáns államában, Bernben még csak nem is olvasták Kálvin fő művét!

Bernnek Kálvinnal való kapcsolata 1555 áprilisában érte el mélypontját. Az ekkor kiadott rendeletben a berniek megparancsolták, hogy Kálvin minden berni területen találta művét, amely ellentmond a „*mi disputánknak és reformációnknak*” el kell kobozni és el kell égetni.⁴⁶⁷

A Bern és Genf közötti ekkorra már, nyugodtan kimondhatjuk áthidalhatatlan teológiai szakadékot az a politikai konfliktus is csak tovább mélyítette, amit A. E. McGrath az „1555-ös forradalom” névvel illet.⁴⁶⁸ Az 1540-es évek elején a genfi *Petit Conseil*, a város anyagi csődjének elkerülésére magas illeték ellenében elkezdte megadni a *bourgeois* jogot a protestánsüldözések elől Genfben menekülők számára. A *bourgeois* jog lényegében megvásárolható polgárjog volt, birtoklói tagjai lehettek a *Petit Conseil*-en kívül az összes városi tanácsnak, testületnek és hivatalnak.⁴⁶⁹ Egészen az 1550-es évekig nem sokan éltek a másodlagos genfi állampolgárrá lével drága lehetőségével, de az 1550-es évek elején, különösen is 1555 áprilisától kezdve az ekkor Franciaországból már tömegesen érkező menekültek közül a gazdagabbak megvásárolták a *bourgeois* jogot. A menekültözön miatt

⁴⁶⁵ CO 15.406 (No. 2097), Bern város tanácsa helytartóihoz, Bern, 1555. január 26.

⁴⁶⁶ CO 15.405 (No. 2096), Bern városi tanácsa Vaud lelkészeihez, Bern, 1555. január 26.

⁴⁶⁷ CO 15:545 (No. 2175), Bern ítélete a Zébédée és társanak ügyében, Bern, 1555. április 3.

⁴⁶⁸ MCGRATH, *Kálvin János*, 134.

⁴⁶⁹ A *Petit Conseil* tagjai csak a született genfiak, a *citoyen*-ek lehettek. A legalacsonyabb polgári státusz Genfben a *habitant* volt. Ők voltak a városban „megtűrt” idegenek, akik nem viselhettek fegyvert, nem szavazhattak, nem tölthettek be közhivatalt, lelkések azonban lehettek. Kálvin egészen az 1555-ös forradalomig *habitant* státuszban élt Genfben, csak 1555-ben kapta meg a *bourgeois* jogot, *citoyen* persze sohasem lehetett, „arra születni kellett.” MCGRATH, *Kálvin János*, 112.

Genf lakossága 1550-es 13.100-as lélekszámról 1560-ra 21.400-ra, majd kétszeresére duzzadt fel. A francia menekülteket pedig egyértelműen Kálvin hírneve és az általa fogantatosított reformáció vonzotta a városba, így nyilvánvaló volt, hogy mögötte fognak felsorakozni. Ez így is történt és már az 1555 áprilisi és májusi Általános Tanácsi (Genf választótestülete) gyűléseken már az új, kálvinista betelepülők voltak többségben, 1556-ra pedig ők töltötték be a főbb tanácsi és hivatali posztokat felmorzsolva Kálvin ősi ellenzékét az Ami Perrin vezette perrinistákat, vagy ahogyan Kálvinék nevezték őket, a libertinistákat.⁴⁷⁰

Mondanunk sem kell, hogy Bern „kegyelmes urai” jobban megtalálták a hangot a Genf hagyományos arisztokratikus családjából származó, Kálvinnal szemben Bernben sokszor alkut kötni tudó perrinistákkal, mint az új rezsimmel, amely politikai eltávolodást rendkívül kiélezett, hogy küszöbön állt a két város 1536-ban kötött *combourgeoisie*-jének a megújítása. Az „új rend” tárgyalásai a berniekkel zsákutcába jutottak, 1556-ban a szövetség lejárt, megújítása nem sikerült, a város befolyásos és hatalmas protektora nélkül egyedül maradt, kitéve akár a savoyai katonai támadás veszélyének is.

Kálvin, Genf és Bern kapcsolatában ha mindig is voltak nehéz időszakok, de az egyértelmű mélypontot 1555 jelentette. Bolsec és Zébédée aknamunkája következtében Kálvint lényegében ekkorra eretnekként kezelték Bernben, Genf teológiailag és politikailag elszigetelődött. Kálvin figyelme ekkor Franciaország felé fordult és éppen 1555 az az időpont is, amikor a kálvinista misszionáriusok első nagyobb hulláma indult vissza Franciaországba, új fejezetet nyitva a kálvinizmus történetében, elindítva azt a világhírességgé válás rögzös útján.⁴⁷¹

Mindeközben Kálvin legközelebbi bizalmasai és nézeteinek legmarkánsabb hirdetői – Viret és Béza - éppen Bern területén éltek, szolgálatában álltak, hatalma alá tartoztak. Egy következő, az ő személyüket érintő konfliktus kitörése csak idő kérdése volt. Egyelőre Bern a Vaud-t még mindig sújtó akut lelkészhiány miatt kénytelen volt megtérni őket, ha francia nyelvű egyházát és a lausanne-i akadémiát működtetni kívánta. De valóban csak idő kérdése volt, hogy mikor érik el a kettejük közötti feszültség ahhoz a ponthoz,

⁴⁷⁰ William G. NAPHY, *Calvin and the Consolidation of the Genevan Reformation*, Louisville-London, Westminster-John Knox Press, 2003., 135-36.

⁴⁷¹ Robert M. KINGDON, *Geneva and the Coming of the Wars of Religion in France 1555-1563*, Genf, Droz, 1956, 59-64; 145.

amikor Bern úgy dönt, hogy a vaud-i parókiák kiürülése árán is megszabadul Kálvin utolsó emlékeitől, a folyton csak „kellemetlenkedő” Viret-től és vaud-i követőitől.

„Nem alkudozhatsz velük tovább, el kell menni a legvégsőbbekig, hogy tisztán bizonyíthasd a bernieknek, hogy nem helyes, ha tovább halogatják az egyházfegyelem bevezetését. A csata kemény lesz, de szükséges...”

Kálvin levele Viret-nek, 1558. március 16⁴⁷²

III. 2.

A VAUD-I VITA TETŐFOKA

⁴⁷² „Nunc tibi cum ipsis nihil restat negotii, sed extremus actus peragendus est, ut Bernates ingénue contesteris tibi fas non esse longius cunctari. Durum certamen, sed necessarium. Quid enim posthac sperandum, si nunc conflagere dubites?” CO 17:93 (No. 2831), Kálvin Viret-nek, Genf, 1558. március 16.

III. ÚTON A SZAKADÁS FELÉ

III. 2. A VAUD-I VITA TETŐFOKA

III. 2. 1. AZ 1557-ES ÉV SIKERE

Amint azt a fentebbiekben láthattuk az 1550-es évek közepére a berni magisztrátus Kálvinnal való viszonya olyan súlyosan megromlott, hogy csak idő kérdése volt mikor adódik egy újabb konfliktus Kálvin lausanne-i bizalmasai, Béza, de legfőképpen Viret révén. Már a vaud-i kollokviumok 1549-es megszüntetése kapcsán Bern vezető lelkésze Johannes Haller úgy nyilatkozott, hogy „tudom, hogy nincs továbbra hely közöttünk Viret számára,”⁴⁷³ az 1550-es évek közepére pedig Vaud kálvinista lelkészei valóban tarthatatlan helyzetbe kerültek.

Egyfelől Vaud Bern vezette reformációjának kudarca egyre inkább nyilvánvalóvá vált. 20 évvel a reformáció felülről történt bevezetése óta a hívek közben felnőtté érett új generációján egyáltalán nem látszott, hogy jobban elszakadt volna a katolikus szokásoktól, mint a szüleik. A kálvinisták az egyházfegyelem nem megfelelő és túl engedékeny gyakorlásában látták a kudarc okát. Másfelől a Genf és különösképpen is Kálvin ellenében megnyilvánuló, növekvő berni ellenszenv ebben az időszakban egyáltalán nem kedvezett annak, hogy a berni fennhatóság alatt álló Vaud-ban az egyházfegyelem kálvini formájának bevezetését próbálják keresztülvinni. Márpedig Viret és társai éppen ezt kísérelték meg. Próbálkozásaikkal pedig sorozatosan alulmaradva, ellehetetlenítették a kálvinizmus helyzetét Vaud-ban. Az Isten „azonban a rosszból is hozott ki jót,” hiszen a Vaud-ból száműzött lelkészek a franciaországi evangéliumi mozgalom élharcosaivá lettek, hozzájárulva a kálvinizmus világméretű mozgalommá alakulásához.

⁴⁷³ „Hinc nulla prorsus nobis speranda fuit pax... Post longam ver contentionem, datis mutuo dextris, reconciliati sumus. Factus est hoc inter nos privatim: alioqui , si caeteri scirent, scio nullum Vireto futurum amplius apud nos locum.“ CO 13:478, 480 (No. 1320), Haller Bullingernek, Bern, 1549. november 30.

Amint arról már fentebb szóltunk, 1555-ben a berni magisztrátus a fennhatósága alatt álló területeken megtiltotta a kálvini predestináció tanítását. A tiltás kapcsán a lausanne-i lelkészi kar nem rejtette véka alá véleményét, hanem állást foglalt Kálvin mellett mondván, hogy elolvasva Kálvinnak a predestinációról írt művét és egyéb kommentárjait a lelkiismeretük arra készíti őket, hogy kimondják: a predestináció-tan összeegyeztethető a Szentírással.⁴⁷⁴ Viret rendkívül bizakodó volt abban a tekintetben, hogy a berni lelkészek engedve a Szentírásnak szintén el fogják fogadni a kálvini predestináció-tan igazát és az egyetlen gondot csak a magisztrátus vaskalapossága jelenti: „*a berni lelkészek nemcsak, hogy egyetértenek velünk, de ebben az esetben ők sokkal jobban fel vannak háborodva mint azt ki lehetne mondani.*”⁴⁷⁵ Nem tudhatjuk Viret mire alapozta ezen bizodalját, hiszen a berni lelkészek már 1549-ben a vaud-i kollokviumok megszüntetésekor is nemhogy csak cserben hagyták őket, de egyenesen ellenük is fordultak. Viret-nek és lausanne-i társainak téves bizakodása berni kollégáik támogatásában csalódások sorát fogja eredményezni, amikor azok - ki meggyőződésből, ki javait féltve - semmit sem tesznek majd vaud-i lelkésztársaik védelmében.

A soron következő eseménynek semmilyen konkrét előzményét nem tudnánk megemlíteni, de amilyen előkészítetlenül ide idézzük ezt az eseményt olyannyira váratlanul érinthette a lausanne-iakat is. 1557. augusztus 7-én ugyanis Viret teljesen váratlanul megjelent a lausanne-i városi tanács előtt, hogy bejelentse lemondását. Indokaiként Viret saját elégtelenségét nevezte meg és arra kérte a tanácsot, hogy nevezzenek ki mást a helyébe, mivel belefáradt abba, hogy az emberek nem hallgatnak a prédikálásra és nem engednek az evangéliumi reformációnak. A tanács fizetésemeléssel és egy beosztott lelkész Viret mellé kirendelésével bírta őt maradásra. Viret nem mutatott túl sok hálát irántuk, mivel kilenc nappal később a városi tanács arra panaszkodott, hogy a reformátor prédikációiban nyilvánosan szidalmazta őket.⁴⁷⁶ A tanács ezért úgy döntött, hogy Viret ellen felhozott panaszokból egy jegyzéket állít össze és azt a berni magisztrátus elé terjeszti. Viret elutasította, hogy hibát követett volna el, de a lausanne-i városatyák ragaszkodtak ahhoz, hogy a berniek is értesüljenek az ügyről. Sokszoros halogatás után a berniek végül

⁴⁷⁴ CO 15:558-89 (No. 2195), Lausanne lelkészei Bern város magisztrátusának, 1555. május 2.

⁴⁷⁵ „*Ministros Bernenses omnes non modo nobiscum consentientes, sede etiam in hac causa supra quam dici possit egregie affectos invenimus.*” CO 15:625 (No. 2210), Viret és Béza Farelnek, Murten, 1555. május 26.

⁴⁷⁶ BRUENING, i. m., 239.

csak annyit tettek, hogy kölcsönös megbékélésre szólították fel a vitakozó feleket. Közben a vita már annyira elhúzódott, hogy vészesen közeledett a karácsonyi úrvacsoraosztás ideje, amit bizonytalanná tett Viret tisztázatlan vezető lelkészi státusza. Vajon fog-e Viret úrvacsorát osztani, amikor a nyáron már le is akart mondani tisztségéről a lausanne-iak engedetlensége miatt és közben a városi tanács is megkérdőjelezte lelkészi pozícióját. Béza Kálvinnak írt levelében a következőképpen magyarázta a lausanne-i helyzetet: „*Megbízok a mi Viret-nkben, hogy rendíthetetlen marad, különösen is, ha te is támogatód őt ebben. Őt persze nem maga ez a vita motiválja, hanem annak a kérdése, hogy hogyan is lehetne úrvacsorát osztani egy ilyen helyzetben, amikor semmiféle rend nincsen, csak a rend teljes gyűlölete.*”⁴⁷⁷

1557. december 7-én Viret, a berniek és a lausanne-i tanács megegyezett abban, hogyha a végleges döntést Viret felől később hozzák is meg, Viret fog úrvacsorát osztani karácsonykor. Innentől kezdve Viret-nek engedményekre is sikerült a lausanne-i tanácsot rávennie. Azt kérte tőlük, hogy az ünnepekkor városba érkező idegenekről megvizsgálhassák melyik felekezethez tartoznak és hogy a város polgárai számára erkölcsösebb viselkedést tegyenek kötelezővé. A lausanne-i tanács, lehet, hogy attól való féltében, hogy a berniek képtelenek fogják tartani őket a saját városuk ügyeinek a rendezésére; lehet hogy attól tartva, hogy Viret még a végén meggondolja magát és mégiscsak megtagadja az úrvacsoraosztást; de az sem kizárt, hogy maguk is szerettek volna városukban erkölcsösebb állapotokat létrehívni - sőt akár mindhárom előbb felsorolt indok együttesen is befolyásolhatta döntésüket – mivel végül a lausanne-i tanács engedett Viret kéréseinek.

⁴⁷⁷ „Viretum nostrum spero firmum fore, praesertim si eum confirmaris. Non agitur autem de hac controversia dumtaxet, sed quo pacto possint in hoc rerum statu sacramenta administrari, ubi non modo nullus est ordo, sed etiam summum ordinis odium.” *Correspondance de Theodor de Bèze*, éd. Hippolyte AUBERT, Alain DUFOUR, Hervé GENTON, Genf, Droz, 2002, 2:142 (No. 122), Béza Kálvinnak, Lausanne, 1557. November 30.

III. 2. 2. AZ 1558-59-ES KRÍZIS

A felvázolt konfliktus az elkövetkező év hasonló eseményeinek tükrében válhat számunkra jelentőssé. Viret a lausanne-i tanács személyével kapcsolatos panaszaiban lelkészi tekintélyének a semmibe vételét látta, amely mélységesen felháborította. Ahogyan még a vita elején erről Kálvinnak írt: *„Én valójában nem adtam okot a lemondásra, hacsak maga az ügy, amit űznek nem fogja ezt megkívánni. Ha vetekszek velük, akkor ők inkább nem akarnak engem lelkésznek megtartani, vagy lelkipásztori tekintélyemnek abban a szabadságában és szentségében nyírónak meg, amelyet éppen ők lennének kötelesek megvédeni.*”⁴⁷⁸

Lelkészi tekintélyének ez a semmibe vétele csak még inkább arra ösztökélte Viret-t, hogy megszerezze egyházának az egyházfegyelem gyakorlásához való jogot. Ugyanakkor az esetből azt a tanulságot is levonta, hogy a lausanne-i tanács rávehető bizonyos engedményekre, talán úgyis, hogy arról a berniek nem is szereznek tudomást. Ez utóbbit felismerve innentől kezdve a lausanne-i lelkészek megpróbálták javaslataiknak Bernt megkerülve, csak a lausanne-i tanács jóváhagyásával érvényt szerezni. Az 1557-es vita tetőfokán Viret kollégái Jacques Valier és Arnaud Banc a hit megvallásával, a kiközösítéssel és az eskü megtagadásával kapcsolatos kérvényt adtak be a lausanne-i tanácsnak amelyet azok fontolóra is vettek. 1558 márciusában azonban, amikor Viret-ék újabb engedményekre szerették volna rávenni őket, már átláttak a lelkészek taktikáján és nem akarva magukra haragítani a bernieket, visszakoztak.⁴⁷⁹

III. 2. 2. 1. A TAVASZI ULTIMÁTUM

Szintén 1558 márciusában a berniek eltávolították tisztségükből a Thonon-i *classe* (a Genfi-tótól délre fekvő terület) négy lelkészét, mivel azok a magisztrátusi tiltás ellenére

⁴⁷⁸ „Ego vero non statui causae renunciare quin ea agatur ut res ipsa postulat. Aut certo me amplius non habebunt ministrum, aut coercebitur ista licentia et sancietur autoritas mei ministerei ab iis qui illud tueri debent.” CO 16:599-600 (No. 2697), Viret Kálvinnak, Lausanne, 1557. szeptember 3.

⁴⁷⁹ BRUENING, i. m., 241.

is a predestinációt hirdették a szószékről.⁴⁸⁰ Ez az esemény meghatározóvá vált Viret és társainak elkötelezettségében, hogy a kálvini reformokat, ha kell akkor a saját lelkesi tisztségüket is kockára téve, de keresztülviszik. Reményeiket erősítette az 1555-ös genfi politikai fordulat is,⁴⁸¹ aminek következtében Viret sokkal biztosabb háttországgént számíthatott az immáron Kálvin pártján álló genfi világi vezetés támogatására is, mint korábban. Viret végsőkéig való elkötelezettségét jól példázza Kálvinnak írt levele: „*Annyira fogjuk sürgetni az egyházfegyelmet, amennyire csak tudjuk.*”⁴⁸² Viret elhatározta, hogy vagy keresztülviszi az egyházfegyelem genfi típusának bevezetését, vagy elhagyja Lausanne-t.⁴⁸³

Miután Viret-nek nem sikerült ügye mellé állítania a lausanne-i tanácsot, Kálvin felajánlotta neki, hogy jöjjön és telepedjen le Genfben, de semmiképpen nem akarta a maga akaratát rákényszeríteni, hanem a Viret lelkiismeretére utalta a döntést: „*kövesd készségesen ahová a szükség hív, vagy inkább von téged, mivel amikor mi elhagyjuk a szolgálatunkat semmi sem jobb, mint a jó lelkiismeretnek a bizonyossága.*”⁴⁸⁴ Viret menekülési útvonala tehát nyitva állt, de hogyha a maradás mellett dönt, akkor Kálvin nem áltatta, hogy onnantól már nincs helye további hezitálásnak, hanem élete eddigi legkeményebb csatájára kell felkészülnie. „*Nem alkudozhatsz velük tovább, el kell menni a legvégsőbökig, hogy tisztán bebizonyíthasd a bernieknek, hogy nem helyes, ha tovább halogatják az egyházfegyelem bevezetését. A csata kemény lesz, de szükséges. Milyen más reményed lesz a jövőben, ha most hezitálsz harcolni?*”⁴⁸⁵ Kálvinnak abban a tekintetben sem voltak kétségei, hogy ki is áll az egyházfegyelem bevezetésének útjában, amely vélemény ha a berni „kegyelmes urak” fülébe jutott volna újra igen kellemetlen helyzetbe hozhatta volna a genfi reformátort: „*A Sátán vezeti hanyatt-homlok a te ellenségeidet, hogy nyíltan megtagadják megadni azt, amit minden kockázat nélkül megengedhetnének.*”⁴⁸⁶ Végül Kálvin is hangot ad azon később hamisnak bizonyult reménynek, amit közösen

⁴⁸⁰ GUGGISBERG, *Bernische Kirchengeschichte*, 220.

⁴⁸¹ NAPHY, *i. m.*, 167-99.; MCGRATH, *Kálvin*, 134-36.

⁴⁸² „Urgemus disciplinam quoad possumus.” CO 17:40 (No. 2804), Viret Kálvinnak, Lausanne, 1558. február 16.

⁴⁸³ *Ua.*

⁴⁸⁴ CO 17:93 (No. 2831), Kálvin Viret-nek, Genf, 1558. március 16.

⁴⁸⁵ „Nunc tibi cum psis nihil restat negotii, sed extremus actus peragendus est, ut Bernates ingénue contesteris tibi fas non esse longius cunctari. Durum certamen, sed necessarium. Quid enim posthac sperandum, si nunc conflagere dubites?” *Ua.*

⁴⁸⁶ *Ua.*

osztottak Viret-vel, és amely szerint a berni lelkészek, sőt talán a tanácstagok egy része is Viret mellé fog állni az ügyben: „*Véleményem szerint a méltóbb részük el fog téged fogadni vezetőjének.*”⁴⁸⁷

Viret nem hátrált meg és nem utazott Genfbe, hanem valóban elment a legvégsőbbig. Egy évvel ezelőtt lemondásával és a karácsonyi úrvacsoraosztás bizonytalanná tételével sikerül engedményeket kicsikarnia a lausanne-i tanácstól. Ezt alapul véve, most hasonlóval próbálkozott Bernnel szemben is. Lelkésztestársaival egy ultimátumot küldtek a berni „kegyelmes urak”-nak, amely szerint a közelgő húsvét alkalmával csak akkor osztanak úrvacsorát Lausanne-ban, ha az egyházfegyelem gyakorlása átkerül egy lelkészek és laikusok által közösen működtetett testület hatáskörébe – ami lényegében egy genfi jellegű konzisztórium bevezetését jelentette.⁴⁸⁸

Viret várakozva a berniek válaszára nem sok reményt táplált az ultimátum felől: „*Kemény választ várunk és előkészületeket teszünk arra, hogy távozzunk.*”⁴⁸⁹ A berniek reakciója azonban meglepő fordulatot eredményezett. Az ultimátumra nem válaszoltak, helyette Viret-t és társait rögtön felrendelték Bernbe, de ő az ottani fogadtatásról végül így számolhatott be: „... minden várakozást felülmúlva barátságosan és udvariasan fogadtak minket /.../ elmagyaráztuk a tanács előtt, hogy az eljövendőben nem szolgáltatnánk ki a szentségeket, hacsak a Krisztus által rendelt egyházfegyelem meg nem alapítatik az egyházban, amely által különbséget tudunk tenni a disznók, a kutyák és a juhok között.”⁴⁹⁰

Meglepő módon a berniek hajlandók voltak tehát engedni Viret ultimátumának és egyességet kötni vele, igaz talán csak azért mivel a gyülekezetének adott privilégiumokkal akarták Viret-t megnyhíteni, nehogy több Vaud-i lelkész is hasonló tettere bátorodjon fel. Így a berniek ígéretet tettek arra, hogy húsvét után komolyabban is foglalkoznak majd az ügygel és engedélyezték Viret-nek, hogy ha nem is egész Vaud-ban, de egyenlőre saját Lausanne-jában a „*legtanulatlanabbakat, a vallás legprofánabb megvetőit és az*

⁴⁸⁷ *Ua.*

⁴⁸⁸ GUGGISBERG, *Bernische Kirchengeschichte*, 221.

⁴⁸⁹ „Expectamus durum responsum, ac nos ad abitionem paramus.” CO 17:113 (No. 2840), Viret Kálvinnak, Lausanne, 1558. március 23.

⁴⁹⁰ „Praeter omnium expectationem sumus ab omnibus amice et humaniter excepti ... Palam in senatu exposuimus ... nos nunquam sesepturos posthac sacramentorum administrationem nisi ea in ecclesia constituatur disciplina qua statui discrimen posit inter porcos, canes, et oves ex Christi praescripto.” CO 17:126 (No. 2845), Viret Kálvinnak, Lausanne, 1558. április 4.

*evangéliumi tanítás nyílt ellenségeit*⁴⁹¹ a húsvéti úrvacsoraosztás előtt a konzisztórium elé idézzék és a szükséges intéseket elvégezzék.⁴⁹² A berniek húsvéti engedménye által Lausanne Pays De Vaud legprivilegizáltabb gyülekezetévé lett, bár ne feledjük, hogy a kulcskérdés, a kiközösítés joga ekkor még mindig megmaradt a világi hatalom kezében.⁴⁹³ Mégis a berni bánásmód és ígéret ekkor valóban Viret „*minden várakozását felülmúlhatta,*” aki elégedetten térhetett vissza társaival Lausanne-ba, ahol az 1558 húsvéti úrvacsoraosztás zökkenőmentesen bonyolódott le.

1558 májusában a berniek valóban visszatértek az ügyre. Elrendelték, hogy minden egyházközségben be kell vezetni a konzisztóriumokat, olyan „observer”-ekkel együtt, akik feladata a hívek erkölcsi életének a felülvizsgálása. A kiközösítés jogának odaítélésében azonban már nem voltak a berniek ennyire nagylelkűek. Ebben a kérdésben csak annyit engedtek, hogy felkérték a lausanne-i lelkészeket, hogy írásban magyarázzák el, hogy hogyan és miért lenne szükséges a kiközösítés jogának egyházi kézbe juttatása. Viret-ék utolsó kérelmét pedig, hogy a tudatlan és csökönyös híveket a genfi gyakorlatnak megfelelően az otthonaikba ellátogatva lehessen megvizsgálni és oktatni, a berniek elutasították. Ezt a gyakorlatot a berniek nem tartották sem szükségesnek, sem célravezetőnek. Ehelyett inkább azt tanácsolták a lausanne-iaknak, hogy a gyermekek hitoktatására fektessenek több energiát, mert ez az a mód, ami által az evangéliumi reformáció majd mélyebb gyökeret ereszthet.⁴⁹⁴

Ez utóbbi szemléletbeli különbség jól mutatja a két félnek a reformációhoz való egymástól eltérő hozzáállását. A berniek úgy tekintettek a reformációra, mint egy hosszú kifutású folyamatra. Tisztában voltak azzal, hogy a fennhatóságuk alatt álló tömegek jó része nem megfelelően informált a reformáció mibenlétét illetően, de azt remélték, hogy a katechizmus által az újonnan felnövekvő generációk majd fokozatosan levetkőzik a régi hit maradványait. Az ő nézőpontjukból a reformáció sikeressége vagy kudarca csak az

⁴⁹¹ „rudiores aut magis profanes religionis contemptores et hostes doctrinae evangelicae.” *Ua.*

⁴⁹² „Responsum est: Senatui nostris satisfactum esse responsionibus: constitutum ut statim post paschatis ferias serio curentur quae proposuimus: moniti sumus, ut interea pergeremus in nostro ministerio, coenam hoc paschate celebraremus, ea tamen lege, ut quod rogaveremus perficeretur, nempe ut quos constaret esse rudiores aut magis profanes religionis contemptores et hostes doctrinae evangelicae apertiores, ad examen in consistorium vocarentur ante proximam coenam, atque hac de re scriptas esse ad praefectum literas, quas afferemus.” *Ua.*

⁴⁹³ Robert Dean LINDER, *The Political Ideas of Pierre Viret*, Genf, Droz, 1964, 37.

⁴⁹⁴ BRUENING, i. m., 244.

elkövetkező generáció felnőtté érése után válik megítélhetővé. Ezzel szemben a kálvinista lelkészek számára a Krisztus test nem egy hosszú munkafolyamat eredményeképpen alakul ki. Igaz, hogy ők sem számítottak gyors változásokra, de a reformáció bevezetése óta eltelt, szinte semmi változást nem hozó húsz év, és minden egyes alkalom, amikor az úrvacsorával „méltatlanul” élők beszennyezték a Krisztus testét, a szemükben egyértelműen a vaud-i reformáció kudarcának jelei voltak.

III. 2. 2. AZ EXKOMMUNIKÁCIÓS DOKUMENTUM

Bern kérésének megfelelően a lausanne-i lelkészi kar és az akadémia professzorai egy írásos dokumentumban foglalták össze a kiközösítés gyakorlásának szerintük helyes módját.⁴⁹⁵ A dokumentumban azon igényüknek is hangot adtak, hogy a kiközösítés gyakorlatának rendezésére, de emellett más, az „*egyházat mérgező dolgok*” megtárgyalására egy zsinatot kellene összehívni. Az „*egyházat mérgező dolgok*” alatt azt értették, hogy az eredendő bűn, a szabad akarat, Krisztus pokolra szállásának kérdéseiben, és természetesen a predestináció-tanban, a kálvinisták korántsem értettek egyet egyes Bernben uralkodó nézetekkel.⁴⁹⁶ Ezek tisztázásának és a tanbeli egységesülésnek akarták megadni az esélyt egy a berniekkal közös zsinaton, finoman jelezve azt is a bernieknek, hogy az ő szemükben az egyházi, és főleg a tanbeli kérdések zsinatokon dőlnek el, nem pedig magisztrátusi rendeletek által.

⁴⁹⁵ A dokumentum 1558 márciusában készített vázlatát közli: Abraham RUCHAT, *Histoire de la Réformation de la Suisse, = Édition avec appendices et une notice sur le vie et les ouvrages de Ruchat*, éd. L.VUILLEMIN, Nyon, M. Giral-Prelaz, 1835-1838, 7:302-307.; A szóban forgó Bernnek küldött dokumentum eredetijét lásd: Michael W. BRUENING, *Bern, Genf, or Rome? The Struggle for Religious Conformity and Confessional Unity in Early Reformation Switzerland*, University of Arizona, 2002, appendix

⁴⁹⁶ A vaud-i kálvinisták korábban már több alkalommal szerettek volna olyan zsinatot tartani, amelyen a berni diktátumok kihirdetésén túl teológiai párbeszédre és szerintük kulcsfontosságú tanításokban való egységre jutásra is sor kerülhet. Lásd a lausanne-iak ezügyben 1558 áprilisában írt kérelmét: „Disciplina constituenda ratio ea maxime probatur que iam inde ab aetate Apostolorum sember fuit in Ecclesia usurpata cuique adeo nostri principes iureiurando obligarunt nempe ut communis ac libera Synodus convocetur. Nam praeterquam quod iniquum est formam politia Ecclesiasticae non consultis ipsis Ecclesiis obtrudi, pessimi profecto et nimirum periculosi exempli esse iudicamus omnem Ecclesiam auctoritatem ad paucos homines, quicunque tandem illi sint, transferre.” HERMINJARD, *i. m.*, 234r; Lausanne lelkészei Bern lelkészeinek, Lausanne, 1558. április 21.

A dokumentum legfőbb célja persze annak bemutatása, hogy a kiközösítéshez a világi hatóság helyett az egyháznak van joga. A világi és az egyházi kormányzás különbözőségére hívják fel a figyelmet azzal érvelve, hogy:

„*A polgári magisztrátusnak (Magistrat Civil) Szt. Pál azt mondja a Róma 13-ban, hogy azért adatott neki a kard, hogy rettegésben tartsa azokat, akik rosszat tesznek, akiket meg is büntet, mint Isten szolgálja, és azok javára cselekszik, akik jót cselekszenek. Az egyházi kormányzásnak (gouvernement Ecclesiastique) az adatott a Máté 16-ban és 18-ban, hogy kössön és oldjon a földön, ami kötve és oldva lesz a mennyben is.*”⁴⁹⁷

Az oldás és kötés felhatalmazása mellett Máté evangéliumnak 18. fejezete azt is megparancsolja az egyháznak, hogy a meg nem térő bűnöst két intés után ki kell közösíteni:

„*Mi hisszük, hogy erre a javításra (correction) rendkívüli szüksége van az egyháznak, mert ezt Jézus Krisztus rendelte el a Máté 18-ban és az ő ideje óta ezt rendszeresen gyakorolták is. Nem is csak az apostolok abban az időben, amikor még a felsőbbség pogány volt, hanem sokkal inkább a korai egyház, amely a keresztyén uralkodók alatt is gyakorolta ezt mindenfajta ellenvélemény nélkül.*”⁴⁹⁸

Ez utóbbi kiemelés, amely szerint az egyház „sokkal inkább” gyakorolta a kiközösítés jogát keresztyén uralkodók korában, mint a pogány császárok alatt egyértelmű válasz lehet Wolfgang Musculus berni teológus érvelésére. Musculus érvelésének *ceterum censeo*ja az, hogy igaz ugyan, hogy a korai egyház gyakorolta a kiközösítés jogát, de mindezt csak azért tette, mert pogány közigazgatás alatt élt és kénytelen volt magát igazgatni. Keresztyén uralkodók alatt erre már nincsen szükség.⁴⁹⁹

⁴⁹⁷ ACV – Archives cantonales vaudoises, Bd 1/1,117., idézi BRUENING, i. m., 246.

⁴⁹⁸ ACV Bd 1/1,134., idézi *Ua*.

⁴⁹⁹ „... verum quoniam D. Hallerum per eos scriptisti, iterum urges ut de disciplina ecclesiastica, quam nonnulli fratres hodie instanter urgent, quid sentiam aperiam, visum est tribus quatuor verbis ea de re ad te scribere. Necessarium esse ecclesiis castigationis et emendationis disciplinam, puto nemo cordatus infinitas ibit. De modo illius non convenit mihi cum illis, qui hanc necessario putant esse ad formam pristinae restituendam ecclesiae, in qua magistratus alienus erat a professione nominis Christi. Ibi necessarium erat ut iudicia castigatoria in coetibus fidelium exercerentur, de quibus in Apologetico Tertulliani Cap. 39 videre licet. Iam vero ... arbitror emendationem vitiorum et castigationes delinquentium, verbo videlicet doctrinae non acquiescentium, partim per consistoria, ut vocant, in quibus et senatores et ministri sedeant, ad hoc muneris a magistratu delecti, partim a magistratu ipso in gravioribus flagitiis et incorrigibilibus sceleribus...” CO 14:539 (No. 1743), Musculus Bullingernek, Bern, 1553. május 29. Musculusnak a kiközösítéshez való hozzáállása az 1558-59-es krízis alatt tovább radikalizálódott: „In summa: excommunicationis usus sic et comparatus, ut non videam quodmodo possit rite, tolerabiliter et utiliter revocari.” Reinhard BODENMANN, *Wolfgang Musculus (1497-1563)*, Genf, Droz, 2000, 342.

Ezzel szemben a lausanne-iak ragaszkodtak a kiközösítés egyházi jogához. Érvelésükben újra az egyháznak, mint Krisztus testének a beszennyeződésétől való félelem jelenik meg: *„Ha az tény, hogy meg van tiltva, hogy a szent dolgokat kuttyáknak és disznóknak adjuk, akkor az egyházfegyelem gyakorlása nélkül hogyan lehet felismerni őket és Isten gyermekeitől elkülöníteni őket?”*⁵⁰⁰

A kulcsok hatalmával való élés, a Máté evangéliumának 16. részében szereplő oldás és kötés hatalma, a középkor katolikus teológusainál elsődlegesen a pápai primátus igazolásának lett *locus classicusa*. Nyilvánvalóan Viret-nek és társainak nagyon óvatosan kellett bánniuk ezzel a témával és igehellyel, nehogy a berniek valamilyen párhuzamot vonjanak köztük és az „óhitűek” között és a „régí tévelygések”-hez való visszatéréssel gyanúsíthassák meg őket. Ehelyett a lausanne-iak Kálvint követve⁵⁰¹ a kiközösítés jogát az egyházon belül a presbitereknek tulajdonították: a kiközösítés *„nem tartozik a polgári magisztrátusra, sem az Ige szolgálóra, se a nép egészére, hanem a presbiterek összejövetelére (l’assemblée des anciens) amelyet az egyház törvényesen ordinál.”*⁵⁰² Az exkommunikáció joga ennél fogva az egyházon belül a konzisztórium feladata.

A lausanne-iak 1558. június 22-én küldték fel Bernbe dokumentumukat. A rákövetkező napon – ekkorra még nem érkezhetett meg a lausanne-i dokumentum Bernbe, úgyhogy attól teljesen függetlenül – a berniek megismételték a predestináció-tan hirdetésének a bojkottját. Viret és lelkésztársai a tiltásra elhamarkodott és harsány hangvételű választ bocsátottak ki, ami semmiképpen nem kedvezhetett a korábban felküldött exkommunikációs dokumentum elbírálásának. A tiltás elleni tiltakozó levél karakterisztikus része az alábbi:

„Azért küldettünk, hogy az Isten Igéjét hirdessük, ne emberek parancsolatait... Ennél fogva legkegyelmesebb uraink, mivel lelkési szolgálatunk felől Istennek tartozunk felelőséggel, a mi részünkről jó előre kinyilvánítjuk, nehogy bennünket lázongással gyanúsítsanak meg, hogy nem remélhetitek, hogy elfogadjuk és közhírré tegyük a predestináció-tant érintő rendeleteketet ... Mi mindnyájan hajlandók vagyunk elhordozni,

⁵⁰⁰ ACV Bd 1/1,134., idézi BRUENING, *i. m.*, 246.

⁵⁰¹ KÁLVIN János, *A keresztyén vallás rendszere*, Bp., Kálvin Kiadó, 1995, IV.,xii., 2.

⁵⁰² ACV Bd 1/1,138., idézi BRUENING, *i. m.*, 246.

amit Isten ránk küld, de nem értünk egyet semmivel, ami bármilyen módon is elveszi, vagy megcsorbítja keresztyén szabadságunkat.”⁵⁰³

Ha ez nem is lett volna elég, a lausanne-iak mellékeltek a levélhez egy panaszlistát is, amelyben a berniek szemére vetették, hogy a lelkészek kinevezésekor semmibe veszik a véleményüket, és hogy még azt a néhány ítéletet, amit a konzisztóriumok meghoztak sem tartották a berniek tiszteletben. Az elhamarkodott válaszlevél néhol valóban sértő hangot üt meg, például:

„Lausanne lelkészei és professzorai nem tudják, hogyan mutassanak tiszteletet a mi uraink rendeleteivel szemben, látván, hogy azokat maguk is nap mint nap figyelmen kívül hagyják. Miért is gondolnánk, hogy a mi kegyelmes uraink igazságosan fognak ítélni ügyeinkben, amikor a mi tanúságtételünk kevesebbet ér, mint az ő legalacsonyabb rangú tisztségviselőjüké.”⁵⁰⁴

A berniek válaszképpen Lausanne összes lelkészét és professzorát maguk elé rendelték. Mielőtt útnak indultak volna egy sokkal alázatosabb hangvétellű levéllel próbálták menteni ami még menthető. Ebben főleg arra hivatkoznak, hogy az elmérgeződött viszonyért a nyelvi különbség is okolható. A berniekhez Kálvin és a lausanne-iak elképzelései latinul vagy franciául jutottak el, amire válaszképpen ők németül adták ki rendeleteiket, amelyeket minden vaud-i város vagy falu teológiailag analfabéta helytartója fordított, fordíttatott le franciára, hogy a köznépnek kihirdethessék.⁵⁰⁵

A lausanne-iak exkommunikációs dokumentumát is úgy értelmezték a berniek, mint amellyel ők egy teljesen új egyházi hierarchiát, a régi konzisztóriumok megszüntetését, az egyházi és polgári hatalom egymástól való elválasztását, lényegében egy egészen új reformációt akarnak életre hívni. A lausanne-iak tiltakoztak a felforgatás vádjá ellen, és azzal érveltek, hogy nem képviselnek olyat, ami Bern érdekeivel ellentétes lenne, hanem éppen arra keresik a választ, hogy hogyan lehetne helyreállítani a rendet a térségben. A lausanne-iak egy kiadós megrovás után, amikor száműzetés terhe mellett ígértették meg velük, hogy engedelmes alattvalói lesznek Bernnek, végül ebben az esetben is engedményeket kaphattak. A berniek ugyanis annyival módosították a predestináció-tant

⁵⁰³ ACV Bd 1/1, 155,156,157. idézi BRUENING, *i. m.*, 248.

⁵⁰⁴ ACV Bd 1/1, 162, 163. idézi BRUENING, *i. m.*, 249.

⁵⁰⁵ GUGGISBERG, *Bernische Kirchengeschichte*, 221.

betöltő rendeletüket, hogy a lelkész érintheti ezt a tanítást, ha prédikáció igéjének magyarázata ezt megkívánja. De a kiközösítés ügyében nem történt előrelépés.⁵⁰⁶

Béza, aki korábban az engedésre és maradásra bízta társait 1558 őszén lemondott a lausanne-i akadémián betöltött professzori tisztségéről, hogy az újonnan alapított genfi akadémián taníthasson. A magára maradt Viret-n egyre inkább egyfajta mártír szemléletmód lett úrrá. Kálvin újra megpróbálta őt távozásra bírni félvén, hogy makacssága felgerjeszti a berniek haragját, amely aztán nemcsak Viret-nek hanem másoknak is kárt okozhatnak: „*Nem ítéled meg helyesen, hogy egyedül téged támadnak minden szögletből, mivel a vihar ereje ránk szintúgy le fog csapni.*”⁵⁰⁷

III. 2. 2. 3. LECSAP A VIHAR

Végül a magára maradt és elkeseredett, de elszántságát megőrző Viret újra kijelentette, hogy a lausanne-i egyház nem fogja megteríteni karácsonykor az Úr asztalát, hacsak a berniek nem veszik újra napirendre az egyházfegyelemre vonatkozó Vaud-i igényeket.⁵⁰⁸ A berniek már nagyon unták a véget nem érő lausanne-i követeléseket és így válaszoltak: „*Arra kérünk titeket, hogy hűségesen folytassátok azt a hivatást, amelyre Isten kegyelme által elhívott titeket és többet ne zaklassatok és zavarjatok minket ezzel a dologgal.*”⁵⁰⁹ Végül december 19-én engedélyezték Viret-nek, hogy a „tudatlanokat” a konzisztórium elé idézzék, avégre, hogy megfelelő intést és előkészítést kapjanak. Mindez persze megint nem adott jogosultságot az úrvacsorától való eltiltásra, mégis Viret megelégedett ennyivel is, és ígéretet tett, hogy lesz karácsonykor Lausanne-ban úrvacsoraosztás.⁵¹⁰

De akadt egy probléma. A berni engedély csak egy szűk hetet adott a konzisztórium munkálkodására, amit Viret-ék kevésnek találtak a gyülekezet méltóképpen való felkészítésére. December 23-án Viret azzal a kéréssel fordult a lausanne-i városi tanácshoz, hogy halasszák el a karácsonyi úrvacsorát nyolc nappal, újév napjára, ameddig a

⁵⁰⁶ *Ua.*

⁵⁰⁷ CO 17:307 (No. 2943), Kálvin Viretnek, Genf, 1558. augusztus 27.

⁵⁰⁸ Rudolf PFISTER, *Pierre Viret 1511-1571*, Zwingliana, 11(1961), 330.

⁵⁰⁹ STAB – *Staatsarchive de Kanton Berns*, AIII 161, fol 171; idézi BRUENING, *i. m.*, 251.

⁵¹⁰ PFISTER, *i. m.*, 330.

konzisztórium elvégezheti a szükséges előkészületeket. A lausanne-i tanács elfogadta Viret kérelmét. Viret nem akarta megszegni a berniekkal kötött egyességet, hiszen meg kívánta tartani az úrvacsorát a karácsonyi ünnepekör végén (ezt akár még *Berner Synodus* alapján is tehetette, hiszen az csak az úrvacsorás ünnepeköröket írja elő, azt nem, hogy azok melyik napján kell tartani az úrvacsorát)⁵¹¹ csak egy technikai probléma miatt kérte elhalasztását egy héttel. Nem is akart öntörvényűen cselekedni, hiszen a halasztáshoz a lausanne-i hatóság engedélyét is bírta, de sajnos a berniek szemében rossz hatósághoz fordult.⁵¹²

Bernben óriási felháborodást keltett, hogy Viret a december 19-i egyezményük ellenére mégsem osztott úrvacsorát karácsonykor. Mérhetetlen szemtelenségnek, méltóságuk arcucsapásaként fogták fel, hogy Viret őket megkerülve, megállapodásukat megszegve végül elhalasztatta egy héttel az úrvacsoraosztást. Abban ráadásul, hogy Viret a helyi tanács engedélyét kérte ki és nem az övékét, Lausanne feletti uralmuk megkérdőjelezését is látták és dühükben az újévi úrvacsoraosztást is megtiltották. Ezen túl pedig az Aare-parton eldöntötték, hogy végleg pontot tesznek a Vaud-i probléma végére. December 30-án a berniek úgy döntöttek, hogy megfosztják a hivatalától Viret-t, Jacques Valier-t és Arnaud Banc-ot, ezért felszólították a lausanne-i *classe*-t, hogy válasszon helyettük más lelkészeket, amennyiben nem, akkor bebörtönzik az egész *classe*-t. A *classe* megtagadta, hogy *decan*-ja helyett újat válasszon, aminek eredményeképpen valóban bebörtönözték őket! A berniek meg kívánták őket törni, de a lausanne-i lelkészek csak még elszántabbak lettek, és ekkorra már sokan elhatározták, hogy inkább a száműzetést választják, mint a Bernnek való behódolást. A lelkésztársak szolidaritási mozgalma miatt, valamint mert Viret is hajlandóságot mutatott a helyzet mielőbbi rendezésére, 1559 márciusában Viret-t újra felrendelték Bernbe tárgyalni.⁵¹³

Heinrich Bullinger is hallatta szavát az ügyben és levéllel próbálta meg jobb belátásra bírni Viret-t: „*Mivel megértettem, hogy elhagytad egyházadat, a mi Jézus Urunk által kérlek téged, én legtiszteletreméltóbb uram és testvérem, hogy ne utasítsd vissza, hogy visszatérhessél őhöz. Krisztus egyházának kormányzatában mindenek felett arra kell törekedni, hogy a béke és nyugalom fennmaradjon és, hogy a botrányköveket elkerüljük; nem látom, hogy miért ne tudnál visszatérni elhagyott egyházadhoz. Jobb, ha van egyház*

⁵¹¹ LOCHER, *Der Berner Synodus*, 1:90.

⁵¹² GUGGISBERG, *Bernische Kirchengeschichte*, 221.

⁵¹³ CO 17:461 (No. 3022.).

*és valamennyi fegyelem a semminél. /.../ Isten kegyelme által, majd hogynem valamennyi helvéciai egyház egy a Krisztusban. Ennélfogva rajtad áll, hogy elkerüljük ellenségeink örömét....*⁵¹⁴

Bullinger kérése hiábavaló volt, Viret visszautasította, hogy Bernbe menjen. Ezzel az ügy véget ért, Bern örökre száműzte Viret-t szülőföldjéről a Pays de Vaud-ból.⁵¹⁵ Viret Kálvin Genfjében talált menedéket, ahol mindig is nagyon népszerű volt, innen azonban orvosai tanácsára - akik éghajlatváltozást ajánlottak neki – Dél-Franciaországba utazott. Egyesek szerint nem is megromlott egészsége, hanem a Kálvin utódlásáért Bézával folytatott versengésének kudarcra bírta távozásra. Nimes-ben, Montpellier-ben, Lyonban és végül Pau-ban Viret a francia reformáció ébresztő hatású igehirdetőjévé lett egészen 1571. április 4-én bekövetkezett haláláig.⁵¹⁶

Miután Béza és Viret elment a lausanne-i *classe* összes lelkészét Bernbe idézték, ahol választhattak, vagy lojálisak lesznek Bern reformációs elképzeléseihez vagy búcsút mondanak lelkipásztori tisztségüknek. Míg a Vaud-ban született lelkészek behódoltak, azoknak a francia lelkipásztoroknak a többsége, akik azért menekültek el hazájukból, hogy a protestáns Bern menedékét élvezzék az újbóli száműzetést választották. A parókiák mintegy negyede vált betöltetlenné hatalmas felfordulást okozva Pays de Vaud reformált egyházában.⁵¹⁷ Jean la Comte kivételével a lausanne-i akadémia összes tanára az újonnan alapított genfi akadémiára költözött át.⁵¹⁸ Vezetőtől megfosztva és kollégáik száműzetésétől megfélemlítve a szolgálati helyükön megmaradt lelkészek soha többé nem próbálták meg elvitatni a berni magisztrátus egyházi ügyek felett gyakorolt jogait.

A száműzetések sora lehetetlen helyzetbe hozta a Vaud-i reformált gyülekezeteket. Haller így írta le az állapotot: *„Minden teljesen meg van zavarodva ... az iskola majdnem teljesen el van hagyatva ... és a meghasonlás néhány helyen olyan nagy, hogy a*

⁵¹⁴ CO 17:470 (No. 3025).

⁵¹⁵ LINDER, *i. m.*, 38.

⁵¹⁶ *Uo.*, 39-51.

⁵¹⁷ James Thomas FORD, *Wolfgang Musculus on the Office of the Christian Magistrate*, Archiv für Reformationsgeschichte, 91(2000), Güttersloh, Güttersloher Verlag, 2000, 164.

⁵¹⁸ PFISTER, *i. m.*, 331.

segédlelkészek (diaconi) nem akarnak együtt szolgálni a lelkészekkel, sem a lelkészek a segédlelkészeikkel ugyanazon az egyházon belül... ”⁵¹⁹

III. 2. 3. KÁLVIN SZEREPE

De mi is volt Kálvin szerepe az 1558-59-es év krízisében. Láthattuk már, hogy a vita kibontakozásának kezdetén, 1558 márciusában döntés elé állította Viret-t, és figyelmeztette, hogyha a harc mellett dönt, akkor kemény küzdelemre kell felkészülnie. De Genf kapui mindig nyitva fognak állni előtte.⁵²⁰

E levél után Kálvin alig írt a Vaud-i krízis ügyében valamit akár Viret-nek, akár bárki másnak. Nem írt ügyében Bernbe, nem kérte a zürichiek segítségét, noha Bullingerrel mindvégig szoros levelezésben állt ebben az időszakban is.⁵²¹ De hallgatásának oka, semmiképpen nem az volt, hogy nem értett egyet Viret ügyével. Egyszerűen a helyes felismerése volt annak, hogy közbeavatkozásával csak árthat Viret ügyének. 1558-ra Kálvin berni befolyása és tekintélye jelentősen csökkent. Különböző „botrányos” ügyek, főleg a Bolsec-ügy, rossz színben tüntették fel Kálvint a berniek előtt, akik ekkorra már minden rosszat elképzelték róla. Korábbi berni barátai és szimpatizánsai, Musculus, Nicolas Zurkinden és Johannes Haller, sem vállalták fel már olyan gyakran támogatását.⁵²² Ahogyan ezt Viret maga is jól tudta: *„A Kálvinnal és a genfiakkal szembeni gyűlölet, velünk szemben is ellenségeskedést teremt.”⁵²³*

Persze ez nem magyarázza, hogy ha nem is Bernben, de másoknál, főleg Bullingernél miért nem járt közben Kálvin Viret ügyéért. Ha Zürich és Bern történetéhez mindvégig hozzá is tartozott egyfajta örök rivalizálás, mégis a berniek zwingliánus

⁵¹⁹ CO 17:486 (No. 3034), Haller Bullingernek, Bern 1559. március 30.

⁵²⁰ CO 17:93 (No. 2831), Kálvin Viretnek, 1558. március 16.

⁵²¹ Kálvin nem szégyellte politikai segítséget sem kérni Bullingertől, ahogyan azt az éppen ebben az időszakban zajló „Ternier”-ügyben is tette, ahol a vitát egy határfalu hovatartozása okozta, amelyre Genf és Bern egyaránt igényt tartott. A vita a megszokott személyeskedő és elmérgesedett viszonyok között folyt. CO 18:8 (No. 3157) Kálvin levele Bullingernek, Genf, 1560. január 25.

⁵²² Kálvin ebben az időszakban éppen arra panaszkodik, hogy Zurkinden egyenesen ellenséges álláspontot foglalt el vele szemben. CO 17:235 (No. 2908) Kálvin Zurkindennek, Genf, 1558. július 4.

⁵²³ „Odium in Calvinum et Genevenses nobis quoque magnam conxiliat invidiam.” CO 17:190 (No. 2881), Viret Farelnek, Lausanne, 1558. május 31.

gyökereikből és Bullinger kiváló diplomáciai munkásságából eredően mindig is adtak a zürichi egyház véleményére.

A Kálvin tétlensége mögötti ok inkább az lehetett, hogy a genfi reformátor még az 1558 húsvétjának kedvezőnek tűnő előjelei ellenére sem gondolta, hogy Viret győzelmet arathat Bernben. Ahogyan erről egy 1558. augusztus 29-én keltezett levelében ír: „*Nem sok kétségem van affelől, hogy a lausanne-i egyházat hamarosan megsemmisítik. /.../ És Viret még mindig nem áll készen a távozásra.*”⁵²⁴

Mindebből úgy tűnik, hogy Kálvin ekkorra már lemondott arról, hogy Lausanneban és Vaud-ban genfi jellegű egyházfegyelmet vezethessenek be és inkább arra törekedett, hogy minél kevesebb veszteséggel vonja ki magát és követőit a konfliktusból. Például 1558 augusztusában Kálvin finoman újra távozásra próbálja bírni Viret-t, mint tudjuk nem járt sikerrel.⁵²⁵ Nem érintettük, de 1558 szeptemberében Viret megnősült. Kálvin nem ment el az esküvőre, amiért levélben kért elnézést, de elmaradásának bővebb okai nem tárulnak fel előttünk.⁵²⁶ Lehetséges, hogy ebben az időben a Viret-vel ápolt személyes jó viszonya is megromlott, de lehet, hogy lausanne-i jelenlétével nem kívánta csak még inkább növelni a feszültséget, de persze Kálvin mentegetőzésének is minden okkal helyt adhatunk, amely szerint elhalaszthatatlan kötelességei marasztották Genfben.⁵²⁷

1558 őszére tehát a Vaud-i egyház leírható veszteségnek tűnhetett Kálvin számára. Kálvin nem égett olyan hevesen Vaud-ért, mint Viret, aki különösen is szívéen viselte szülőföldje egyházának sorsát, ekkor figyelme már egyre inkább saját szülőhazájának, Franciaországnak a reformációja felé fordult. Összességében nézve még azt is mondhatnánk, hogy hosszú távon a lausanne-i vereség inkább Bern számára hozott veszteséget, amennyiben káoszba taszította az amúgy is válságban lévő vaud-i reformációt, míg Genf még nyert is a dolgon. Csak Lausanne-ból négy professzor és 14 lelkész követte Viret-t Genfbe, nem is beszélve a lausanne-i akadémia diákjairól, akik pontos száma nem bizonyos, de nagyon nagy szám lehetett, mivel Haller így számolt be sokaságukról: „*több,*

⁵²⁴ „Parum etiam abfuit quin ecclesia Lausannensis nuper eversa fuerit /.../ Et Viretus quidem nondum se ad discessum parat.” CO 17:313 (No. 2946), Kálvin Camerariusnak, 1558. augusztus 29.

⁵²⁵ CO 17:307 (No. 2943), Kálvin Viretnek, Genf, 1558. augusztus 27.

⁵²⁶ CO 17:335 (No. 2958), Kálvin Farelnek, 1558. szeptember

⁵²⁷ *Ua.*

mint ezer ember vándorolt Lausanne-ból Genfbe.”⁵²⁸ Az akadémia kiképezte majd a franciaországi misszióba küldte a Vaud-i menekülteket. Kingdon szerint 1559 volt az az év, amikor a legnagyobb számban csatlakoztak a misszionáriusok a franciaországi misszióhoz. A 88 „genfi” misszionáriusból legalább 24 (tehát több mint negyedük), berni felségterületről érkezett 1558-59 eseményei miatt.⁵²⁹

A berni magisztrátus győzelmének legfőbb eszköze a lelkészek kinevezésének és tisztségüktől való megfosztásuknak kizárólagos joga volt, amellyel könnyen el lehetett távolítani a kellemetlenkedőket, jutalmazni a lojálisakat és megfélemlíteni az elégedetlenkedőket. Az hogy a berniek milyen gyakran is nyúltak ehhez az eszközhöz jelzi, hogy 15 év leforgása alatt mintegy 40 lelkészt száműztek Pays de Vaud-ból, biztosítva ugyan a terület feletti befolyásukat, de ellehetetlenítve a gyülekezetek mélyrehatóbb reformációját.⁵³⁰

A „zwinglianisches Staatkirchentum” és a „calvinistische Theokratie” közötti harc⁵³¹ nem egy ideológiai harc volt, már amennyiben nem teológusok között zajlott és színterét nem vallási disputák adták. Bern nem sok gondot fordított egyházpolitikájának ideológiai megokolására és igazolására; ehelyett szigorú tanácsi rendeletekkel büntetett minden fellépést, amely megkísérelte elvitatni az egyház felett gyakorolt kiváltságait.

Azt, hogy Wolfgang Musculus Dusanus 1560-as *Loci Communes-ének De Magistratibus* című fejezete mennyiben lehetett ideológiai-teológiai válasz a vaud-iai igénye által felvetett kérdésre, az alábbiakban vizsgáljuk.

⁵²⁸ Johannes HALLER, *Ephemerides D. Ioannis Halleri quibus ab anno 1548. ad 1565. continentur, quidquid fere in utroque statu Bernae accidit, cum nonnullis aliis*, Museum Helveticum 5(1747), 125. idézi BRUENING, i. m., 254.

⁵²⁹ KINGDON, i. m., 142-145.

⁵³⁰ FORD, i. m., 164.

⁵³¹ Helmut Kressner kedvelt kifejezései, lásd: KRESSNER, i. m.

„Mi azon a véleményen vagyunk, amely azt tanítja,
hogy a vallás gondozása nem csak részben, hanem
főként és teljesen a magisztrátushoz tartozik.”

Wolfgang Musculus: *De Magistratibus*⁵³²

IV.

BERN TEOLÓGIAI VÁLASZA?

**(WOLFGANG MUSCULUS 1560-AS *LOCI COMMUNES*-ÉNEK *DE*
MAGISTRATIBUS FEJEZETE)**

⁵³² „Nos vero cum illis sentimus, qui curam religionis publicae ad Magistratum non simpliciter et utcunque, sed cum primis pertinere docent.” MUSCULUS, *Loci Communes*, 802.

IV. BERN TEOLÓGIAI VÁLASZA? (WOLFGANG MUSCULUS 1560-AS *LOCI COMMUNES*-ÉNEK *DE MAGISTRATIBUS* FEJEZETE)

IV. 1. A *DE MAGISTRATIBUS* FORRÁSAI

A Pays de Vaud-i krízis csúcspontja és Viret száműzetése után egy évvel, 1560-ban jelent meg Bernben Wolfgang Musculus *Loci Communes* címen kiadott dogmatikája. Ezen mű utolsó, *De Magistratibus* címet viselő fejezete a zwingliánus államegyházi felfogás egyik legbővebb és legösszetettebb foglalata. Különleges hangsúlyt kap a műben az egyház világi magisztrátusnak való alávetettsége, amely által az egyház törvénykezési, igazgatási és szervezeti kérdéseiben egytől egyig a világi felsőbbség joga kimondani a végső szót. Johannes Heckel tanulmányában egyenesen magát Musculust teszi meg a protestáns ortodoxia világára oly jellemző territoriális egyházszerkezet atyjának.⁵³³ Hiszen való igaz, hogy Thomas Erastus a pfalzi territoriális egyház megalapítója; John Whitgift canterbury érsek, a Tudorok anglikán egyház feletti hatalmának megalapozója éppúgy merített ebből a munkából, mint a hollandiai remonstránsok.⁵³⁴

A Pays de Vaud-i vita lezárása és a *De Magistratibus* rákövetkező megjelenése felveti a kérdést: a *De Magistratibus* lett volna a berniek válasza a Vaud-ban megtapasztalható kálvinista kihívásra? Helmut Kressner szerint igen. Az ő megállapítása szerint Musculus ezen művét egyenesen a berni magisztrátus megbízásából írta, hogy egy előkészület alatt álló genfi vitairatot cáfoljon meg vele.⁵³⁵

⁵³³ Johannes HECKEL, *Cura Religionis. Ius in Sacra. Ius circa Sacra = Kirchenrechtliche Abhandlungen* 117/118(1938), 286.

⁵³⁴ Helmut KRESSNER, *Schweizer Ursprünge des anglikanischen Staatskirchentums*, Gütersloh, C. Bertelsmann, 1953 (Schriften der Reformationsgeschichte, 170).

⁵³⁵ „Vor allem galt es, daneben die strenge, unnachgiebige Politik des Magistrats zu rechtfertigen; eine Arbeit, die um so dringlicher war, als das Gerücht umging, die nach Genf Übergesiedelten bereiteten eine apologetische Schrift vor. Auf Berner Seite war der Aufgabe, eine theoretische, d. h. theologische

Modern kutatók azonban rámutatnak arra, hogy Musculus *De Magistratibus*a nem található meg teljes eredetét az 1560-as évek fordulójának Svájcában. Johanna Will-Amstrong Musculus Máté- és Korinthusi kommentárjában mutat rá arra, hogy a *De Magistratibus* érvrendszerének lényeges elemei már készen voltak a reformátor augsburgi tartózkodása alatt már az 1530-as években is.⁵³⁶ James Thomas Ford pedig ugyanerre mutat rá Musculus két, Augsburgban kiadott politikai röpirata alapján.⁵³⁷

A legújabb kutatások szerint tehát méghogyha Musculus művének sürgetést és lendületet is adtak az 1558-ban Vaud-ban lezajlott események, mégis a benne megfogalmazott gondolatok nem a vaud-i kálvinistákkal kapcsolatos viták révén kristályosodtak ki, hanem még az 1530-as évek Augsburgjában, ahol Musculus a helyi magisztrátus *cura religionis*-hoz való jogának igyekezett érvényt szerezni az egyházi reformok ellenzőivel szemben.

Mielőtt az eredeti, musculusi szöveg felé fordítanánk figyelmünket, vizsgáljuk meg a *De Magistratibus* megítélésének történetét, különös tekintettel azon munkákra, amelyek az augsburgi eredet melletti érveket sorolják fel.

IV. 1. 1. MUSCULUS A TERRITORIALIZMUS ATYJA? – KUTATÁSTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

Johannes Heckel 1938-ban megjelent *Cura Religionis. Ius in Sacra. Ius circa Sacra* című munkájában olyan képet fest Wolfgang Musculusról, mint aki a svájci államszövetség reformált városállamainak alkotmányos berendezkedését teológiai rendszerré formálta át, amivel lényegében megteremtette a területiális államegyház ideológiai alapjait.⁵³⁸ Kis túlzással Heckel lényegében a territorializmus megteremtőjét látatja Musculusban, aki

Rechtfertigung der magistralen Kirchenpolitik zu liefern, niemand besser gewachsen als Wolfgang Musculus, der Professor für Theologie.” KRESSNER, *i. m.*, 59.

⁵³⁶ Johanna WILL-ARMSTRONG, *Musculus' Auseinandersetzung mit der Beegründung der Kirchengemeinde = Wolfgang Musculus (1497-1563) und die oberdeutsche Reformation*, Hrsg. Rudolf DELLSPERGER, Rudolf FREUDENBERGER, Wolfgang WEBER, Berlin, Akademie Verlag, 1997.

⁵³⁷ James Thomas FORD, *Wolfgang Musculus on the Office of the Christian Magistrate*, Archiv für Reformationsgeschichte, 91(2000), Güttersloh, Güttersloher Verlag, 2000.

⁵³⁸ “Die Realitäten der republikanisch-reformierten Kommunalverfassung verwandeln sich in Lehrstücke des theologischen Systems, und dieses wird zum getreuen Abbild des Gemeinwesens, in dem es entsteht und wirkt.” HECKEL, *i. m.*, 286.

„a felsőbbségre ruházza rá a cura instituendae et moderandae religionis-t minden dologban; az egyházi törvényadást, a lelkészek meghívását és elbocsátását, az istentiszteleti rend meghatározását, a lelki tisztségek szentírászerű ellátásának ellenőrzését, az erkölcsökben való fegyelem gyakorlását, mind a tisztséget betöltőkkel, mind pedig az egyháztaggokkal szemben, végül pedig az egyházi javak ügyét. Mindemellet az egyháznak semmilyen autonómia nem jutott. Vajon végeredményben ez nem más-e, mint a területális államegyház?”⁵³⁹

Heckel olvasatában Musculus meghatározó szerepet vállalt abban a folyamatban, amely által a keresztyén felsőbbség az egyház adóságából és szolgájából annak zsarnokává és urává lett,⁵⁴⁰ és ahogyan semmi máshoz sem, úgy az egyházfegyelem gyakorlásához és a kiközösítéshez sem maradt az egyháznak autonóm hatalma. Vitathatatlan, hogy Musculus *De Magistratusa*, főleg Thomas Erastus és John Whitgift által ne gyakorolt volna hatást a területális államegyházak megerősödésére és valóban ne találhatnánk meg benne a territorializmus csíráját, mégis ahogyan azt az alábbiakban bemutatjuk Heckel nem vizsgálta eléggé mélyrehatóan Musculus érveinek eredetét akkor, amikor azokat pusztán a svájci „református köztársaságok realitásaiból” eredeztette.

Heckel nyomdokán haladva Helmut Kressner a *Schweizer Ursprünge des anglikanischen Staatskirchentums* (1953)⁵⁴¹ című művében Musculus államegyházi teológiájának részletesebb eredetét vázolja fel. Szerinte Musculusnak a svájci egyházpolitika *status quo*jának teológiai megideologizálására Bern magisztrátusának a Pays de Vaud-i kálvinistákkal folytatott vitái szolgáltattak indokot. Kressner a „zwingliánus államegyháziság és a kálvinista teokrácia”⁵⁴² ideológiai harcaként mutatja be a Pays de Vaud-ban történt konfliktust, amely során a bernieknek egyház felett gyakorolt hatalmuk

⁵³⁹ „Er überträgt ihr [der Obrigkeit] die cura instituendae et moderandae religionis in allen Stücken, die in hoheitlicher Weise geordnet werden müssen, und dazu rechnet er die Kirchengesetzgebung, die Berufung und Abberufung der Prediger, den Erlass der Gottesdienstordnung, die Aufsicht über die schriftgemässe Ausübung des geistlichen Amtes, die Sittenzucht gegenüber den Amtsträgern sowie den Kirchenmitgliedern, endlich die Sorge für das Kirchengut /.../ Neben ihr darf es keine Autonomie der Kirche geben /.../ Ist das nicht territorialistisches Staatskirchentum in der Vollendung?” HECKEL, *i. m.*, 287.

⁵⁴⁰ „Nicht mehr als Schuldner und Diener tritt die christliche Obrigkeit der Kirche gegenüber, sondern als Gewalthaber und Herr.” Uo., 285.

⁵⁴¹ KRESSNER, *i. m.*

⁵⁴² „Kampf des zwinglianischen Staatskirchentums mit der calvinischen Theokratie“ KRESSNER, *i. m.*, 53.

megerősítésére szükségük volt egy teológiai igazolásra is. Ezt a feladatot látta el Wolfgang Musculus *De Magistratibus*:

„Mindenekelőtt a magisztrátus szigorú, hajlíthatatlan politikájának igazolására egy mű vált szükségessé, amelynek elkészítése annál inkább sürgössé vált, mivel az a pletyka járta, hogy a Genfben áttelepültek maguk is egy apologetikai iratot készítenek elő. Berni oldalon tehát adott volt a feladat, egy teoretikus, a magiszteriális egyházpolitika teológiai igazolását nyújtó művet készíteni, amelyre senki más nem lehetett alkalmasabb, mint Wolfgang Musculus, a teológia professzora.”⁵⁴³

Kressner szerint a berni elvárások arra vették rá Musculust, hogy az „állam mindenhatóságának ideáját a reformátori fül számára egészen szörnyű módon”⁵⁴⁴ fejezze ki: „Az önálló egyház helyébe egy olyan hatalom plenitudo potestatis került, amelyet a reformátorok eredetileg csak segítségképpen hívtak be az egyház életébe.”⁵⁴⁵ A vaud-i kálvinisták azon igényeivel szemben, hogy egyházi, vagy legalábbis közös egyházi-világi szervek vegyék át az egyházfegyelem gyakorlását, Musculus e területen is a keresztyén állam kizárólagos jogát hangoztatja: „Ezzel az egyház önállósága végérvényesen megszűnt létezni. Míg a felsőbbség egykoron, mint ecclesiae vice tevékenykedett, úgy most az egyházi hatóságok lettek magistratus vice.”⁵⁴⁶

Richard Bäumlín (*Naturrecht und obrigkeitliches Kirchenregiment bei Wolfgang Musculus*, 1959) Heckel és Kressner hatását mutatva, utóbbi azon kijelentésére erősít rá, hogy Musculus államegyházi felfogását a „reformátori fül számára egészen szörnyű módon,” nem az írásprincípiumot szem előtt tartva, bibliai-teológiai érvekkel, hanem kizárólagosan természetjogi érveléssel támasztja alá. Bäumlín ezen megállapítását a *Loci Communes De Legibus* című fejezetének kizárólagos figyelembevételére alapozhatta és valószínűleg figyelmen kívül hagyta, hogy Musculus a *De Legibus* fejezethez egy

⁵⁴³ „Vor allem galt es, daneben die strenge, unnachgiebige Politik des Magistrats zu rechtfertigen; eine Arbeit, die um so dringlicher war, als das Gerücht umging, die nach Genf Übergesiedelten bereiteten eine apologetische Schrift vor. Auf Berner Seite war der Aufgabe, eine theoretische, d. h. theologische Rechtfertigung der magistralen Kirchenpolitik zu liefern, niemand besser gewachsen als Wolfgang Musculus, der Professor für Theologie.” *Uo.*, 59.

⁵⁴⁴ „Idee der Staatomnipotenz in einer für reformatorische Ohren ganz ungeheuerlichen Weise.” *Uo.*, 66.

⁵⁴⁵ „An die Stelle einer selbständigen Kirche rückt die plenitudo potestatis derjenigen Macht, die die Reformatoren bloss zur Hilfeleistung im kirchlichen Raum herbeigerufen hatten.” *Uo.*, 67.

⁵⁴⁶ „Damit hat aber die Eigenständigkeit der Kirche endgültig aufgehört zu existieren. Handelte die Obrigkeit eins ecclesiae vice, so handeln die kirchlichen Behörde jetzt magistratus vice.” *Uo.*, 71.

mellékletet is csatolt, amely a Tízparancsolat és a törvénnyel és szövetséggel kapcsolatos igék magyarázatát tartalmazza és amellyel Musculus érveléséhez nem csak kizárólagosan természetjogi, hanem szentírási platformot is biztosítani kívánt.⁵⁴⁷

Musculus érveinek eredetétől függetlenül letagadhatatlan, hogy a territorializmust Pfalzban megalapozó és magának az államegyházi ideológiának a “nevet is kölcsönző” Thomas Erastus többször utal Musculusra nemcsak téziseiben, de Bullingerrel folytatott levelezésében is.⁵⁴⁸ Ruth Wiesel-Roth (*Thomas Erastus. Ein Beitrag zur Geschichte der reformierten Kirche und zur Lehre von der Staatssouverenität*, 1954)⁵⁴⁹ azonban óvatosságra int a tekintetben, hogy Musculusnak, mint a „territoriális államegyház igazi megalapítójának” Erastusra gyakorolt hatását nem szabad eltúloznunk. Kiemeli, hogy az általános vélekedéssel szemben Erastus azt a természetjogi érvét, hogy minden államnak csak egy legfelsőbb hatalma lehet, mint ahogyan egy embernek egy feje, Erastus nem Musculus *Locijából*, hanem VIII. Bonifác pápa *Unam Sanctam* bullájából kölcsönözte. Tévedés lenne hát Musculusnak Erastusra gyakorolt hatását kizárólagossá tenni. Nem Musculus „találta ki” az államnak mindenben alávetett egyház modelljét, pusztán csak ezen modell igazolásának egyik legalaposabb kidolgozója volt.⁵⁵⁰

Wiesel-Ruth 1954-ben elhangzott óvatosságra intése, feljogosít minket arra, hogy kimondjuk: Musculusnak és államegyházi tanításának megítélésében jóval árnyaltabb képre van szükség, minthogy azt gondolnánk, hogy pusztán a 16. század közepi svájci államszövetség egyházpolitikai „realitásaiból,” vagy csak a vaud-i kálvinistákkal folytatott vitákból, vagy csupán csak természetjogi érvekből kizárólagosan levezethető lenne Musculus *Staatskirchentheorieja*.

Az egyoldalú interpretációk hiányosságaira Rudolf Dellsperger 1991-ben hívta fel újonnan a figyelmet, főleg azt tisztázandó, hogy államegyházi felfogásában mennyiben tagadta meg Musculus egykori mesterét Bucert (*Bucer und Musculus*, 1991).⁵⁵¹ Dellsperger

⁵⁴⁷ Richard BÄUMLIN, *Naturrecht und obrigkeitliches Kirchenregiment bei Wolfgang Musculus = Für Kirche und Recht: Festschrift für Johannes Heckel*, Köln-Graz, 1959, 120-143.

⁵⁴⁸ WILL-ARMSTRONG, *i. m.*, 333.

⁵⁴⁹ Ruth WIESEL-ROTH, *Thomas Erastus - Ein Beitrag zur Geschichte der reformierten Kirche und zur Lehre von der Staatssouverenität*, Baden: Lahr, 1954.

⁵⁵⁰ WIESEL-ROTH, *i. m.*, 109.

⁵⁵¹ Rudolf DELLSPERGER, *Bucer und Musculus = Martin Bucer and Sixteenth Century Europe. Actes du Colloque de Strasbourg (28-31 août 1991)*, Hrsg. Christian KRIEGER, Marc LIENHARD, Leiden-New York-Köln, 1993, 417-427.

rámutat arra, hogy a fentebb bemutatott interpretációk kivétel nélkül csak Musculus berni időszakában kiadott műveinek a vizsgálatán alapulnak. Musculus teológiai karakterének valódi felismeréséhez és a *Staatskirchentheorie* eredetének teljesebb feltárásához Musculus életének és munkásságának korábbi szakaszait kell görcső alá vennünk, főként az életének majd két évtizedig tartó augsburgi időszakát.

De a sok szempontból meghatározó augsburgi időszak előtti, Strassburgban töltött 3 év is bizonyára maradandó nyomot hagyott Musculusban, különösképpen is a vele nem pusztán csak előljárói, később munkatársi, hanem baráti kapcsolatot is ápoló Martin Bucerral való szoros kapcsolata által. Dellsperger védelmébe veszi Musculust Kressner azon állításával szemben, amely szerint Musculus „unreformatorisch” államegyház felfogásával megtagadta egykori strassburgi mesterét.⁵⁵² Kressner szerint: „*Miközben Bucer a felsőbbbségben pusztán csak az egyház kengyelfutóját látta, addig Musculus magát a magisztrátust ültette fel a nyeregbe.*”⁵⁵³ Bucer és Musculus az utóbbi Augsburgba kerülése után vállvetve dolgoztak azon, hogy az augsburgi tanács számára biztosíthassák a helyi egyház feletti uralmi jogot, vele pedig a *ius reformandit*, ami által elkezdődhetnek az egyházi reformok a városban. Ezen ügy érdekében szoros levelezési kapcsolatban álltak és közösen jelentettek meg 1535-ben egy tanulmányt *Vom Ampt der Oberkait in sachen der Religion vnd Gotsdiensts* címmel, amelyben ráadásul Bucer Musculust „*meinen besonders lieben bruder und mitarbeiter am h. Evangelio*”-nak nevezi.⁵⁵⁴ Kressner szerint Musculus megtagadta a buceri örökséget, amikor az egyház feletti *plenitudo potestatis* a világi felsőbbbség kezébe helyezte. Tette ezt ráadásul akkor, amikor egy, a tanultakhoz hűségeseznek megmaradó másik Bucer tanítvány – Kálvin – kísérletet tett a romlatlan buceri idea, az autonóm egyház – „*une Eglise bien ordonnée*” megvalósítására.

Dellsperger azzal védi meg Musculust, hogy annak *Staatskirchentheorie*-je, semmiképpen nem kicsavarása Bucer tanításainak. Nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy vajon Kálvin, vagy Musculus-e Bucer legitim örököse, mert a strassburgi reformátor nyújtotta fundamentumra mind a kálvini, mind a musculusi egyházstruktúra felépíthető. A teljesebb igazság feltárása és vele együtt Musculus felmentése is Musculus teológiai fejlődésének olyan „missing link”-jei által válhat csak lehetségessé, amelyekre augsburgi

⁵⁵² KRESSNER, *i. m.*, 46.

⁵⁵³ *Uo.*, 52.

⁵⁵⁴ DELLSPERGER, *Bucer und Musculus*, 419.

időszakának írásaiban vagy bibliakommentárjaiban találhatunk rá. Ezek vizsgálata általán felmenthetjük Musculust azon vád alól, hogy *Staatskirchentheorie*je nem más, mint az őt menekültként befogadó berni városállam egyházpolitikájának teológiai vindikálása, amely ráadásul „reformátoriatlan,” mivel szentírási helyett főként természetjogi érvek talapzatán áll.

Dellsperger Musculus 1544-ben Augsburgban kiadott Máté kommentárjának az augsburgi városi tanácshoz intézett előszavával szolgáltat példát arra, hogy Kressner feltételezésével szemben Musculus *Staatskirchentheorie*je a vaud-i vita előtt több mint egy évtizeddel lényegében készen állt és érvelésében Musculus a Szentírástra alapozott.⁵⁵⁵ Az előszóban a Mt 11,27 és Mt 20,25-28, de legfőképpen a 2. zsoltár fejedelmekhez intézett „csókoljátok a Fiút” felszólítása alapján, rendkívül hasonlóan ahhoz, ahogyan Bucer maga az 1535-ös dialógusaiban teszi, fejt ki Musculus, hogy korának “mózesei” – azok, akik egyszerre bírnak világi és spirituális hatalmat - a városi tanácsok, míg az “áronoknak” – az egyházaiknak – a szerepe nem vezetni Isten népét, hanem a “mózeseket” segíteni.⁵⁵⁶

Dellsperger tanulmányában nem gondolja, hogy ezen egyetlen példával teljesen megcáfolta volna Kressner feltételezéseit, mégis kijelölt egy utat, amin a későbbiekben például Johanna Will-Amstrong (*Musculus' Auseinandersetzung mit der Begründung der Kirchengenossenschaft*, 1997) és James Thomas Ford (*Wolfgang Musculus on the Office of the Christian Magistrate*, 2000), is tovább haladtak. Will-Amstrong szintén Musculus szentíráskommentárjainak vizsgálatával igyekszik bizonyítani, hogy Musculus *Staatskirchentheorie*jét nem a kálvinistákkal való összeütközés során, hanem a Szentírás magyarázó tevékenysége során kristályosította ki;⁵⁵⁷ J. T. Ford pedig Musculus két korai augsburgi vitáirátában (*Widerlegung etlicher gegenwürf*,⁵⁵⁸ és a *Confutation und*

⁵⁵⁵ Wolfgang MUSCULUS, *IN EVANG. MATTHAEVUM / COMMENTARII, TRI-/BVS TOMIS DIGESTI, QVIBVS NON SOLUM/ singulae quae; exponuntur, sed & quid singulis Marci & / Lucae differentibus locis, notandum sit, / diligeenter expenditur. / Per Voulfgangum Musculum Dusanum / Christo seruimus, Christo credentibus uni / Nostra haec scripta damus, caetera turba vale*, Bazel, Johannes Herwagen, 1544.

⁵⁵⁶ „Aber für die äussere, ordnungsgemässe Verwaltung der Kirche, das heisst für die gesunde Lehre, die kirchliche Disziplin, die schriftgemässe Verwaltung der Sakramente (!) - dafür trägt nun doch in erster Linie er die Verantwortung, hat der Augsburger Magistrat zu sorgen.” DELLSPERGER, *Bucer und Musculus*, 426.

⁵⁵⁷ WILL-ARMSTRONG, *i. m.*

⁵⁵⁸ *Widerlegung etlicher gegenwürf, die so möchten beschehen, ein Christliche oberkeit an der reformation, in glaubens sachs zuhindern* (Stadtarchiv Augsburg, Literaliensammlung von 1534, No.27)

Ablainung, 1534)⁵⁵⁹ mutat rá, hogy a *De Magistratibus*ban szerepeltetett érvek már akkor Musculus teológiai eszköztárának részei voltak még mielőtt Kálvin első tartózkodását megkezdte volna Genfben.⁵⁶⁰

IV. 1. 2. A DE MAGISTRATIBUS A SZENTÍRÁSKOMMENTÁROK FÉNYÉBEN

Will-Amstrong az 1997-es Musculus emlékévké alkalmából a reformátor Máté és Korinthusi levél kommentárjában kutatta Musculus államegyházi felfogásának szentírási gyökereit, különös figyelmet fordítva az egyházfegyelem gyakorlásának kérdésére. Azonban még mielőtt a Szentírás kommentároknak szentelné figyelmünket, Musculusnak egy 1533-ban, az anabaptisták ellen írt vitairatára irányítja a figyelmet, amely szintén tanulságul szolgálhat a vizsgált kérdésben. Az *Ein frydsams unnd Christlichs Gespräch*⁵⁶¹, egy anabaptistával folytatott fiktív, „barátságos és keresztyéni” beszélgetés a felsőbbségnek tett eskü bibliai legitimizációjáról. Szintén szóba kerül az iratban az egyháztagok egysége is, amely azok hitén alapul és amelynek fennmaradásához a tagok egymási iránti kölcsönös megértése: egyik részről megbocsátás, másik részről pedig bocsánatkérés szükségeltetik. Musculus már ezen korai – 1533-ban kiadott - írásában is kritikával illeti azokat, akik azért, hogy törvényeskedésüknek eleget tegyenek veszélyeztetik a egyház egységét.⁵⁶² A mérsékelt, magiszteriális reformáció pártján álló, alapvetően is türelmes és toleráns jellemű Musculusnak úgy látszik már kezdetektől fogva idegen volt a radikális reformáció állandó türelmetlensége, sürgetése és legalista gondolkozásmódja. Musculus szerint az egység és összetartozás érdekében türelmet kell tanúsítani azokkal szemben, akik még nem jutottak el a hívő életnek arra a fokára, mint az elvárható volna. Az egyház egységét nem kizárással és elkülönítéssel, hanem megbocsátással és türelemmel kell előmozdítani.

⁵⁵⁹ *Confutation und Ablainung* (Stadtarchiv Augsburg, Literaliensammlung von 1534)

⁵⁶⁰ FORD, *i. m.*

⁵⁶¹ Wolfgang MUSCULUS, *Ein frydsams unnd Christlichs Gespräch / ains Euangelischen / auff ainer / und ains Widerteuffers / auff der anderen seyten / o sy des Aydschwurs halben mitinander thund*, Augsburg, 1533.

⁵⁶² WILL-ARMSTRONG, *i. m.*, 335.

IV. 1. 2. 1. EGYHÁZFEGYELEM A MÁTÉ-KOMMENTÁRBAN

IV. 1. 2. 1. 1. MT 18,15-20

Musculus felfogásának ezen toleráns jellege ölt testet Máté kommentárjának az egyházfegyelmet taglaló részeiben is.⁵⁶³ Amikor Musculus az egyházfegyelmi tanítás *locus classicus*át, a Mt 18,15-20-at magyarázza, a kortárs magyarázatoktól eltérően az igeszakaszban nem egy egyházfegyelmi intézmény vagy szervezet végrehajtási utasításait látja meg, hanem annak pasztorális jellegére hívja fel a figyelmet.⁵⁶⁴ Az igehely esetleges egyházjogi implikációi nála egészen háttérbe szorulnak, mivel Musculus fegyelmét az ragadja meg, hogy Jézus a perikópa végén az Ő nevében való egységre és imádságra szólít fel. Ebből a keresztyéni egységből kiindulva, hátulról előrefelé, a céltól az ahhoz vezető út kezdetéig magyarázza Musculus ezt az igeszakaszt. Szerinte nem a Krisztus test tisztaságának akár a tisztátalan tagok eltávolítása általi fenntartása áll ezen igeszakasz középpontjában, hanem Jézus szavai sokkal inkább azt célozzák, hogy hogyan lehet a megosztott és összekülönböző egyháztagok megbékítése által újra helyreállítani az egységet.⁵⁶⁵

Musculus számára tehát ez az igeszakasz elsősorban a pasztorális intésnek, tanácslásnak és mediációnak az igeszakasza, nem pedig a gyülekezeti konfliktusok intézményesített megoldásáé. Musculus határozottan elutasítja pápai oldás és kötés hatalmának erre az ígére való alapozását éppúgy, mint az ebből az igéből kiinduló konciliarista nézeteket. Számára az egyháztörténet példái is mutatják, hogy az intézményesített egyházfegyelem a legtöbbször hátráltatja, vagy legalábbis megnehezíti, annak elérését, amit Jézus ezen szavaival feladatul ránk hagy: mégpedig, hogy a renitens testvéreket ne megbüntessük, vagy rajta elégtételt vegyünk, hanem őt megnyerjük, visszanyerjük a Krisztus test számára.

⁵⁶³ MUSCULUS, *IN EVANG. MATTHAEV*M

⁵⁶⁴ Mt 18,15-20: „15. Ha pedig a te atyádfia vétkezik ellened, menj el és dorgáld meg őt négy szem között: ha hallgat rád, megnyerted a te atyádfiát; 16. Ha pedig nem hallgat rád, végy magad mellé még egyet vagy kettőt, hogy két vagy három tanú vallomásával erősíttessék minden szó. 17. Ha azokra nem hallgat, mondd meg a gyülekezetnek; ha a gyülekezetre sem hallgat, legyen előtted olyan, mint a pogány és a vámszedő. 18. Bizony mondom néktek: A mit megkötök a földön, a mennyben is kötve lesz; és a mit megoldotok a földön, a mennyben is oldva lesz. 19. Ismét, mondom néktek, hogy ha ketten közületek egy akaratlan lesznek a földön minden dolog felől, a mit csak kérnek, megadja nékik az én mennyei Atyám. 20. Mert a hol ketten vagy hárman egybegyűlnek az én nevemben, ott vagyok közöttük.”

⁵⁶⁵ WILL-ARMSTRONG, *i. m.*, 336.

Musculus ezen interpretációját a perikópa kontextusával erősíti meg. A Mt 18,6-ban Jézus arra figyelmezteti a tanítványokat, hogy ne vessék meg a „kicsinyeket.” Musculus a „kicsinyeket,” a gyengékkel, a bűnösökkel azonosítja, azokkal, akiket igaztalan és öntörvényű szívük eltávolított a kegyesektől. Ezen azonosítást támogatja meg a szintén a 18. részben található elveszett juh példázata is.⁵⁶⁶ Ez a példázat Musculus számára azt a központi bibliai üzenetet hordozta, hogy az eltévelyedettekhez nem szabad közönnyel és megvetéssel fordulni, hanem utánuk kell menni, fel kell őket kutatni és újra a nyáj tagjaivá tenni őket.

Musculus számára a Mt 18-ban a keresztyén hit két fontos eleme fogalmazódik meg, amelyek kölcsönösen kiegészítik egymást. Ezek egyfelől a vigasztalás, hogy minden keresztyénnek megbocsátás lehet a része, mert Krisztus maga parancsolta, hogy a „kicsinyeket” nem szabad megvetni; másfelől pedig a figyelmeztetés, hogy megbékélésre kell törekednünk, amely által az egyház egysége fennmaradhat és az úrvacsorai közösség lehetővé válhat.⁵⁶⁷

Az eltévelyedőkkel kapcsolatos bánásmód kapcsán Musculus Isten kegyelmének nagyságát helyezi az első helyre. Ebből kifolyólag pedig óvatosságra int az oldás- és kötés hatalmának gyakorlásában, amelyet a legnagyobb türelemmel és körültekintéssel lehet csak alkalmazni.⁵⁶⁸

Musculus formulázása, különösen is a gyülekezetből való kizárásra vonatkozóan nagyon óvatos és visszafogott, az egyházfegyelem jogi-, intézményes formáira nézve pedig semmilyen tanulság nem vonható le belőle. Ennek oka az lehetett, hogy Musculus a perikópában leírt szituációt semmiképpen nem egy intézményesített eljárásként fogta fel.

⁵⁶⁶ Mt 18,11-14: „¹¹Mert az embernek Fia azért jött, hogy megtartsa, a mi elveszett vala. ¹²Mit gondoltok? Ha valamely embernek száz juha van, és egy azok közül eltévelyedik: vajon a kilencvenkilencet nem hagyja-e ott, és a hegyekre menvén, nem keresi-e azt, a melyik eltévelyedett? ¹³És ha történetesen megtalálja azt, bizony mondom néktek, inkább örvend azon, mint a kilencvenkilencen, a mely el nem tévelyedett. ¹⁴Ekképen a ti mennyei Atyátok sem akarja, hogy egy is elveszzen e kicsinyek közül.”

⁵⁶⁷ „Sunt itaque nobis hoc loco dou observanda. Unum quod maximae est consolationis. Videlicet ita animatum esse erga suos Deum patrem nostrum, ut neminem sustineat perire, ne unum quidem, etiam minimum /.../ Ut ovicula Christi sis, non est opus, ut sis doctus, potens, dives, magane aestimationis. Nec impedit hic si fueris abiectus /.../ duntaxat non sis pertinax in errore, nec gratiae dei reluctaris /.../ Alterum habet doctrinam et admonitionem, ut et ipsi videamus, ne quenquam ex minimis Christi contemnamus, etiam errantem et nostro iudicio pereuntem.” MUSCULUS, *IN EVANG. MATTHAEVM*, 449.

⁵⁶⁸ „Rursus, quando ligatur, hoc est, tanquam ethnicus et publicanus abijcitur a Christianorum consortio, talis peccator, qui admonitus aliquoties, resipire noluit, ita pertinax facuts, ut et Ecclesiae correptionem contemnat, tum vera erit, et in coelis alligatio.” MUSCULUS, *IN EVANG. MATTHAEVM*, 449.

Például a Mt 18,17 „mond meg a gyülekezetnek” szavait sem valamiféle jogi értelemben vett fellebbezésnek, hanem pusztán csak a tanuk körének bővítéseként fogja fel.

Musculus Mt 18,15-20-ról írott magyarázatában nem kap helyet az egyházfegyelem jogi-, intézményes gyakorlásának a megalapozása. Ehelyett pasztorális szempontok kerülnek előtérbe, nem a bűnös kizárása, hanem inkább visszanyerése és a reménység, hogy lehetséges az eltévelyedőket meggyőzni és megtéríteni.

IV. 1. 2. 1. 2. Mt 7.

Hasonló végkicsengésű interpretációval találkozhatunk a Máté evangéliuma 7. részének magyarázatakor is.⁵⁶⁹ Musculus az első vers („Ne ítéljetek, hogy ne ítéltessetek”) magyarázatakor kihasználja a lehetőséget, hogy egy kis exkurzust tartson arról, hogy mit is jelent törvényszerűen és igazságosan ítélni, és hogy az ítékezés milyen fajtáját veti is itt el Jézus. Musculus szerint ugyanis Jézus ítékezés elleni tiltása a képmutatás ellen szól, amely az öntörvényűségben gyökeredzik és mások lekicsinylésében és megvetésében nyilvánul meg. A képmutatás ellentéte a szeretet, amely nem ítéel el, nem becsül le és nem vet meg senkit, hanem a megbékélést keresi. A képmutatástól, mások öntörvényű elítélésétől akar bennünket Jézus tanácsa távol tartani, míg a szeretetre bátorít bennünket, arra a szeretetre, amely nem megítél, hanem a testvéri intésben nyilvánul meg.⁵⁷⁰

Az öntörvényű és képmutató ítékezés tiltása mellett Musculus az ítékezés két olyan fajtájára mutat rá, amelyekre szerinte Jézus tiltása nem vonatkozik. Az első annak megítélése, hogy mi az igaz és mi a hamis, amely minden kegyes embernek feladata, különösen is a tanítások tekintetében. A második legitim ítékezés a felsőbbség bírói

⁵⁶⁹ Mt 7,1-6: ¹Ne ítéljetek, hogy ne ítéltessetek. ²Mert a milyen ítélettel ítélték, olyannal ítéltettek, és a milyen mértékkel mértek, olyannal mérnek néktek. ³Miért nézed pedig a szálkát, a mely a te atyádfia szemében van, a gerendát pedig, a mely a te szemedben van, nem veszed észre? ⁴Avagy mi módon mondhatod a te atyádfiának: Hadd vesse ki a szálkát a te szemedből; holott imé, a te szemedben gerenda van? ⁵Képmutató, vedd ki előbb a gerendát a te szemedből, és akkor gondold arra, hogy kivessed a szálkát a te atyádfiának szeméből! ⁶Ne adjátok azt, a mi szent, az ebeknek, se gyöngyeiteket ne hányjátok a disznók elé, hogy meg ne tapossák azokat lábaikkal, és néktek fordulván, meg ne szaggassanak titeket.

⁵⁷⁰ „Quid magis proprie ad charitatem facit, quam conservare fratrem errantem, ne pereat, maxime quum nusquam non idque creberrime et ab omnibus, erretur et peccetur? Proinde summopere orandum, ut una nobis spiritu Dei infundatur charitas, quae nos hic in vitam restituat.” MUSCULUS, *IN EVANG. MATTHAEVM*, 168.

hatalmának gyakorlata. Ez sem esik Jézus ítélkezést tiltó igéjének hatálya alá, hanem Musculus a következőképpen érvel ennek igeszerűségéért. Megszokott retorikai eszközével élve egy fiktív vitapartnerre szájába adja a kérdést:

*„Ergo non habebunt Christiani inter se magistratus? Quid enim est iudicare, quam facta, bona ne sint vel mala, aestimare et censere, sententiamque quid in unaquaque re squendum sit, ferre? Si hoc demas a magistratu, quid efficies, quam ut omnino tollatur, aut temeraria tyrannis remaneat?”*⁵⁷¹

Musculus érve meglehetősen reál-pragmatista: a felsőbbtség bírói hatalmát azért nem ítéli el Jézus szava, mert akkor a gonosztevőknek minden megengedett volna. *„Ha ez elvételne a magisztrátustól, akkor ez azt eredményezné, hogy mindenestül megsemmisülnénk, vagy az állandó zsarnokság fennmaradna.”*⁵⁷² Emellett Musculus kedves érvelési területéről, az ószövetségi törvényből és a zsolnárokból hoz még példákat a felsőbbtség ítélkezési jogának megindoklására. Mindezekben ő messzemenően igazolva látja, hogy a felsőbbtség éppen az ítélkezésre, bíraskodásra és a jogszolgáltatásra hívatott. Mindez kiemelt prioritású feladata a felsőbbstégnek, amely által a gonosztevőket megbünteti, az ártatlanokat pedig felszabadítja és megvédi: *“iudicium quod pertinet ad magistratum, quo iudicantur et castigantur nocentes, liberantur et defenduntur innocentes.”*⁵⁷³

Ugyanitt ejt szót Musculus a *pater familias* hatalmáról, akinek szintén szabad ítélkeznie az övéi felett, valamint az egyház bírói hatalmáról. Ez utóbbi kapcsán Musculus az 1Kor 5-öt is ide idézi, amelyből azt a tanulságot vonja le, hogy ha az egyház a gonosztevő feletti ítéletet nem tudja a felsőbbstégnek átadni mivel az tehetetlen, akkor magának kell ítéletet hoznia: *„Maga az egyház, ugyan hogyan lenne mentes az ítélkezéstől, hát nem áll-e jogában a bűnösöket kiközösíteni? Mi más a kiközösítés, mintsem ítélkezéssel az erkölcstelenek kiközösítésére ítéletet hozni.”*⁵⁷⁴

Az egyház ítélkezési jogának gyakorlata csak akkor válik lehetségessé, amikor a felsőbbstég valamiért képtelen vagy nem akar maga ítéletet hozni. De az egyházfegyelem

⁵⁷¹ MUSCULUS, *IN EVANG. MATTHAEVM*, 164.

⁵⁷² „Si hoc demas a magistratu, quid efficies, quam ut omnino tollatur, aut temeraria tyrannis remaneat?” *Ua.*

⁵⁷³ *Ua.*

⁵⁷⁴ „Imo ipsa Ecclesia quomodo carebit hoc iudicio, si ius habet immorigeros excommunicandi? Quid enim aliud est excommunicatio, quam cim iudicio in immorigerum excommunicandum lata sententia?” *Uo.*, 339.

bármiféle intézményesített rendje, beleértve az exkommunikációét is, amelynek gyakorlatát pedig Musculus a magyarázatában ki is emeli, minden további részletes magyarázat nélkül marad a Máté kommentárban.

IV. 1. 2. 1. 3. Mt 3.

Egy hasonló, az egyházfegyelmet és azon belül is a kiközösítés jogát érintő magyarázatot találhatunk Máté evangéliuma 3. részének, Keresztelő János fellépésének magyarázatában. Ehelyen Musculus az anabaptistákkal szemben fogalmaz meg polémiát, akik szerinte az eszkatológiai időt, amit János meghirdetett, a bűnbánat és tisztulás idejét maguk akarják végigvinni. Ezt nem teszik helyesen, mivel ítéletet hirdetni egyedül Isten hatalmában áll és nem is a megtisztulás munkáját viszik végbe, hanem hamis öntörvényűségükkel és képmutatásukkal szakadásokat idéznek elő és az egyháztól való elpártolásra buzdítanak, ahelyett hogy a testvéreket arra próbálnák megnyerni, hogy az egyház egységét fenntartsák és előmozdítsák.

Musculus fenntartja az egyház számára az egyházfegyelem gyakorlásának jogát, de az egyházfegyelmet nagyon komolyan kell venni, különösen is a kiközösítést, amely kérdésében a legnagyobb körültekintéssel kell eljárni, közben pedig mindvégig nem a rohadt rész kivágását, hanem az elesettnek a Krisztus testbe való reintegrációját kell szem előtt tartani:

„Védjük meg a hitetleneket és dédelgessük azokat, akik Krisztus egyházát beszennyezik? Vajon nem apostol parancsolja meg a paráznák elkülönítését és kiközösítését? Semmiképpen ne védjük meg az elesettet anélkül, hogy nem vizsgálnáink meg a kiközösítés használatának igazságát. De inkább úgy van, hogy az egyház képes a kiközösítendő /.../ építeni, hogy ne legyen szakadás Krisztus testében...”⁵⁷⁵

Musculus óvatossága és visszafogottsága a kiközösítéssel kapcsolatban nem pusztán csak egy az anabaptisták elleni küzdelemben magáévá tett toleráns attitűd, hanem

⁵⁷⁵ „Tuemur ne impios, et foveamus eos qui Ecclesiam Christi polluunt? An non Apostolus iubet scortatorem separari, et excommunicari? Nequaquam tuemur reprobos, nec improbamus rectum excommunicationis usum. Is autem est, ubi Ecclesia potest excommunicando reprobos /.../ aedificari ut non fiat schisma corporis Christi...” *Uo.*, 36.

az *excommunicatio* és az *interdictum* legtöbbször öncélú pápai használatának keserű emlékeiben is gyökeredzik. Musculus történelemértelmezésében a kiközösítés; a renitens tagokkal, a másként gondolkodóval való kirekesztő bánásmód, sohasem oldotta meg a problémákat, hanem csak szakadást, meghasonlást és további háborúságot eredményezett. Erről tanúskodik Musculus számára az egyháztörténet, mind a pápás egyház múltja, de a velük együtt élő anabaptizmus jelene is. Ezen példák helyett Musculus egyházideálja egy olyan közösség, amelyben az egységet és a fegyelmet nem tiltó, és korrekcióra, visszavonásra, jobb belátásra lehetőséget nem adó, végletes fegyelmi eszközökkel, hanem a szeretetből fakadó testvéri intéssel, figyelmeztetéssel, pasztorációval teremtik meg.

Musculus kommentárjaiból az derülhet ki számunkra, hogy ekkor - az 1540-es évek derekán - még a reformátor maga számára sem tisztázta le az egyházfegyelem gyakorlásának mások számára is előírható, követendő gyakorlatát. Inkább csak irányvonalakat szabott meg. Egyfelől, mégha annak főleg káros hatásaira figyelmeztet, de mégsem ítélt meg egyértelműen káros eszközként a kiközösítést, és nem mondhatja azt, hogy annak nincs helye a jövő evangélium szerint reformált egyházaiban. Nem mondhatja ki ezt egyrészt azért mert biztosan nem akart szabadosnak vagy könnyelműnek látszani, másrészt pedig mert az ige, különösen is a Mt 18 konkrét utasítását nem hagyhatta, de nem is akarta figyelmen kívül hagyni. Másrésztől, és inkább ez kapott több hangsúlyt nála, az úrvacsorától való eltiltás és a kiközösítés gyakorlata helyett a megoldást a mediációban, a lelkipozásban, a testvéri beszélgetésben, a renitensnek nem az elűzésében, hanem a visszanyerésében jelölte meg. Figyelmeztet, hogy a gyülekezetben megbékélésre van szükség, az eltiltás és büntetés pedig semmiképpen nem segíti mindezt.

Ugyanakkor, ha az exkommunikációval nem is szakíthat véglegesen, annak intézményes, szervezeti és a világi felsőbbség kezébe helyezett gyakorlatának megfogalmazása még nem mondatik ki konkrétan sem kommentárjaiban, sőt ekkor talán még magában a reformátorban sem, még akkor sem hogyha a Máté kommentár augsburgi magisztrátushoz írt előszavában a fegyelem és erkölcsök fenntartását és gondozását, mint a felsőbbség kiemelt feladatát jelöli meg.

IV. 1. 2. 2. AZ 1537-ES AUGSBURGI EGYHÁZI RENDTARTÁS HATÁSA

Ezen a helyen tehetjük fel röviden a kérdést, hogy Musculus előbb felvázolt bizonytalansága, vajon nem hozható-e összefüggésbe azon egyházfegyelmi gyakorlat bizonytalanságaival, amelyek keretei között ő ebben az időszakban az életét élte, név szerint az 1537-es augsburgi egyházi rendtartás egyházfegyelmi rendelkezéseivel?

Az 1537-es augsburgi egyházi rendtartás első fejezetében egy hosszabb bekezdést szentel az egyházfegyelem kérdésének.⁵⁷⁶ A rendtartás a Mt 18-ban található intési processzus fokozatosságát alkalmazva a következő eljárást írja elő: először is az egyházi tisztségviselőket kötelezi arra, hogy járjanak utána azoknak, akik az egyházi alkalmaktól távol tartják magukat. Ha valaki a lelkeszi beszélgetés ellenére is távol marad, akkor következik a „kis eltiltás – *kleine Bann*” – ami az Úrvacsorától való eltiltást jelentette, amely azonban nem szankcióként, hanem az elmaradó megjobbítására kell alkalmazni. Ha ez sem éri el célját, akkor kerül sor a városi tanács bevonására.

A helyi egyházi rendtartás alapján tehát egyházfegyelmi ügyekben Augsburgban eddig érhetett el az egyház keze: egy lelkipásztori beszélgetés a távolmaradóval, és az úrvacsorától való eltiltás, a „*kleine Bann*.” Ezen első két fokon túl az egyházfegyelem gyakorlásának legmagasabb fokát (a nagy eltiltást - *grosse Bann* – a kiközösítést) az augsburgi rendtartás a szekuláris felsőbbség jogkörébe utalja, azzal az egyszerű megokolással, hogy „*ehhez több tekintély szükséges*” - „*mer ansehen habe*.” Egyet érthetünk Gottfried Seebass megállapításával: „*Diese Bestimmung wurde zwar damit begründet, dass auf diese Weise der Ausschluss „mer ansehen habe,” faktisch aber brachte er doch eine Verquickung von kirchlicher und obrigkeitlicher Sittenzucht, die durchaus problematisch war.*”⁵⁷⁷

Az egyházi rendtartás tehát nem szabályozta teljes körűen az egyházfegyelem összes fokát, a legsúlyosabb szinten pedig az ki is került az egyháziak kezéből. Mindez persze olyan szempontból érthető is, hogy a világi magisztrátusnak is megvolt a maga erkölcsi életet szabályozó rendtartása. Ezen világi rendtartás utal arra, hogy a tanács az

⁵⁷⁶ *Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts. Band 12: Bayern. 2. Teil: Schwaben*, hrsg. Emil SEHLING, Tübingen, 1963., I,8a, 54kk.

⁵⁷⁷ Gottfried SEEBASS, *Die Augsburger Kirchenordnung von 1537 in ihrem historischen und theologischen Zusammenhang = Die Augsburger Kirchenordnung von 1537 und ihr Umfeld, Wissenschaftliches Kolloquium*, Hrsg. Reinhard SCHWARZ, Gütersloh, Gütersloher Verlag, 1988, 33-58.

erkölcsi élet válsága miatt jónak látta bevezetni városában a reformációt és szigorú fellépést helyez kilátásba mindazokkal szemben, akik a reformációt célzó rendeleteket nem tartják be. Hangsúlyozzák alattvalóik számára, hogy Krisztus testének tagjaiként viseljék magukat. Így a tanács, Walther Köhler megállapítása szerint: „*versuchte der Forderung der Theologen, den Kirchenbann zur Zucht verhängen zu dürfen, die Stosskraft zu nehmen, indem er selbst diese Aufgabe an sich zog.*”⁵⁷⁸

Az augsburgi környezet tehát, amelyben Musculus Máté kommentárja megszületett korántsem mutatott egy letisztult és egyértelmű szabályozást az egyházfegyelem terén. Az egyház fegyelmi jogköre valóban csak a testvéri beszélgetésre, intésre és maximum az úrvacsorától való időszakos eltiltásra korlátozódott, ami ezen felül állt az pedig a magisztrátus jogkörébe tartozott. Mindez természetesen szintén hozzájárulhatott ahhoz, hogy Musculus a kommentárjaiban olyan nagy hangsúlyt fektessen a pásztorációra, a testvéri beszélgetésre, mint a fegyelmezés eszközére, hiszen az augsburgi modell egyedül ezt az eszközt hagyta meg az egyháziak kezében. A reformátor augsburgi szolgálata alatt maga is ezt végezte, kollégái, akiket kommentárjának megfogalmazásakor célközönségként szem előtt tarthatott ebben a rendszerben végezték lelkipásztori tevékenységüket. Felesleges is lett volna olyan gyakorlatot, vagy igényt támasztani eléjük, amire a rájuk kötelező érvénnyel bíró rendtartásuk úgysem adott volna lehetőséget.

Mindez egy lehetséges magyarázat lehet arra is, hogy Musculus Máté kommentárja más kommentároktól eltérően miért nem vezetett le egy jogi-, szervezeti szabályt a Mt 18 fokozatosságából. Talán azért mert az 1537-es augsburgi egyházi rendtartás ismeretében ez felesleges is lett volna. Abban már amúgy is helyett kapott a Mt 18-ra alapozott fokozatos egyházfegyelmi processzus, ráadásul törvényerőre emelve. Ami tehát megmaradt Musculusnak, az a figyelmeztetés azoknak, akik a lelkipásztori beszélgetéseket végzik, hogy ne az elűzésen, hanem a megbékélésen és a renitensek visszanyerésén fáradozzanak, valamint egy reményteljes óvatosságra intés – ezek szerint a világi felsőbbtség irányába – hogy a kiközösítéshez csak a legnagyobb körültekintéssel és lehetőleg ritkán forduljanak.⁵⁷⁹

⁵⁷⁸ Walther KÖHLER, *Züricher Ehegericht und Genfer Konsistorium*, Leipzig, 1942, 297.

⁵⁷⁹ „Tuemur ne impios, et foveamus eos qui Ecclesiam Christi polluunt? An non Apostolus iubet scortatorem separari, et excommunicari? Nequaquam tuemur reprobos, nec improbamus rectum

Musculus Máté-kommentárjának kettősségére tehát, arra hogy érinti is az egyházfegyelem kérdését, de ugyanakkor teljes és kimerítő szabályozást nem fogalmaz meg, magyarázatot adhat az augsburgi egyházi *status quo*, amely az egyház szerepét a fegyelem fenntartásában a szóbeli intésre és a „*kleine Bann*” kivetésére korlátozta. Ezen túl mind az augsburgi egyházi, mind pedig a világi tanács erkölcsi rendtartásának következetlenségei és nem alaposan kidolgozott volta is rányomhatta a bélyegét Musculus felfogására.

Mindenesetre megerősödhetünk abban, hogy Kressner tézisével ellentétben Musculus egyházfegyelmi felfogása nem kizárólagosan a berni időszaknak, azon belül is a vaud-i kálvinistákkal folytatott viták terméke, hanem ezen kérdés már korábban is foglalkoztatta a reformátort. De azzal a megállapítással is óvatosan kell bánnunk, hogy akkor Augsбургot és az augsburgi állapotokat jelöljük meg a musculusi *Staatskirchentheorie* elsődleges bölcsőjének. Láthattuk, hogy vélelmezhető az augsburgi fegyelmezési gyakorlatok hatása Musculusra, mégis nyugodt szívvel képviselhető még az az álláspont, hogy Musculus nem pusztán csak a reformált városállamok egyházaik fölött gyakorolt tekintélyét szentesítette felfogásában, hanem nézőpontjának kialakulásában éppolyan - ha nem nagyobb súllyal estek a latba - az egezetikai, és prédikatori tevékenysége során elé került szentírási indítékok is.

IV. 1. 2. 3. EGYHÁZFEGYELEM A KORINTHUS-KOMMENTÁRBAN

Musculusnak az egyházfegyelemről és azon belül is a kiközösítésről alkotott véleményét szépen színezi a korinthusi levelekről írt kommentárja.⁵⁸⁰ A kérdés az 1Kor 5 magyarázata kapcsán kerül elő, amely a Mt 18 mellett a reformátori teológia számára az egyházfegyelem bibliai megokolásának másik kulcsfontosságú igehelye volt.⁵⁸¹ Musculus

excommunicationis usum. Is autem est, ubi Ecclesia potest excommunicando reprobos /.../ aedificari ut non fiat schisma corporis Christi...” MUSCULUS, *IN EVANG. MATTHAEM*, 36.36.

⁵⁸⁰ Wolfgang MUSCULUS, *In ambas Apostoli Pauli ad Corinthos Epistolas Commentarii*, Bazel, Johannes Herwagen, 1561.

⁵⁸¹ 1Kor 5,1-13: “¹Általában hallatszik köztetek parázñaság, még olyan parázñaság is, a milyen a pogányok között sem említetik, hogy valaki atyjának feleségét elvegye. ²És ti fel vagytok fuvalkodva, és nem keseredtetek meg inkább, hogy kivettetnék közületek, a ki ezt a dolgot cselekedte. ³Mert én távol lévén ugyan testben, de jelen lévén lélekben, már elvégeztem, mintha jelen volnék, hogy azt, a ki ekként ezt

azonban ebben az esetben sem von le az igehelyből egyházjogi-, egyházszerkezeti következtetéseket.

Az igeszakaszról inkább a gyülekezet közönyös viselkedésének veszélyeire figyelmeztet, amely által ők a közöttük történt gyalázatos tettet félvállról vehetik. Ahelyett, hogy bűnbe esett testvérük megigazításán fáradoznának, magukkal és a saját tisztaságukkal törődnek, ami a sötét példát előtérbe helyezve sokkal fényesebbnek tűnhet, mint amilyen valójában.⁵⁸²

A másik vétke okán, amiben ők magukat nem gondolják hibásnak, magukat fényezik és dicsőítik. Persze valójában ők sem olyan tiszták mint gondolják, ezért viselkedésük és gondolkodásuk képmutatóvá válik, amely az egész gyülekezetre kihat és mint a régi kovász az egész tésztát megposhasztja. A gyülekezet képes inteni és feladata az elveszettek megkeresése, de lehet olyan eset is, mint ott Korinthusban, amikor a gyülekezetnek meg kell gátolnia a visszatérést, erre is megvan a felhatalmazása. Megbánásra és megtérésre nyilvánvalóan nem kényszeríthet senkit, ami itt történik az Isten hatalmában áll.

Amiért Musculus 1Kor 5-höz írott magyarázata jobban érdekelhet minket az, hogy magyarázata zárásaként arról folytat exkurzust Musculus, hogy mit is jelenthet a kiközösítés. Musculus röviden úgy definiálja a kiközösítést, mint ami nem kevesebb, mint minden további közösségi érintkezésből való, teljes kizárás: *„Ez tehát olyanfajta elkülönítés, amely minden életgyakorlatot és közösséget megtagad a szégyenteljessel.”*⁵⁸³

cselekedte, ⁴Ti és az én lelkem a mi Urunk Jézus Krisztusnak nevében egybegyűlvén, a mi Urunk Jézus Krisztus hatalmával ⁵Átadjuk az ilyent a Sátánnak a testnek veszedelmére, hogy a lélek megtartassék az Úr Jézusnak ama napján. ⁶Nem jó a ti dicsekedésetek. Avagy nem tudjátok-é, hogy egy kicsiny kovász az egész tésztát megposhasztja. ⁷Tisztítsátok el azért a régi kovászt, hogy legyetek új tésztává, a minthogy kovász nélkül valók vagytok; mert hiszen a mi húsvéti báránynk, a Krisztus, megáldoztatott érettünk. ⁸Azért ne régi kovászszal ünnepeljünk, sem rosszaságnak és gonoszságnak kovászával, hanem tisztaságnak és igazságnak kovásztalanságában. ⁹Azt írtam néktek ama levelemben, hogy paráznákkal ne társalkodjatok. ¹⁰De nem általában e világ paráznáival, vagy csalóival, vagy ragadozóival, vagy bálványimádóival; mert hiszen így ki kellene e világból mennetek. ¹¹Most azért azt írom néktek, hogy ne társalkodjatok azzal, ha valaki atyafi létére parázna, vagy csaló, vagy bálványimádó, vagy szidalmazó, vagy részeges, vagy ragadozó. Az ilyennel még együtt se egyetek. ¹²Mert mi közöm ahhoz, hogy a kívülvalókról is ítéletet tegyék? avagy ti nem a belülvők fölért tesztek-é ítéletet? ¹³A kívülvalókat pedig majd az Isten ítéli meg. Vessétek ki azért a gonoszt magatok közül.”

⁵⁸² „Ut nemini curae esset, quid ab alijs gereretur: sed quisque satis putaret, si ipse eo, quo alij crimine non tenerent, imo ex aliorum delictis occasionem sibi gloriandi ac superbiendi desumeret...”
MUSCULUS, *In ambas Apostoli...*

⁵⁸³ „Est ergo talis separatio, qua prorsus omnis vitae consuetudo et communio negatur flagitioso.”
MUSCULUS, *In ambas Apostoli...*, 146.

Tisztában van Musculus azzal, hogy sokan a kiközösítést csak az egyház közösségéből való kizáráson értik, amely a hétköznapi, polgári területen nem érezteti hatását. Mégis szerinte, amit Pál az 1Kor 5-ben megkövetel, a sokkal átfogóbb hatókörű kiközösítés: a „*grosse Bann*:” „*Meggondolván, hogy milyen az ha valakit kiközösítenek, és azt a közösségtől nem az emberi élet terén, hanem vallási téren kiszakítják. Én igazat mondok hogy inkább előnyben részesítem itt az apostol parancsát úgy definiálni, hogy /.../, nyilvánvalóan nem elég vallásilag elszeparálni a keresztyénektől, ha a megmaradó társadalom életétől ki nem tagadjuk, akkor bizonyosan eredménytelen a vallási elkülönítés.*”⁵⁸⁴

A következőkben Musculus azt tárgyalja, hogy hol húzódnak azok a határok amelyeken belül a gyülekezet a kiközösítéshez való hatalmát gyakorolhatja. Az első korlát nyilvánvalóan az, hogyha valaki a bűnbánat és jobbulás szándékát mutatja, akkor azt nem szabad kiközösíteni, még akkor sem, ha égbekiáltó bűnöket követett el a múltban.⁵⁸⁵

A következő korlátozást Musculus azon célt szem előtt tartva hozza meg, amelyet szerinte az egyházfegyelemnek el kell érnie a vétkes bűnbánatát és javulását egyfelől, másfelől az egyház közösségének megőrzését és épülését. Ha ezen célok, vagy legalábbis egyikük, megvalósítható, akkor lehet az egyházfegyelmi gyakorlat foganatosításáról és a kizárásról szót ejteni. De Musculus mindvégig hangoztatja, hogy erre csak nagyon ritkán kerülhet sor:

„Az egyház helyzete ritkán olyan, hogy a kiközösítés helyet kaphatna. Ahol nagyobb részt ez kudarcot vall, ott nincsen részük az Isten országában, ott épülni nem lehetséges, ahol a kisebb rész a nagyobbat kiközösíteni tudná, ott a kiközösítés elért végső határához. Ezért másfelől a dolog szakadáshoz vezet, és jó gyümölcsnek kiirtásához, nem pedig a fejlődéshez. Bűnben úsznak, akik közönséges szokásokban és tobzódásokban egyesülnek,

⁵⁸⁴ „Scio quibusdam excommunicationem esse, quae non humanae vitae sed religionis duntaxat societatem amputet. Ego vero illam malo iuxta hanc Apostoli sententiam definire, maxime propter causam supra assignatam, quod videlicet plerisque parum est religione separari a Christianis, modo reliqua vitae societas non denegetur, in quibus certe inefficax est religionis separatio.” *Uo.*, 145.

⁵⁸⁵ admonemur, /.../ super qualibus delictis ferenda sit excommunicationis sententia. Non quaevis hac virga sunt castiganda in ecclesia, sed quae propter enormitatem suam regno Dei excludunt /.../ reliqua sunt vel mansuetudine quadam corrigenda, vel patienter toleranda /.../” „Feltevődik /.../ milyen vétség elkövetése eredményezheti a kiközösítés büntetését. Nem mindenki aki nem hoz zöldellő hajtást kiirtandó az egyházban, hanem akit az ő kézenfekvő romlottsága az Isten királyságából kizár /.../ megmaradnak az engedelmesek, akik megjavultak, vagy türelmesen elviseltetnek...” *Uo.*, 146.

*kevesek tisztulnak meg /.../ Itt nyilvánvalóan az elkülönítés tanácsa hiábavaló, mert a rosszat nem javítja...*⁵⁸⁶

A gyülekezetből való kizárás a legtöbb esetben nem a javulásra vezető út, és magának a gyülekezetnek sem üdvös, amelyet megoszt, míg a gyengéket a teljes romlásba viszi. Ha azonban csak néhányan viselkednek helytelenül, de a többség szabad ezektől a vétkektől, akkor, a kiközösítés igazolható.⁵⁸⁷

Azok korlátozások és kötöttségek, amelyeket Musculus az egyházfegyelem kapcsán itt megfogalmaz a Máté kommentár jellegzetességeit juttathatják eszünkbe: elsősorban itt is hangsúlyozásra kerül, hogy az eltévelyedett testvér megnyerésén fáradozni kell. Szintén figyelmeztet Musculus a szakadások veszélyeire is és az elpártolás kísértésére, amely az erőszakos tiltásokhoz kapcsolódhat. Végezetül Musculus az egyházfegyelem gyakorlatát a gyülekezeti folyamatok nagyobb összefüggéseibe kapcsolja, amely Musculus számára mindig a Krisztus test építésének princípiumán alapul.

A megnevezett irányvonalakon kívül, amelyeket mindenekelőtt gyakorlati-egyházi megfontolások követnek, egy nehezen magyarázható ígerész van, amit Musculus nem tud megvilágítani. Még akkor sem ha az ide vonatkozó patrisztikai irodalmat Musculus messzemenően ismerte, mindvégig homályos maradt számára, hogy mit is jelenthet valakit a Sátánnak átadni, valakit úgy elhatárolni, hogy őt Isten kegyelme az ige által többé nem lesz képes megszólítani.

Musculus számára, az hogy az úrvacsorától való eltiltás és a kiközösítés üdvös dolog lehet és a vétkes megtérését és javulását szolgálhatja mindvégig eldönthetetlen kérdés maradt. Az ő felfogásában a kiközösítés gyakorlata sokkal többet árt, mint használ, mind a kiközösített, mind pedig a gyülekezet tekintetében.

⁵⁸⁶ „Ecclesiae status raro talis est, ut isti excommunicationi sit locus. Ubi major pars ita delinquit, ut partem in regno Dei non habeat, fieri non potest, ut minor pars majorem excommunicare queat, nedum hoc excommunicationis fines assequi. Nam alioqui res abiret in schismata, et boni frumenti extirpationem, non in zizaniorum emendationem. Crimina nanque quae in vulgari sunt consuetudine et a multitudine committuntur, parva putantur /.../ Hic quippe consilia separationis et inania sunt, quia malos non corrigunt, et alioqui et nobis e mundo esset egrediendum...” *Uo.*, 147.

⁵⁸⁷ „Hic enim nullum est periculum schismatis ubi qui castigatur non habet multitudinis turbam in crimine sociam, vel talis non est, qui possit autoritate sua schisma instituere.” „Itt például nincsen meg a szakadás tényállása, ahol a tisztogatók nem osztoznak a társaik bűnében, itt tehát nincsen, aki képes lenne maga szakadást csinálni.” *Uo.*, 147.

Éppen ezért azt, hogy ezt a végzetes egyházfegyelmi eszközt nem a gyülekezetnek kell gyakorolnia, hanem az istenfélő világi felsőbbség, amely amúgy is bírói, ítélethozói hatalommal bír, ezt átveszi tőle Musculus könnyítésnek, a gyülekezetnek ettől a veszélyes és terhes feladatától való felszabadításaként értékelte: „*Immár valóban, ahol az egyházban van fejedelemség és magisztrátus, aki felől lehet mondani: szolgáljatok az Úrnak félelemmel; akinek hatalma Istentől elfogadott, a vétkezők testét a pusztulásba vinni képes, hogy a lelket megőrizze az Úr napjára: méltán végzi el csodálatos módon a vétkesek megtisztítását. Aki [a magisztrátus] az apostolok idejében a Sátánnak szolgáltak, mindenkinek a veszedelmére, magára vette az apostoli bölcsességet.*”⁵⁸⁸

IV. 1. 3. JAMES THOMAS FORD KUTATÁSAI

Míg Johanna Will-Amstrong Musculus Máté- és Korinthus-kommentárjában mutat rá arra, hogy Musculus politikai teológiájának elemei már a vaud-i kálvinistákkal való 1558-59-es konfliktus előtt 20 évvel Musculus augsburgi tartózkodása alatt kiformalódtak, addig James Thomas Ford⁵⁸⁹ két Augsburgban íródott musculusi politikai röpirat a *Widerlegung ettlicher gegenwürf*⁵⁹⁰ és a *Confutation und Ablainung*⁵⁹¹ kapcsán teszi meg ugyanezt.

Musculus augsburgi munkásságához a következő események vezettek.⁵⁹² 1531-ben Musculust négy társával együtt prédikátornak nevezték ki Augsburgban. Kinevezésük előtt

⁵⁸⁸ „Iam vero ubi in ecclesia sunt principes et magistratus, quibus dici potest: Servite domino in timore, qui potestate a deo accepta, carnem delinquentem in interitum ducere possunt, ut spiritus servetur in die Domini: merito cessavit miraculosa ista delinquentium castigatio, quae tempore apostolorum ministerio facta est satanae, omnium periculosissimo, nisi adsit prudentia apostolica.” *Uo*, 136.

⁵⁸⁹ FORD, *i. m.*, 149.

⁵⁹⁰ *Widerlegung ettlicher gegenwürf, dio do möchten beschehen, ein Christliche oberkeit an der reformation, in glaubens sachs zuhndern* (Stadtarchiv Augsburg, Literaliensammlung von 1534, No.27).

⁵⁹¹ *Confutation und Ablainung* (Stadtarchiv Augsburg, Literaliensammlung von 1534).

⁵⁹² Augsburg reformációjához lásd: Rolf KIESSLING, *Augsburg in der Reformationszeit = „...wider Laster und Sünde“ Augsburg Weg in der Reformation*, hg. Josef KIRMEIER, Köln, DuMont, 1997.; Musculus augsburgi tevékenységéhez lásd: Rolf KIESSLING, *Wolfgang Musculus und die Reformation in schwäbischen Einzugsgebiet der Stadt Augsburg = Wolfgang Musculus (1497-1563) und die oberdeutsche Reformation*, hg. Rudolf DELLSPERGER, Rudolf FREUDENBERGER, Wolfgang WEBER, Berlin, Akademie Verlag, 1997.; Marc van WIJNKOOP LÜTHI, *Ein Ja und ein Nein. Musculus und seine Berufungen nach Bern (1549) und Augsburg (1552)*, „...die wysheit Gottes uf den gassen“ Wolfgang Musculus (1497-1563) und die Reformation – Separatedruck der Berner Zeitschrift für Geschichte und Heimatkunde, 3(1997).

a városban főleg lutheránus lelkészek tevékenykedtek, akiknek azonban nem sikerült áttörésre vinni a reformáció ügyét, sőt a tanács óhitű tagjai száműzték őket a városból. A városi tanács reformációt szorgalmazó tagjai az újonnan kinevezett radikálisabb, zwingliánus gondolkozású lelkészekről várták városukban a reformáció előmozdítását. Musculus és társai a szószékeikről kritikus prédikációikkal állandó nyomás alatt tartották az óhitűeket és bátorították az evangéliummal szimpatizáló tanácstagokat a mise eltörlésére és egy reformált egyházi rendtartás bevezetésére.⁵⁹³

Hatásukra a városi tanács egy jogászokból álló bizottságot hozott létre, hogy gyűjtsék össze a katolicizmustól való elszakadás ellen és mellett szóló érveket. A bizottságnak a reformációt nem támogató jelentése nem elégítette ki a tanács többségét, akik ekkorra már hajlottak volna az egyházi reformok bevezetésére és csak igazolást vártak a jogász bizottságtól. Ezért egy új bizottságot hívtak életre, amelynek Musculust is a tagjává választották. Az 1533 tavasza és 1534 nyara között megírt *Widerlegung etlicher gegenwürf* című tanulmányában Musculus megcáfolta a jogász bizottság által a reformáció ellenében felhozott érveket. Megvédi a mise eltörlésének szükségességét és támogatja a városi tanács egyházi ügyekbe való beavatkozásának jogát.

A *Confutation und Ablainung* egy névtelen traktátusra való válaszként született, amely valamikor 1531 és 1534 áprilisa között jelent meg Augsburgban. Az anonym traktátus, amely a „*Das kainem nachfolger Christi oder Diener seines Evangelium gezime, in glaubenssachen die weltlich Oberkeit zu erwöcken, noch weniger gezimt sich weltlicher Gewalt dareinn zu greuffen*” címet viselte, valószínűleg egy lutheránus teológus tollából származott, aki ellenezte a szekuláris hatalomnak az egyházi ügyekbe való beavatkozását.⁵⁹⁴ A *Confutation und Ablainung* szintén névtelenül jelent meg 1534. április 5-én. Martin Bucer, Martin Keller, egy zwingliánus reformátor vagy Musculus lehetnek a feltételezett írói. Mivel a *Confutation* szerzője az augsburgi városi tanácsra való utalásaiban olyan képet mutat magáról, mint aki maga is jártas a város közéletében és mindennapi ügyeiben, nyilvánvalóan egy Augsburgban lakó és tevékenykedő személy lehetett, ami kizárja Bucer szerzőségét. Ezenkívül az ismeretlen szerző rendkívül jártas volt a kánonjogban és főleg az egyházatyák írásaiban, ami kevésbé jellemző Martin Keller

⁵⁹³ FORD, *i. m.*, 150.

⁵⁹⁴ *Uo.*, 155.

érdeklődési körére, de sokkal inkább jellemző Musculuséra, úgyhogy J.T. Forddal együtt bizton kimondhatjuk: „Az augsburgiak közül egyedül Musculus bírta a Szentírásnak, az egyházatyáknak, a római jognak és a kánonjognak azt az átfogó ismeretét, amellyel a *Confutation* szerzője rendelkezett.”⁵⁹⁵ Másik lehetséges bizonyíték a *Confutation* musculusi szerzőségére, hogy a műben idézett Ágoston egyházatyától származó “*De correctione Donatistarum liber*” című levelet az egyházatya más leveleivel és munkáival együtt Musculus fordította németre és adta ki 1535-ben.⁵⁹⁶

IV. 1. 3. 1. AZ ELSŐ KÖZÖS PONT: AZ ÚJSZÖVETSÉGI PÉLDÁK FIGYELMEN KÍVÜL HAGYÁSA

Azon közös érvek egyike, amelyeket szintén megtalálunk az 1560-as *De Magistratibus*-ban és Musculus 1530-as években írt munkáiban az, ahogyan Musculus a genfieknek az egyházat és az államot egymástól, elkülöníteni akaró törekvésére válaszolt. A genfiak a számukra adekvát egyház és állam kapcsolatát az apostoli idők példájából vezették le.⁵⁹⁷ Az Újszövetség valóban nem mutat példát arra, hogy az állam bármilyen szinten is beavatkozott volna az ősegyház belügyeibe. Sőt éppen ellenkezőleg, az Újszövetség népe gyakran került szembe a szekuláris hatalommal, akivel szembeni hozzáállása leginkább az „Istennek kell inkább engednünk minstem az embereknek”⁵⁹⁸ igében fogalmazódik meg a legszemléletesebben. Az újszövetségi idők nem szolgáltatnak olyan példát, aminek alapján feltételezhetnénk a világi felsőbbség bármilyen beleszólását az egyházi ügyekbe, mint például a lelkészek kinevezésébe. „*Azt mondom, hogy ezt máshogyan végezték a korai egyházban, amikor a püspököket és az egyház vezetőit a*

⁵⁹⁵ “Among the Augsburgers only Musculus had the vast knowledge of Scripture, the church fathers, Roman law, and canon law with which the author of the *Confutation* worked.” *Uo.*, 156.

⁵⁹⁶ Marc van WIJNKOOP LÜTHI, *Druckwerkeverzeichnis des Wolfgang Musculus = Wolfgang Musculus (1497-1563) und die oberdeutsche Reformation*, Hrsg. Rudolf DELLSPERGER, Rudolf FREUDENBERGER, Wolfgang WEBER, Berlin, Akademie Verlag, 1997.

⁵⁹⁷ Rudolf DELLSPERGER, *Staat, Kirche und Politik im Kanton Bern von der Reformation bis in die Mitte des 20. Jahrhunderts = Kirche – Gewissen des Staates?*, Hrsg. Rudolf DELLSPERGER, Johannes Georg FUCHS, Peter GILG, Felix HAFNER and Walter STAEHELIN, Bern: Stämpfli und CIE, 1991, 136.

⁵⁹⁸ ApCsel 5,29.

lelkészek és az egyszerű emberek választották” - idézi a *De Magistratibus* a genfiek álláspontját.⁵⁹⁹

Musculus válasza minderre az, hogy a kortárs egyház-állam viszonyt nem lehet az újszövetségi időkhöz hasonlítani, mivel az apostolok és az első keresztyének nem keresztyén uralkodók alatt éltek: „*Az egyház állapotja olyan volt abban az időben, hogy a lelkészeket nem tudhatták máshogy megválasztani mivel az első keresztyéneknek nem voltak keresztyén magisztrátusai.*”⁶⁰⁰ Musculus ezegetikai alapelvét is kifejti ideillő utalásában, amely szerint a Szenítrás magyarázata csak akkor lehet helytálló, ha üzenetét nem szakítjuk ki eredeti kontextusából, hanem a szöveg eredeti „*Sitz in Leben*”-jét tartjuk szem előtt: „*Ha vissza kívánsz tekinteni, hogy megemlékezzél az akkori idők cselekedeteiről, ugyanúgy vissza kell tekintened az akkori idők állapotaira is.*”⁶⁰¹

Hasonló érveléssel találkozhatunk a *Confutation*-ban is. A *Das kainem nachfolger Christi* ismeretlen szerzője azzal érvel, hogy Musculusnak és reformátor társainak nincsen Szentírási megalapozásuk a szekuláris hatalomnak egyházi ügyekbe való beavatkozásában, mivel Jézus arra tanította tanítványait, hogy verjék le a port a lábukról ne pedig a világi felsőbbséghez járuljanak amikor az evangéliumot elutasítókkal találkoznak. Ezzel szemben Musculus véleménye az, hogy az apostolok bizonyára bátorították volna koruk világi vezetőit arra, hogy bocsátkozzanak bele az evangélium ügyébe, ha ezek a vezetők keresztyének lettek volna: „*Ha azonban a rendelt felsőbbség az evangéliumot elfogadta volna és keresztyénné lett volna, úgy az apostolok éppen úgy az ő hivatalukat is tanácsolták volna.*”⁶⁰²

Musculus ezenkívül Gallionak, Akhája prokonzulának a példáját is előhozza. Amikor a zsidók Pál apostolt Gallio elé vitték, hogy ítélje el, a prokonzul elutasította kérésüket és felszólította őket, hogy mivel ez egy vallási kérdés rendezzék el a vitájukat egymás között. Ha azonban keresztyén lett volna, akkor Musculus szerint nem utasította

⁵⁹⁹ „Dices: At secus factum est in primis Ecclesiis, in quibus a ministris ac plebe eligebantur Ecclesiarum antistites.” MUSCULUS, *Loci Communes*, 809.

⁶⁰⁰ „Respondeo: Talis tum Ecclesiarum erat status, ut aliter non essent eligendi ministri, propterea quod Christiano Magistru destituebantur.” *Ua.*

⁶⁰¹ „Si revocas temporum illorum mores, primum conditiones ac statum quoque illorum revoca.” *Ua.*

⁶⁰² „Wa aber dotzumal die Gemnain ordenlich Oberkait, das Evangelion hette angenumen, und Christen worden, so wurden die Apostel Sy eben als wol ires Ampts vermanet haben.” *Confutation und Ablainung* (Stadtarchiv Augsburg, Literaliensammlung von 1534), a2; idézi FORD, *i. m.*, 157.

volna el keresetüket, hanem minden hivatali eszközét felhasználta volna arra, hogy az evangélium terjedését előmozdítsa.

Bár az előbb idézett musculusi „mi lett volna ha”- jellegű érvek nem tűnnek túl meggyőzőnek, mégis Musculus elégnak tartotta őket arra, hogy elvitassa az Újszövetségnek az állam és egyház viszonyára vonatkozó példaadó jellegét. Musculus szerint az ősegyház körülményei nem mérvadóak kora egyházpolitikája számára, mivel a körülmények gyökeresen megváltoztak az államhatalom krisztianizálódása után. Az ősegyház nem engedhetett teret belügyeiben a szekuláris hatalomnak, de hogyan is engedett volna, hiszen az pogány volt. De ha keresztyének lettek volna, akkor az ősegyház vezetői bizonyára igénybe vették volna a támogatásukat és beleszólást engedtek volna egyházi ügyeikbe, érvel Musculus, és valóban igaza van annyiban, hogy amint erre az egyháznak lehetősége nyílt ez meg is történt, ehhez azonban kellett a constantinusi fordulat.

IV. 1. 3. 2. A MÁSODIK KÖZÖS PONT: A CONSTANTINUS-I ÉRA PARADIGMÁJA

A constantinusi éra kiváló példatárát biztosított Musculus számára arra, hogy egy nemrégben keresztyénné lett szekuláris felsőbbtség egyházi ügyekbe való beleszólását úgy mutathassa be, mint korai és éppen ezért exemplatív keresztyén gyakorlatot.

Amikor *Das kainem nachfolger Christi* szerzője azt állítja, hogy a keresztyének egészen az 5. századig nem fordultak a világi felsőbbséghez a heterodox tanítást vallók megbüntetéséért, Musculus azon meggyőződésének ad hangot, hogy a korai egyház papjai és püspökei gyakran bátorították a keresztyén felsőbbséget, hogy fegyelmezzék meg az eretnekeket és tartsák fent a közrendet: „*Darumb haben auch die alten Diener des worts und Bischof, die Christenlich Oberkaiten in solchen sachen ires Ampts zugeprauchen, mit höchster, Christenlicher bechaidenheit, vermanet und geleret.*”⁶⁰³ Musculus Constantinusra is utalhat, aki rögtön megtérése után kormányzati segítséget nyújtott a keresztyéneknek és alattvalóinak kérésére kolostorokat építtetett és újíttott fel.

Annak érdekében, hogy bebizonyítsa Constantinusnak és tisztségviselőinek nemcsak a külsődleges, de az egészen belső egyházi ügyekbe való beleszólását is, valamint,

⁶⁰³ *Confutation*, idézi FORD, *i. m.*, 158.

hogy megcáfolja a *Das kainem nachfolger Christi* azon állítását, amely szerint Augustinus nem hívta segítségül a császárt a donatisták ellenében, Musculus Hippo püspökének több levelét hozza fel ellenérvül. Ezen levelek egyikét az *e correctione Donatistarum liber*-t Augustinus egy magas rangú katonatisztnak Bonifaciusnak írta. Augustinus levele szerint a Birodalomnak a donatistákat és más eretnekeket a legnagyobb erővel kellene megfenyítenie. Ezért bátorítja Bonifacius-t arra, hogy használjon katonai eszközöket az eretnekségek ellen és ezek segítségével állítsa helyre az egyház egységét.⁶⁰⁴ Felismerve ezen levél fontosságát a világi hatalomnak az egyház legbensőbb belügyeibe való beleszólására nézve, Musculus lefordította németre és Augustinus más műveivel, valamint Bucer kommentárjával együtt *Vom Ampt der oberkeit in sachen der Religion und Gottesdienst* (1535) címen jelentette meg.⁶⁰⁵

Ámbár ez az utalás nem található meg Musculus korai munkáiban, a *De Magistratibus*-ban Justinianus császárt hozza fel példaként, aki feljogosítva érezte magát arra, hogy belső egyházi ügyekbe avatkozzon bele azáltal, hogy törvényeiben szabályozta a zsidók és pogányok keresztelését és hitoktatását.⁶⁰⁶

IV. 1. 3. 3. A HARMADIK KÖZÖS PONT: AZ ÓSZÖVETSÉGI PARADIGMA

Miután Musculus az állam és egyház egymáshoz való viszonyában az újszövetségi modellt nem preskriptívnek pusztán csak deskriptívnek tartotta, kénytelen volt az Ószövetség zsidó királyaihoz fordulni, hogy véleményének szentírási alapokat biztosíthasson.

A *De Magistratibus*ban Musculus olyan zsidó vezetők és királyok sorát vonultatja fel, mint például Mózes, Józsué, Sámuel, Dávid, Salamon, Ászá, Josafát, Ezékiás, Jósiás és Joás, akik hatalmat gyakoroltak a vallás ügyeiben, mint például vallási tisztségviselők kinevezésében, eretnekek megbüntetésében, kultuszi javak vagyongazdálkodásában, sőt a vallásos megújulásban is.

⁶⁰⁴ *Uo.*, 159.

⁶⁰⁵ WIJNKOOP-LÜTHI, *Druckwerkeverzeichnis des Wolfgang...*, 363.

⁶⁰⁶ MUSCULUS, *Loci Communes*, 810.

Musculusnak az Ószövetségre való hivatkozásai szintén megtalálhatóak korai augsburgi írásaiban is. A *Widerlegung ettlicher gegenwürf*-ben, amikor arról beszél, hogy a lelkészeknek és a magisztrátusnak más a szerepe, de ugyanaz a célja, mégpedig a keresztyén kegyesség előmozdítása, a léviták és az ószövetségi királyok feladatainak különböző természetét hozza fel például.⁶⁰⁷ Musculus vigyázott arra, hogy világosan megkülönböztesse egymástól a papi és magisztrátusi feladatokat, de a fő mondanivalója itt is ugyanaz, mint a *De Magistratibus*ban, mégpedig, hogy az igaz hit és istentisztelet megőrzése a papoké, de még inkább a királyoké.⁶⁰⁸ A *Confutation*ban, hasonlóképpen a *De Magistratibus*hoz, Musculus különböző hívő királyok példáit idézi, akik prófétáik sürgetésére elűzték földjükről az istentelen tanításokat és praktikákat.⁶⁰⁹

IV. 1. 3. 4. A NEGYEDIK KÖZÖS PONT: A TERMÉSZETJOGI ÉRVEK

Habár Musculus elkötelezett híve volt az Írás princípiumnak és Loci-jának más része is sokkal inkább biblika teológia, mint dogmatika, az állam egyház feletti szupremáciájának bizonyításához felhasznált legfőbb érve nem Szentírásbeli, hanem természetjogi érv. Musculus a keresztyén magisztrátust a római *pater familiashoz* hasonlítja, akinek természet adta joga a saját házában a rend és fegyelem fenntartása.

Ez a természetjogi érv a *De Magistratibus*ban még meg is előzi a gyengécske szentírási érveket: „*Vajon nincs-e az apának hatalma az ő gyermekei felett, ami a természet törvényén alapszik és amit a Szentírás is szintén megerősít? És ki tagadhatná, hogy az legfőképpen hozzá tartozik, hogy gyermekeit minden igyekezettel és gondossággal az Isten igaz vallásában nevelje fel, amelytől függ az ő egész üdvösségük és boldogságuk.*”⁶¹⁰ Ahogyan a családfő kormányozza otthona ügyeit, úgy van joga a magisztrátusnak is irányítania területének vallásos életét. Ugyanezen természetjogi érv

⁶⁰⁷ FORD, *i. m.*, 154.

⁶⁰⁸ Paul Josiah SCHWAB. *The Attitude of Wolfgang Musculus towards Religious Tolerance*, Scottsdale: Mennonite Press, 1933 (Yale Studies in Religion, 6), 22.

⁶⁰⁹ FORD, *i. m.*, 157.

⁶¹⁰ „Iam si Magistratum consideres, quid hic aliud esse censendus est, quam fit primus omnium subditorum pater, cuius potestas longe maior est quam fit patris in filios: ideoque magis illi quam patri convenit, ut religionis curam cum primis sustineat, illamque inter subditos suos et instituat et moderetur?” MUSCULUS, *Loci Communes*, 803.

található meg Musculus korai műveiben, a *Widerlegung ettlicher gegenwürf*-ben és a *Confutation und Ablainung*-ban.

Eredetileg ez egy tipikusan buceri érvelés, aki 1535-ben kiadott Dialógusaiban a következőképpen fogalmazta meg mindezt: „*Was seind aber nun die obren gegen iren underthonen? Vätter. Und die obren vätter, die mehr gewalt über ire underthonen haben, dann sunst kain besonderer vater über seine kinder.*“⁶¹¹ A strassburgi reformátor elsődleges célja az augsburgi városi tanács reformációhoz való jogának (*ius reformandi*) alátámasztása.⁶¹²

Amint láthatjuk a modern kutatások megcáfolták Helmut Kressner azon feltételezését, amely szerint Musculus *De Magistratibus*a a vaud-i kálvinistákkal folytatott vita produktuma lett volna. J. Will-Amstrong Musculus szentíráscommentárjainak, J. T. Ford pedig Musculus két korai augsburgi vitáirátának (*Widerlegung ettlicher gegenwürf*, és a *Confutation und Ablainung*, 1534) vizsgálatával mutatott rá, hogy Musculus *Staatskirchentheorie*jét nem a kálvinistákkal való összeütközés során, hanem már jóval korábban több évtizedes Szentírás-magyarázói tevékenysége során kristályosította ki és így a *De Magistratibus*ban szerepeltetett érvek már a vaud-i kálvinistákkal való első találkozás előtt már majdnem húsz évvel részei voltak Musculus politika teológiai érvelésének.

⁶¹¹ Martin BUCER, *Dialogi oder Gespräch von der Gemeinsame und den Kirchenübungen der Schriften, und was yeder Oberkait von ampts wegen auss Göttlichem befelch an denselbigen zu versehen un zu besseren gebiir*, BDS, M, 2, 2.

⁶¹² „Darauss volget dann, so vil der gewalt bey den obren grösser ist, das auch der fleiss und ernst zum hail der underthonen bey inen so vil grösser sein solle. Derohalb sy mit allen iren gebieten und verbieten, straffen unnd belohnen dahin zum fürdersten sehen, und sich von ganzen herzen und allen kreften dahin begeben sollen, das die iren zu warem Gotes dienst angefüret und darinn erhalten auch vor allem dem bewaret werden, das sy daran ymmer verhindernen möchte. D a s l e e r e t d i e n a t u r, das ist das göttlich liecht so Gott allen menschen einleuchtet, und ye und ye eingeleuchtet hatt.“ *Ua.*

„A magisztrátus maga is szent és nem profán, és a hatalma is szent, a törvényei is szentek, a kardja is szent, amellyel megbosszulja az elvetettet és a gonoszt...”

Wolfgang Musculus: *De Magistratibus*⁶¹³

IV. IV. BERN TEOLÓGIAI VÁLASZA? (WOLFGANG MUSCULUS 1560-AS *LOCI COMMUNES*-ÉNEK *DE MAGISTRATIBUS* FEJEZETE)

IV. 2. A *DE MAGISTRATIBUS* KÖZELEBRŐL

Végül kerüljön elénk Musculus *Loci Communes*ének *De Magistratibus* fejezete maga. Bár amint azt a fentiekben láthattuk, nem lehet ezt a művet pusztán csak a vaud-i kálvinistákkal való vitából eredeztetni, hiszen gyökerei sokkal távolabbra, Musculus augsburgi tartózkodásának idejére nyúlnak vissza, mégis mindenképpen ide kívánczik ezen mű részletes vizsgálata, amely a Bern ellentmondást nem tűrő egyházpolitikáját meghatározó *Staatskirchentheorie* legteljesebb foglalatja. Amint látni fogjuk ugyanis a *De Magistratibus* fő üzenete ez: az egyház feje a magisztrátus, amely bírja a *cura religionis* jogát, így az egyház minden ügye felett hatalmat gyakorolhat, neki pedig minden alattvaló, akár egyháziak, akár világiak engedelmességgel tartoznak. Az eredeti szöveg vizsgálata, szintén rámutat arra, hogy a mű elsődleges célpontja a katolikus egyház és tisztségviselői, akik ellen konkrét kritikákat, kirohanásokat találhatunk, de szintén érdeklődésünkre tarthatnak számot majd azon megjegyzések is, amelyekbe azonban beleérthető Kálvin és a vaud-i kálvinisták finom kiritkája is.

⁶¹³ MUSCULUS, *Loci Communes*, 808.

Wolfgang Musculus *Loci Communes*ének záró, *De Magistratibus* címet viselő fejezetében sem hazudtolja meg magát, hanem hű marad dogmatikájának azon alapvetéséhez, amelyet az előszóban így fogalmazott meg: „nem valami szépet, hanem valami hasznosat akartam írni.”⁶¹⁴ Ahogyan azt dogmatikai művének teljes címe is jelzi - *Loci communes in usus sacrae Theologiae candidatorum parati* - Musculus *Loci*-ját a berni teológiai oktatás tankönyvének szánta. Mint gyakorló professzor elégtelennek érezte a rendelkezésre álló tankönyveket, ezért feljogosítva érezte magát arra, hogy maga is írjon egyet. A tankönyv jellegnek megfelelően Musculus egyszerű és érthető latinsággal fogalmaz, tartózkodik a spekulatív teológiai megállapításoktól. A különböző *locus*ok kapcsán sorra veszi a velük kapcsolatos általános kérdéseket, de ha azokat a Szentírás alapján nem tudja hitelt érdemlően megválaszolni nem szégyelli azt sem, ha megválaszolatlanul hagyja őket. Dogmatikája igazából biblikai teológia, amelyből visszaköszön komoly írásmagyarázati munkássága, míg a *Loci* közkedvelt gyakorlatiasságára Musculus több évtizedes igehirdetői-lelkipásztori gyakorlata nyomta rá bélyegét, amely nemcsak a teológus hallgatók, de a protestáns világ gyakorló lelkészei között is rendkívül népszerűvé tették művét.

Musculus szűkszavú és célratörő stílusának megfelelően a *De Magistratibus* fejezet kezdetén is rögtön előrebocsátja, hogy nem akar a világi felsőbbbséggel kapcsolatban sem hosszas fejtegetésekbe bonyolódni, hanem csak annyit szeretne a magisztrátusról elmondani, ami szükséges és ami „a hívők lelkiismeretének oktatására szolgál.” Musculus ezen minimalista alapvetése következtében megkülönböztetett hangsúlyt kapnak azok a kérdések, amelyek végül is helyet kaptak ebben a fejezetben, mert ami ezen mindent meghatározó tömörség dacára sem maradhatott ki, annak valóban Musculus világi felsőbbbségről alkotott nézeteinek a kvintesszenciáját kell alkotnia.

Már az alfejezetek címeinek első átolvasása által is nyilvánvalóvá válik, hogy a *De Magistratibus* ezen kiemelendő mondanivalója a magisztrátus és az egyház viszonyának, a magisztrátus egyházi ügyekben való szerepének és a neki való engedelmességnek a kérdéskörei lesznek. Ugyanis a magisztrátus mibenlétét definiáló, a tömörség ellenére is

⁶¹⁴ „Verum mediocritate nostra contenti /.../ magis spectantes, ut Locos hosce utiliter expediamus, quam ut venustati dictionis inserviamus.” MUSCULUS, *Loci Communes*, Praefatio; Musculus *Loci*jának általános bemutatásához lásd: Herman J. SELDERHUIS, *Die Loci Communes des Wolfgang Musculus: Reformierte Dogmatik anno 1560 = Wolfgang Musculus (1497-1563) und die oberdeutsche Reformation*, hg. Rudolf DELLSPERGER, Rudolf FREUDENBERGER, Wolfgang WEBER, Berlin, Akademie Verlag, 1997.

elmaradhatatlan rövid alfejezetek (pl. Micsoda a magisztrátus?; Mi a magisztrátus tiszte?)⁶¹⁵ után rögtön a „Vajon a magisztrátusnak van-e hatalma a vallás ügyében?” (An Magistratus curandae religionis potestatem habeat) címet viselő alfejezet következik, amelyet közvetlenül a „Mennyire terjed ki a magisztrátus hatalma a vallásban?” (Quousque potestas Magistratus in religione valeat) című követ. Azon kérdések rövid tisztázása után, hogy vajon a keresztyének között szükség van-e egyáltalán felsőbbbségre (An Christianis opus sit Magistratu), hogy lehet-e a keresztyén ember magisztrátus tagja (An christianus possit gerere Magistratum) és, hogy mivel tartoznak az alattvalók a magisztrátus számára (Quid Magistratui debeatur a subditis) egy aránytalanul hosszú, a fejezet leghosszabb alfejezete foglalkozik a következő kérdéssel: az egyházi személyek vajon alattvalói-e a magisztrátusnak? (An ecclesiastici quoque habendi sint pro subditis). Ezt egészíti ki a következő hangsúlyos alfejezet, a *De Magistratibus* záróakkordja: „Meddig mehet el az ember a magisztrátusnak való engedelmeskedésben?” (Quousque sit obediendum Magistratui).

Szintén beszédes Musculus hangsúlyainak tekintetében, hogy míg a magisztrátus kérdésével általánosságban foglalkozó fejezetek a *De Magistratibus* 11 oldalát teszik ki, addig a magisztrátusnak az egyház ügyeibe való beleszólási jogával és a neki etéren is kijáró engedelmisség hangsúlyozásával kétszer annyi, mintegy 22 oldal foglalkozik!⁶¹⁶ Láthatjuk tehát, hogy Musculus számára az, amit a felsőbbbség kapcsán „*a hívők lelkiismeretének oktatására*” mindenképpen elmondani szükséges volt legfőképpen azt jelentette, hogy a felsőbbbségnek joga van beleszólni az egyház ügyeibe, és hogy neki az egyházi személyek is alattvalói és neki engedelmisséggel tartoznak.

⁶¹⁵ Egymás utáni pontos sorrendben: Micsoda a magisztrátus? – Quid sit Magistratus (1,5 oldal terjedelemben); Mióta van magisztrátus?– Unde sit Magistratus (2,5 oldal terjedelemben); Milyen emberek viselhetnek tisztséget és lehetnek magisztrátusok? – Quales esse debeant qui Magistratu funguntur (1 oldal terjedelemben); Mi a magisztrátus tiszte?– Quod sit officium Magistratus (4,5 oldal terjedelemben)

⁶¹⁶ Vajon a magisztrátusnak van-e hatalma a vallás ügyében? - An Magistratus curandae religionis potestatem habeat (4 oldal terjedelemben); Mennyire terjed ki a magisztrátus hatalma a vallásban? - Quousque potestas Magistratus in religione valeat (6 oldal terjedelemben) Szükség van-e a keresztyének között felsőbbbségre? - An Christianis opus sit Magistratu (1 oldal terjedelemben); Lehet-e a keresztyén ember magisztrátus tagja? - An christianus possit gerere Magistratum (1,5 oldal); Mivel tartoznak az alattvalók a magisztrátus számára? - Quid Magistratui debeatur a subditis (1 oldal terjedelemben); Az egyházi személyek vajon alattvalói-e a magisztrátusnak? - An ecclesiastici quoque habendi sint pro subditis (6,5 oldal terjedelemben) „Meddig mehet el az ember a magisztrátusnak való engedelmeskedésben?” - Quousque sit obediendum Magistratui (5,5 oldal terjedelemben).

Mindebből azonban nem vonhatjuk le azt a következtetést, hogy a *De Magistratibus* egyértelműen a felsőbbségtől a kiközösítés jogát elvitató, renitenskedő vaud-i kálvinisták ellen íródott, hiszen ahogyan ezt a megelőző, a *De Magistratibus* forrásairól szóló fejezetben és az alfejezetek részletesebb vizsgálatában is látni fogjuk Musculus *in expressis verbis* a pápai egyház ellen emeli fel szavát, a kálvinistákra való utalás pedig csak néhol érthető bele a szövegbe. Mégis ha tartalmában nem is, de a *De Magistratibus* megszerkesztettségébe belesejthetjük a szándékot, hogy az író és „megrendelői” a magisztrátussal kapcsolatban elsősorban annak egyházfőhatalmi jogát és a neki való engedelmesség isteni parancsát kívánták az olvasók szívére helyezni. Azt sem feledhetjük el, hogy a *Loci* elsőrenden tankönyvnek készült. Bernben, a berni teológus-hallgatók számára a magisztrátussal kapcsolatosan tehát két dolog számított „kurz und gut” kiemelendőnek: először is, hogy a magisztrátus gyámkodik az egyház felett; másodsor, hogy neki engedelmességgel kell tartozni.

IV. 2. 1. QUID SIT MAGISTRATUS - MICSODA A MAGISZTRÁTUS?

Musculus a magisztrátusok különböző fajtáinak - az „államformáknak” - a felsorolásával és rövid jellemzésével kezdi művét, amely sablonos kezdés nem túl eredeti és nagyon „tankönyvízű,” de végülis ez volt Musculus eredeti szándéka, hogy a teológiai oktatás számára tankönyvet készítsen. A felsorolt államformák mögött a *loci* stílusú munkákban ezen a téren örök kiindulópontnak számító arisztotelészi politika hat alapállamformája (királyság, arisztokrácia, politeia, türannia, oligarchia, demokrácia) sejthető meg, de mivel Arisztotelész nem volt „szalonképes” a reformatori körökben ezért Musculus itt inkább Polübiosz megfogalmazásaira támaszkodik, amely persze szintén nem más mint az arisztotelészi politika adaptációja. Polübiosz, akit egy helyen Musculus név szerint is megemlíti, azért is állhatott közel hozzá mivel a görög történetíró munkáinak korfui kéziratait éppen Musculus szerezte meg az augsburgi könyvtár számára, sőt ezeket le is fordította görögül latinra (*Polybii Megalopolitani Historiarum Libri Priores*, 1549).⁶¹⁷

⁶¹⁷ 1543-ban nem tudjuk milyen módon, az augsburgiak tudomására jutott, hogy a törökök elől Korfuról elmenekülő Antonios Eparchos (1491-1571), aki már 1540-ben I. Ferenc francia király számára

Polübiosz nyomán tehát Musculus a következő, hat államformát sorolja fel: monarchia, arisztokrácia, demokrácia, türannisz, oligarchia, okhlokrácia. Eltávolodás az arisztotelészi felfogástól, hogy míg Arisztotelész számára a demokrácia nem lehetett üdvös államforma mivel szerinte az a demagógok által szükségképpen átcsap a csöcselék uralmába, addig Musculus meghagyja a demokráciát a „jó oldalon” és az okhlokrácia (okhlosz – tömeg görög szóból) kifejezéssel különbözteti meg annak negatív, elfajzott formáját. Eszerint tehát három „legitim” államforma létezik: a monarchia, az arisztokrácia és a demokrácia, a másik három „illegitim” pedig ezek negatív „mutációja.” a monarchiáé a türannia, az arisztokráciáé az oligarchia, a demokráciáé pedig az okhlokrácia.⁶¹⁸

Az államformáknak egy didaktikai célú műből kihagyhatatlan, de legalább rövid és lényegretörő bemutatása után Musculus a humanizmus korára oly jellemző lingvisztikai

görög kéziratokat adott el, gyűjteményének egy újabb részét - majdnem 100 kéziratot - kíván áruba bocsátani. Eparchos egy régi konstantinápolyi család sarjaként régi kéziratok másolásával tartotta fenn magát és népes családját, de egy ideig az I. Ferenc alapította milánói görög iskola tanáraként is tevékenykedett. Amikor a törökök 1537-ben elfoglalták Korfut, mindenét elvesztve családjával és kézírataival együtt Velencébe menekült. Itt csak gyűjteményének eladásával tudta fenntartani magát, aminek következtében az akkori idők legjelentősebb velencei kézirat-kereskedőjévé avanzsált. Mintegy 300 áruba bocsátott kéziratgyűjtésének darabjaival ma párizsi, müncheni, firenzei gyűjtemények, vagy a Vatikán és az Escorial büszkélkedhet. Levelezőpartnerei között éppúgy megtalálhatjuk IV. Pius pápát, mint II. Dionüsziosz konstantinápolyi pátriárkát vagy Philipp Melanchton. Eparchos „*Orhnoj eivjithn VElladoj katastrofhn*” című panaszében (1544) az európai uralkodókat a pápa vezetése alatti egységre és a törökök elleni szent háborúra szólította fel. 1552-ben végül visszatért Korfura, ahol életének utolsó 19 évét töltötte.

Az egyik augsburgi városatyának, Wolrad von Waldecknek a naplóbejegyzése szerint Wolfgang Musculusnak sikerült döntő hatást gyakorolni a tanácsra, hogy szerezzék meg Eparchos kézíratait az új, 1537-ben alapított városi könyvtár számára. Az eladásra szánt kéziratok majdnem fele a görög egyházatyák műveit tartalmazta, nem csoda hát, hogy Musculus annyira kardoskodott a beszerzésük mellett. A vásárlás lebonyolításával Philipp Walthert, a „*Fondaco dei tedeschi*”, a Velencével szoros kapcsolatokat ápoló német üzleti társaság elismert tagját bízták meg. A tárgyalások sikeréről az 1543. február 6-án mindkét fél által aláírt előszerződés tanúskodik (a szerződés mindkét példánya épen megmaradt az augsburgi *Stadtarchiv*ban): ebben Eparchos kötelezte magát arra, hogy amíg a város nem dönt véglegesen a vételről, addig senkinek sem adja el a kéziratokat. Ezért 25 Scudit kapott aranyban. Egyébként a kéziratokat Musculuson kívül maga III. Pál pápa is meg szeretne volna szerezni. Ha a város dönt Eparchos 600 Scudit kap, de előtte az iratokat Wolfgang Musculusnak még át kell vizsgálnia. A tanács végül egy év múlva (1544. február 23.) döntött csak a megvételről, a kéziratok átadására márciusban már sor is kerülhetett. A 99 görög kézirat megvásárlása az augsburgi könyvtár legköltségesebb (szállítással, a közvetítők költségeivel együtt: 1138 gulden, 51 krajcár, 4 fillér), de tudományos szempontból a legjelentősebb szerzeménye lett, amelynek beszerzésénél Musculus fontos szerepvállalását a naplóbejegyzésen kívül nevének a szerződésben való megemlítése is bizonyítja. Helmut ZÄH, *Wolfgang Musculus und der Ankauf griechischer Handschriften für die Augsburger Stadtbibliothek 1543/44 = Wolfgang Musculus (1497-1563) und die oberdeutsche Reformation*, Hrsg. Rudolf DELLSPERGER, Rudolf FREUDENBERGER, Wolfgang WEBER, Berlin, Akademie Verlag, 1997; Musculus Polübiosz fordításának kiadásait lásd: Marc van WIJNKOOP LÜTHI, *Druckwerkeverzeichnis des Wolfgang Musculus = Wolfgang Musculus (1497-1563) und die oberdeutsche Reformation*, Hrsg. Rudolf DELLSPERGER, Rudolf FREUDENBERGER, Wolfgang WEBER, Berlin, Akademie Verlag, 1997.

⁶¹⁸ „Sic sunt tria Magistratum paria, in quorum singulis qui prior est legitimus, qui posterior illegitimus recte censetur. Legitimus est, Regius, aristocraticus et democraticus. Illegitimi sunt, tyranicus, oligarchicus, et ochlocraticus.” MUSCULUS, *Loci Communes*, 792.

érdeklődésnek megfelelően a *magistratus* szó etimológiáját sem hagyhatja figyelmen kívül. Eszerint a magisztrátus szó a latin *magister* – mester szóból ered, amely mögött a *magis* – nagyobb szót sejtik meg egyesek. A *magis* alapján a *magister* az, aki több, aki meghalad másokat méltóságban és tekintélyben. Mások a megij görög szót tartják a *magister* szó gyökének, amelynek jelentése a legnagyobb. Musculus megjegyzi, mind a latin, mind pedig a görög eredetet vallóknak igazat adhatunk, hiszen mindkettő által arra jutunk, hogy a *magister* az, aki a nagyobb, aki meghalad másokat mind bölcsességben, mind pedig tekintélyben.⁶¹⁹

Musculus fontosnak tartja, hogy a *magister-magistratus* szó után a *minister* szó etimológiáját is szóba hozza. Ez a szó a *minus* latin szóból ered, aminek jelentése kisebb. A magisztrátus habár kiválóságban, bölcsességben, hatalomban és tekintélyben meghalad másokat, mégis rászorul arra, hogy „kisebb embereket” (*inferioris ordinis homines*), „minisztereket” használjon hatalmának gyakorlására. De a miniszter nem egyenlő a magisztrátussal, amely hatalmának és parancsainak engedelmeskedni köteles.

Az etimológia után Musculus ügyesen a Szentírás felé tereli olvasóinak gondolatmenetét. Minden politikai teológia *locus classicus*-ához, Pál apostol Rómaiakhoz írt levelének 13. fejezetének taglalásához átvezetésként, a pontos igehely megemlítése nélkül Jézus mondatát idézi szabadon, a következőképpen: „*Qui maior est in vobis, sit omnium minister.*”⁶²⁰ Jézus mindenkinek a szolgájává lett, amivel megmutatta, hogy ő a legnagyobb, ő mindennek a mestere. Majd Musculus egy következő igehellyel vezeti tovább az olvasót, szintén szabad idézetben: „*Est quide ipse omnium Magister, quod testatur dicens: Vos vocatis me Magistrum, et recte dicitis, sum etenim. Unus est magister vester Christus.*”⁶²¹

Krisztus tehát az egyedüli mester és hozzá képest a magisztrátus is csak miniszter, amely közbevetett szentírási igehelyekkel Musculus már el is juttatta olvasóit a Róma 13-

⁶¹⁹ „Deducunt autem vocem hanc Magister, ab adverbio, magis, quod Magistri magis caeteris possint, tanquam dignitate ac potestate praecellentis. Quis si a graeca voce megis, quae fonat maximum et amplissimum, Latini deduxerint Magistrum. /.../ Quicquid tamen fit, sive ab adverbio magis, sive a graeca voce megis deducatur Magister, omnino Magistratus potestatem et officium Magistrorum fonat: admonemurque, illis qui caeteris praesunt competere, ut sint sapientiae ac potestatis praerogativa praesantiores illis quibus sunt praefecti.” *Uo.*, 793.

⁶²⁰ *Ua.*; Musculus itt lényegében két igeverset olvaszt egybe a Mt 20,26-ot és 27-et, amely eredetiben így hangzik: „²⁶aki nagyvá akar lenni közöttetek, az legyen a szolgátok, ²⁷és aki közöttetek első akar lenni, az legyen a rabszolgátok.”

⁶²¹ *Ua.*; Jn. 13,13: „Ti így hívtok engem: Mester, és Uram, és jól mondjátok, mert az vagyok.”

hoz: „*Paulus vocat Magistratum ministrum, Rom. 13. verum non simpliciter ministrum, sed ministrum Dei.*”⁶²²

A *De Magistratus*nak ezek után visszatérő eleme lesz nemcsak a Rm 13-ra való utalás, de a műben szinte a magisztrátus *epiteton ornans*ává váló kifejezés: *minister Dei*. Isten és a magisztrátus között csak egyfajta viszony létezhet, lehet ugyan egy magisztrátus mégoly hatalmas is a földön, lehet neki sok „minisztere” és alattvalója, mégis Istenhez képest mindig alacsonyabb rendű marad.

IV. 2. 2. UNDE SIT MAGISTRATUS – MIÓTA VAN MAGISZTRÁTUS?

Musculus következő alfejezetét Isten teremtői és fenntartói munkájának hitvallászerű dicséretével kezdi. Mint mondja, abban, hogy a világot Isten „kormányozza” (*Mundum a Deo gubernari*), kegyes ember nem kételkedhet és lehet ugyan, hogy a Sátán neveztetik a világ fejedelmének (*princeps mundi*), de nem a jog, hanem hamisság és ármány révén és csak azért mert az Isten ezt eltűri.

Amikor a Sátán azt állítja, hogy övé a föld minden országa és hatalma ez hazugság, hiszen ő a „hazugság atyja.” Musculus a Sátán, mint *princeps mundi* által azt az „ambíciót” láttatja, amelynek egyetlen célja a hatalom megszerzése és minden áron való növelése, amely minden magisztrátus örök kísértése, és amely elkerülhetetlenül zsarnoksághoz és igazságtalansághoz vezet: „*Természetünk megromlása által sokkal inkább hajlamosak vagyunk arra hogy parancsoljunk, minthogy engedelmeskedjünk. Szuverenitásra és istenségre törünk, amely vágy a kígyó mérgével talált utat hozzánk, akivel első szüleink beszéltek a paradicsomban és tőle hallották: olyanok lesztek, mint az Isten.*”⁶²³

Lehet ugyan, hogy az egyeduralomra törés és hatalomvágy „sátáni ösztön” (*instinctu Satanae*), mégis Musculus fontosnak tartja kiemelni, hogy mindez nem jelenti azt, hogy igaza lenne azon „tanulatlanoknak” - minden valószínűség szerint az anabaptistáknak - akik ezért a felsőbbiséget nem isteni rendelésből vagy a természet

⁶²² MUSCULUS, *Loci Communes*, 793.

⁶²³ „Sane sic comparati sumus ex naturae nostrae corruptione, ut proclives simus ad imperandum magis quam ad obediendum. Aspiramus ad divinitatem, qui affectus ex veneno nobis est antiqui serpentis inditus, quod prima parens nostra mox in paradiso hausit, cum audiret et crederet illud: Eritis sicut Dii.” Musculus, *Uo.*, 794.

törvényéből adandónak tartják, hanem benne a Sátán művét látják. „Ezen elképzeléssel szemben” – írja Musculus – „Isten igéjének hatalmával kell felfegyvereznünk elménket, amely nyíltan kijelentette az apostol által, ahogyan mondja: Minden lélek engedelmeskedjék a felsőbb hatalmasságnak. Nincsen hatalom, csak Istentől. És amelyek igazán hatalmak, Isten rendelése által azok.”⁶²⁴ Nem meglepő, hogy újra a Rm 13-ból vett idézet kerül elénk, annak is első verse.

A Rm 13,1 két fontos elemet tartalmaz Musculus számára, egyrészt „minden léleknek” a magisztrátusnak való engedelmeskedésre való felszólítását, másrészt a magisztrátus hatalmának Istentől való származtatását, amelyek miatt a Rm 13,1 különböző formában, lépten-nyomon előkerül még a fejezet során.

Itt most a „minden hatalom Istentől származik” – kijelentést emeli ki Musculus, amely azonban nem jelenti azt, hogy a hatalommal való visszaélés is ötöle származna. Musculus egy szemléletes hasonlattal teszi mindezt kézenfekvővé: a házasság is isteni intézmény és Istentől származik, mégis a házasságtörésért nem okolhatjuk Istent, az nem tőle, hanem a Sátántól jön. Musculus Hóseás könyve alapján arra is felhívja a figyelmet, hogy azért azt sem gondolhatjuk, hogy a zsarnokoknak az alattvalóik fölötti hatalma az Isten akarata nélkül való lenne. Isten a nép bűnei miatt engedhet egy zsarnokot hatalomra kerülni.

Mindezt magyarázandó Musculus különbséget tesz az Isten általi hatalom (*tyrannis a Deo*) és az Isten által rendelt hatalom (*tyrannis ordinata a Deo*) között: „A zsarnokság is Istentől jön, de a zsarnokságot nem Isten rendeli, abban az értelemben, hogy csak a törvényes hatalom neveztetik ki általa.”⁶²⁵ Annak érdekében, hogy meg tudjuk különböztetni, a *tyrannis a Deo*-t a *tyrannis ordinata a Deo*-tól, Musculus sorba veszi azt, hogy hogyan „ordinálja” Isten a hatalmat, mégpedig az ordináció három fajtáját

⁶²⁴ „Contra hanc cogitationem muniendae sunt mentes nostrae autoritate verbi Dei, quod tam diserte ab Apostolo Rom. 13 proponitur, ubi dicit: Omnis anima potestatibus supereminentibus subdita sit, non enim est potestas nisi a Deo. Quae vero sunt potestates, a Deo ordinatae sunt.” *Ua.*; Rm 13,1: „Pasa yuch; ejxousivai uperecouvsai upotassevsqw. ouj ga;r ejvstin ejxousiva eij mh; upo; qeou, ai de; oujsai upo; qeou tetagmevnai eijsivn” magyarul: „Minden lélek engedelmeskedjék a felettes hatalmaknak, mert nincs hatalom mástól, mint Istentől, ami hatalom pedig van, az az Istentől rendeltetett.”

⁶²⁵ „Est igitur et tyrannus a Deo: sed ipsa tyrannis non est ordinata a Deo, sicuti ordinata ab illo est legitima potestas.” MUSCULUS, *Loci Communes*, 794.

különbözteti meg (*triplex esse divinarum ordinationum genus*): az első a természet, a második az ige, a harmadik a Lélek titkos tanácsa által történik.⁶²⁶

A természet rendje az, hogy a többség fölött a bölcsőbb és erősebb (*sapientiores ac robustiores*) uralkodik: „*Ezt láthatjuk a vadállatok között, ahol az erősebb vezeti a gyengébbet, mint a teheneknél és kecskéknél, vagy a méheknél és darvaknál és a világ kezdetén, amikor az idők kemények és kegyetlenek voltak és nem voltak még hatalmak és uralmak az emberek között, amelyek által kormányozták, képezték volna őket, az emberek rendje hasonló volt az állati csordák és nyájak rendjéhez.*”⁶²⁷ E természeti rend jelenik meg az apának a gyermekeivel és feleségével való kapcsolatában is, amely szerint „*a jobb uralkodik és felülvigyazza a gyengébbet, és senki sem kételkedhet abban, hogy ez a hatalom Isten különleges gondviseléséből fakad.*”⁶²⁸ Ha ez a rend a feje tetejére áll és a „gyenge és bolond” (*stulti et imbecilles*) kerül a jobbak élére az nem más, mint az Istennek az emberi bűn ellen való ítélete.

A második fajta hatalom-ordináció Isten ígéjén alapszik, amely által Isten törvényeket adott a világnak, amelyek közös alaptézise, hogy a bűnt büntetésnek kell követnie.

A harmadik fajta elrendelésnek Musculus azt tartja, amikor az Isten Lelkével arra választ ki és küld el embereket, hogy népét valamilyen szükségből vagy veszedelemből megszabadítsa. Hosszabban idézi Othniel elhívását a Bírak könyvéből, de megemlíti Sámgár, Debora, Gedeon, Sámson, Sámuel, Józsué, Dávid, sőt Saul nevét is. Ha azonban valaki az isteni rendelés e fent említett három fajtáján kívül, valahogyan máshogy kerül hatalomra, az mindenképpen visszaél hatalmával, és gonosz célokra fogja azt felhasználni. „*De mégis a hatalommal ezen visszaélés sem vesz el semmit az apostol szavából: nincsen hatalom csak Istentől.*”⁶²⁹ - fejezi be Musculus ezen téma tárgyalását.

⁶²⁶ „Sciendum igitur, triplex esse divinarum ordinationum genus. Primum earum quae naturali constitutione, secundum earum quae verbo, tertium earum quae occulto spiritus instinctu disposuntur.” *Uo.*, 795.

⁶²⁷ „Ex naturali constitutione ii qui caeteris sunt sapientiores ac robustiores regendae multitudini praeficiuntur, imperiumque in illam obtinent: id quod et animantibus estcernere, quorum quae sunt robustiora infirmioribus preire videmus, sicuti patet in armentis bonum et caprarum, in apibus et gruibus.” *Ua.*

⁶²⁸ „Quemadmodum igitur in animantibus, et patria quoque potestate, ac maritali, natura sic comparatum esse videmus, ut quae praestantiora sunt, presint imbecillioribus, nec dubitat quisquam esse hoc genus potestatis ex singulari ordinatione divinae providentiae.” *Ua.*

⁶²⁹ *Uo.*, 796.

IV. 2. 3. QUALES ESSE DEBEANT QUI MAGISTRATU FUNGUNTUR – MILYEN EMBERNEK KELL LENNIE ANNAK, AKI MAGISZTRÁTUSI TISZTSÉGET TÖLT BE?

A következő alfejezetben Musculus azt vizsgálja, hogy milyen ember viselhet tisztséget és lehet magisztrátus. Az alfejezet elején hangot ad azon kesernyés realizmusának, hogy nem hiszi, hogy azok közül, akik magas méltóságot viselnek bárki is olvasni fogja az ő „egyszerű” művét, úgyhogy nem látja sok értelmét annak, hogy arról szóljon, hogy nekik milyen tulajdonságokkal kellene bírniuk.

Akikhez műve szólhat az „Krisztus egyháza,” amely alatt a később elhangzottak értelmében az egyházi személyeket érti, akik számára Musculus ebben az alfejezetben azt igyekszik bemutatni, hogy milyen embereknek kellene közöttük a vezetői tiszteket betölteni. De itt Musculus gondba kerül. Mert hiszen amikor arról kezd írni az egyháziaknak, hogy milyen vezetőket is válasszanak maguknak, mintha pillanatra figyelmen kívül hagyná, hogy a berni államegyházi rendszerben nem volt köze az egyszerű lelkipásztornak vezetői megválogatásához, hiszen azok kinevezése nem a lelkészi kar, hanem a világi felsőbbtség akaratától függött. Musculus gyorsan korrigálja magát, nehogy valaki azt gondolhassa, hogy ezt a jogot el akarja tulajdonítani a világi magisztrátustól ezért gyorsan azzal vágja ki magát, hogy Ciprianus mondta azt, hogy az „egyháznak” joga eltávolítani a hasztalan lelkészeket, helyükre pedig másokat kinevezni, hacsak nincsen keresztyén világi felsőbbtsége. Amennyiben keresztyén világi magisztrátus uralma alá tartozik, akkor persze a vezetők és tisztségviselők kinevezésének joga nem az egyházé, hanem a világi felsőbbtségé. Lehet tehát olyan helyzet, amikor az egyháziak megválogathatják vezetőiket, ezért hasznos, ha szóba kerülnek az alkalmasságukat jelentő szempontok, de e mostani helyzet nem az, hiszen most ők keresztyén felsőbbtség uralma alá tartoznak. Mindezt aláhúzendó Musculus a vezetésre alkalmas személy tulajdonságainak taglalása helyett - bár erről szólna eredetileg az alfejezet - a kelletténél talán több teret is szentel annak, hogy kiemelje, hogy a magisztrátus keresztyénné lételével őt illeti meg az egyház feletti hatalom: *„De most amikor a királyok és hercegek alávetették magukat a*

*Krisztus igájának, nem pusztán csak törvényes, de szükséges is az ige szolgálóinak, hogy meghajtsák fejüket előttük...*⁶³⁰

A téma persze később külön alfejezetet is fog kapni és valóban ez az - *ex officio necessarium* - „főhajtás” lesz a *De Magistratibus* lehangsúlyosabb mondanivalója, amit az is jelez, hogy ebben az eredetileg egészen más témával foglalkozó alfejezetben is végül ez kerül a legbővebben kifejtésre.

Ha az egyháziak nem is választhatják meg a maguk vezetőit Musculus röviden ír arról, hogy vannak azonban olyan közösségek (*respublicas*), akik igen. Azt, hogy Musculus a választás formáját tartja a hatalomra kerülés ideális útjának jelzi az a megjegyzés, hogy nyilvánvalóan Isten igazságos döntése az, ha valamely közösségnek nem ad szabadságot arra, hogy vezetőit megválassza. Ha viszont egy keresztyén közösség választhat vezetőt, akkor fontos szem előtt tartaniuk, hogy ne olyat válasszanak, aki csak méltóságban haladja meg őket, hanem olyat, aki erkölcsösségben és a hitben is. Ha valamely közösség nem választás, hanem öröklés útján kap uralkodót, ott arra kell figyelmet fordítani, hogy a trónörököszt válogatott és kegyes emberek (*viris selectissimis ac pientissimis*) neveljék, „*először hitben és vallásban, Krisztus szeretetében, másodsorban pedig bölcsességben, igazságban, és más hősi és nemes erényekben.*”⁶³¹ Musculus ezen magas ideál lefestése ellenére azonban megőrzi józanságát és megjegyzi, hogy ha ilyen kegyes magisztrátusa van egy népnek, az Isten különleges ajándéka, de hogy voltak és lehetnek ilyenek arra ott van Mózes, Józsué, Sámuel, Dávid, Josáfát és Ezékiás – a *De Magistratus*ban az elkövetkezőkben még többször is piedesztálra emelt – példája.⁶³²

IV. 2. 4. QUOD SIT OFFICIUM MAGISTRATUS – MI A MAGISZTRÁTUS TISZTE?

A későbbiek tükrében a magisztrátussal kapcsolatos másodlagos és általános kérdéseket megfogalmazó alfejezetek után Musculus elérkezik fontosabb mondandójához,

⁶³⁰ „Postquam vero Reges, Principes, et reliqui Magistratus Christi sese iugo submiserunt, non modo licet, sed et ex officio necessarium est verbi ministris, ut inculcent illis, qua fide, quaque cura ac diligentia, Christo Domino ac Regi Regum servire debeant...” *Ua.*, 796.

⁶³¹ „Apud quos non eliguntur, sed nascuntur principes, primam hanc convenit esse curam, ut qui futurus est princeps in populo Dei, a viris selectissimis ac pientissimis in fide religione, ac pietate Christi, deine sapientia quoque et iusticia, ac caeteris heroicis virtutibus a puero instituat. ” *Uo.*, 797.

⁶³² *Ua.*

a magisztrátus tisztének, mint a magisztrátus feladatainak tisztázásához. Mindennek bevezetését Musculus egy nagyon kemény isteni elrendeltségbe vetett világkép körvonalazásával kezdi, amely szerint: „*Nincsen olyan, amit Isten hiábavalóan végzett volna. Minden úgy rendeltetett általa, még azok a dolgok is amelyeknek nem látjuk az okát, hogy valamilyen bizonyos szolgálatot és célt töltsenek be. Minden egyes magisztrátus Istentől rendeltetett, ahogyan az apostol tanúsítja. Így az Isten szándéka nem az, hogy a magisztrátus télen legyen vagy ne szolgáljon semmi célt, hanem hogy tisztét őhozzá [Istenhez] szabja.*”⁶³³

Hogy mi is a magisztrátus tiszte? Musculus itt újra a Róma 13-ból már korábban megelölegzett fejtegetéséhez nyúl vissza: „*Officium hoc in genere, est ministrare Deo. Sic Apostolus Rom. 13, ministrum Dei vocat Magistratum.*”⁶³⁴ Általánosságban szólva, a magisztrátus tiszte, hogy a magisztrátus Isten „minisztere,” szolgálja.

Musculus itt szükségesnek tartja újra megerősíteni, hogy mivel a magisztrátus Isten szolgálja, ezért az a hatalom is, amit gyakorol nem emberi hatalom, hanem Isten hatalma.⁶³⁵ De ugyanakkor Musculus, újra elárulva a számára elsődleges fontosságú témát, e kérdés kapcsán is kitér arra, hogy a világi felsőbbség, mint Isten szolgálja más feladatokkal és felhatalmazással bír, mint Isten más szolgálói; értsd az egyház:

„*Az egyikük [az egyház] a kegyelem szolgálja és Isten titkainak sáfára. A másik [a magisztrátus] az igazság szolgálja, a kormányzásé, haragé bosszúállásé és védelemé, mivel az [Pál] apostol a gonoszt a magisztrátustól való félelemmel sújtja, mondván: ha gonoszt cselekszel, félj, mert nem hiába viseli a kardot, mivel ő Isten szolgálja.*”⁶³⁶

Az egyházi és világi hatalom között ez a leglényegesebb különbség: a világi viseli a kardot. „*Ez a fajta szolgálat nem tartozik a lelkészekhez és az egyház doktoraihoz. Nem az övék, hogy törvények és ítéletek által kormányozzák az embereket, sem hogy a*

⁶³³ „Nihil est in operibus Dei ociosum. Omnia sic sunt ab illo ordinata, ut ne ea quidem quae profus videntur ociose facta, sine certis sint officiis condita. Magistratus omnis a Deo ordinatus est, teste Apostolo. Non est igitur consilium Dei, ut ullus sit Magistratus ociosus, sed ut unicuique suum sit deponatum officium.” *Ua.*

⁶³⁴ *Ua.*

⁶³⁵ „Dum ergo Apostolus Magistratum in eo nobis comendat, quod dicit eum esse ministrum Dei: quid aliud facit, quam quod quosuis admonet, quam sit officium ipsius non humanae constitutionis, sed divinum: et quod potestas qua fungitur, non sit hominum, sed Dei?” *Uo.*, 798.

⁶³⁶ „Alter est minister gratiae ac dispensator mysteriorum Dei: alter vero minister est iusticie, gubernationis, ire, ultionis, ac defensionis. Apostolus Rom. 13, quoniam malis timorem Magistratus incutere volebat, postquam dixit: Quod sis eceris quod malum est, time: nin enim frustra gladium gestat: nam Dei minister est: subiescit, Ultor ad iram ei qui quod malum est fecerit.” *Ua.*

*megátalkodottakat megbüntessék a karddal, hanem hogy felvilágosítsák a tudatlant a kegyelem igéje által, megjavítsák a bűnöst, vigasztalják a háborgó lelkiismeretet, és hogy prédikálják az örök életet Krisztus nevében és legyenek Isten titkainak sáfárai.*⁶³⁷

Ahogy az a fentebbi idézetben láthattuk Musculus hirtelen beemeli a diskurzusba a Rm 13 egy következő fontos elemét a kard szimbólumát, amely szimbólum jelentéstartalmainak kifejtését természetesen ezek után nem kerülheti el. Bár a Róma 13-ban szereplő kardnak semmi köze nincs a Lukács 22,38-ban szereplő két kardhoz, amelyhez a középkori teológia messzemenő képzetársításokat illesztett, Musculus azonban nem hazudtolhatja meg, hogy ő is korának gyermeke, és önkéntelenül összefüggésbe hozza a páli kardot a lukácsi két karddal és a Rm 13 kapcsán is teljesen alaptalanul és minden bevezetés nélkül két kadról kezd el beszélni. A két kard nála mondjuk nem a középkori teológiában megszokott világi és egyházi hatalom szimbóluma lesz, hanem Musculus a bosszú két kardjának (*gladius ultionis duplex*) nevezi őket és a világi felsőbbség két feladatát szemlélteti általuk.

Az első kard az igazság kardja (*gladius iudicii*), ami által az alattvalók büntetést kapnak, „*amiért az egyikük bántotta a másikat, vagy mert gonoszan Isten ellen tettek.*”⁶³⁸ A másik kard, a háború kardja (*gladius belli*), amely az ellenség leverésére szolgál. Musculus tehát a páli kardból, a Rm 13-nak a Lk 22-vel való önkéntelen összefüggésbe hozása által két kardot „kovácsol,” amelyeket azonban nem az egyházi és világi hatalom egymástól való megkülönböztetésének, hanem a halálos ítélet kimondására és a hadviselésre való jognak a szimbólumaiként használ.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy Musculus a világi magisztrátus tisztének vizsgálatakor is szükségesnek tartja kiemelni, nem pusztán csak a világi és egyházi kormányzás különbözőségét, hanem különösképpen is azt, hogy az egyház nem viseli a kardot; az egyháznak nem tiszte a fegyelem gyakorlása, olyan szempontból, hogy ítélni ugyan, de nem hajthatja végre ítéletét, nem büntethet: „*Bizonyára találsz olyan bölcs embereket, akik képesek jó törvényeket készíteni és általuk ítélni, de hacsaknem nem tagjai*

⁶³⁷ „Hae species ministerii pastoribus et doctoribus Ecclesiarum non competunt. Illorum nanque non est legibus et iudiciis gubernare populos, et gladio ultionem fumere de reprobis: sed verbo gratiae docere ignorantes, corripere peccantes, consolari conscientias afflictas, et vitam aeternam praedicare sub nomine Christi, atque ita dispensare misteria Dei.” *Ua.*

⁶³⁸ *Ua.*

*a magisztrátusnak, nem büntethetik meg a gonosztevőket, mivel nem nekik tulajdonítatik a kard hatalma.*⁶³⁹

Bár talán minden történeti alapot nélkülöző feltételezés, de az előbb idézett musculusi megjegyzés mögött, akár Kálvin alakja felsejlhet. Egy bölcs ember, aki „*akár jó törvényeket is készíthet,*” mint ahogyan Kálvin is kimagasló és elismert munkát végzett Genf polgári törvényeinek a megfogalmazásában, aki akár ítélni is, de büntetést - mivel egyházi személy - akkor sem hajthat, vagy hajtathat végre. Ha mindez meg is marad feltételezésnek, mégis az mindenképpen kiemelendő, hogy Musculus ezen helyen is, ahol elég lett volna pusztán csak a világi felsőbbség tisztéhez tartozó feladatokra szorítkoznia nem állhatja meg, hogy ne ejtsen szót az egyházi kormányzásról és annak a világgal szemben tanúsított fogyatékos voltáról.

„A magisztrátus tiszte ennél fogva, hogy Istent szolgálja az alattvalóinak törvények és ítéletek általi kormányzásában; hogy fenntartsa és megőrizze az emberek életét; hogy megbüntesse a megátalkodottakat a bosszú kardjával: így a béke és igazság fenntartatik, hogy az emberek ne csak éljenek, hanem tisztességesen és jól élhessenek.”⁶⁴⁰

Összegzi Musculus egy mondatban a magisztrátus tisztének egy részét, amely mondat utolsó eleme - tisztességesen és jól (*commode ac bene*) - tovább is vezeti őt következő mondandójára. Pál ugyanis nem pusztán csak a „kard viselésében” látta meg a magisztrátus tisztét, hanem abban is, hogy a magisztrátus „*Istennek szolgálja, a jóra*” – „*Dei enim minister est, tibi in bonum.*”⁶⁴¹

Musculus itt egy másik politikai teológiai *locus classicus*ra az 1Tim 2,1-3-ra utal,⁶⁴² amelyben az apostol a világi felsőbbségért való imádságra szólít fel, hogy „*nyugodt és csendes életet éljünk teljes istenfélelemben és tisztességben.*” Musculus ebből azt a következtetést vonja le, hogy a magisztrátus „*usus*”-a, haszna, hogy kormányzása alatt

⁶³⁹ „Reperias sapientes, qui leges condere et iudicare queant: verum nisi sint Magistratus, ultionem de malis sumere nequeunt, propterea quod non est ipsis gladii concessa potestas.” *Uo.*, 798.

⁶⁴⁰ „Officium igitur Magistratus est, ministrare Deo subditos ad custodiam et conservationem humanae vitae legibus et iudiciis gubernando, simulque gladio ultionis reprobos coercendo, quo pax publica et aequitas iustitiae retineri, hoc est, quo homines non modo vivere, sed et commode ac bene vivere queant.” *Ua.*

⁶⁴¹ *Uo.*, 799.

⁶⁴² 1Tim. 2,1-3: „Arra kérlek mindenekelőtt, hogy tartsatok könyörgéseket, imádságokat, esedezéseket és hálaadásokat minden emberért, ²a királyokért és minden feljebbvalóért, hogy nyugodt és csendes életet éljünk teljes istenfélelemben és tisztességben. ³Ez jó és kedves a mi üdvözítő Istenünk színe előtt.”

nyugodalmos (*commode*), tisztességes (*honeste*) és istenfélő (*pie*) életet élhessünk.⁶⁴³ E három fogalmat a továbbiakban aztán meglehetősen hosszasan ki is bontja.

IV. 2. 4. 1. COMMODE

Öt pontban beszél arról, hogy hogyan és miben kell biztosítani a nyugodalmos (*commode*) életet a magisztrátusnak alattvalói számára, amely nyugalomhoz hozzátartozik például a mindennapi kenyérhez való hozzájutás biztosítása, hogy legyen mibe ruházkodni, hogy a járványok idején a megfelelő intézkedések meghozassanak, hogy a közbiztonság (*securitas*) megőrződjék. Összefoglalóan a világi kormányzás Isten szolgálja nemcsak a kard viselésére, hanem a „közjó” biztosítására is.

IV. 2. 4. 2. HONESTE

A második dolog, amit Musculus górcső alá vesz a tisztesség (*honeste*): a magisztrátus tiszte, hogy az alattvaló tisztességes életét biztosítsa. Hogy mit is jelent számára a tisztesség, ahhoz Musculus a Róma 13-nak a politikai teológiákban nem olyannyira előtérbe helyezett szakaszát állítja mértékadónak, de amely ige mint tudjuk Augustinust sem hagyta egykor érintetlenül: „*Mint nappal illik, tisztességben járjunk: nem dorbézolásban és részegeskedésben, nem szeretkezésben és kicsapongásban, nem viszálykodásban és irigységben.*” (Rm 13,13) Ez jelenti Musculus számára a tisztességes életet, és nem teheti meg, hogy ne tegyen egy újabb egyházi kitérőt és ne állítsa pellengérré azon egyházi személyeket (*Ecclesiasticos*), akik a „*cölibátus látszatát megtartva, mindenféle tisztátalanságra vetemedtek.*”⁶⁴⁴

Mint azt az utóbbi kijelentése is jelzi, Musculus tisztességről írt alfejezetének elsődleges célpontjai a katolikus papok és szerzetesek lesznek. A magisztrátus tisztei közé tartozónak mondja azt a feladatot, hogy meg kell szüntetnie a kierőszakolt cölibátust,

⁶⁴³ „Usus itaque Magistratus est, ut sub illius moderamine vivamus in hoc seculo commode, honeste, ac pie.” MUSCULUS, Loci Communes, 799.

⁶⁴⁴ *Uo.*, 800.

amely annyi bajt és tisztátalanságot hozott az egyháznak, hiszen az apostol is megmondta, hogy aki nem tudja magát megtartóztatni, házasodjon meg.⁶⁴⁵

Következő támadási pontja, hogy a tisztességes élethez hozzátartozik az, hogy az ember ne „*más asztaláról éljen*,”⁶⁴⁶ márpedig a szerzetesek (*monachi*) nem szégyellik magukat koldusoknak (*mendicantes*) sem nevezni, ezért megfontolandó milyen messzire távolodtak el ők az igazi tisztességtől és az apostoli tanítástól.⁶⁴⁷ A laikusok tisztességes életére vonatkozólag Musculus azt ajánlja, hogy mindenki viselje magát nemének megfelelően, a férfiak viselkedjenek férfiasan a nők nőiesen és ne éljen senki uzsorából.⁶⁴⁸ Az uzsora kapcsán elejtett megjegyzése egy rendkívül toleráns szellemű Musculust állít elénk, ugyanis megjegyzi, hogy a zsidók azon „tisztességtelen” viselkedése, hogy nem kétékezi munkából, hanem uzsoraszedésből élnek meg, nem az ő „számlájukra írható,” mivel egyes magisztrátusok kényszerítették bele őket ebbe a helyzetbe, ezért kénytelenek ezeket az üzelmeiket folytatni.⁶⁴⁹

IV. 2. 4. 3. PIE

Végül a magisztrátus tiszte biztosítani, hogy alattvalói ne csak nyugalomban és tisztességben, hanem istenfélelemben - ahogyan Musculus a görögül is idézi en pashé euüsebeia - éljenek. Első olvasatra ebben az alfejezetben Musculus egy rendkívül toleráns, a vallás- és lelkiismeret szabadságát hangsúlyozó értekezést ad közre, amelynek fő mondanivalója, hogy a magisztrátusnak nem szabad senkit sem zaklatnia a vallása miatt, hanem meg kell hagynia alattvalóinak azt a szabadságát, hogy követhessék és választhassák azt a kultuszt (*cultus*) amelyet szeretnének. Musculus Tertullianus *Ad Scapulam* című művét hozza fel megerősítésül, amelyben az észak-afrikai író kijelenti,

⁶⁴⁵ *Ua.*

⁶⁴⁶ *Ua.*

⁶⁴⁷ „Cogitent hic monachi, quos recte vocant non operantes, sed mendicantes, quam procul absint ab hac honestate vitae, quam a Christianis requirit Apostolus.” *Uo.*, 801.

⁶⁴⁸ *Uo.*, 800.

⁶⁴⁹ *Uo.*, 801.

hogy alapvető „emberi jog” (*humani iuris*), hogy minden ember úgy dicsérhesse Istent, ahogyan jónak látja és hogy senkinek a vallása nem sérülhet egy másik által.⁶⁵⁰

Mindezen kijelentésekből persze téves lenne azt a következtetést levonni, mintha Musculus korát messze megelőzve a modern vallási pluralizmus előhírnöke lett volna. Toleranciára való felhívása mögött inkább a Német-Római Birodalom egyházpolitikájának kritikáját sejthetjük meg. Erre utal egy közbevetett megjegyzése is, amely szerint a törökök alatt élő keresztyéneket és zsidókat a muzulmánok nem kényszerítik vallásuk feladására.⁶⁵¹ Musculus már korábban is, az *Augsburgi Interim* alatti időszakban a *Vom uffgang des Wort Gottes in Ungern* című dokumentumgyűjteményével próbálta meg hasonlóképpen felhívni a figyelmet arra a visszás helyzetre, hogy míg a törökök által megszállt Magyarországon a muzulmán hatóság nem üldözi, sőt bizonyos esetekben kedvez is az evangélium ügyének, addig a keresztyén Birodalomban elnyomást szenvednek a reformáció követői.⁶⁵² Nem

⁶⁵⁰ „Tertullianus in libro ad Scapulam, paulo post principium, tale quid scribit, quod huc facere poterit, cum dicit: Humani iuris et naturalis potestatis est unicuique quod putaverit colere, nec alii obest prodest alterius religio.” *Ua.*

⁶⁵¹ „Sic degunt Christiani sub Turcis, et Iudaei sub Christianis ac Turcis, Neutri coguntur, ut a patria religione discedant.” *Ua.*

⁶⁵² Wolfgang Musculus 1550-ben „*Vom uffgang deß wort Gottes by den Christen in Ungern, so den Türcken underworfen sindt, nüwe zytungen*” (magyarul: *Isten igéjének kisarjadása a magyarországi keresztyének között, akik a törököknek vannak alávetve – újabb hírek*) címmel négy levelet és két török rendeletet adott ki. A kiadvány jelentősége talán nagyobb a magyar, mint az egyetemes egyháztörténet szempontjából, mivel ez tartalmazza az egyetlen hiteles beszámolót az úgynevezett vaskaszentmártoni hitvita lefolyásáról. Vaskaszentmárton nevű helység ma már nem is létezik. Vagy a Horvátországban fekvő Vaskával, vagy a Baranya megyei Drávaszentmártonnal lehet azonosítani. Az utóbbi mellett szól Musculus megjegyzése, amely szerint a község a Dráva partján feküdt. Egy biztos, hogy a település a Török Hódoltság területére esett.

1550. április 20-án török tisztviselők elnöklete alatt itt gyűltek össze a környék katolikus és protestáns lelkészei, hogy közelebbről meg nem határozott kérdésekről, köztük nagy valószínűséggel a papi nőtlenségről is vitázzanak. A faluban ugyanis bizonytalanság uralkodott az ó- és újhit egyidejű jelenléte miatt, az egyik lelkész a reformáció tanításait hirdette, míg mások a pápás egyházat propagálták. A kérdés rendezésére a kor megszokott módszeréhez folyamodtak, mégpedig hogy ügyükben a világi felsőbbséget kérik fel döntőbíróul. Azonban a világi felsőbbség a vaskaszentmártoniak esetében a törököket jelentette. Így hozzájuk mentek el a gondjukkal, ők pedig el is vállalták a bíraskodást.

A törökök végül a reformátori párt javára döntöttek, mivel (legalábbis az egyik levél megjegyzése szerint) megbotránkoztatónak tartották a papi nőtlenséget és a húsevés böjti tilalmát, valamint úgy érezték, hogy ha mindkét fél a Bibliát Isten szavának tartja, akkor annak adnak igazat, amely ahhoz jobban ragaszkodik.

Megérthetjük Musculus lelkesedését a dokumentumok kiadása iránt, ha belegondolunk abba, hogy a kiadás idejében a német protestantizmus ügye a Német-Római Birodalomban elveszettnek tűnt. 1547-ben megsemmisítő vereséget szenvedett a Schmalkaldeni Szövetség, V. Károly hatalma megerősödött és az augsburgi birodalmi gyűlésen elfogadtatott *Interim*mel szentesítette a birodalmában a katolicizmus győzelmét (1548 május). A fokozódó politikai helyzet Musculus életébe is változásokat hoz, az *Interim* elleni tiltakozásként elhagyja Augsburgot, rövid bizonytalan időszak után népes családjával Bernben telepszik le (1549). Nem tudja mit hoz a jövő, mindenütt csak a hanyatlást látja és azt, hogy amíg a „keresztyén” császár elnyomja az evangélium ügyét addig az a pogányoktól támogatást nyer. Ezért tartja fontosnak, hogy minél

véletlen az sem, hogy Musculus Tertullianust idézi, hiszen az apologéta munkásságának is a fő célja volt, hogy a pogány államhatalommal elfogadtassa a keresztyénség létjogosultságát.⁶⁵³ Ez a közös pont Musculus és Tertullianus között: vallásuknak a más vallású, uralkodó többséggel szemben akarnak legalitást szerezni. Mindez persze nem jelenti azt, hogy általános érvényű vallásszabadságra és vallási pluralizmusra törekednének, hiszen a kor felfogásának megfelelően Tertullianus és Musculus is biztosak voltak abban, hogy az igazság az ő oldalukon áll. Fel sem merülhetett Musculusban, hogy amikor a vallásszabadságot hangoztatja, akkor azt, mint alapvető emberi jogot képviselje, vagy hogy a keresztyénség mellett más vallás létjogosultságát is elismerje. Musculus számára egy igaz vallás és egy keresztyénség létezett, amely ugyan a pápizmus által megromlott, de amelyet ő reformátor társaival együtt annak eredeti formájára próbál visszaformálni. A vallás- és lelkiismereti szabadság hangoztatása tehát így kerül bele ebbe az alfejezetbe, nem általános jogként minden vallás számára, hanem hogy a Német-Római Birodalom tűrje el és ne zaklassa a határai között élő evangéliumi keresztyéneket.

IV. 2. 5. AN MAGISTRATUS CURANDAE RELIGIONIS POTESTATEM HABEAT – BÍRJA-E A MAGISZTRÁTUS A VALLÁS RENDBETÉTELÉNEK JOGÁT?

Miután Musculus bemutatta, hogy szemlélete szerint milyen feladatok ellátását is foglalja magába a magisztrátus tiszte, az utolsó tiszte, az istenfélelem biztosításának tiszte által már kicsit meg is előlegezve a témát kezd bele művének egyik leghosszabb és egyik legjelentősebb alfejezetébe, amelyben azt a kérdést járja körül, hogy van-e a magisztrátusnak hatalma, hogy rendet tegyen a vallás ügyében? Az alfejezet latin címét

többen tudjanak a „jelenleg megszorodott németek” (*diser zytt betribten Tutschen*) közül „Isten igéjének kisarjadásról a magyarországi keresztyének között” (*Vom uffgang deß wort Gottes by den Christen in Ungern*) és ebből nyerhessenek vigasztalást és reménységet a jövőre nézve.

A *Vom uffgang deß wort Gottes* magyar fordítása megtalálható: ZSINDELY Endre, *Wolfgang Musculus magyar kapcsolatainak dokumentumai = Studia et Acta Ecclesiastica*, szerk. BARTHA Tibor, Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1973.

⁶⁵³ Tertullianushoz lásd: Henry CHADWICK, *A korai egyház*, Bp., Osiris, 1999.; Everett FERGUSON, *A keresztyénség bölcsője*, Bp., Osiris, 1999.; GAJZÁGÓ László: *A nemzetközi jog eredete, annak római és keresztyén összefüggései*, Budapest, 1942.; Adolf von HARNACK: *Dogmatörténet*, Szentendre: Tillinger Péter, 1998.; HEUSSI, *i. m.*; MARTON János: *Tertullian keresztyénsége*, Sárospatak, 1910.; *Tertullianus művei*, kiad. VANYÓ László, Bp., Szt. István Társulat, 1986 (Ókeresztyén írók, 12).

ismerve, máshogyan feltéve a kérdést az alfejezet témája, hogy vajon bírja-e a magisztrátus a *cura religionis* jogát avagy nem? A címadó kérdés magába foglalja már Musculus helyzetlátását, amely természetesen reformátor társainak és magának az egész mozgalmuknak is az indító felismerése és kiváltó oka, hogy a vallásban rendet kell tenni, az egyháznak „kúrára” van szüksége. Musculus szavaival a „*visszaélések tengere öntötte el Krisztus egyházát,*” amelynek egyik fő okaként azt látja, hogy az „*egyházi emberek*” elvették a *cura religionis* a világi felsőbbbségtől.⁶⁵⁴ Ezzel szemben Musculus: „*Mi azon a véleményen vagyunk, amely azt tanítja, hogy a vallás gondozása nem csak részben, hanem főként és teljesen a magisztrátushoz tartozik.*”⁶⁵⁵

Ezen kijelentését ezután Musculus a következő érvekkel igyekszik alátámasztani. Először egy elég különleges, de ugyanakkor a pogányságból vett volta miatt kissé illegitimnek tűnő érvet hoz elő, mégpedig, hogy a pogányok bölcsei is arra jutottak, hogy „*respublicá*”-ikban kiemelkedő fontosságot kell kapnia a vallás ügye rendezésének: „*Valóban a pogányok nem ismerték az Isten útját és idegenek voltak egyháza számára, de mégis úgy gondolták, hogy semmilyen politika és köztársaság nem lehet jól intézett és rendezett az istenfélelem és vallás tiszteletben tartása nélkül.*”⁶⁵⁶ Az, hogy a magisztrátus, nemcsak a bel és külpolitikai (*ius gentium*) törvényhozásra kapott hatalmat, hanem neki „*minden léleknek engednie kell, mert megkapta Istentől az élet és halál feletti hatalmat*”⁶⁵⁷ olyan egyértelmű, hogy még a pogányok is fel tudták ismerni, hogyan is kételkedhetnek ebben az Isten népe közül egyesek?

⁶⁵⁴ MUSCULUS, *Loci Communes*, 802.

⁶⁵⁵ „Nos vero cum illis sentimus, qui curam religionis publicae ad Magistratum non simpliciter et utcunq̄ue, sed cum primis pertinere docent.” *Ua.*

⁶⁵⁶ „Agnoerunt hoc ethnicorum quoque sapientes, qui primum locum in Reipublicae institutione religione dederunt. Fuerunt quidem illi homines ethnici, viam Dei ignorantes et ab Ecclesia illius alieni: in eo tamen haudquaquam errarunt, quod sine pietatis ac religionis observantia nullam cuiuscunq̄ue Reipub. politiam foeliciter institui regique posse senserunt.” *Ua.*

⁶⁵⁷ „Quis autem ignorat Magistratui competere, non modo legum posituru, sed et eorum quae ad ius gentium pertinent moderationem, cui subiecta est omnis anima, et potestas vitse ac necis divinitus tradita?” *Ua.*

IV. 2. 5. 1. A TERMÉSZETJOGI ÉRV

A következőkben Musculus előrebocsátja, hogy mind a természetjog, mind pedig a Szentírás által fogja bizonyítani tételét. Az első érve, a családfőnek a családjá felett gyakorolt hatalma, amit a Szentírás is elismer: „*Avagy nincsen-e az apának a gyermekei felett hatalma, amely a természetjogon alapszik, de amelyet a Szentírás is megerősít?*”⁶⁵⁸ A családban az apának, mint családfőnek a felelőssége, hogy gyermekei vallásos nevelését biztosítsa. „*Az angyal parancsolta ezt Ábrahámnak, hogy gondot kell fordítania gyermekeire, hogy azok betartsák az Úr útját.*”⁶⁵⁹ Musculus a nem annyira konkrét és találó Ábrahám igeszakasz után az 5Móz 6-nak a zsidó családfőknek adott, az Isten népének hitben való nevelésére vonatkozó sokkal egyértelműbb utasításait hozza ide, szabadon idézve is belőlük, amelyek által könnyen felismerhető, „*hogy milyen gondot viseltek és hatalmat bírtak az apák a vallásban.*”⁶⁶⁰

A családfőnek a gyermekei vallásossága felett gyakorolt hatalmának bemutatása után Musculus a kicsiről a nagyra való következtetéssel ruházza át ezt a hatalmat és jogot az egyszerű családapáról a magisztrátusra: „*Vajon nem joga-e annak, aki ilyen hatalmas tekintélyben és hatalomban, ami a joga az egyszerű családfőnek (paterfamilias)? Nem teheti azt meg a nagyobb, amit a kisebb megtehet?*”⁶⁶¹ Ha az apák ekkora hatalmat bírnak a vallás dolgában, akkor vajon mekkora hatalmat bírhat „*minden alattvaló elsődleges atyja*” (primus omnium subditorum pater), akinek hatalma jóval meghaladja az apa hatalmát a gyermek felett. „*Ezért sokkal helyénvalóbb számára, mint az apának, hogy különös gondot*

⁶⁵⁸ „An non potestas illa quam habet paterin liberos suos nature lege constat, quam etiam S. scriptura confirmat?” *Ua.*

⁶⁵⁹ *Ua.*; Musculus minden valószínűség szerint 1Móz 18,19-re, a három angyalnak a Mamré tölgyesében tett látogatására utalhat itt: „Mert őt választottam ki arra, hogy megparancsolja fiainak és háza népének is, hogy őrizték meg az ÚR útját, cselekedjenek az igazságnak és jognak megfelelően, hogy az ÚR is beteljesítse, amit megígért Ábrahámnak.”

⁶⁶⁰ „...ut videmus quid paterna cura et potestas in religione prestare debeat.” MUSCULUS, *Loci Communes*, 803.; Musculus szabadon idézi a következő igeszakaszt: 5Móz. 6,2-8: „Féld Istenedet, az URat, és tartsd meg minden rendelkezését és parancsolatát, amelyeket én parancsolok neked, te magad, a fiad és unokád, életed minden napján, hogy hosszú ideig élhess. ³Hallgasd meg, Izráel, tartsd meg és teljesítsd ezeket, hogy jó dolgod legyen, és igen megsokasodj a tejjel és mézzel folyó földön, ahogyan megígérte neked atyáid Istene, az UR. ⁴Halld meg, Izráel: Az UR a mi Istenünk, egyedül az UR! ⁵Szeresd azért az URat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes erődből! ⁶Maradjanak a szívedben azok az igék, amelyeket ma parancsolok neked. ⁷Ismételgesd azokat fiaid előtt, és beszélj azokról, akár a házában vagy, akár úton jársz, akár lefekszel, akár fölkelsz! ⁸Kösd azokat jelként a kezedre, és legyenek fejdíszként a homlokodon.”

⁶⁶¹ MUSCULUS, *Loci Communes*, 803.

fordítson a vallásra és hogy azt rendezze alattvalói között.”⁶⁶² Az apai gondviselés (*paterna cura et providentia*), tekintély és hatalom (*authoritas et potestas*), amelyek megtestesülnek az apa személyében és amelyeket az egész család elismer és tiszteletben tart, csak még inkább jelen vannak a magisztrátusban. A fentebbi természetjogi érv nem Musculus eredetije, hanem szinte szó szerint szerepel Bucer német nyelven írt „Dialogi”-jában: „Was seind aber nun die obren gegen iren underthonen? Vätter. Und die obren vätter, die mehr gwalt über ire underthonen haben, dann sunst kain besonderer vater über seine kinder.”⁶⁶³

IV. 2. 5. 2. AZ ÓSZÖVETSÉGI PÉLDA

Musculus első fontosabb érve tehát igazából egy természetjogi érv volt, amelyben csak mintegy a forma kedvéért szerepelt az 1Móz 18-ra és az 5Móz 6-ra való utalás. De azután Musculus érvelésében áttér a Szentírás területére és ószövetségi uralkodók sorát hozza fel annak bemutatására, hogy világi uralkodóként, hogyan gyakorolták a *cura religionis*-t.

Első a sorban Mózes, a „*zsidók első általános magisztrátusa*” (*Moses primus catholicus Israelis Magistratus*). Mózes nem volt pap, hiszen erre a tisztségre Áron volt kinevezve, hanem a felsőbb hatalmat (*potestas superioris*) töltötte be, a királyéhoz hasonló hatalmat, amellyel rendet szabott Isten népe a vallásos életének, kinevezte Áront és a lévitákat, és megszabta nekik mit kell tenniük.⁶⁶⁴ „*Ennélfogva biztosan felismerhetjük,*

⁶⁶² „Iam si Magistratum consideres, quid hic aliud esse censendus est, quam fit primus omnium subditorum pater, cuius potestas longe maior est quam fit patris in filios: ideoque magis illi quam patri convenit, ut religionis curam cum primis sustineat, illamque inter subditos suos et instituat et moderetur?” *Ua.*

⁶⁶³ Martin BUCER, *Dialogi oder Gespräch von der Gemeinsame und den Kirchenübungen der Schriften, und was yeder Oberkait von ampts wegen auss Göttlichem befelch an denselbigen zu versehen un zu besseren gebüre*, BDS, M, 2, 2; idézi KRESSNER, *i. m.* 51. Bucer így folytatja: „Darauss volget dann, so vil der gewalt bey den obren grösser ist, das auch der fleiss und ernst zum hail der underthonen bey inen so vil grösser sein solle. Derohalb sy mit allen iren gebieten und verbieten, straffen unnd belohnen dahin zum fürdersten sehen, und sich von ganzen herzen und allen kreften dahin begeben sollen, das die iren zu warem Gotes dienst angefüret und darinn erhalten auch vor allem dem bewaret werden, das sy daran ymmer verhindernen möchte. D a s l e e r e t d i e n a t u r, das ist das göttlich liecht so Gott allen menschen einleuchtet, und ye und ye eingleuchtet hatt.”

⁶⁶⁴ A Mózes tisztségeiről kialakított felfogások biblikai teológiai összefoglalását lásd: Gerhard von RAD, *Az Ószövetség teológiája I.*, Bp., Osiris, 2000, 230 kk.

hogy a vallás szabályozása (*disponendae religionis*) sokkal inkább a felsőbb hatalmassághoz tartozik, mint a papi rendhez.”⁶⁶⁵

Az, hogy Isten a Tízparancsolatot is nem Áronnak, hanem Mózesnek, mint világi vezetőnek adta csak még inkább megerősíti ezt. „*Kijelentette [Isten], hogy a vallási ügyekben való kezdeményezés és vezetés (cura instituendae ac moderandae religionis) a magisztrátushoz, a végrehajtás (administratio) pedig a paphoz tartozik, aki szolgál (minister) nem pedig alapító vagy vezető (non institutor ac moderator).*”⁶⁶⁶ Meglepő, hogy Musculus nem él annak lehetőségével, hogy párhuzamba állítsa Áron aranyborjú készítését a pápaság „bálványimádásával,” amely által Mózes is úgy állíthatta volna be, mint a *cura religionist* kézbe vevő reformer magisztrátus prototípusát. Úgy látszik ez a lehetséges párhuzam nem jutott Musculus eszébe.

Mózes halála után a *cura religionis* nem Eleázár papra, hanem Józsuéra szállt, akivel Musculus folytatja ószövetségi példáinak sorát. Józsué életéből az Istennel kötött szövetség megújítását, a körülmetélkedés megismétlését, a szövetség szavainak könyvbe írását emeli ki, valamint, hogy: „*Mindezen dolgokban Eleázár főpap nem kerül említésre, akinek a papsága ennek ellenére nem volt haszontalan vagy hiábavaló. Mégis ennél fogva az jelenik meg, hogy a vallás irányításának és rendezésének legmagasabb joga Józsuénak, mint magisztrátusnak a hatalma alá tartozott, míg a szolgálat (ministeria) a papi tisztségé volt, amely Józsué parancsainak tartozott engedelmességgel.*”⁶⁶⁷

Számszerűleg Musculus legtöbbit Józsuéről ír, akinek alakja, mint a vallási ügyekben teljhatalmat gyakorló világi vezetőé a leginkább beleillet Musculus kliséjébe. Mózes mellett sokkal tekintélyesebbnek tűnik Áron, mint Józsué mellett Eleázár; Sámuel már inkább vallási vezető, mint világi, akivel nem túl célravezető példálózni, hiszen alakjában éppenhogy egyfajta „papocezarizmus” testesül inkább meg; a későbbi királyok, legfőképpen Dávid pedig nem mindig az Istenhez való hűség makulátlan példái. Velük

⁶⁶⁵ „...in quo manifeste videmus disponendae religionis curam magis ad superiorem Magistratum quam ad sacerdotum ordinem pertinere.” MUSCULUS, *Loci Communes*, 803.

⁶⁶⁶ „Manifestatur enim in eo, sic placere Deo ut cura instituendae ac moderandae religionis pertineat ad Magistratum, administrandae vero ad sacerdotem, ut minister illius sit qui sacerdotio fungitur, non institutor ac moderator.” *Ua.*

⁶⁶⁷ „In hisce omnibus nulla fitmentio summi sacerdotis Eleazari, cuius tamen interea sacerdotium non erat ociosum, unde satis patet, supremam religionis disponendae et moderandae curam fuisse in potestate Iehosuae tanquam Magistratus? Ministeria vero sacerdotalia in officio sacerdotum, quorum erat iussus Iehosuae obtemperare.” *Ua.*

szemben Józsué a megfelelő alak Musculus számára. Istennel szembeni kihágásai nincsenek, megkérdőjelezhetetlen tekintéllyel és természetességgel rendelkezik a zsidó nép minden ügyében és így a vallás ügyében is. Eleázár pap, csak vele összefüggésben kerül említésre, főleg az elfoglalt Kánaánnak a zsidó törzsek közötti felosztása kapcsán, de sohasem mint aktív cselekvő, csak mint akinek említésre kell kerülnie, hogy súlyt adjon az eseményeknek.⁶⁶⁸ Más összefüggésben, nem is hallunk felőle.

Józsué után Sámuel a következő példa. Vele meggyűlik Musculus baja, hiszen Sámuel papi funkciókat is gyakorolt és áldozatot mutatott be, személyében keveredik a prófétai, papi és bírói jelleg és tevékenységeiben a mérleg nyelve talán valóban sokkal inkább a pap, mint világi vezető felé lendül. *„Mindazonáltal úgy viselte a vallás gondját, mint magisztrátus és nem mint pap, lévén abban az időben Izrael vezető embere. Úgy ítélte Izraelt, mint bírót és adott rendet a mind szent, mind világi dolgokban (sacra quam prophana), és mint pap áldozatot mutatott be, imádkozott a népért és tanította őket.”*⁶⁶⁹ – zárja röviden Musculus.

Mindenesetre becsülendő, hogy Musculus nem esett bele Sámuel kapcsán abba a hibába, mint Kálvin az *Institutioban*.⁶⁷⁰ Kálvin a felsőbbtség kritizálásáról írva úgy érvel, hogy mivel nem választható el Isten elrendeltjének „ócsárlása,” annak „gáncsolásától” aki őt elrendelte, ezért azok akik szembe mennek a felsőbbséggel, magával Istennel mennek szembe: *„nem a felsőbbégeket gáncsolják, hanem Istent vetik meg, hogy ne uralkodjék felettük.”*⁶⁷¹ Mindezt illusztrálандó hozza Kálvin példaként Sámuelet és az ő intő szavait, amelyet a próféta a királyt kívánó Izraelhez intézett (1Sám 8,7). Sámuel szavai szerint Izrael magát Istent vetette meg, amikor Sámuel tanácsát megvetette – és eddig meg is állná a példa a helyét - de hogyha kicsit belegondolunk, akkor itt éppen arról van szó, hogy Izrael Sámuelnek azt a tanácsát vetette meg, hogy ne keressenek királyt maguknak. Kálvin tehát kicsit „mellé lő” Sámueles érvével, mert igaz ugyan, hogy jó példa ez arra, hogy aki a magisztrátussal megy szembe Istennel megy szembe, de mégis a konkrét szituáció éppen arról szól, hogy Istennek azzal az akaratával mennek szembe, hogy ő nem akar királyt adni

⁶⁶⁸ Lásd: Józs 14,1; 17,4; 19,51; 21,1.

⁶⁶⁹ „In persona Samuelis cohesere quidem et Magistratus et sacerdotium, verum moderandae religionis curam sustinuit ille quoque non ut sacerdos, sed ut Magistratus, quo tum non erat in Israele superior. Ut Magistratus, iudicabat Israelem, ac disponebat publica omnia tam sacra quam prophana: ut sacerdos, sacrificabat, pro populo orabat, illumque docebat.” MUSCULUS, *Loci Communes*, 803.

⁶⁷⁰ KÁLVIN, *A keresztyén vallás rendszere*, IV., 20., 7., 753.

⁶⁷¹ *Ua.*

nekik. Kálvin tehát itt egy kicsit megingatja eddig jól felépített érvelési rendszerét, olyan példát állítva előtérbe, amikor a királyi hatalom éppen az Isten akaratával ellentétes színben tűnik fel.

Musculus nem szentel Sámuelnek ekkora teret, Saulról pedig egyáltalán nem is ír ami érhető, hiszen nem egy olyan pozitív személyiség ő a Szentírásban, akivel érdemes lenne példálózni, még akkor is ha Saulnak Sámuellel való viszállya, az áldozatbemutatás miatti összekülönbözősége, a papi funkciók „elorzása” mindenképpen érdekes és kifejtésre érdemes téma lehetne. Igaz, benne éppen annak az ellenkezője körvonalazódna amit itt Musculus bizonyítani próbál. Hiszen Saul, mint király a kezébe akarta venni a papi tisztséghez tartozó funkciókat, amelyekért elérte a „főpap” Sámuel haragja és Isten ítélete. Saul lehetőséget adna Musculus számára, hogy az egyházi és magisztrátusi tisztségek feladatai (*institutio* és *moderatio* egyfelől; *administratio* vagy *ministeria* másfelől) között húzódoó finom határról beszéljen, de nem él ezzel a lehetőséggel, hanem továbbsziklik Dávid személyére.

„Dávid király, akire minden keresztyén magisztrátusnak fel kell néznie istenfélelme miatt, elkötelezetten és elhivatottan használta tekintélyét, hogy a vallás ügyét irányítsa és előremozdítsa.”⁶⁷² Dávid életéből a Szent Láda Jeruzsálemba hozatalát, de legfőképpen a kultuszi tisztségviselők, a lévíták különböző rendjeinek (*sacerdotes, cantores, ianitores*) a kinevezését emeli ki Musculus.

A felsőbb hatalmasságról való reformátori tanítások egy újabb *locus classicusát*,⁶⁷³ a 2. zsoltár megemléztetését is ezen a helyen érzi Musculus a leghelyénvalóbbnak, annak Dávidhoz való kötődése miatt. „Mivel ő [Dávid] tudta, hogy a királyokhoz tartozó elsődleges tiszt, hogy az Isten vallását (*religio Dei*) jól rendezzék ezért úgy tanácsolja őket, hogy fordítsanak gondot szolgálatukra és mondja: És most ti királyok értsétek meg, tudjátok meg ki ítéli a földet: szolgáljatok az Úrnak félelemben, stb.”⁶⁷⁴ Ehhez kapcsolja Musculus Augustinus egy ideillő kijelentését, amely szerint egy király kétféleképpen szolgálhat Istennek. Szolgálhat neki, mint ember, és szolgálhat neki, mint király. Mint

⁶⁷² „David rex, ad quem pietatis nomine respicere debent omnes Christiani Magistratus, sedulo usus est et religiose potestate hac disponende ac custodiende religionis.” MUSCULUS, *Loci Communes*, 803.

⁶⁷³ lásd például: KÁLVIN, *A keresztyén vallás rendszere*, IV., 20., 4., 751.; IV., 20., 29., 776.

⁶⁷⁴ „Quoniam sciebat primam hanc curam pertinere ad Reges et Magistratus, ut religio Dei rite disponatur, hortatus eos est ad id officii Psal.2 dicens: Et nunc Reges intelligite, erudimini qui iudicatis terram, servite Domino in timore, etc.” MUSCULUS, *Loci Communes*, 804.

ember úgy szolgál, ha hitben él, de mint király úgy szolgál, hogy igaz törvényeket alkot, hogy igazságos bánásmódot parancsol és tiltja ennek ellenkezőjét.⁶⁷⁵

Salamon, mint a templom építője kerül bele a példák listájába, meglehetősen röviden, ami szintén érthető az ő életének utolsó időszakát és Istennel való kapcsolatának megromlását ismerve. Musculus megemlíti, hogy ő is szentelte fel (*consecrando et inaugurando*) a templomot, de ahogyan Saul esetében sem, itt sem tér ki Musculus annak tárgyalására, hogy mennyire gyakorolhat a magisztrátus nem az *institutio* és *moderatio*, hanem egyértelműen a papi *administratio* keretei közé tartozó funkciókat.

A példák között értelemszerűen csak júdai királyok szerepelnek. Ászá bálványrombolásának rövid megemlítése után Jósáfáról ír bővebben Musculus. Nála érdeklődésre adhat számot, hogy Musculus hasonlóképpen írja le, hogy hogyan történt a hegyi bálványszentélyek lerombolása után a nép Istenhez való visszatérése, mint ahogyan a reformáció idejében, különösképpen is a magiszteriális reformáció területein, mint például a Pays de Vaud-ban történt a reformáció bevezetése. „*Jósáfát vezetőket (princeps), Óbadját, Zekarját, Netanélt és Mikájehút küldte Júda városaiba, hogy prédikáljanak, és küldött velük lévítákat /.../ és velük együtt Elisámá és Jehórám papokat és ők tanították Júda népét, magukkal vivén az Úr törvényének könyvét.*”⁶⁷⁶

Musculus Jósáfáttal kapcsolatosan fontosnak tartja megjegyezni, hogy bár a király magasabb méltóságra emelte a papot abban a bírói testületben, „*amelynek az Úr ügyeit kellett ítélniük*” ez mégsem jelentette azt, hogy jogot adott volna nekik arra, hogy papokat vagy lévítákat nevezzenek ki, hanem ezek kinevezésének jogát megtartotta magának.⁶⁷⁷

Jósáfát után Musculus két igazi „kedvencének” Ezékiásnak és Jósiásnak a bemutatása következik. Ezékiás a „legkegyesebb király” (*pietissimus rex*), akinek kapcsán Musculus nem ártallja nyíltan a reformáció szót használni, elsőként ebben az alfejezetben. „*Ezékiás a legkegyesebb király, követve atyjának Dávidnak nyomdokait fontos és különleges gondot fordított a vallás reformációjára (primam et singularem curam reformandae religioni impendit), ahogyan azt láthatjuk a Krónikák könyvében.*”⁶⁷⁸ Ezékiás

⁶⁷⁵ *Ua.*

⁶⁷⁶ *Ua.*

⁶⁷⁷ *Ua.*; 2Krón 19,8-10.

⁶⁷⁸ „Ezechias quoque pietissimus rex, vestigia Davidis patris sui sequutus, primam ac singularem curam reformandae religioni impendit, sicuti videre est 2 Paral. 29. 30. 31.” MUSCULUS, *Loci Communes*, 804.

cselekedeteit hosszasan listázza Musculus, amelyek között különleges jelentőséget kap a jeruzsálemi templom bálványoktól való megtisztítása és újraszentelése, valamint a lévíták és papok erkölceinek felülvizsgálása és megjobbítása.

Figyelmet érdemlő részlet, hogy Musculus megemlíti, hogy Ezékiás elhalasztotta a páska ünnepét,⁶⁷⁹ mivel a megtisztult papok száma még nem volt elegendő ahhoz, hogy az ünnepi szolgálatokat elvégezzék. Az, hogy az ünnep elhalasztásának említésével Musculus talán finoman arra céloz, hogy hogyan halasztották el Pierre Viret-ék az 1558 karácsonyi úrvacsorát újévre, csak feltételezés maradhat. Mindenesetre Musculus fontosnak tartja kihangsúlyozni, hogy akár az egyházi ünnepek időpontja felett is a világ felsőbbségnek van döntési joga, amely – mint tudjuk – egykor szintén konfliktusforrás volt Genf és Bern között.

Jósiásnál mintha már maga Musculus is beleunt volna a különböző példák felsorolásába, ezért az olvasóit arra utasítja, hogy olvassák el azt maguk a Krónikák könyvének erre vonatkozó fejezeteiben.

IV. 2. 5. 3. Impius abusus

Musculus Jósiás példájának további tárgyalása helyett inkább arra tereli a szót, hogy vajon az északi országrész királyainak bálványimádására való hivatkozással el lehet-e vitatni a világi felsőbbség vallás feletti hatalomgyakorlásának jogát? Hogy miért nem, annak bemutatására ismét természetjogi érvet hoz. Vannak olyan apák is, akik visszaélnék hatalmukkal, mégsem próbáljuk meg az összes apától elvenni a gyerekeik fölötti hatalomgyakorlásnak a jogát. Az északi országrész királyainak istentelen vallásos intézkedései és bálványimádásai csak azt jelentik, hogy visszaéltek az Istentől rájuk ruházott hatalommal, és ezért el is érte őket Isten jogos büntetése, de mindez nem teszi semmissé, hogy az Isten a vallás ügyei felett való hatalmat a magisztrátusnak adta.

„[Az északi királyok] valóban jól ismerték fel, hogy a vallás ügye elsődlegesen hozzájuk tartozik, mindazonáltal kárhoztathatók azért, hogy az Isten ígéjének előírásai helyett pogány kultuszokat üztek és bálványimádást foganatosítottak, hogy azt kövesse a

⁶⁷⁹ 2Krón 30.

nép, az igaz vallás és az egy Isten (*vera unius Dei religione*) szolgálata helyett. Az izraelitáknak maga Isten adta a vallást Mózes által, hogy azt állhatatosan tiszteljék, és a magisztrátusok, amelyek köztük voltak, kellett, hogy annak gondját viseljék, ahogyan azt tudtul adta nekik.”⁶⁸⁰ Musculus Joással zárja a királyok példáinak sorát, aki kapcsán egy bekezdésben csak annyit említ meg, hogy felkenetésekor odaadták neki a *Deuteronomium* könyvét.

Ebben az alfejezetben egy kérdést tart még fontosnak Musculus tisztázni, mégpedig, hogy kit illet a vallás feletti hatalom akkor, ha a magisztrátus istentelen vagy az igaz vallás (*vera religione*) ellensége, például amikor a zsidók Asszíria vagy Babilon alá voltak vetve? Musculus ragaszkodik tételéhez: a vallás ügyeinek rendezése ebben az esetben is a magisztrátust illette meg, méghogyha az a pogány asszír vagy babilóniai uralkodót jelentette is. „Az ő kötelességük volt, hogy megértsék és szolgálják az Urat, aki által uralkodtak és hogy az igaz vallás rendjére gondot fordítsanak. Amennyiben az ellenkezőjét tették az az ő jó hatalmuknak istentelen meggyalázása (*impius abusus*) volt, amitől fogva az Isten népe nem tartozott nekik engedelmeskedni.”⁶⁸¹

Musculus tehát finoman bevezeti az ellenállási jogot is a diskurzusba, amelynek majd a későbbiekben külön alfejezetet is fog szentelni. Egyelőre csak ennyit jegyez meg, amennyiben a magisztrátus istentelenül visszaél – *impius abusus* – a ráruházott vallás feletti hatalommal az ember nem köteles neki engedelmeskedni, aminek egyszerű példajaként a Dán 3 három barátjának a történetét hozza, akik nem voltak hajlandóak leborulni a Nabukodonozor készítette aranszobor előtt.

Musculus egyfajta fokozati sorrendet is felállít, amely megmutatja, hogyha a világi magisztrátus végképp alkalmatlanná válik a *cura religionis* gyakorlására, akkor ez kinek is lesz a feladata és joga. Ha a királyok istentelenek és az istenfélelem ellenségeivé lesznek, akkor a papok és vénék (*sacerdotes ac seniores populi*) feladata, hogy a vallás ügyeit a kezükbe vegyék, mint például Ezdrás, Nehémiás vagy Zorobábel esetében. Amikor ők is

⁶⁸⁰ „Recte quidem senserunt in eo, quod religionis ad se curam cum primis pertine reuiderunt: verum in eo culpantur, quod a praescripto verbi Dei ad cultus technicos deflectentes, pro vera unius Dei religione alienorum deorum idolomaniam constituerunt, populoque sequendam obruserunt. Religionem habebat Israel a Deo ipso per Mosem traditam, ut illa servaretur immota: curandum erat Magistratibus qui erant in eo populo, ut hoc significaretur.” MUSCULUS, *Loci Communes*, 805.

⁶⁸¹ „Horum erat ut intelligere ac servire Domino, per quem regnabant, ita et veram illius curare ac disponere religionem. Quod vero diversum faciebant, potestatis in se bonae impius erat abusus, cui populus Dei haudquaquam obedire tenebatur.” *Ua*.

megromlottak, akkor Krisztus maga vette kezébe az irányítást és a vallás ügyét (*potestas curandae ac disponendae religionis*) az apostolokra és az ige egyéb szolgálóira (*apostolos et caeteros verbi ministros*) bízta, de csak addig amíg a királyok és fejedelmek „*meg nem értették az Isten igazságát és nem kezdtek el hinni az Úrban és szolgálni neki.*”⁶⁸²

Amennyiben sem a királyok és fejedelmek, sem a papok és vének nem alkalmasak a vallásosság előmozdítására, akkor a családfőknek (*paterfamilias*) kell kezükbe venniük azt, úgy ahogyan a pátriárkáknak, Ábrahámnak, Izsáknak és Jákobnak az idejében volt. Musculus ezt a formát tartja követendőnek például a „törökök” alatt élő keresztyének esetében is.

Musculus ez utolsó kérdés megválaszolásakor, az ellenállási jog megadásakor és a *potestas curandae ac disponendae religionis* egyre alacsonyabb szintre szállításakor kissé szembemegy azzal, amit az északi országrész királyai kapcsán mondott, hiszen tőlük nem vitatta el a vallás feletti hatalom jogát és nem is beszélt az ellenállás lehetőségéről sem. Az északi királyok kapcsán még arról beszélt, hogy a visszaélés – *impius abusus* – nem vitatja el az ő vallás feletti hatalmukat, később pedig Nabukodonozor kapcsán már arról, hogy igen. Nem ír arról, hogy hol is a határ, mikortól számít egy magisztrátus „*istentelennek és az istenfélelem ellenségének,*” mikor lép életbe az ellenállási jog és kerül át a vallás feletti hatalom egy szinttel lentebbre, a papok és vének, majd a családfők szintjére.

Talán azért van ez így, mert Musculus nem egy minden helyzetre alkalmazható, időtlen kritériumrendszerben, hanem egyszeri esetekben gondolkozik. Ez tűnik legalábbis elénk, amikor a vallás feletti hatalom különböző szintekre való kerülését egyfajta kronológiaként adja elénk. A babiloni fogságtól kezdve istentelen királyok voltak a zsidók felett ezért a vallás feletti hatalmat a papok és vének gyakorolták. Utána, ahogyan ők megromlottak eljött Krisztus, aki az apostolokra és egyéb gyülekezeti vezetőkre bízta ezt a hatalmat, de amint a „királyok és fejedelmek” keresztyénné lettek ez a hatalom újra az övék lett. Musculus pedig ebben az érásban élőnek tudja magát, mint aki a keresztyén magisztrátus alattvalója. Meghagyja tehát a lehetőséget, hogy akár családfői szintre is lekerülhet a *cura religionis*, mint ahogyan az a pátriárkák idejében is volt, vagy a muzulmánok által megszállt területeken, de most nem ez az időszak van itt, hanem amikor a magisztrátusok „*megértették az Isten igazságát és elkezdtek hinni az Úrban és szolgálnak*

⁶⁸² *Ua.*

neki,⁶⁸³ ezért megkérdőjelezhetetlen, hogy „a vallás gondozása nem csak részben, hanem főként és teljesen a magisztrátushoz tartozik.”⁶⁸⁴

IV. 2. 6. QUOUSQUE POTESTAS MAGISTRATUS IN RELIGIONE VALEAT – MEGHATÁROZZUK A MAGISZTRÁTUS HATALMA A VALLÁSBAN?

Miután Musculus kielégítően bizonyítottanak látja, hogy a magisztrátus hatalmat gyakorolhat a vallás ügyei (*cura religionis*) felett, azt vizsgálja meg - meglehetősen bőven - hogy meddig is terjed ki a magisztrátusnak ez a hatalma. Alfejezetének első részében azt a kérdést járja körül, hogy van-e hatalma a magisztrátusnak arra, hogy egyházi törvényeket írjon és foganatosítson. Musculus nem titkolja, hogy ennek leharsányabb ellenzői az „egyházi emberek” (*Ecclesiasticos*), akiket azonban jobb is pápistáknak (*Pontificios*) nevezni. Ők gyakran hozzák fel Áháb és Jeroboám esetét, akiket Isten szerintük azért büntetett meg, mert új „rendet és rítusokat” hoztak be az „Isten egyházába.” Musculus fontosnak tartja ezen a helyen egy hosszabb szentírási szakasz beillesztését szintén szabadon idézve az 1Kir 12-ből, amely Jeroboám bálványimádását adja elénk, és amely a leghosszabb szentírási idézet a *De Magistratibus*ban. Musculus végkövetkeztetése ugyanaz, mint amit már az északi ország rész királyainak a vallás feletti hatalma kapcsán az előző alfejezetben is előbocsátott: az, hogy az istentelen királyok visszaéltek a vallás feletti hatalmukkal még nem vitatja el tőlük ezt a hatalmat.

„Így beszél az Írás Jeroboámról, ami által felfoghatjuk, hogy ő nem azért érdemelte ki a haragot, hogy egyházi törvényeket és új rítusokat rendelt el, hanem amiért gonosz szándékkal elpártolt az Isten igaz szolgálatától és elvetemült, megvetendő és bálványimádó vallást vezetett be és ezt követelte meg az Izraelitáktól is.”⁶⁸⁵

A következő érve Musculusnak az, hogyha a magisztrátus bírja a felsőbb hatalmat (*superior cura et potestas*) a vallásban, akkor kézenfekvő, hogy joga van egyházi

⁶⁸³ MUSCULUS, *Loci Communes*, 805.

⁶⁸⁴ „Nos vero cum illis sentimus, qui curam religionis publicae ad Magistratum non simpliciter et utcunque, sed cum primis pertinere docent.” *Uo.*, 802.

⁶⁸⁵ „Haec de Hieroboam meminit Scriptura, in quibus videre est, factu illum esse ire Dei obnoxium, non obi id quod leges Ecclesiasticas et novos ritus constiuerit, sed propterea quod a vero cultu Dei malicioso studio discendes, reprobam, impiam et idololatricam religionem excogitavit, et Israeli obstruit.” *Uo.*, 806.

törvényeket alkotni – és itt jön be az, ami Musculust elsődlegesen érdekli – és joga van „reformálni” azt, ami megromlott a vallásban. A magisztrátus tiszte, hogy törvényeket adjon és azokat betarthassa, legyenek azok, akár világi törvények, akár Isten parancsolatai. Hogyan is lehetne elképzelni azt, hogy egy alacsonyabb tekintély írjon elő törvényeket az egyház számára, amelyeket aztán a magasabb tekintélynek, a magisztrátusnak kellene betartatni és megvédeni? Lehet ugyan, hogy alacsonyabb tekintélyű emberek is tartatnak be törvényeket, de ők is csak azért tehetik ezt, mert a legmagasabb tekintély - a magisztrátus - erre kinevezte őket, de neki mindvégig engedelmisséggel tartoznak. *„Ahol a nagyság (maioritas) ott van a tekintély a parancsnoklásra, míg a többieknek szükséges engedelmeskedniük. Jól van mondva, a nagyság Isten által a magisztrátusnak adatott és nem az egyházi embereknek (Ecclesiasticos). /.../ Soha nem adatott hatalom az egyháznak, hogy törvényeket alkosson, csak azoknak, akik erre vannak kinevezve és alázasak, hogy halljanak és engedelmeskedjenek.”*⁶⁸⁶

Mindez ellen Musculus szerint az „egyházi emberek” a Mt 18,17-et szokták felhozni, ahol Jézus így szól: *„Ha pedig a gyülekezetre sem hallgat, tekintsd olyannak, mint a pogányt vagy a vámszedőt;”* és amely ige az egyház hatalmára, szavának súlyára utal. Ezzel szemben Musculus úgy érvel, hogy abban az időben, amikor ez elhangzott az Isten egyháza meg volt fosztva az istenes és hívő magisztrátustól, és ezért a testvérek közötti vitákban a vének hoztak ítéletet. De az Isten jósága keresztyén fejedelmeket és magisztrátusokat adott az egyháznak, akikben megvan a nagyság (*maioritas*), a törvényadásnak és kormányzásnak a tekintélye nemcsak a profán és világi, de a vallásos ügyekben is. *„Valóban ez egy mérgező hiba, ha az ember nem tartja többre a keresztyén magisztrátust, mint a profán uralkodót, mintha a hatalmát egyedül csak a profán ügyek felett lehetne elismerni.”*⁶⁸⁷

A konciliarista elvre, amely szerint az egyház alkothat új törvényeket, hogyha azokat az egyház egésze hozza meg, mert ha az egyház testületei külön-külön nem is, de az egyház mint egész bírja a hatalmat arra, hogy magának törvényt szabjon, Musculus

⁶⁸⁶ „Ubi maioritas est, inquit, ibi est mandati autoritas, caeteros manet obediendi necessitas. Recte: Sed maioritas tradita est a Deo Magistratui, non Ecclesiasticis.” *Uo.*, 807.

⁶⁸⁷ „Verum longe alia est earum conditio quae principes ac Magistratus Christianos sunt beneficio Domini fortite, penes quos est maioritas, potestas, legislatio et gubernatio, non in prophanis modo, sed et sacris. Omnium revera nocentissimus error est, quo plerique de Magistratu Christiano haud aliter sentiunt, quam de dominatu prophano, cuius prophanis tantum sit agnoscenda.” *Ua.*

lekicsinylően reagál. Szerinte Isten többre tartja a fejet, amely bírja a kormányzás képességét, mint az összes többi testrészt együttvéve. Mózes is egyedül több hatalommal bírt, mint az „Izrael egyháza” együttvéve. Nincsen hatalom csak Istentől és „*Isten pedig nem úgy alapította egyházát, hogy annak magát kellene irányítania, hanem amelynek, mint egy nyájnak bizonyos pásztorok és csordások által kell vezetnie.*”⁶⁸⁸ Arra az 1Kor 6 általi felvetésre,⁶⁸⁹ amely szerint az apostol hatalmat adott az egyháznak, hogy a hívők ügyeiben maguk ítélkezzenek Musculus ismét jól ismert érvét hozza elő: az apostoli időket nem lehet a jelenhez hasonlítani, mert akkor még nem volt keresztyén magisztrátus. Ha lett volna, ítélkezett volna az egyház belső fegyelmi ügyeiben is.

A rákövetkező részt mindenképpen megéri szó szerint ide idézni: „*Ennélfogva ellentétes véleményen vagyunk azokkal szemben, akik azt mondják, hogy a keresztyén magisztrátusnak nincsen hatalma arra, hogy egyházi törvényeket alkosson. Mi komolyan kiállunk amellett, hogy minden hatalom, amelynél fogva bármilyen hathatós törvény (leges authentice) készül, megkötvé az alattvalók lelkiismeretét, akár polgári (civile) akár egyházi, nem az egyházé, a hívő alattvalók sokaságáé, sem pedig Isten igéjének szolgálái (minister verbi Dei), hanem speciálisan a magisztrátusé, amelyé a teljes és tiszta kormányzás (merum imperium) alattvalói fölött: és ennélfogva őket az Írás isteneknek nevezi, amelyet a magisztrátus tisztsége visel, és amely tiszteletteljes nevet sohasem olvassuk, hogy a papok kapták volna meg.*”⁶⁹⁰

⁶⁸⁸ „Nec Deus sic instituit Ecclesiam suam, ut seipsa propria regat auctoritate: sed ut regatur, et instar regis a pastoribus gubernetur.” *Ua.*

⁶⁸⁹ 1Kor 6,1-7: Hogyan merészel közületek valaki, akinek a másikkal peres ügye van, a hitetlenek, s nem a szentek előtt törvénykezni? ²Vagy nem tudjátok, hogy a szentek a világ felett fognak ítélkezni? És ha ti ítélkeztek a világ felett, arra talán méltatlanok vagytok, hogy jelentéktelen ügyekben ítélkezsetek? ³Vagy nem tudjátok, hogy angyalok fölött is ítélkezünk majd? Akkor mennyivel inkább ítélkezhetünk a mindennapi élet dolgaiban! ⁴Ha tehát hétköznapi ügyekben pereskedtek, akkor azokat ültetitek a bírói székbe, akik semmit sem számítanak a gyülekezet előtt? ⁵Megszégyenítésül mondom nektek! Ennyire nincs közöttetek egyetlen bölcs sem, aki igazságot tudna tenni testvérei között? ⁶Sőt testvér a testvérral pereskedik, méghozzá hitetlenek előtt. ⁷Egyáltalán már az is nagy gyarláság bennetek, hogy pereskedtek egymással. Miért nem szenveditek el inkább a sérelmet? Miért nem túritek el inkább a kárt?

⁶⁹⁰ „Diversum igitur sentimus ab illis, qui Christiano Magistratui potestatem esse negant, qua leges Ecclesiasticas constituat. Considerenter afferimus, omnem eam potestatem, qua leges authentice conscientias subditorum constringentes constituuntur, sive civiles illae sive Ecclesiasticae vocentur, nec ad Ecclesiam, id est fidelium et subiectorum multitudinem, nec ad illius in verbo Dei ministros, sed proprie ad solum pertinere Magistratum cui datum est merum imperium in subditos. Unde et in scripturis ~yhiloa>, id est Dii vocantur, qui Magistratu funguntur, quam honoris appellationem sacerdotibus datam non legimus.” MUSCULUS, *Loci Communes*, 808.; kiemelések tőlem

Bár Musculus a legtöbb esetben jelzi, hogy melyik bibliai igét is idézi, ebben az esetben nem nevezi meg az igehelyet, de minden valószínűség szerint a magisztrátusnak az „istenekkel” (~yhiloo>) való azonosítása a 82. zsoltár 1. és 6. versének korabeli egzegézisére megy vissza. Ezeken a helyeken azt olvashatjuk: ¹„Isten ott áll az isteni közösségben, ítéletet tart az istenek fölött;” illetve ⁶„Azt mondtam ugyan, istenek vagytok, a Felséges fiai mindnyájan.” Musculus nem marad egyedül egzegézisével. A 82. zsoltár „~yhiloo”-jainak az uralkodókkal való azonosítása általánosan elterjedt nézet volt a késő középkorban, maga Kálvin is így használja fel ezt az igeszakaszt az *Institutioban*: „isteneknek neveztetnek azok, akik a felsőséget képviselik.”⁶⁹¹ Kálvin szerint is az ige azt akarja kifejezni, hogy többséget bírni Istentől kapott megbízatás és akik kormányoznak lényegében „Istennek a személyét képviselik és annak tisztét teljesítik.”⁶⁹² A modern egzegetika henoteista maradványt lát a Zsolt 82,1;6-ban.

Az idézet másik figyelemreméltó kifejezése a *merum imperium*, amely egy római jogi formula és amely a császárnak a *iurisdictio*hoz és a pallosjoghoz (*potestas* vagy *ius gladii*) való elvitathatatlan jogát jelenti, amely császári jogot tehát Musculus a mindenkori magisztrátus hatáskörébe utalja.⁶⁹³

Musculus következő érve a magisztrátus egyházban betöltött törvényalkotói jogára egy újabb természetjogi érv, amely szerint egy ember fölött nem uralkodhat két egyenlő hatalom, mert az olyan lenne mintha két feje lenne az embernek, hanem a két hatalom között mindenképpen alá vagy fölérendeltségi viszonynak kell lennie,⁶⁹⁴ az erre következő szakaszt pedig szintén érdemes szó szerint ide idézni, mivel ez mintegy az egész *De Magistratibus* esszenciáját magába foglalja:

„A keresztyén nép szent minden tekintetben, és meg van szentelve Krisztus neve és dicsősége által, nem csak a templomokban és egyházi ceremóniákban, de egész életükben, minden helyen, minden időben és minden dologban az apostol tanácsának megfelelően:

⁶⁹¹ KÁLVIN, *A keresztyén vallás rendszere*, IV., 20., 4., 750.

⁶⁹² *Ua.*

⁶⁹³ A *merum* jelentése lényegében tömény, amely arra utal, hogy beletartozik a *iurisdictio* és a *ius gladii* is, míg a *merum mixtum* csak a *iurisdictio*t foglalja magába. A *merum imperium*ról bővebben lásd: David JOHNSTON, *The General Influence of Roman Institutions of State and Public Law = The Civilian Tradition and Scots Law. Aberdeen Quincentenary Essays*, eds. D. L. CAREY MILLER, R. ZIMMERMANN, Berlin, Duncker & Humbolt, 1997, 87-101.

⁶⁹⁴ MUSCULUS, *Loci Communes*, 808.

akár eszik, akár iszik, bármit is cselekszik, az Isten dicsőségére cselekszi. Ismét: bármit tesz akár szóban, akár tettben, a mi Urunk Jézus Krisztus nevében teszi és hálát ad az Istenatyának általa. Ennélfogva az egyházi és profán törvények közötti megkülönböztetés nem kaphat helyet keresztyének között. Amennyire nincs profán dolog bennük, hanem a szándékuk az, hogy Istenük szent népe legyenek. És a magisztrátus maga is szent és nem profán, és a hatalma is szent, a törvényei is szentek, a kardja is szent, amellyel megbosszulja az elvetettet és a gonoszt, a legmagasabb Úr és törvényadó, bíró és bosszúálló szolgálatában.”⁶⁹⁵

Ahogy a keresztyén ember nem lehet részben szent, részben pedig profán, hanem az apostol tanácsa alapján teljesen szentnek kell lennie, úgy a keresztyén magisztrátus is teljesen szent, teljesen az Istené.⁶⁹⁶ Ezért az a hatalom és tekintély, amelyet birtokol, az a törvény, amelyet alkot, az a „kard” ami által igazságot szolgáltat szintén szent és az Istené. Musculus legfőbb érve tehát ez: mivel a magisztrátus keresztyén, a Krisztusé és szent, nincsen benne semmi profán ezért nem is lehet különbséget tenni az általa adott törvények között, hogy melyik a profán-világi és melyik a szent-egyházi, mivel mindegyik törvénye szent. És mivel mindegyik törvénye szent, még amelyekkel világi ügyeket szabályoz azok is, akkor hogy ne lehetne hatalma egyházi törvények meghozatalára?

Természetesen Musculusnak is számolnia kell annak realitásával, hogy nem minden keresztyén törekszik életszentségének növekedésére, hanem sokan világiasan élik az életüket. Mégis ez szerinte nemhogy elvitatja a magisztrátus szentségét, hanem éppen, hogy megmutatja annak szükségét, hogy a magisztrátus szent törvényeket alkosson,

⁶⁹⁵ Christianus populus per omnia sanctus est, et non in templis tantum et ritibus Ecclesiasticis, se din omni vita, omni loco, omni tempore, omnibus in rebus, factis et studiis omini et gloriae Christi consecratus: ut iuxta Apostoli admonitionem 1Cor.10, sive edat sive bibat, vel quid operetur, omnia in gloriam Dei faciat. Et Coloss.3, omnia quaecunque facit vel in verbo vel in opere, faciat in nomine Domini nostri Iesu Christi, et gratias agat Deo patri per ipsum. Quare distinctio illa legum Ecclesiasticarum et prophanarum, locum in illo habere non debet: quia nihil in eo est quod sit prophanum, cum sit populus Domino Deo suo sanctus. Et ipse Magistratus sanctus est, non prophanus, sanctaque illius potestas, sanctae leges, et sanctus gladius, reproborum et impiorum ultor, quo Domino supremo legislatori, iudici et ultori servitur. Ipsa nostra corpora membra sunt Christi, et membra nostra templum Spiritus sancti: iubemurque glorificare Deum non spiritu tantum, sed et corpore nostro, 1Cor.6. Absit igitur hoc ab Ecclesia Christi, ut sit partim sancta, partim prophana: sancta in facie, prophana retro, infat eidoli, quod speciosum apparet in facie, retro vero est sordibus et araneorum telis abominandum.” *Ua.*

⁶⁹⁶ „A mi testünk Krisztusnak tagja, és a mi tagjaink szintén a Szentléleknek templomai, és megparancsolták nekünk, hogy dicsőítsük meg Istent nemcsak lélekben, de a mi testünkben is. Ennélfogva Isten megtiltotta, hogy Krisztus egyháza részben szent legyen, részben pedig profán: szent képben és arcan, de valójában profán, mint egy bálvány, amely szépnek tűnik arculatra, de valójában mocskos és tele van gyalázzal.” *Ua.*

amelyek által őket megtisztíthatja, vagy ha kell az egyházból kitisztíthatja. Az, hogy a szent törvényeket profán módon élő keresztyének ellen hozzák, nem szentségteleníti meg a törvényt, vagy a magisztrátust. Végezetül Musculus az első keresztyén császárok példájára utal, akik a Szentháromságról, a keresztségről, a képtiszteletről és ünnepekről szintén mertek törvénykezni és világi magisztrátusként egyházi törvényeket alkotni, amelyeket maguk az „egyházi emberek” is elismernek.

IV. 2. 6. 1. A MAGISZTRÁTUS EGYHÁZ FELETTI JOGKÖREI

A magisztrátusnak az egyházban betöltött törvénykezési jogkörének vindikálása után Musculus még nyolc dolog feletti hatalmukra mutat rá.

Az első, hogy a magisztrátus jogköre a lelkészek kinevezése: „*akár ő választja ki őket maga, akár megerősíti őket, ha mások által lettek kiválasztva.*”⁶⁹⁷ Az ellenvetésre, hogy az „*első egyházban*” (*prima Ecclesia*) a püspököket az egyszerű nép választotta Musculus már jól ismert érvét hangoztatja: „*Az egyház állapota más volt abban az időben, a lelkészeket nem tudták máshogyan választani, mert nem volt keresztyén magisztrátusuk. Ha vissza akarsz tekinteni, hogy emlékezetbe idézd annak a kornak a szokásait, akkor tekintetbe kell vened annak a kornak a viszonyait is.*”⁶⁹⁸

A magisztrátusnak személyi kérdésekben mindig azt kell szem előtt tartania, hogy döntése az „*Úr nyájának*” javát szolgálja.⁶⁹⁹ Nemcsak hogy kegyes lelkészeket kell kinevezni, hanem akik jól felkészültek és készek a tanításra, a szimóniát pedig rosszabbnak kell tartani a „*kutyáknál és a kígyónál.*” El kell távolítania a lelkészi körből a haszontalan semmittevőket, vagy akik megtámadják az egyházat gonosz életvitelükkel (*vita improbata*) vagy bolond tanításukkal (*doctrina insana*). A „*más véleményen lévőket*” (*dissidentes*) és a

⁶⁹⁷ „Principio constituat Ecclesiarum ministros ubi illi defiderantur, sive eligat eos ipse, sive ab aliis iussu ipsius electos confirmet. Necque enim convenit, ut praeter auctoritatem potestatis publicae publica, quisquam munera in Ecclesia obeat.” *Uo.*, 809.

⁶⁹⁸ „Dices: At secus factum est in primis Ecclesiis, in quibus a ministris ac plebe eligebantur Ecclesiarum antistites. Respondeo: Talis tum Ecclesiarum erat status, ut aliter non essent eligendi ministri, propterea quod Christiano Magistro destituebantur. Si revocas temporum illorum mores, primum conditiones ac statum quoque illorum revoca.” *Ua.*

⁶⁹⁹ „Praeterea disponet ministrorum ordines, pro necessitatibus Ecclesiarum, ut quisque iuxta quod a Domino accepit.” *Ua.*

„veszekedőket” (contensiosos) el kell hallgattatnia, hogy megőrizhesse a békét és egyetértést a lelkészek között – mely utóbbi tanácsot, mint tudjuk a berni magisztrátus messzemenően megtartani igyekezett.⁷⁰⁰

Másodszor a magisztrátusnak oda kell ügyelnie arra, hogy „*életünk és megváltásunk igéje*” (*verbum vitae ac salutis*) érvényre jusson az egyházban. Ha erre a feladatukra odafigyeltek volna a múlt magisztrátusai, akkor a romlott tanítások által nem öntötte volna el az egyházat a „*megettévesztések és hibák tengere*.” Szükséges, hogy erre odafigyeljen a magisztrátus, mert ebben rejlik a „*vallás reformációjának dicsősége*” (*reformatione religionis gloriantur*).⁷⁰¹

Harmadszor a sákramentumok helyes kiszolgáltatására kell a magisztrátusnak gondot fordítania. Musculus itt Justinianus egy, a sákramentumokra vonatkozó rendeletét hozza példának, amely előírta a megkeresztelkedni akaró pogányok és zsidók két éves felkészítését.⁷⁰²

Negyedszer a magisztrátus joga, sőt kötelessége, hogy felügyelje az egyházi szertartásokat. Meg kell azokat tisztítani a felesleges és babonás elemektől: „*vissza kell hoznia arról az útról, amelyen menve közelebb jutott a pogánysághoz, mint a keresztyénséghez, /.../ szembekerült Isten igéjével.*”⁷⁰³

Ötödször szigorú törvények (*legum severitate*) által kell biztosítani a rendet, hogy a lelkészek hűségesen végezhessék szolgálatukat, az emberek pedig „*készakarva és elhivatottan*” járjanak el a gyülekezetbe, „*hallgatni az igét, részt venni az imádságban, felajánlani hálaáldozatukat, ünnepelni a szentségeket,*” és hogy gyermekeiket szorgalmasan küldjék a hittanórákra (*instructio catechismi*).⁷⁰⁴

A hatodik dolog, ami a magisztrátus joga és felelőssége, hogy iskolákat alapítson és tartson fent. Hetedszer büntetnie kell alattvalóinak minden rendetlenségét, különösképpen

⁷⁰⁰ „Peccantes ministros corripiet et emendabit. Ecclesiam improbitate vite offendentes, aut insana doctrina seducenes, ab officio deponet, dissidentes componet, contentiosos compescet: magonque studo curabit, ut pax et concordia ministrorum ad Ecclesiarum aedificationem retineatur.” *Ua.*; Musculus ezen megfogalmazása egybecseng a *Berner Synodus* szándékával is, amely szintén igyekezett elhallgattatni a „másképpen gondolkodókat.” LOCHER, *Der Berner Synodus*, 1:85.

⁷⁰¹ MUSCULUS, *Loci Communes*, 810.

⁷⁰² *Ua.*

⁷⁰³ „Rationem habebit etiam Ecclesiasticorum rituum: inutiles, nedum noxios, tollet: corruptos emendabit, superfluos resecabit, impuros purgabit, prolapsos restituet: ethnicismo quam Christianismo propiores, praesertim cum verbo Dei pugnantes, procul eliminabit.” *Ua.*

⁷⁰⁴ *Ua.*

a lelkészekét, előljárókat (*praefectores*), és véneket (*seniores*). De nemcsak a házasságtörést, paráznaságot, iszákosságot, lopást, csalást és hasonló „profán” bűnöket kell büntetnie, amelyeket a profán magisztrátusok is büntetnek, hanem „*fegyelme botjának*” (*virga disciplinae*) le kell sújtania minden az egyházi életet érintő gonoszságra (*impietatis*) is, mint például a blaszfémiára, eretnekségre, szentséggyalázásra (*sacrilegia*) is. Nyolcadszor pedig szintén a magisztrátus joga, hogy az egyház materiális javairól is gondot viseljen.

A sok feladat tisztázása után Musculus arra a kérdésre válaszol, hogy hogyan is képes a magisztrátus ennyi feladatot egyszerre ellátni. Musculus szerint úgy, ha megfogadja Jetró tanácsát, amit Mózesnek adott és „*bölcs és istenfélő*” embereket nevez ki, hogy a különböző felelősségek rá nehezedő terheit enyhítsék.

IV. 2. 6. 2. Consistorium a De Magistratibusban

Musculus a jetrói példából is kiindulva itt elsődlegesen az egyházi bírásokról és bíróságokról beszél, amelyeket *consistorium*nak nevez. Bár nyilvánvaló, hogy Musculusnak sem itt, sem máshol nem célja, hogy a berni konzisztóriumoknak, vagy ahogyan ők inkább nevezték *Chorgericht*eknek részletekbe menő működési szabályzatot adjon, mégis ezen kérdésnek témánkat közelebből is érintő jellegére tekintve érdemes részletesebben is megvizsgálni mit is mond Musculus ezen a helyen a konzisztóriumról. Szó szerint: „*Néhány magisztrátus bírakat nevez ki, hogy kisebb súlyú ügyekben (levioribus causis) ítéljenek testvér és testvér közt. Aztán vannak a konzisztóriumok, ahogyan hívják őket, amelyek az egyháziak tanácsához (Ecclesiastici senatus) hasonlók, amelyben meghallgatásra és tanácslásra kerülnek a vallást, a házasságot és az erkölcsöket érintő ügyek.*”⁷⁰⁵ Amit tehát Musculus a konzisztóriumról ír, hogy az „*kisebb jelentőségű ügyekben*” (*levioribus causis*) hozhat ítéletet és az is a német-svájci gyakorlatra utal megfogalmazásában, hogy a konzisztórium elsődlegesen *Ehegericht*, tehát a házassági-válási ügyek tartoznak a hatálya alá.

⁷⁰⁵ „In hunc usum seorsim a nonnullis Magistratibus constituta sunt iudicia, in quibus de levioribus causis inter fratrem et fratrem iudicetur. Deinde habentur Consistoria, ut vocant, quae sint instar Ecclesiastici senatus. In his iudicatur de causis religionis, coniugii, et quae ad bonos mores pertinent.” *Ua.*

Mégha sok teret nem is szentel a konzisztórium tárgyalásának Musculus a *De Magistratibus*ban, arra mindenképpen felfigyelhetünk, hogy azért a konzisztórium kapcsán fontosnak tartja, hogy megjegyezze a következőket: „Az ügyek ilyenfajta megosztása által is a magisztrátus megőrzi a legfőbb és legfelsőbb irányítás jogát minden felett, miközben a szolgálatok és végrehajtások alsóbb rangú miniszterei, bírói és felülvizsgálói által mennek végbe. De a hatalom és tekintély mindezekben is megőrződik a magisztrátus számára. /.../ Nem a magisztrátus prédikál, nem szolgáltatja ki a sákramentumokat, hanem a lelkészei (minister) teszik mindezt. Nem a magisztrátus tanít az iskolában, hanem a tanár (magister). Nem a magisztrátus ítél a konzisztóriumban, hanem aki ki van nevezve erre a tisztre. Mindazonáltal, a legfelsőbb tekintély és hatalom (superior autoritas et potestas) mindezen dolgokban nem a minisztereké, hanem a magisztrátusé.”⁷⁰⁶

Még figyelmeztetést is intéz ezzel kapcsolatosan a lelkészekhez: *„Még ezáltal is elég maradt az egyház szolgálóira. Adná Isten, hogy azt hűségesen, bölcsen és hasznosan végezzék. Ha pedig úgy teszik, akkor kétszeres tiszteletre méltóak lesznek és inkább segítve, mintsem hátráltatva lesznek munkájukban a felsőbb hatalom által. Az igehirdetés tanítása (doctrina sermonis) adatott nekik - mondja Chrysostom – nem fejedelemség (principatus) és a hatalom tekintélye. Ők tanítók, tanácsadók és bátorítók, nem pedig kormányzók és parancsolók.”*⁷⁰⁷

Még hogyha Musculus tehát nem is szentel sok teret a *De Magistratibus*ban a konzisztórium kérdéskörének az, hogy egyáltalán többet szentel, mint például a reformáció korában szintén elsődleges fontosságot bíró iskolaügynek, amelyet két rövid bekezdésben intéz el⁷⁰⁸ jelzi, hogy a konzisztórium valamiért kiemelt jelentőségű volt neki és olvasói számára, amely prioritás háttérben talán a nemrég lezárult Pays de Vaud-i konfliktust sejtethetjük meg.

⁷⁰⁶ „Per huiusmodi partionem sit, ut Magistratus horum omnium superiorem curam sustinere queat, dum ministeria perficiuntur a subordinatis ministris, iudicibus, praefectis et scholaris, potestas vero et autoritas ipsi servatur Magistratui. /.../ Necque docet Magistratus, necque administrat sacramenta: sed faciunt haec ministri. In schola non docet Magistratus, sed docet ludi magister. In consistorio non iudicat Magistratus, sed qui ad id officii sunt ab illo constituti. Et tamen superior horum omnium autoritas et potestas non est ministrorum, sed Magistratus.” *Uo.*, 810-11., kiemelések tőlem

⁷⁰⁷ „Haec distinctione satis multum relinquitur Ecclesiarum ministris. Utinam officia sua fideliter, prudenter et utiliter obeant. Hoc si fecerint, duplici honore digni sunt: et in opere suo a superiore potestate non impediendi, sed magis iuvandi. Commendata est doctrina sermonis, non principatus et autoritas potestatis, inquit Chrysost. Ordinem tenent docentium, consulentium et adhortantium, non legibus ac statutis imperantium.” *Uo.*, 811.

⁷⁰⁸ *Uo.*, 810-811.

Talán az sem véletlen, hogy Musculus a konzisztórium kapcsán szükségesnek tartja kiemelni, hogy a felelőségek megosztása ellenére is a magisztrátus megmarad a legfőbb hatalomnak, ráadásul még egy figyelmeztető jellegű megjegyzést is intéz a lelkészekhez, amely szerint, így is elég feladat jut nekik, végezzék el azokat felelősségteljesen, és akkor számíthatnak megbecsültségre és a felsőbbség segítségére. Abból tehát, hogy Musculus szükségesnek érzi itt újra a magisztrátus legfőbb hatalmát kiemelni és figyelmeztetést intézni a lelkészekhez, hogy csinálják a saját dolgukat és ne próbálják a magisztrátus jogait gyakorolni, érezhetjük, hogy a másfél éve vasmarokkal lerendezett Pays de Vaud-i konfliktus verte hullámok a *Loci Communes* megírásakor még mindig nem ültek el teljesen Bernben.

Musculus végül nem szégyell ezen alfejezetének egy szinte már-már himnikus zárást adni, amelynek alapfelütése, a sokat ismételtetett páli mondat - „*nincsen hatalom csakis Istentől*” - végkicsengése pedig a magisztrátus hatalmának mintegy apoteózisa⁷⁰⁹: „*Amennyiben a magisztrátus Isten szolgája (minister Dei) és az ő hatalma Isten hatalma, hogyan is ne Isten rendelte volna egyenesen és törvényesen ereje által az ő hatalmát? Krisztus tanítása (doctrina) Istenből van (ex Deo), az ő sákramentumai Istenéi, a szolgálatok (ministeria), amelyeket szétszét ennélfogva az Istenből vannak: a magisztrátus hatalma Isten hatalmából van, amely által ezeket a dolgokat törvényesen igazgatja a Krisztus egyházában.*”⁷¹⁰

⁷⁰⁹ Bern „kegyelmes urai” más szempontból sem tartóztatták meg magukat hatalmuk istenítésétől. Kifejező, hogy mivel a berni Münster késő gótikus, csúcsíves boltozatú plafonja csak a reformáció után készülhetett csak el, az eredetileg oda tervezett Szentháromság, Jézus, Mária és az apostolok ábrázolásai helyébe a város és 14 legbefolyásosabb családjának címere került, a Szentháromság helyébe természetesen Bern medvéi címerével. Maga a „kegyelmes urak” (*Gnädige Herren*) kifejezés is igen illett a berni városatyák önmagukról alkotott képéhez. A céhek által kormányzott Zürichhez szemben, Fribourghoz, Luzernhez és Velencéhez hasonlóan Bern arisztokratikus köztársaság volt, amelyet a város 14 patricius családja „atyailag” irányított. A nagyra nőtt városállam lakói - különösen is a földbirtokaikon élő parasztság - „kegyelmes uraknak” hívta ezeket a nagytekintélyű városatyákat, ami érthető is, hiszen ez a közigazgatási típus - szemben a céhvárosokkal - igaz, hogy háttérbe szorította a város polgárságát, de kedvezőbb életfeltételeket biztosított a vidék számára, mint például Zürich, amelynek polgári vezetése jobban elnyomta a falusi parasztságot. FAJTH Tibor, *Svájc*, Bp., 1980, 58.

⁷¹⁰ „Cum Magistratus sit minister Dei, et potestas illius potestas Dei, quomodo ex Deo non, quod vigore potestatis illius recte ac legitime constituitur? Ex Deo est doctrina Christi, ex Deo sunt illius sacramenta, ex Deo sunt ministeria, per que illa dispensantur: ex Deo est potestas Magistratus, qua haec in Ecclesiis Christi legitime disponuntur.” MUSCULUS, *Loci Communes*, 811., kiemelés tőlem

IV. 2. 7. AN CHRISTIANIS OPUS SIT MAGISTRATU – SZÜKSÉGÜK VAN-E A KERESZTYÉNEKNEK MAGISZTRÁTUSRA?

A következő alfejezetben Musculus hat olyan érvet sorol fel, amelyek szerint nem szükséges a keresztyének között magisztrátusnak lennie. Az érvek sorrendben a következők: i. Mivel a keresztyéneket a Szentlélek vezeti, ezért önszántukból követik az igazságot és nincsen szükségük a törvényadó magisztrátusra. ii. Mivel Isten védelmében élnek, akinek a tudta nélkül egy veréb sem eshetik le a földre, nincs szükségük a magisztrátus nyújtotta védelemre. iii. Mivel igazakként élnek a világban, nincs ellenük ítélet, nem veszélyezteti őket az Isten haragja, amelynek a magisztrátus az eszközeül kellene, hogy szolgáljon. iiiii. Jézus azt mondja a Hegyi beszédben, hogy „*ne szálljatok szembe a gonosszal*”⁷¹¹ a magisztrátus pedig éppen ezt teszi. iiiiii. A keresztyéneknek nem kényelemben, hanem megpróbáltatásokban kell élniük és úgy bemenniük a mennyek országába. iiiiii. Mivel ők lélekben és igazságban imádják az Atyát nincs szükségük arra, hogy a magisztrátus az istenfélelemhez szükséges rendeleteket és külsőségeket számukra biztosítsa.⁷¹²

Musculus nem bocsátkozik bele abba, hogy az érveket egyenként cáfolja meg, hanem már eddig is többször hangoztatott kedvenc igehelyeihez nyúl vissza. Először ahhoz, hogy a magisztrátus Isten szolgája a jóra. Ha a magisztrátus már akkor Isten szolgája volt Isten népének a javára, amikor ezt a mondatot az apostol papírra vetette és az akkori pogány magisztrátusra értette, akkor hogyan szolgálhatná a keresztyén magisztrátus még jobban az Isten népének a javát? Másrészt arra figyelmeztet Musculus, hogy az, hogy a Szentlélek betölti az embert, még nem jelenti azt, hogy tökéletessé is teszi. Még a nagyon jó keresztyének sem teljes mértékben jók, ezért szükség van a magisztrátusra, amely az Isten botjának és bosszújának szolgája. Jézus pedig azt, hogy „*ne szálljatok szembe a gonosszal*” éppen azért mondhatja, mert létezik magisztrátus, amely a keresztyén ember helyett ellene áll a gonosznak és megbünteti azt. Az is igaz, hogy az igazi imádók lélekben

⁷¹¹ Mt 5,39.

⁷¹² MUSCULUS, *Loci Communes*, 812-13.

és igazságban imádják az Atyát, de ez nem mond ellent annak, hogy a magisztrátusnak ne lenne az a feladata, hogy ezen igaz istentisztelet külsőségeire gondot viseljen.⁷¹³

IV. 2. 8. AN CHRISTIANUS POSSIT GERERE MAGISTRATUM – ARRÓL, HOGY LEHET-E A KERESZTYÉN EMBER MAGISZTRÁTUS?

A következő alfejezet kérdése: Lehet-e a keresztyén ember magisztrátus? Musculus ebben a fejezetben is a „*ne szálljatok szembe a gonosszal*” jézusi mondást veszi alapul. Lehet-e valaki magisztrátus és ellenállhat-e a gonosznak, ha keresztyén emberként azt a direkt parancsot adja neki Jézus, hogy ne álljon ellen neki? Musculus szerint az ilyen embernek el kell különítenie egymástól az életének két szféráját. Mint ember kegyelmesnek és megbocsátónak kell lennie a maga ügyeiben, de mint magisztrátus az alattvalók ügyeiben ítélnie kell és Isten ítéletét kell végrehajtania. A már megszokott természetjog területéről vett kezdeti érvelés után (amely szerint az apa is lehet, hogy megbocsátó a szomszédokkal szemben, akikkel egyenrangú, de mégis ugyanazt a sérelmet nem szabad elviselnie a fiaival szemben, akik fölé rendeltetett) Musculus az Apostolok Cselekedetei állami tisztséget viselő konvertitáit hozza fel példának. Sergius Paulustól, Cornelius századostól, vagy az etióp főkincstárnoktól nem kérte Pál, Péter és Fülöp, hogy ha már keresztyének lettek mondjanak le tisztségükről; Keresztelő János is csak annyit kér a katonáktól, hogy elégedjenek meg a zsoldjukkal, nem pedig azt, hogy mondjanak le hivatásukról. Persze az ószövetségi példák sem maradhatnak el (Mózes és Jósáfát szempontjai a bírák kiválasztására), amelyek ráadásul éppen arra mutatnak, hogy a keresztyén emberből ráadásul jobb magisztrátus lehet, mint másból. „*A magisztrátusi tisztre a legjobb fajta ember szükségeltetik, és kit találhatnánk jobbat, mint egy keresztyént.*”⁷¹⁴

⁷¹³ *Uo.*, 813.

⁷¹⁴ „Si vero ipsum Magistratus officium praesantissimum hominem requirit, praestator aut Christiano esse non potest: quis non videt quam sit absurdum, prohibere eum ab officio Magistratus, qui prae caeteris ad functionem illius est appositus?” *Uo.*, 815.

IV. 2. 9. QUID MAGISTRATUI DEBEATUR A SUBDITIS – MIVEL TARTOZIK AZ EMBER A MAGISZTRÁTUSNAK?

A következő alfejezet elején Musculus egy rövid visszatekintést lát szükségesnek azokra a kérdésekre, amelyeket eddig már górcső alá vont. Amint mondja, „anyagát” (*materia*) két részre tudja bontani. Az első részen már túl van, amely rész a magisztrátusról szólt. Arról, hogy mi is a magisztrátus, mikortól fogva való, mi is a feladata, hatalma alá tartozik-e a vallás, és hogy meddig terjed ki a vallásban ez a hatalma; szüksége van-e a keresztyéneknek magisztrátusra és lehet-e a keresztyén magisztrátus? Most, hogy a magisztrátus kérdéseit kitárgyalta, művének második részében az alattvalókra fog rátérni: mivel tartoznak a magisztrátusnak az alattvalói; kell-e az egyházi személyeknek engedelmeskedniük a magisztrátusnak; meddig mehet el valaki a magisztrátusnak való engedelmeskedésben?

A mivel tartoznak a magisztrátusnak az alattvalói? – kérdés kapcsán Musculus rögtön a Római levélhez nyúl, amely alapján az alattvalói kötelességeket két részre bontja: „Az első a szív érzéseihez (*cordis affectus*) tartozik, a másik az élet külső vezetéséhez (*externam vitae conservationem*). Azok, amelyek a szívhez tartoznak a tisztelet és félelem (*honor ac timor*). A második, amelyik a külsőhöz az adó (*tributum*), az alávetettség (*subiectio*) és az engedelmesség (*obedientia*).”⁷¹⁵

Az első tehát amivel az emberek tartoznak a magisztrátusnak a tisztelet, amely azért illeti meg, mert Isten szolgája és Isten rendelte el erre a tisztre. A neki kijáró tisztelet miatt nevezi a Szentírás is bizonyos helyeken isteneknek az uralkodókat. Másodszor félelemmel tartoznak az alattvalók neki. A félelem első formája a büntetéstől való félelem (*timor poena*). Erre vonatkozik az apostol szava: „ha azonban a rosszat teszed, akkor félj, mert nem ok nélkül viseli a kardot.”⁷¹⁶ A félelem másik formája, a magisztrátusnak kijáró tiszteletből ered, „amely az a bizonyos hódolat (*reverentia*), amelyet először a szívünkben

⁷¹⁵ „Unum pertinet ad cordis affectus, alterum ad externam vitae conservationem. Cordis sunt, honor ac timor. Exteriora concernunt tributum et subiectio, vel obedientia.” *Ua.*

⁷¹⁶ Rm 13,4

*érzünk, amikor a magisztrátusra gondolunk és róla beszélünk, majd amelyet később kifejezünk szavainkkal és cselekedeteinkkel.*⁷¹⁷

A „külsődleges tartozások” első válfaja, hogy a magisztrátusnak az alattvalók az adók, vámok és illetékek (*tributa, vectigalia, census et exactiones*) befizetésével tartoznak, amely szükséges ahhoz, hogy kormányzását és hatalmát gyakorolhassa. Továbbá engedelmességgel tartoznak neki. Itt Musculus tovább idézi a Római levelet: *„ezért tehát engedelmeskedni kell nemcsak a harag miatt, hanem a lelkiismeret miatt is.”*⁷¹⁸ Az alattvalók engedelmeskednek a magisztrátusnak egyrészt mert félnek a büntetésétől, de másrészt mert benne az Isten elrendeltjét látják, amely arra indítja a kegyes embert, hogy ne a büntetés miatti félelemből, hanem az Isten iránti tiszteletből - amely rávetül a magisztrátusra - tartsa meg annak törvényeit és parancsait. De az engedelmeskedés megkövetelése a magisztrátus részéről, akár így, akár úgy mindenképpen fennáll és betartatik: *„A testi ember (homo carnalis), hogy elkerülje a bosszút engedelmeskedik a magisztrátusnak, de a kegyes ember mindezt a saját lelkiismeretéért teszi. Ezenkívül a bölcs ember (homo sapiens) máshogyan jut erre, megfontolván, hogy engedelmissége éppen annyira hasznos a magisztrátusnak, mint az alattvalóknak, míg az engedetlenség mindkettőnek sok kárt okoz. /.../ minthogyha a tengerészek, akik a tengereket járják, nem engedelmeskednének mesterüknek és a kormányosnak, ami által magukat térítenék el az úttól és elveszítenék saját életüket*⁷¹⁹

⁷¹⁷ „Alter nascitur ex eodem respectu, unde honorem Magistratus nasci diximus. Is nihil est aliud quam reverentia, quam primum in corde nostro sentimus, quoties de Magistratu cogitamus aut loquimur, deinde et verbis et factis exprimimus.” MUSCULUS, *Loci Communes*, 815.

⁷¹⁸ Rm 13,5

⁷¹⁹ „Sic habet carnalis homo causam cur obediat Magistratui, habet pius ille vindictam, iste conscientiam. Habet praeterea et sapiens, unde ad obediendum moveatur, dum obedientiam hanc non tam Magistratibus, quam subditis et obedientibus prodesse, inobedientiam vero plurimum nocere cogitat. Etenim qui immorigerus est Magistratui, perinde insipienter agi, sibi que ipsi incommodat, ac si qui in mari navigant, immorigeri sint nauclero, sibi que ipsi in causa sint ut in discrimen vitae incidant.” MUSCULUS, *Loci Communes*, 816.

IV. 2. 10. QUI, E TAN ECCLESIASTICI QUOQUE HABENDI SINT PRO SUBDITIS – KIK, ÉS KÖZÜLÜK IS AZ EGYHÁZIAK ALATTVALÓKNAK SZÁMÍTANAK-E?

Musculus bevezetésképpen megjegyzi, hogy minden közösségben (*respublica*) vannak olyanok, akik akár magas rangú származásuk okán, akár gazdagságuk miatt úgy érzik, hogy nem tartoznak engedelmességgel a magisztrátusnak, különösen ha azt alacsonyabb származású emberek vagy szegényebbek alkotják. Ez ellen a viselkedés ellen Musculus hangoztatja, hogy mindenki, aki nem viseli a magisztrátus tisztségét alattvalónak számít és utal arra az ígére, amelynek kifejtése ezen alfejezetének a vázát alkotja, amely a Római levél 13. részének alapfelütése: „*minden lélek (anima) engedelmeskedjék a felsőbb hatalmaknak.*”⁷²⁰

A zsidó felfogásnak (*Hebraico more*) megfelelően Musculus úgy érti a lelket (*anima*), hogy ember; minden lélek, egyenlő minden ember, férfi és nő. Minden élő emberre vonatkozik ez a parancs: „*Ameddig a lélek vagy az élet el nem hagyja testünket, addig meg vagyunk kötve az Isten parancsolata által és alávetettséggel és engedelmességgel tartozunk a magisztrátus számára. Csak a halottak mentesülnek ez alól a szolgálat alól, akikkel a magisztrátus már nem tud mit kezdeni, ahogyan Krisztus tanúsítja, amikor mondja: Ne féljete azoktól, akik megölik a testet, azután többé nem árthatnak.*”⁷²¹

Musculus ezen alapfelütés után tér rá alfejezetének igazi tárgyára, mégpedig, hogy a klerikusok (*Musculus ordinem Ecclesiasticorum* néven vagy *spirituales*ként említi őket ebben az alfejezetben) úgy gondolják, hogy fel vannak mentve a magisztrátusoknak való engedelmeskedés alól és egyedül Róma püspöke az ő „fejük.” Ők úgy gondolják, hogy a „*testi, laikus és egyszerű*” (*carnelem, laicos et plebeios*) emberek, akiket világiaknak (*seculares*) neveznek a magisztrátus alattvalói, ellenben ők a „lelkiek” (*spirituales*) nem. Ezen véleményüket a klerikusok Órigenészre alapozzák, ugyanis az egyházatya különbséget tesz a testi ember (*homo animalis et carnalis*) és a lelki ember (*homo spiritualis*) között, amely megkülönböztetés által az apostol felszólítása Órigenész szerint

⁷²⁰ Rm 13,1

⁷²¹ „Donec igitur inest carni nostrae anima, constringimur ordinatione hac divina ad subiectionem et obedientiam Magistratui prestandam. Eximantur hinc mortui tantum, cum quibus quid agat amplius Magistratus, non habet, teste Christo, qui Lucae 12 sic dicit: Ne terreamini ab illis qui occidunt corpus, et post hoc non habent amplius quod faciant.” MUSCULUS, *Loci Communes*, 817.; Lk 12,4

csak az előbbiekre, a *homo animalis et carnalis*-okra vonatkozik.⁷²² Musculus szerint Órigenésznek és a rá hivatkozónak ezen magyarázata (*expositio*) ellentmond az apostol szándékával és a Szentírás több helyével is. A Szentírásban a lélek kifejezés egyszerűen nemcsak a „testi” emberekre, hanem minden emberre vonatkozik. Ilyen módon nincsen benne különbségtétel „*homo animalis et carnalis*”-ok és „*homo spiritualis*”-ok között. Musculus érvelésének nagy részét ezután különböző igehelyek idézése teszi ki (1Móz 46,27: „*Jákób egész házanépe, amely Egyiptomba ment, hetven lélek volt.*” Ez 18,4: „*Mert minden lélek az enyém.*” ApCsel 2,41: „*Akik pedig hittek a beszédének, megkeresztelkedtek, és azon a napon mintegy háromezer lélek csatlakozott hozzájuk.*” ApCsel 27,37: „*kétszázhetvenhat lélek volt a hajón.*” 1Pt 3,20: „*kevés, szám szerint nyolc lélek menekült meg a vízen át.*”), amelyek magyarázatának visszatérő kérdése: ebben az esetben a lélek valóban csak a testi emberekre vonatkozna? Maga Pál apostol, Noé, Jákob is beleértődik a „lélek” (*anima*) megnevezéssel definiált emberek sorába, hogy gondolhatnánk róluk, főleg az apostolról, hogy ők „testi” és nem „lelki” emberek voltak?

Mindezzel Musculus megcáfoltak is véli Órigenész írásmagyarázatát és helyette inkább Chrysostomosét támogatja, aki a Rm 13,1 „*minden lelkébe*” beleérti az egyházi személyeket, a szerzeteseket, legyenek azok akár maguk az apostolok, az evangélisták, a próféták; ők is engedelmisséggel tartoznak a felsőbb hatalmasságnak.⁷²³

De mégha igaza is lenne Órigenésznek és tényleg lehetne az *anima* szó alapján különbséget tenni testi és lelki ember között, még akkor is valóban lelki emberek-e (*spirituales*) a pápák, kardinálisok, papok, szerzetesek, barátok és apácák? – teszi fel a kérdést Musculus. Szintén Órigenész szerint mivel Péternek és Jánosnak nem volt sem aranya sem ezüstje - ahogyan az a sánta Ékes-kapui meggyógyításakor kiderült (ApCsel 3) - nem tudtak adni semmit a császárnak ezért nem is tartoztak neki, sem adóval, sem engedelmisséggel. Aki tud adni valamit a császárnak, annak kell megadnia a császárnak, ami a császáré, akinek nincs tulajdona annak nincs mivel tartoznia a császárnak és arra nem vonatkozik az sem, hogy „*minden lélek engedelmeskedjék a felsőbb hatalmasságnak.*” – idézi Órigenészt Musculus, majd úgy folytatja: „*Könyörgök nektek mondjátok meg nekem testvéreim, hogy vajon Róma pápájának, a püspököknek, prelátusoknak és apátoknak vajon*

⁷²² *Ua.*

⁷²³ *Ua.*

nincs-e pénze és birtoka? Valóban semmit sem bírnak ezen a világon? Amikor majdhogynem a világ minden kincsére rátették a kezüket és szinte belefutnak a világi jólétbe... /.../ Milyen spiritualitásuk van nekik, amely nem volt meg az apostoloknak, evangélistáknak és prófétáknak? /.../ Azt kellene megállapítanunk, hogy Róma püspökei, a kardinálisok, a püspökök, a papok, szerzetesek és barátok nagyobb méltóságot és kiváltságot bírnak, mint az apostolok és próféták, akik engedelmeskedtek a magisztrátusnak?”⁷²⁴ Musculus végső érve tehát, hogy mégha a lelki embereknek nem is kellene engedelmeskedniük a magisztrátusnak, akkor sem vonatkozna ez a klerikusokra, akiket világi viselkedésük és tulajdonaik miatt nehezen lehetne „spirituálisoknak” nevezni.

De a klerikusok nemcsak, hogy kivonják magukat a magisztrátusnak való engedelmesség alól, panaszozza fel Musculus, hanem egyenesen a világi felsőbbség felett valóknak gondolják magukat. Musculus ezen a helyen nem teheti meg, hogy ne fogalmazzon meg harsány kritikát a pápaság „antikrisztusi,” világhatalmi törekvéseivel szemben és, az ellen a tanítás ellen, hogy a pápák azt állítják, hogy még a menny fölött is van hatalmuk. A téma, amibe ezen a helyen még részletesebben belemegy a két kárdról való tanítás, aminek azonban nem adja részletes cáfolatát, mert magát az egész felvetést a pápaság szelleme (*spiritus Romani Pontificati*) által inspiráltnak tartja.

Az alfejezet legtetemesebb részét Musculus történeti visszatekintése teszi ki, amelyben a pápáknak főleg az első keresztyén császároknak való alávetettségére mutat rá. Először Rufinus egyháztörténetének egy részletét idézi, amely szerint Constantinus felhatalmazást adott a püspököknek, hogy ítéljék meg cselekedeteit. Ezt a felhatalmazást Rufinus a pápára alkalmazza, akinek ennél fogva joga van ítéletet alkotni, mondani a császár felett. Musculus szerint méghogya autentikus is lenne Rufinusnak a története, akkor is csak püspökökről beszél, nem pedig Róma püspökéről, ezért sem a pápa primátusát, sem pedig a császár feletti hatalmát nem bizonyíthatja kielégítően.⁷²⁵

⁷²⁴ „An Pontifex Rom. Et episcopi, et prelati, et abbates, non habent pecuniam? Non habent possessiones? Nihil habent in hoc seculo? Cum prope omnibus huius seculi thesauris manum iniecerint, sicque terrenis sint rebus immersi, ut si iudicandi veniant ex vero, nemo inter Christianos iustius possit ad obedientiam Magistratui praesandam adigi, quam hi ipsi qui omnium minime ad se pertinere sententiam apostolu puntant. /.../ Quae nam est illorum spiritualitas, quae non fuerit Apostolorum, Evangelistarum, et prophetarum? /.../ An amplior aliqua est Romanorum Pontificium, carnalium, episcoporum, sacerdotum et monachorum dignitas ac praerogativa statuenda, quam fuerit Apostolorum et prophetarum, qui Magistratibus obedierunt, et simul ab iniuncto officio haud discesserunt?” *Uo.*, 817-818.

⁷²⁵ *Uo.*, 818.

Sőt Constantinus életéből sokkal több olyan részlet maradt meg, amikor ő gyakorolja a püspökök, sőt Róma püspöke fölötti hatalmat, ahogyan ezt utóda is tették például Theodosius, akitől Nagy Leó pápa alázatosan kérte, hogy zsinatát Rómába hívja össze (Musculus egy Pulcheria Augusta császárnéhoz írt levélből idézi az esetet)⁷²⁶, de a császár nem engedett ennek a kérésnek, hanem a zsinatot végül Kalcedonba hívta össze. Egy Martianus Augustushoz írt levélből pedig az is kiderül, hogy a zsinat sem nem arra a helyre, sem pedig arra az időpontra lett összehívva, mint amit Nagy Leó szeretett volna. Musculus továbbá a kalcedóni zsinat jegyzőkönyvének bevezetőjét is megemlíti, amelyben az szerepel, hogy Valentinianus és Martianus császárok hívták össze, és hasonló olvashatunk a második konstantinápolyi zsinat kapcsán is, amelyen kívül még Leó, Agathon pápák és Hieronimus olyan leveleit említi meg, amelyekből kitűnik, hogy az első ökumenikus zsinatokat a császárok hívták össze, amelyek alapján hitelt érdemlően alátámasztottnak látja, hogy: *„Nyilvánvalónak tűnik, hogy a keresztyén császárok hatalmat (iurisdictionem et potestatem) gyakoroltak a püspökök fölött, épp ellenkezőleg, ahogyan azt manapság látjuk, ami a pápai hamisság következtében később alakult csak ki. Addig amíg a Birodalom teljesen és biztosan állt, a gonoszságnak ez a titka és az Antikrisztus uralma nem emelkedhetett fel, úgy ahogyan azóta tette.”*⁷²⁷

A következőkben Iustinianus törvénykönyvét idézi Musculus, amelyben igaz ugyan, hogy a klerikusok már megkapják azt a felmentést, hogy polgári ügyekben előbb a püspökük és csak utána a polgári bíróság előtt kell megjelenniük, de büntető ügyekben nem, hanem azokban rögtön és kizárólagosan a polgári bíróság ítél. De Iustinianus biztosan nem adott volna privilégiumokat a klérusnak ha látta volna, hogy azt, hogyan is fogja felhasználni: *„A császár sosem gondolta volna, hogy a klérusnak adott privilégiumok buja szabadossághoz és mindenfajta visszaélésekhez, gonoszsághoz és istentelenségekhez fognak szolgálni, amelyeket az egyházi emberek arra fognak használni, hogy kivonják*

⁷²⁶ Nagy Leó pápa Pulcheria Augusta császárnéhoz írt levelezését lásd: *Select library of Nicene and post-Nicene Fathers of the Christian Church. Second series / translated into English with prolegomena and explanatory notes, under the editorial supervision of Philip Schaff and Henry Wace in connection with a number of patristic scholars of Europe and America*, eds. Philip SCHAFF, Henry WACE, Grand Rapids, Eerdmans, 1983-1986.

⁷²⁷ „Sic manifeste patet, usitatum suisse Christianis Imperatoribus iurisdictionem et potestatem in Episcopos: ut diversum, quod iam fieri videmus prorsus sit es sequentum Pontificium perfidia et improbate introductum, donec Imperium fálvum huit, et integrum, místerium hoc iniquitatis et Antichristiani regni emergere non potuit, sicuti postea emersit.” MUSCULUS, *Loci Communes*, 820-821.

magukat a magisztrátus ítélete alól. /.../ Az egyházi rend, amilyen az most a pápaságban olyan elfordult, megromlott, teljesen az ellenkezője, mint korábban, amikor nekik a privilégiumaikat adták, úgyhogy nincs is ok, amiért azokat továbbra is élvezniük kellene.”⁷²⁸

Musculus szerint elveszti a kiváltságát az, aki visszaél vele, aki nem úgy él vele amire kapta. Mindazonáltal már maguk a klérusnak adott privilégiumok is azt jelzik, hogy a magisztrátus a klérus fölött áll, hiszen csak a nagyobb adhat kiváltságot a kisebbnek. Végül Musculus a következőképpen summázza az elmondottakat: *„Ennélfogva az apostol mondása, ez egyháztörténet, az egyházatyák, Róma néhány püspöke, és a birodalmi törvények által arra a végkövetkeztetésre juthatunk, hogy minden léleknek engedelmeskednie kell a felettes hatalomnak, amely megkapta az Úr kardját. A minden lélek azt jelenti minden fajta ember, akármilyen rendű és rangú, akár laikus (securalis), akár klerikus (spiritualis), mégpedig a lelkiismeret okán, mivel ez az Isten rendelése; és bárkik is legyenek, ha visszautasítják ezt tenni, magukra vonják Isten dühét és bosszúját, mivel ellenállnak rendelkezésének.”⁷²⁹*

IV. 2. 11. QUOUSQUE SIT OBEDIENDUM MAGISTRATUI – MEDDIG KELL A MAGISZTRÁTUSNAK ENGEDELMESEKEDNI?

Mivel a magisztrátusi tisztséget emberek töltik be, és az emberek hajlamosak tévedni, hibákat elkövetni, sőt visszaélni azzal a „jó, igaz, hasznos és szent” hatalommal amelyet Isten rájuk bízott ezért nem haszontalan dolog feltenni a kérdést: meddig köteles engedelmeskedni az ember a felsőbb hatalomnak? – indokolja meg Musculus következő alfejezetének kérdésfelvetését. Úgy nem tehetjük azonban fel ezt a kérdést, folytatja

⁷²⁸ „De eo nunquam cogitavit Imperator, quod concessa clero privilegia et immunitates, manifeste deprehens ordinem hunc Ecclesiasticum, qualis est in Papatu, sic esse depravatum, corruptum, prophanatum, et longe alium ab eo qui tum erat, cum privilegia clericalia darentur, ut nulla possit amplius ratione capax illorum censerit.” *Uo.*, 821.

⁷²⁹ „Concludimus igitur, secundum Apostoli sententiam, et secundum Scripturas, historias Ecclesiasticas, et vetustiores patres, etiam Romanos Episcopos et leges, Imp. potestati supremæ, quæ galadium accepit a Domino, subiectam esse debere omnem animam, hoc est, ones homines, cuiuscunque illi sint status, sive spiritualis sive secularis, idque secundum constientiam, propter ordinationem Dei, sicut legibus illius, edictis et statutis obtemperent: et si qui hoc facere detrequaerint, obnoxios se reddere ira et ultioni Dei, tanquam ordinationi illius resistentes.” *Uo.*, 822.

Musculus, hogy meddig vagyunk kötelesek engedelmeskedni Istennek, mert az nem lehet kérdés, Istennek mindig engedni kell. „*Bizonyosan az ember engedelmeskedik Istennek, és amikor engedelmeskedik a magisztrátusnak, akkor Isten rendelkezésének engedelmeskedik. De mivel ez a fajta engedelmisség emberi szolgálóknak való engedelmeskedésben nyilvánul meg, akik nem biztos, hogy mindig Isten akaratával egybehangzóan cselekednek, ezért szükséges tudnunk, hogy meddig kell a magisztrátus parancsainak engednünk.*”⁷³⁰

Musculus először az 1Pt 2,13-at⁷³¹ hozza be a diskurzusba, de csak azért, hogy tisztázza, ez az ige nem ad segítséget a feltett kérdés megválaszolásában. Az igéből az tűnhet ki, hogy a felsőbb hatalmasság minden parancsának (*omnibus constitutionibus Magistratus*) engedelmeskednünk kell, tehát egy parancs alól sincsen legitim kibúvó. Musculus szerint azonban az ige *constitutio* szava itt nem törvény vagy rendelet értelemben értendő, hanem „fajta” értelemben.⁷³² Péter nem azt írja, hogy a magisztrátus minden rendeletének engedelmeskedni kell, hanem minden fajtájának. Erre a variánsra utal, hogy utána a magisztrátus fajtáit sorolja Péter: „*akár a királynak, mint a legfőbb hatalomnak, akár a helytartóknak.*” Péter tehát nem mond semmi újat, engedelmeskednünk kell a magisztrátusok minden fajtájának.⁷³³

Péter helyett inkább Pál az, akitől Musculus több segítséget remél, nem meglepő, hogy újra a Rm 13 kerül elő, abból is a 4. vers szabad idézésben: „*Dei minister est tibi in bonum.*”⁷³⁴ - „*Isten szolgája ő [a magisztrátus], a te javadra.*” A kulcsszó Musculus számára ez: „javadra.” Ha tehát a magisztrátus nem az alattvalóinak javára tölti be hivatalát, akkor nem tölti be híven azt a tiszteletet, amelyre őt Isten jutatta, nem Isten szolgája többé, tehát az engedelmisség sem illeti meg.

⁷³⁰ „Et Deo quidem obedit, qui Magistratui obediens, ordinationi divinae obedit: verum quoniam hoc genus obedientiae per meditationem fit humani ministrii, per quod praecipui possunt, quae cum Deo praestari non possunt: omnino necessarium est ut quaeramus, quousque sit mandatis Magistratum obediendum.” *Ua.*

⁷³¹ 1Pt. 2,13 „Engedelmeskedjétek minden emberi rendnek az Úrért, akár a királynak, mint a legfőbb hatalomnak ¹⁴akár a helytartóknak, mint akiket ő küld a gonosztevők megbüntetésére és a jót cselekvők megdicsérésére.”

⁷³² Musculus a görög ktivsj szót fordítja itt *constitutio*-nak.

⁷³³ MUSCULUS, *Loci Communes*, 822.

⁷³⁴ *Ua.*

IV. 2. 11. 1. WOHLFARTSSTAAT – SICHERHEITSSTAAT - HEILIGKEITSSTAAT

De mi is az alattvalók java, minek a biztosítása által tölti be ezen feladatát a magisztrátus, hogy Isten szolgálja a „jóra”? Minek az elhalasztása indokolhatja az alattvalók engedetlenségét? Tóth Kálmán⁷³⁵ e tekintetben háromféle felfogást különböztet meg. Az első a „jót,” a jólét és prosperitás értelmében veszi, és úgy gondolkodik, hogy az igazi isteni feladatát komolyan vevő állam csak jóléti állam – *Wohlfartsstaat* - lehet. A második szerint a közjó fogalmát nem helyes a jólét értelmében felfogni, mivel az állam alapvető rendeltetése a rendteremtés, így a közjó is inkább ennek területén értelmezendő: így az állam *Sicherheitsstaat* – a közjót elsősorban a közbiztonság növelésével, a bűn és az anarchikus törekvések elnyomásával mozdítja elő. De szem előtt tartva a reformátori teológia igazi karakterét, amely abból kiindulva, hogy az állam tiszteli között rendkívül hangsúlyos a „*pietas*”-nak, a kegyességnek, a *cura religionis*-nak, az egyháznak, az igaz tanításnak – egyszóval az Isten ügyének az előmozdítása, azt mondhatjuk, hogy a reformátorok számára a közjó elsősorban „üdvjő,” az állam számukra elsősorban *Heiligkeitsstaat* – „üdvállam.” Egybefűzte a reformáció teológusait, hogy a jóra törekvő államot elsősorban úgy definiálták, „*mint a gloria Dei megvalósítására és az emberiség üdvösségének előmozdítására hivatott intézményt.*”⁷³⁶

Az államnak *Heiligkeitsstaat*-ként való felfogása jelenik meg Musculusnál is, aki kettős megkülönböztetést szorgalmaz, mégpedig megkülönbözteti az ideigvaló javakat (*bona temporaria*), az örökkévaló javaktól (*bona aeterna*), Tóth felosztása alapján úgy is mondhatnánk, hogy a *Wohlfarts-* és *Sicherheitsstaat*-ot, a *Heiligkeitsstaat*-tól. Ha az alattvalók ideigvaló javai (*bona temporaria*) szenvednek sérelmet a magisztrátus nemtörődömsége, vagy megátalkodottsága által, akkor azt a keresztyénnek még el kell viselnie, hiszen a magisztrátusnak az Isten haragját és ítéletét is be kell töltenie, amellyel néha szenvedést is okoz alattvalóinak, ami azoknak akik a büntetést elszenvedik biztosan nem tűnik úgy, mintha a javukra, vagy a közjó ügyének szolgálna, mégis Isten akarata. Az tehát nem mentesíti az alattvalókat a köteles engedelmség alól, hogy a magisztrátus erőszakosan bánik velük, mert a látszattal szemben a magisztrátus haragja és kardja is az

⁷³⁵ TÓTH Kálmán, *A dialektika a kálvinizmus politikai etikájában*, Budapest, 1940.

⁷³⁶ TÓTH, *i. m.*, 100.

alattvalók javára szolgálhat. Más szavakkal, ha az állam, mint *Wohlfarts- és Sicherheitsstaat* csődöt mond, vagy ezen területeken kárt is okoz alattvalói számára még nem veszíti el Istentől kapott mandátumát és védelmét, hiszen azoknak „*megmarad az örök élet reménysége.*”

De ha az alattvalók örökkévaló java (*bona temporaria*) szenved csorbát, ha az állam nem *Heiligkeitsstaat*, mert a magisztrátus a „*Krisztus igaz vallását babonássággá és bálványimádássá*” teszi, akkor a keresztyén nincsen kötve a magisztrátus parancsainak betartására. Mindehhez Musculus Sidrák, Misák és Abednégó példáját hozza fel a Dán 3-ból, akik nem borultak le a Nabukodonozor készítette bálványszobor előtt. „*Látván ezeket a zsidókat, akik az Ószövetségben lévén is meg tudták ezt tenni, miért ne tudna a keresztyén ember ugyanazon kegyelem által hasonlóképpen cselekedni, megfontolva az Újszövetség tökéletességét.*”⁷³⁷

Musculus szerkesztésének tudatossága, hogy a Dán 3 példája és az előbb idézett kérdés után említi meg az 1548-as *Augsburgi Interimet*, amely mint tudjuk az ő életét is döntő módon befolyásolta.⁷³⁸ Az *Interim* kapcsán a protestáns fejedelmek és városok közül sokan hozták fel védekezés gyanánt, hogy nem tehetnek mást, minthogy alávetik magukat az *Interim*nek, mivel a „*fejedelmek és rendek a császár öfelségének alattvalói, akihez őket engedelmesség kötelezi és nem állhatnak ellen.*”⁷³⁹ Musculus hosszasan bírálja őket meghátrálásukért és nem fél kijelenteni: „*Egyik keresztyén magisztrátus (praefectus Christianus) sem köteles engedelmeskedni a feljebbvalójának és szolgálni őt olyan dolgokban, amelyek egyértelműen ellentétesek a keresztyén vallással. Ha mégis úgy tesznek nincsen mentségük az Isten előtt.*”⁷⁴⁰ – „*Ők Krisztus szolgái, aki a legmagasabb császár és király, és őerte nekik, mint minden keresztyén embernek el kellene viselniük minden*

⁷³⁷ „Quod Ebraei isti, veteris testamenti alumni, per gratiam Dei potuerunt, quomodo per eandem non poterit Christianus secundum Noui Testamenti fidelis?” MUSCULUS, *Loci Communes*, 824.

⁷³⁸ Musculusnak az *Interim* miatti Augsburgból való elmenekülésének jó összefoglalását adja: Eduard BÄHLER, *Bern und die Augsburger Interimsflüchtlinge*, Bern, 1921 (Neues Berner Taschenbuch, 26)

⁷³⁹ „Principes ac status Imperii subditi sunt Cesaree Maiestatis...” MUSCULUS, *Loci Communes*, 824.

⁷⁴⁰ „Nec valet exemplum perfecti, quod adducebant. Etenim nemo praefectus Christianus hactenus principi suo obedire tenetur, ut illi contra Christianae religionis observantiam obtemperare ac servire debeat: et, si id fecerit, excursari coram Deo possit.” *Ua.*

*veszélyt és fenyegetést és nem kellene, hogy nagyobb szeretettel és indulattal legyenek a saját királyságuk iránt, mint az Úristen iránt.*⁷⁴¹”

Persze Musculus nem akarja a protestáns rendek *Interim* előtti meghódolását túl nagy bünként sem bemutatni, mert tudja, hogy nem rossz szándékból, hanem hitük gyengesége miatt tették, de akkor is elvárja tőlük, hogy ezt ismerjék el és vallják meg tévedésüket, mert csak akkor kaphatják meg Isten bocsánatát: *„Lássák be, ahol nincsen bűnbánat, vagy a bocsánat keresése, vagy töredelem, ott nincsen bocsánat sem, amely nélkül az ember nem tarttatik meg.*”⁷⁴²

Musculus kiemeli, hogy igaz ugyan, hogy a keresztyén magisztrátusoknak adatott a *cura religionis*, de ez nem jelenti azt, hogy olyan rendet foganatosíthatnának egyházuk számára, amelyet nem Isten igéje ír elő. *„Isten Mózesnek sem adta azt a hatalmat, hogy olyan rendet adjon a vallásnak, amelyet akar, hanem Ő irt elő mindent, pontosan kijelentve (omnia illi expresso verbo praescripsit), amelyet neki közvetítenie kellett a népnek. /.../ A vallást, amelyet előmozdított Isten adta neki és semmi módon nem emberek ítéletén (humano arbitrio) és kedvén alapult. /.../ De a mi Megváltónk sem hagyta apostolai ítéletére, hogy a világnak azt a tanítást és vallást hirdessék, amit akarnak, hanem először maga beavatta őket az élet igéjébe, azután szintén elrendelte a vallás sákramentumait és megerősítette ezeket jelekkel és csodákkal, végül megparancsolta nekik, hogy tanítsák és prédikálják azt, amit tőle kaptak, ahogyan az apostol maga tanúsítja: Én az Úrtól vettem, amint néktek előtökbe is adtam.*”⁷⁴³

Musculus a következőkben egy olyan érvet hoz, amely pogány jellege miatt elsőre nem tűnhet túl helyénvalónak, de éppen ebben az extrémításában van az érv jellege, mégpedig, hogy még a pogányok is, hogyha a vallás szabályozásáról volt szó mindig az

⁷⁴¹ „Christi supremi Imperatoris ac Regis servi sunt, et huius nomine convenit eos perinde atque reliquios Christianos quaevis subire pericula, ac principatus suos non amare magis quam Christum Dominum...” *Uo.*, 825.

⁷⁴² „Ubi autem nulla est peccatorum poenitentia, nec remissionis illorum petitio, nec emendatio, ibi nulla speranda est remissio, sine qua nemini mortalium vera falus contingere poterit.” *Ua.*

⁷⁴³ „Quapropter nec Mosi Deus id potestatis dedit, ut pro suoipsius arbitratu religionem institueret, sed omnia illi expresso verbo praescriptit, quae populo proponi voluit. Neque clanculum illi hac de re praecepta dedit: sed ad se in montem secundo dies 40. sumptum intruxit, et coram omni populo magnis portensis miditam illi esse a Deo religionem quam proponebar, et nihil minus quam humano arbitrio praesumptam. Neque Apostolis suis Servator librum fecit, ut quam vellent doctrinam et religionem orbi proponerent: sed doctrinam vitae ipse prior docuit, deinde et religionis Sacramenta instituit, signisque et portensis confirmavit, ac tum demum illis in mandato dedit, ut docerent ac praedicarent, quae a se tradita acceperant. Quamadmodum et Apostolis de seipso testatur dicens: Ego enim accepi a Domino, quod et tradidi vobis.” *Uo.*, 826.

isteni akaratra hivatkoztak nem az emberire. Musculus példája, hogy Numa Pompilius, amikor alapot vetett a rómaiak vallásának azt mondta, hogy Ageria istennő jelent meg neki és ő parancsolta meg neki, hogy milyen legyen a vallásuk. *„Mivel jól tudta, hogy bármilyen vallásgyakorlatot is ír elő számukra hiába teszi, ha nincsen mögötte az istenek félelme (timore Deorum).”*⁷⁴⁴ Ahogy Musculus mindezek tükrében később megjegyzi: *„Úgyhogy nekünk nagyon oktanoknak kell lennünk, ha úgy gondoljuk, hogy minden dolog, amit a magisztrátus meghoz a vallás ügyében hiteles és méltó egyedül az ő tiszte méltósága okán.”*⁷⁴⁵ Ha a magisztrátus rendelete mögött nincs ott az isteni rendelés nem ér semmit: nem vélekedhetünk úgy *„mintha a keresztyén vallás a magisztrátus hatalmán, nem pedig az Isten rendíthetetlen bizonyosságán és hatalmán nyugodna.”*⁷⁴⁶

Musculus kifogyva az érvekből csak egyet tehet, a téma zárásaként egy imát fogalmaz meg: *„Kérem a mi Urunk Jézus Krisztust, az egyetlen közbenjárónkat, megváltónkat és minden ember tanítóját, hogy őrizze meg egyházát a pápa hatalmától és adja meg a felismerést a keresztyén magisztrátusoknak, hogy felfogják hatalmuknak tisztét és szolgálatát; és adjon olyan buzgalmat és isteni igazságot, mely magára veszi és hordozza a mi vallásunk gondozását (cura religionis) hűen és kegyesen Isten ígéje törvényének és rendelkezésének megfelelően.”*⁷⁴⁷

Ez az ima, mint magaslati pont nemcsak ennek az alfejezetnek, de talán az egész *De Magistratibus*nak is méltó befejezése és alapvető óhaja lehetne, talán ez is lett volna Musculus eredeti szándéka, mégis egyfajta „oktatói kötelességtudat” miatt még fél főliánsban három témára tér ki, amelyekről szót kell ejtenie, méghogyha nem is fejt ki ezeket részletesen, illetve olyan témákat is felsorol, amelyekről tudja, hogy ide tartoznának, de amelyeket a „mivel ezeket már mások teljesen kitárgyalták” mentségét kihasználva érintetlenül hagy.

⁷⁴⁴ „Sentiebat enim, sine timore Deorum inanem fore quamlibet institueret religionem.” *Ua.*

⁷⁴⁵ „Quare admodum desperemus, si quaequunque Magistratus in religione constituit, solo officii illius praetextu authentica servandaque esse feriri remus.” *Uo.*, 827.

⁷⁴⁶ „quasi Christiana religio a potestate Magistratum, et non magis ab infallibili divinorum glouiorum certitudine et autoritate pendeat.” *Ua.*

⁷⁴⁷ „Dominum nostrum Iesum Christum unicum omnium mediatorem, redemptorem ac doctorem oro, ut Ecclesias suas a magisterio Pontificio eripiat: Christianisque Magistratibus tantum tribuar intelligentiae, ut potestatis suae intelligane officium: tantumque pietatis, ut curam religionis nostrae fideliter ac religiose iuxta verbi Dei praescriptum gerant, atque ipsi cum timore ac tremore ad utilitatem subditorum serviant.” *Ua.*

Az első rövid téma, hogy vajon megköti-e a magisztrátus törvénye az alattvalók lelkiismeretét? Erre röviden tud felelni, hiszen az apostol szó szerint mondja, hogy nemcsak a félelem okán, hanem a lelkiismeret okán is engedelmeskedni kell, tehát igen, megköti. Megköti, mivel Isten parancsolata megköti az emberek lelkiismeretét. A magisztrátus Isten szolgája, amennyiben Isten parancsolatait közvetíti, meg kell hogy kössék a parancsok az emberek lelkiismeretét, de amennyiben nem: „*úgy keresztyén ember nem köteles engedelmeskedni azoknak.*”⁷⁴⁸

A második rövid téma, hogy „*egyesekek azon a véleményen vannak,*” hogy ha a magisztrátus zsarnokságba esik, akkor törvényes megölni a zsarnokot – Musculus tehát nem kerülheti meg, hogy a zsarnokölési jogról ne ejtsen szót. Musculus igyekszik távoltartani magát a véleményalkotástól, szerinte erről nem lehet úgy tárgyalni, hogy az okulásra (*aedificatio*) és jóra vezessen, és ennyivel le is zárja a témát.

Az utolsó röviden érintett kérdés pedig, hogy a magisztrátus a büntető ügyekben a saját törvényei alapján járhat el vagy a Szentírásban található szigorú büntetéseket kell alkalmaznia. Musculus itt minden megokolás nélkül az előbbire szavaz: a magisztrátusnak joga van arra, hogy saját törvényeket alkosson, azok alapján járjon el és maga döntse el kit súlyt halálbüntetéssel és kit nem.

Végül pedig Musculus megemlíti, hogy ide illett volna, de mégsem ejtett szót a háború kérdéséről, arról hogy elmehet-e a keresztyén ember háborúba és hogy melyik háború törvényes, melyik pedig nem?

Musculus végül mai szemmel nézve szinte „komikus” hirtelenséggel zárja be nemcsak a háború témáját, de a *De Magistratibus* fejezetet és vele együtt egész *Loci Communes*-ét: „*Nem beszélünk erről a témáról most, egyrészt mivel ezeket már teljesen megtárgyalták mások is, másrészt mivel úgy döntöttünk, hogy befejezzük Loci Communes-ünket, amely – kérem Istent – bárcsak a kegyes elmék okulására szolgálna, nem pedig hiábavaló és szörszálhasogató okoskodásra, vitatkozásra. VÉGE.*”⁷⁴⁹

⁷⁴⁸ *Ua.*

⁷⁴⁹ „Nos in presenti nihil horum attingimus, propterea quod ab aliis materia haec iam olim tracata est. Et tanenlocis hisce nostris sinem aliquem imponere placet: quibus hoc optarim a Domino, ut ad aedificationem piarum mentum, magis quam ad inanem et scrupulam disceptationem faciant. FINIS.” *Ua.*

Musculus *De Magistratibus*ának vizsgálata jól példázta számunkra a vaud-i kálvinistákkal folytatott vita teológiátlan jellegét, értve ezalatt, hogy hagyományos értelemben vett teológiai vita - traktátusok és röpiratok egymásnak való küldözgetése, disputa megrendezése és azon való nyílt vita folytatása - nem alakult ki a szemben álló felek között.

Mint láthattuk, a *De Magistratibus*, a berni fél egyetlen, a vaud-i kihívásra teológiai reakcióként felfogható terméke sem elsősorban a kálvinisták ellen szól, hanem a katolicizmus ellen, amely egyrészt a nemtörődömség érzését kelti bennünk, másrészt azt az érzést, hogy a berniek válaszra, diskurzusra méltónak sem találták a vaud-iak egyházfegyelem ügyében indítványozott kezdeményezéseit. Az ő válaszuk mintegy csak annyi volt - és ezt ők katolikusok, lutheránusok, kálvinisták ellen egyaránt teljes erővel hangoztatták, - hogy a magisztrátus Isten szolgája, hatalma van az egyház felett és bármit is dönt, bármilyen törvényt is foganatosít az egyház ügyében, annak a keresztyén ember köteles engedelmeskedni.

KONKLÚZIÓ

Pierre Viret és a vele szimpatizáló lelkészek száműzetése után senki sem maradt Vaud-ban, aki meg merte volna kérdőjelezni a berni magisztrátus egyház feletti hatalmát. A vaud-i református egyház ezután csendesen élte a maga életét. A lassú konszolidáció két mérföldköve 1564 és 1566. 1564-ben került aláírásra a lausanne-i szerződés, amely végérvényesen Bernnek ítélte Vaud-t, és amely által a savoyai visszahódítás és a katolikus restauráció fenyegetése elmúlt. A békekötés következtében a vaud-i katolikusok ellenállása is alábbhagyott. Papjaik közül sokan a katolikus Franciaországba menekültek. A lausanne-i és berni akadémiák lassan felül tudtak kerekedni a reformáció kezdetének akut lelkészhiányán, az üres lelkészi helyek betöltésre kerültek és az egyszerű nép körében pedig lassan és nehézkesen elkezdett meghonosodni és létjogosultságot nyerni a protestantizmus.

1566-ban megszületett a Második Helvét Hitvallás, amely által végül Bern és Genf, ha nem is mindenben, de a lényegesebb teológiai kérdésekben kiegyezett egymással. A késhegyre menő teológiai viták zwingliánusok, lutheránusok, kálvinisták és buceriánusok között eltűntek a svájci egyházi közélet porondjáról. Persze a vaud-i egyház továbbra is Bern „távvezérelt” egyháza maradt, egészen a Bernnel való végleges szakításig.

Két, a berniek által levert forradalom (1723, 1798) után 1803-ban ugyanis Vaud végül az *Eidgenossenschaft* teljes jogú kantonává válhatott. A berni örökséget azonban nem lehetett megtagadni, az új Vaud hivatalos államegyháza a református egyház lett, hasonlóan felülről vezérelve, vitáktól és szakadásoktól sem mentesen, egészen 2003-ig, amikor is az új vaud-i alkotmány elfogadásával a református egyház elvesztette államegyházi státuszát és azóta mint egyszerű civil szervezet működik tovább.⁷⁵⁰

⁷⁵⁰ HLS 7:694-703.

Amint láthattuk megannyi tényező járult hozzá Pays de Vaud-ban a Bern és a vaud-i kálvinisták közötti indulatok elmérgesedéséhez, amelyek aztán a vaud-i kálvinizmus 1558-59-es lefejezéséhez vezettek.

A legfontosabb tényező, amely Viret-ék fellépését és elkeseredett küzdelmét kiváltotta, a reformáció vaud-i bevezetésének kudarca volt. A berni, felülről-rendeletileg vezérelt reformáció kudarca erősítette meg a vaud-i kálvinistákat abban, hogy az igehirdetés és tanítás mellett az egyházfegyelem szigorú és következetes gyakorlása a kulcs Vaud reformálásához, ehhez pedig nézőpontjuk szerint elengedhetetlen volt, hogy az úrvacsorától való eltiltás és a kiközösítés joga ne nemtörődöm polgári tisztségviselők, hanem arra alkalmas választott egyházi és világi vegyes testületre, a konzisztóriumra legyen bízva. Ezért tettek kísérletet a genfi mintájú konzisztóriumok vaud-i bevezetésére, amely által azonban olyan jogokat kívántak magukénak, amelyet a berni magisztrátus magától elidegeníthetetlennek tartott.

A vaud-i reformáció kezdeti kudarcához nagy mértékben járult hozzá Vaud politikai hovatarozásának majd három évtizedes bizonytalansága. 1536-tól 1564-ig permanens veszélyt jelentett a katolikus Savoya visszatérése. A vaud-i katolikusok a túlélésre rendezkedtek be és minden reményük megvolt arra, hogy a berni protestáns uralom olyan gyorsan múlik el, mint ahogyan érkezett rájuk. A faluközösségek, de akár az egyszerű emberek is, mégha szimpatizáltak volna is a reformációval, akkor sem hoztak volna döntést mellette, hiszen az esetleges katolikus restaurációkor biztosan nem kerülhették volna el a savoyaiak büntetését. A katolikus papság is, amelyet Bern a megnyerésük érdekében meghagyott helyén és javadalmaiban, 1564-ig reménnyel tekinthetett a katolikus visszatérésre, ezért kitartott nyája mellett és a berniek reményei ellenére az irányába tanúsított toleranciát arra használta fel, hogy a katolikus kultusz további gyakorlását-gyakoroltatását ellássa hívei körében. Ahhoz, hogy a reformáció szilárd gyökeret verhessen szükség volt Vaud politikai hovatarozásának rendezésére, ahogyan ezt az 1564 utáni események bizonyítják is, amikoris tömegesen mentek el Vaudból a katolikus papok, az addig végig vonakodó faluközösségek pedig meghozták döntésüket a reformáció mellett.

A vaud-i reformáció kezdeti kudarcának másik oka, a helyi katolicizmus átlagosnál magasabb erkölcsi színvonala volt. Sem az egyházi vezetés, sem a szerzetesek, de az

alsópapság sem mutatta olyan súlyos mértékben a katolikus egyház azon betegségének tüneteit, amelyektől hangos volt a reformokért kiáltó keresztény Európa. A reformáció irodalma csak töredékesen jutott el Vaud-ba, Vaud és Lausanne amúgy is híján volt humanista értelmiségnek, akik ezeket a műveket forgatták volna, így a reformációt csak hírből és akkor is csak a katolikus nézőpontból ismerhették meg az emberek, ezáltal pedig Farel, Viret és vándorprédikátor társaik teljesen felszántatlan talajba hinthették csak el a reformáció magjait. Munkájukat ezen kívül szintén hátráltatta a berniekkel szembeni általános ellenszenv, amely még a burgund háború kegyetlenkedéseinek emlékeiből és az alapvető német-francia kulturális különbségből is táplálkozott.

A magiszteriális reformáció kudarcához szintén hozzájárult a berni magisztrátusnak és reformátorainak azon kezdeti reménysége, hogy az Isten igéjének szabad hirdetése elégséges lesz ahhoz, hogy az evangéliumi reformáció gyökeret verjen. Ennek érdekében mindent megtettek, hogy először Vaud annectált, majd közös igazgatású területein, végül az 1536-os hódítás után Vaud minden parókiáján lehetővé tegyék az evangéliumi igehirdetést. Reménységük azonban hamisnak bizonyult, az igehirdetés egymaga nem hozta meg a kívánt áttörést, amely arra készítette a vaud-i kálvinistákat, hogy a genfi példát alapul véve az Isten igéjének tiszta hirdetése mellé az egyházfegyelem szigorúbb gyakorlását is célul tűzzék ki, amely által az evangéliumi életformára nevelhetik az egyszerű embereket. A vaud-i reformáció kudarcának okát a sákramentumok nem megfelelő kiszolgáltatásában látták, hiszen az engedékeny berni egyházfegyelmi gyakorlat miatt a „méltatlan” tagok is az Úr asztalához járulhattak. Nézőpontjuk szerint mind a Krisztus teste integritásának, mind pedig a reformáció vaud-i elterjedésének kulcsa, hogy az egyházfegyelem nem az arra szintén méltatlan berni világi tisztségviselők, hanem a genfi típusú, világi és egyházi választott tagokból álló konzisztórium kezébe legyen letéve.

A magiszteriális reformáció kudarcának felismerése mellett Viret-ék fellépésére a berni egyház alkotmányának, a *Berner Synodus*nak homályos és többértelmű megfogalmazásai is okot szolgáltatathattak. A *Synodus* vizsgálata rámutatott arra, hogy bár eredeti szándéka szerint tanításában és életében egyaránt szabályozni kívánja Bern reformált egyházát, mégis sokkal inkább hitvallás, mintsem egyházi rendtartás ez a dokumentum. Habár az igehirdetés és a sákramentumok kiszolgáltatása terén viszonylag

egyértelmű és gyakorlatias utasításokat fogalmaz meg, addig az egyházfegyelem területét csak alig és akkor is csak felületesen érinti, egyházszerkezeti- és igazgatási szabályokat pedig egyáltalán nem tartalmaz. A *Synodus* alapeleme a berni magisztrátus egyház feletti hatalmának vindikálása, amellyel egyúttal minden rendezetlen egyházi kérdés továbbgondolását, valamint többértelmű szabályozásainak mérvadó értelmezését a magisztrátus kezébe adta.

A *Synodus*t azonban korántsem olyan szigorú hangvétel jellemzi, mintsem azt a berni magisztrátus egyházi ügyekben való, ellentmondást nem tűrő fellépéseinek tükrében gondolnánk. Éppen ellenkezőleg, a *Synodus* sok más gyakorlati kérdéshez hasonlóan az egyházfegyelem gyakorlati megvalósítását is a „lelkiismeretes és buzgó” lelkipásztorok jogkörébe utalja, amely által Viret és társai felhatalmazva érezhették magukat arra, hogy valóban lépéseket tegyenek ezen a téren. Ezen felhatalmazás félreértése és az, hogy a többértelmű szabályozások interpretálásában úgyszólván csak a berni magisztrátusé lehetett a végső szó, előrevetítette Viret-ék küzdelmének hiábavaló voltát.

A vaud-i kálvinisták elleni kemény fellépés megértéséhez mindenképpen figyelembe kell venni szellemi vezetőjüknek, mesterüknek, Kálvinnak fokozatos szembekerülését a berni magisztrátussal. Az 1536-ban és 1538-ban még berni helyesléssel Genfben meghívott Kálvin az 1550-es évek derekára lényegében eretneknek számított Bernben, rossz megítélésének árnyéka alól pedig a vele nem pusztán csak tanítványi, de baráti kapcsolatot ápoló Viret sem vonhatta ki magát. Konfliktusok sora (Bucer-, Caroli-, a Bolsec-, a Servet-, a Zebedée-ügy) vezetett odáig, hogy Kálvin és vaud-i követői nemcsak a berni magisztrátussal, de a közös iga alatt szenvedő berni lelkészi karral is összekülönböztek, szinte teljes mértékben berni pártfogók nélkül maradtak.

Ahogy az Viret és Kálvin egymással folytatott levelezése is bizonyítja, 1555-re a vaud-i kudarc és a berni meg nem értettség következtében Kálvin figyelme egyre inkább Franciaország és az ottani evangéliumi misszió felé fordult, így Viret-nek magára hagyatva kellett folytatnia küzdelmét a konzisztoriális egyházfegyelem bevezetéséért Lausanne-ban. A mártír hangulatba kerülő Viret először meglepő sikereket könyvelhetett el, engedményeket szerezve a berni magisztrátusnál, ezekből erőt merítve pedig lelkésztársaival megfogalmazta az 1558. június 22-i indítványt, amely lényegében a genfi

konzisztórium bevezetését jelentette volna Vaud-ban. Hogy az indítványnak nagyobb súlyt adjon, ultimátumot intézett a bernieknek, amely szerint nem oszt úrvacsorát 1558 karácsonyán, ha Bern nem hajlandó tárgyalni az indítványról. Végül Viret „vesztét” nem is az ultimátum merészsége, hanem egy Lausanne és Bern közti hatásköri vita okozta. A berniek készek voltak a kompromisszumra, megállapodtak, hogy napirendre veszik Viret-ék indítványát, csak legyen úrvacsora karácsonykor Lausanne-ban. De mivel Viret-ék csak karácsony előtt röviddel érkeztek haza Bernből és nem tudták a megfelelő úrvacsorai előkészületeket megtenni ezért úgy gondolták nem ártanak a berniekkal kötött megállapodásuknak, ha nem karácsonykor, hanem újévkor osztanak úrvacsorát, amelyhez a lausanne-i magisztrátus engedélyét meg is kapták. Bern nemcsak úgy értelmezte Viret-ék döntését, mint a velük kötött megállapodásuk arcuicsapását, de mivel Lausanne-tól kértek engedélyt ezért a berniek mindebben Lausanne és Vaud feletti hatalmuknak a semmibe vevését is látták. Viret-nek mennie kellett.

Mondhatnánk, hogy csak egy buta félreértés vezetett tehát Viret száműzéséhez, de ugyanakkor jó ha figyelembe vesszük, hogy nem Viret száműzése a meglepő fordulat, hanem az, hogy ő Kálvin követőjeként hogyan volt képes ennyi ideig még a lausanne-i vezető lelkészi tisztet bírni. Az 1558-59-es csúcspont előtt már tíz évvel Johannes Haller berni vezető lelkész jól megfogalmazta a Bernben már akkor eluralkodó általános véleményt: *„tudom, hogy nincs továbbra hely közöttünk Viret számára.”*⁷⁵¹ A meglepő, hogy Viret ennyi ideig kitartott nemcsak Lausanne-ban, hanem amellet a reménysége mellett, hogy ráveheti Bernt a genfi típusú konzisztóriumok bevezetésére és ezzel pedig adja ki a kezéből az úrvacsorától való eltiltáshoz és a kiközösítéshez való jogát. Ehhez a kitartásához az is mindenképpen hozzájárulhatott, hogy a vita főbb szereplői közül egyedül ő volt Vaud szülőtte.

Viret még akkor is kitartott, amikor Kálvin már valóban „leírható veszteségnek” tartotta Vaud-t és Lausanne-t, és egyre inkább Franciaországra koncentrált, melynek evangéliumi missziója aztán hatalmas lendületet vett a Vaud-ból száműzött kálvinista lelkészek Franciaországba küldése után. A genfi kálvinizmus, amely a közvetlen

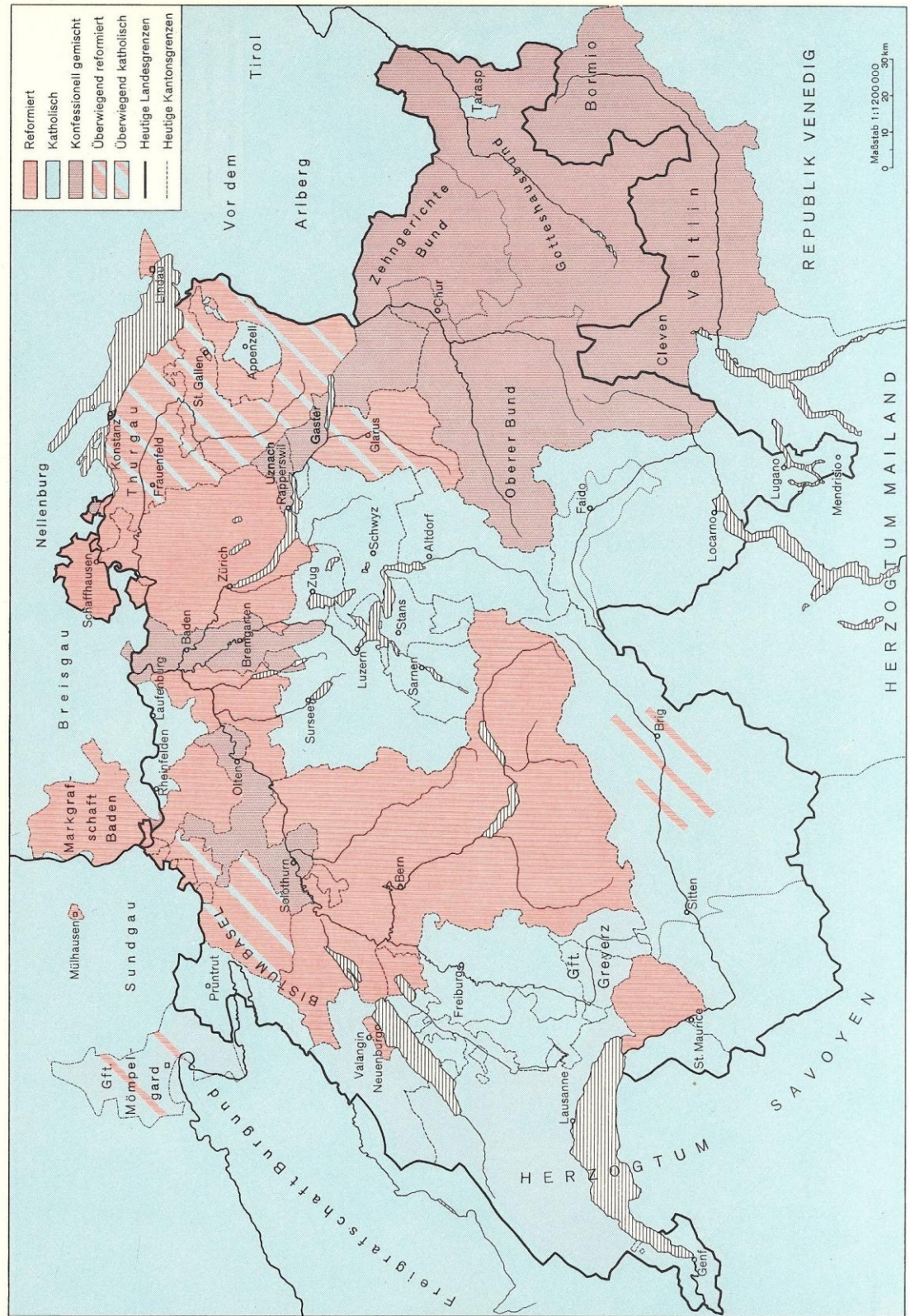
⁷⁵¹ „Hinc nulla prorsus nobis speranda fuit pax... Post longam ver contentionem, datis mutuo dextris, reconciliati sumus. Factus est hoc inter nos privatim: alioqui, si caeteri scirent, scio nullum Vireto futurum amplius apud nos locum.“ CO 13:478, 480 (No. 1320), Haller Bullingernek, Bern, 1549. november 30.

szomszédságában nem tudott ugyan győzelmet aratni, felismerve a lehetőséget és az irányt, ahol azonban tudott, elindult „világhódító” útjára.

De a vita hozadéka nemcsak ez. Láthattuk, hogy méghogyha nem is állja meg a helyét az az állítás, hogy Wolfgang Musculus *Locijának De Magistratibus* fejezete a vaud-i konfliktus vitáiban kristályosodott ki mégis az időzítés, hogy a mű a vita lezárása után szinte közvetlenül jelent meg örökérvényűen összekapcsolja e kettőt: a Pays de Vaud-i vitát és a berni *Staatskirchentheorie* musculusi apoteózisát. Musculus nem rejti véka alá művének hangsúlyait. A *De Magistratibus* tetemes részét a keresztyén magisztrátus hatalmának Istentől való eredeztetése és ezen hatalomnak az egyház felett is gyakorlott megkérdőjelezhetetlen voltának bemutatása teszi ki, amellyel szemben a keresztyének csak egyetlenegy viszonyulása lehet, az engedelmeskedés. Musculus munkája egybecsengett Bern „kegyelmes urainak” igényeivel, még akkor is, ha beláthatjuk, hogy a *Staatskirchentheorie*, nem a vaud-i kálvinistákkal folytatott harc szülöttje, hanem érvrendszere Musculus augsburgi időszakából származik, amikor a reformátor a birodalmi város tanácsa számára szerette volna a *cura religionis*-hoz való jogot megteremteni. Mindez azonban nem vitatja Musculustól a pálmát, akinek műve valóban a zwingliánus államegyházi gondolat legtömörebb és legcélratoróbb kifejtése, amely által teljes mértékben érthető is, hogy miért is fordultak hozzá előszeretettel mindazok, akik az állam egyház feletti főségét kívánták igazolni (Erastus, remonstránsok, Tudor-kori anglikán abszolutisták).

Továbbgondolásra lehet még méltó, annak bővebb vizsgálata, hogy vajon mennyiben befolyásolta Kálvinnak a franciaországi misszió felé fordulását a vaud-i kudarc? Valóban az itt elszenvedett kudarc nyitott utat a kálvinizmus világjelenséggé válása felé? Illetve, szintén részleteiben tárandó fel, hogy befolyásolhatta-e, és ha igen mennyiben a Bernnel való összetűzés az 1559-es *Institutio* politikai teológiáját? Kérdések, amelyekre a jövő kutatásai talán megadják a feleletet.

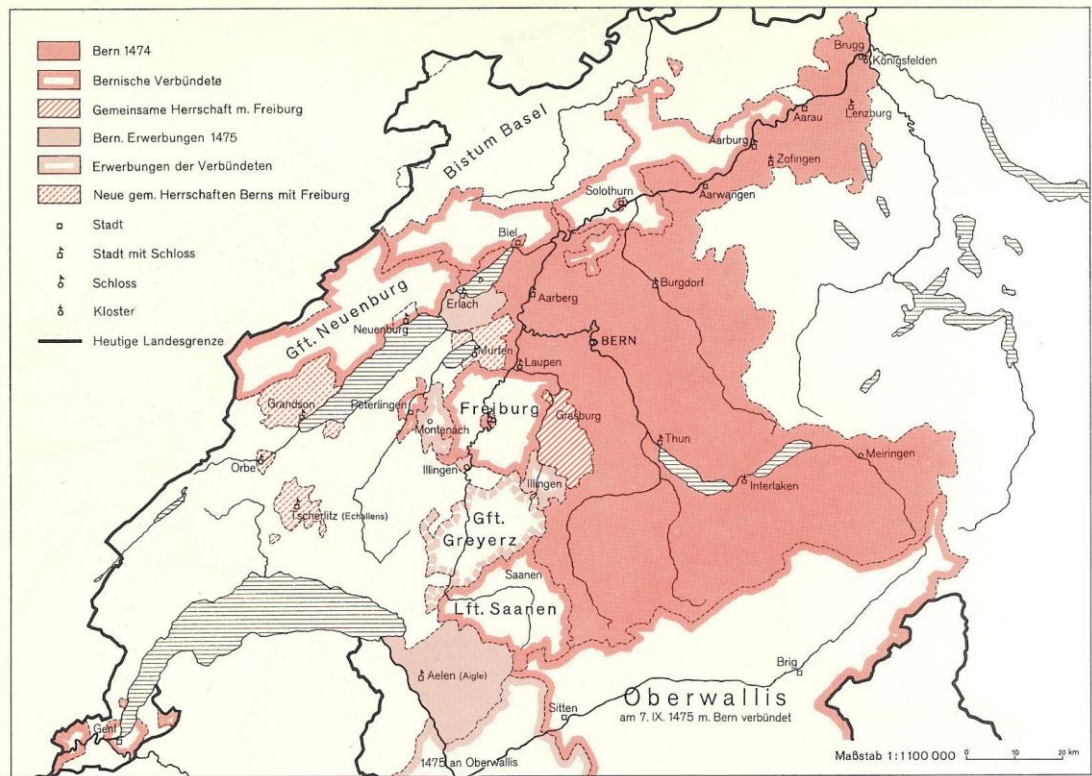
FÜGGELEK - TÉRKÉP 1.

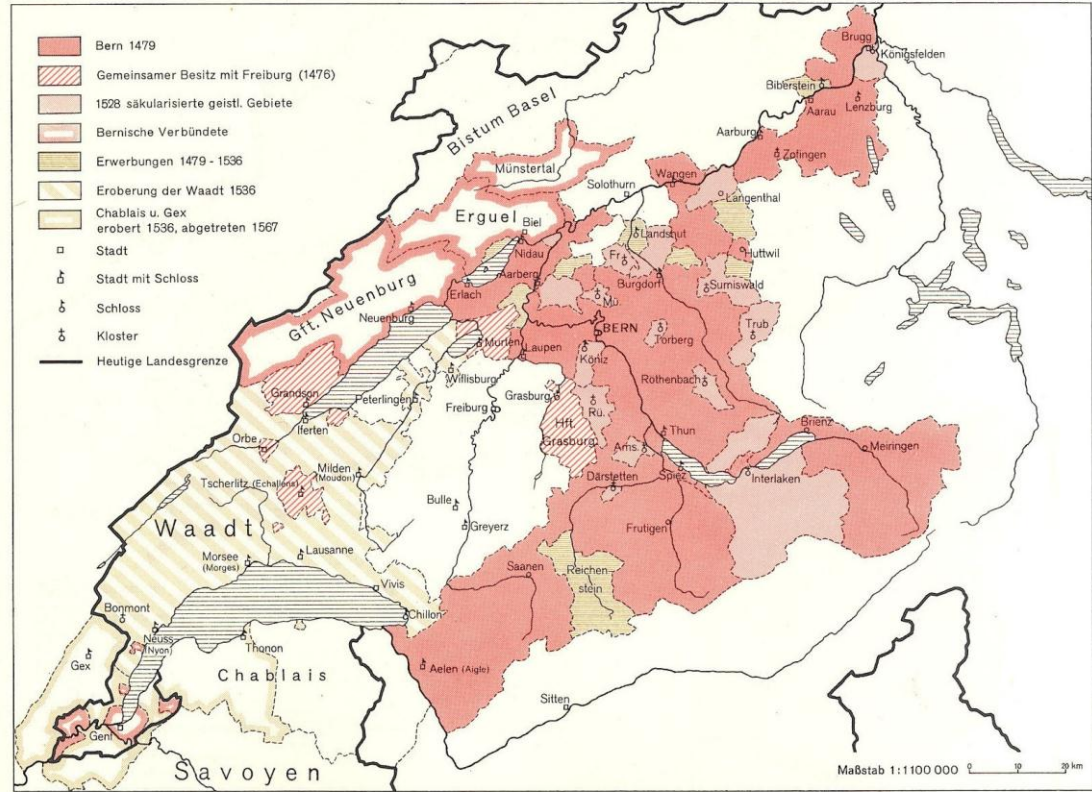
Karl Schüb, Schaffhausen

DIE KONFESSIONEN UM 1530

FÜGGELEÉKEK - TÉRKÉP 2.

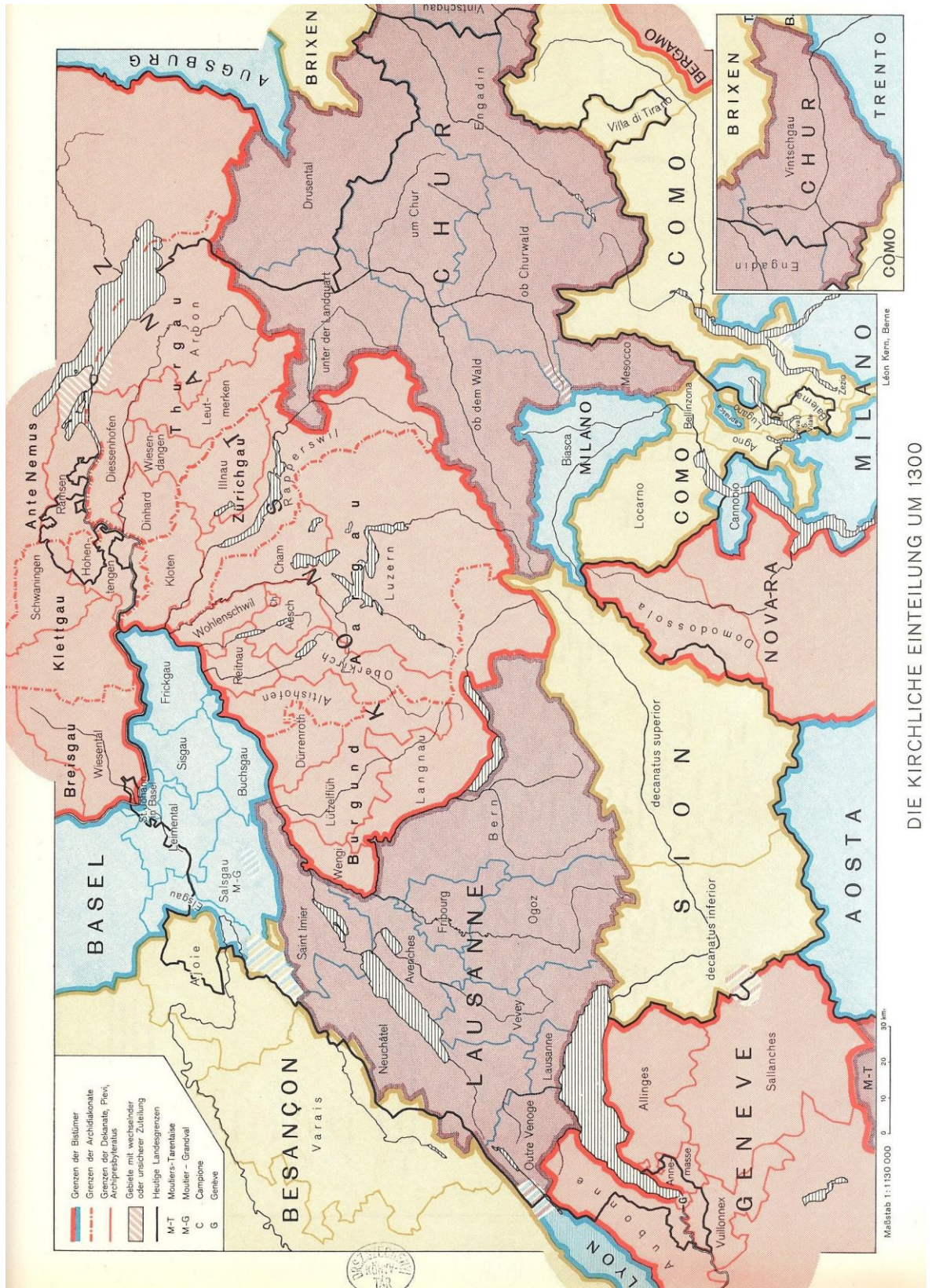
BERN IN DEN BURGUNDERKRIEGEN 1474/78

BERN 1479-1555

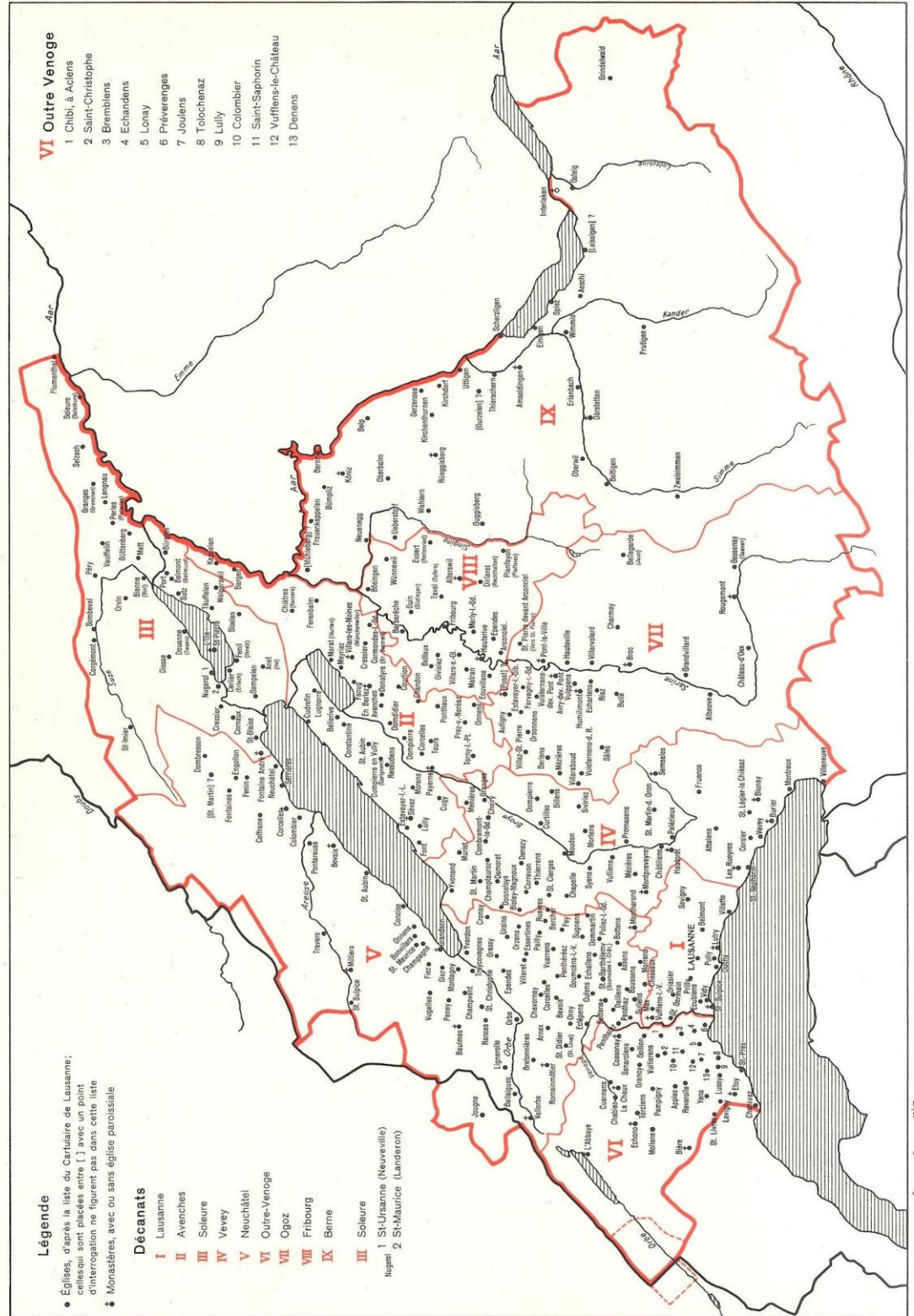
Bernhard Schmid, Bern

FÜGGELÉKEK - TÉRKÉP 3.

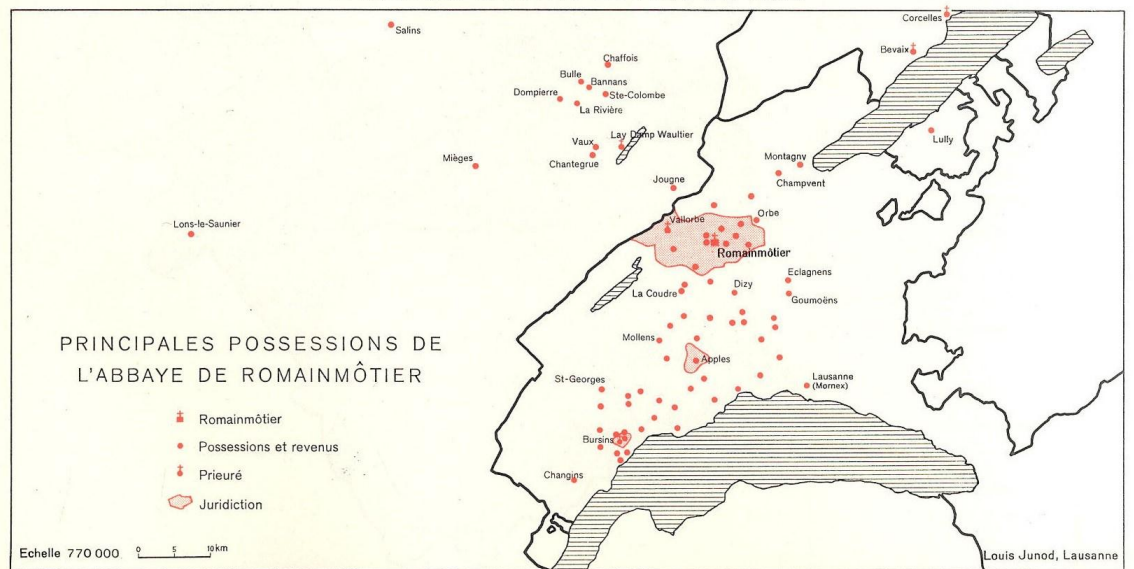
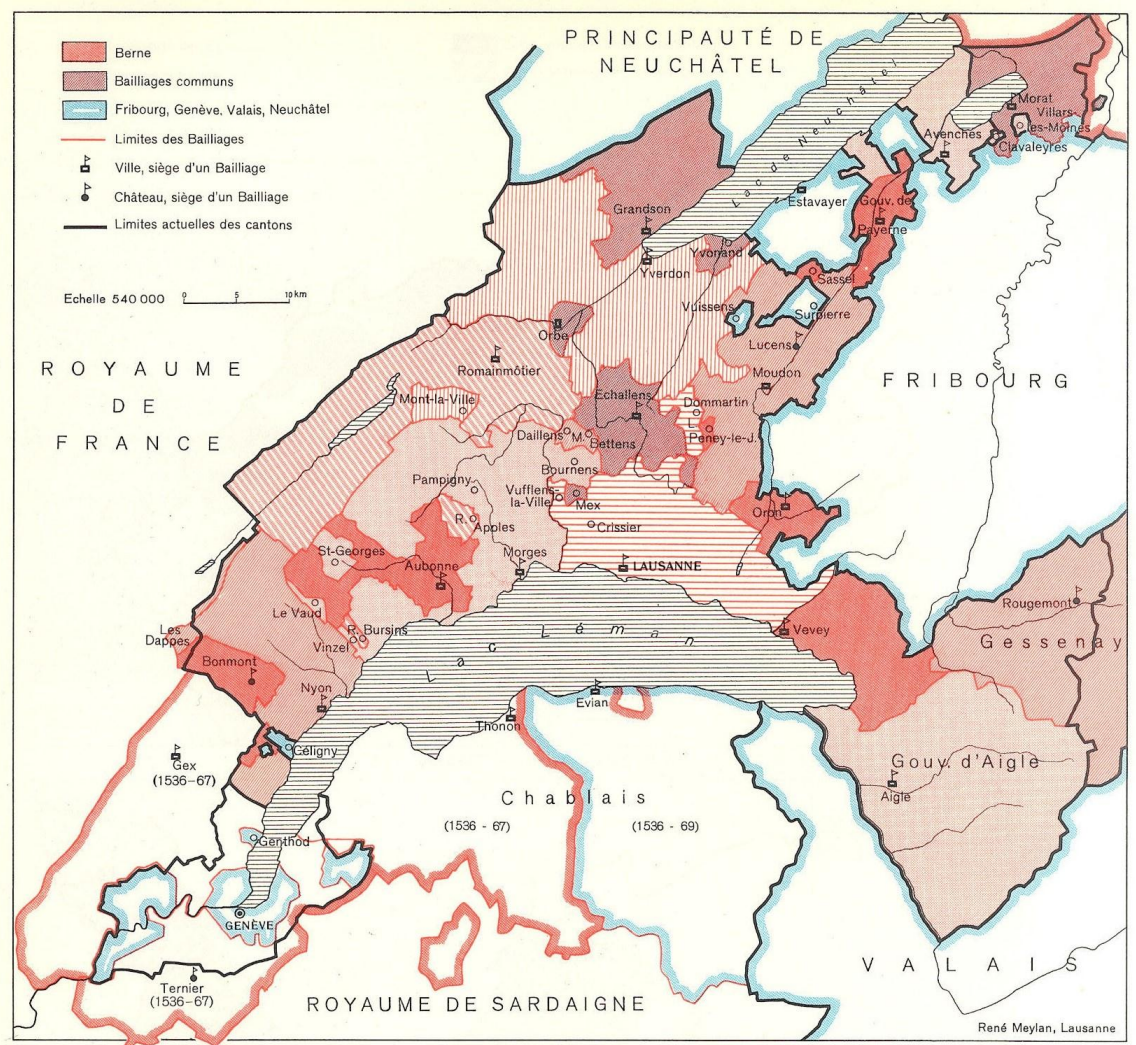

DIE KIRCHLICHE EINTEILUNG UM 1300

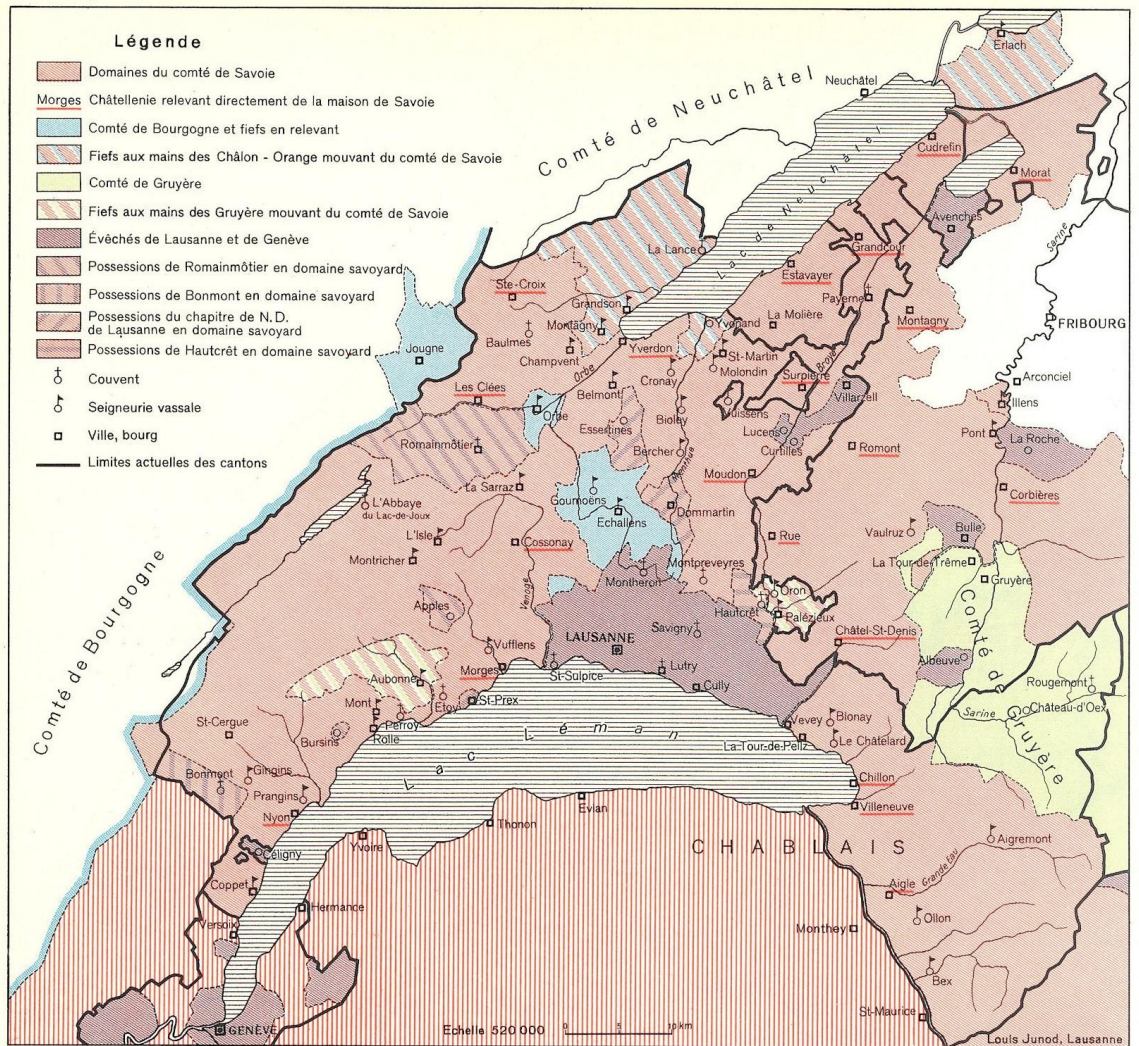
FÜGGELÉKEK - TÉRKÉP 4.

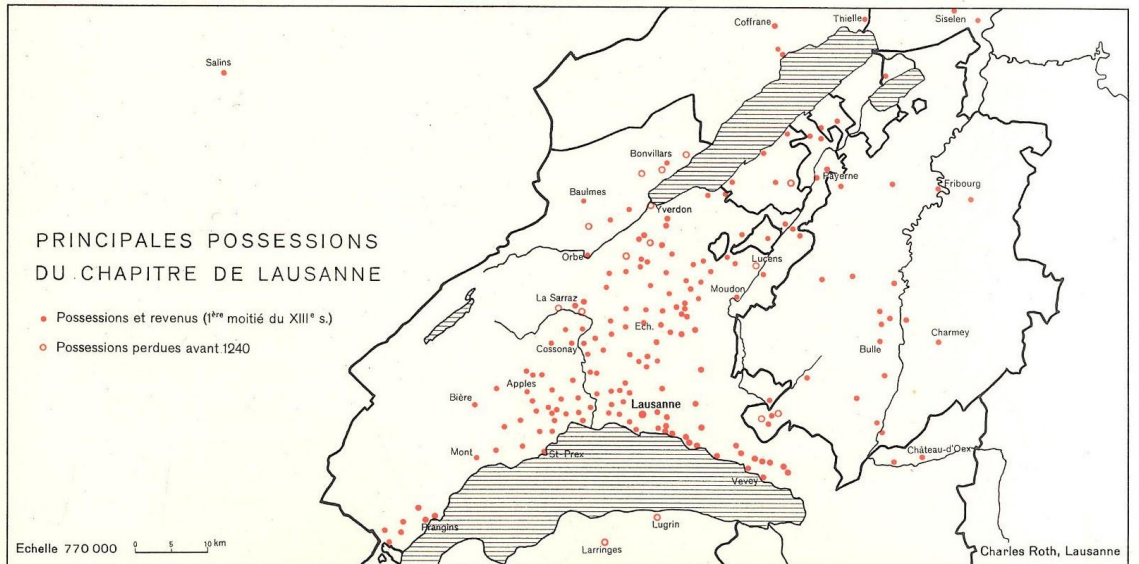
FÜGGELÉKEK - TÉRKÉP 5.

FÜGGELEKEK - TÉRKÉP 6.

PAYS DE VAUD VERS 1405/1410

IRODALOMJEGYZÉK

A lábjegyzetekben található rövidítések:

ACV – *Archives cantonales vaudoises*

BDS - Martin BUCER, *Deutsche Schriften*, hrsg. R. TUPPERICH, Gütersloh, 1960

CO - KÁLVIN János, *Opera quae supersunt omnia = Calvini Opera 1-59, Corpus reformationum 29-88*, ed. Guilielmus BAUM, Eduardus CUNITZ, Eduardus REUSS, Brunswick-Berlin, 1863-1900

HLS - *Historisches Lexikon der Schweiz*, Hrsg. Marco JORIO, Basel, Schwabe, 2008

HS - *Helvetia Sacra*, hrsg. Albert BRUCKNER, Bern, Francke, 1972

LThKk - *Lexikon der Reformationszeit = Lexikon für Theologie und Kirche kompakt*, Hrsg. Klaus GANZER, Bruno STEIMER, Freiburg i. B., Herder, 2002

LThK - *Lexikon für Theologie und Kirche*, Hrsg. Walter KASPER, Freiburg im Bressgau, Markgrafen Verlag, 1993-2001

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

A szövegben található magyar bibliai idézetek alapjául a Magyar Bibliatársulat 1975. évi új fordításának javított kiadása szolgált (Budapest, Magyar Bibliatársulat – Kálvin Kiadó, 2000)

• III. PÁL, „*Ad Dominici gregis curam*” (1536. június 4.) = in *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio 54*, ed. Gian Domenico MANZI, Graz: Akademische Druck- und Vorlaganstalt, 1960, 35:359-360

• *Aktensammlung zur Geschichte der Berner-Reformation*, Hrsg. R. STECK, G. TOBLER, Berne, Wyss Erben, 1923

• *Aktensammlung zur Geschichte den Zürchen Reformation in den Jahren 1519-1533*, hrsg. Emil Egli, Zürich, 1879

- *Briefe und Akten zum Leben Oekolampads*, hrsg. Ernst STAEHLIN, New York, Johnson Reprints, 1971 (Quellen und Forschungen zur Reformationgeschichte, 10)

- Martin BUCER, *Deutsche Schriften*, hrsg. R. TUPPERICH, Gütersloh, 1960 - BDS

- *Correspondance de Theodor de Bèze*, éd. Hippolyte AUBERT, Alain DUFOUR, Hervé GENTON, Genf, Droz, 2002

- *Correspondance Des Réformateurs Dans Les Pays De Langue Française*, éd. Aim Lou HERMINJARD, Charleston, Nabu, 2010

- *Die Bekenntnisschriften der reformierten Kirche*, hrsg. E. F. Karl MÜLLER, Leipzig, A. Deichert, 1903

- *Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts. Band 12: Bayern. 2. Teil: Schwaben*, hrsg. Emil SEHLING, Tübingen, 1963

- *Der Berner Synodus von 1532: Edition und Abhandlungen zum Jubiläumsjahr 1982*, hrsg. Gottfried Wilhelm LOCHER, Neukirchen, Neukirchener Verlag, 1982

- *Dokumente der Berner Reformation Berner Synodus mit den Schlussreden der Berner Disputation und dem Reformationsmandat*, hrsg. Synodalrat der Evangelisch-reformierten Kirche des Kantons Bern, Bern, Paul Haupt, 1978

- KÁLVIN János, *Ecclesiastical Ordinances = Theological treatises*, ed. J. K. S. REID, Philadelphia, Westminster Press, 1954

- KÁLVIN János, *Interim adultero-germanum*, Geneva, Jacques Bourgeois, 1549 = CO 7:545-674

- KÁLVIN János, *Opera quae supersunt omnia = Calvini Opera I-59, Corpus reformatorum 29-88*, ed. Guilielmus BAUM, Eduardus CUNITZ, Eduardus REUSS, Brunswick-Berlin, 1863-1900 - CO

- KÁLVIN János, *A keresztyén vallás rendszere*, Bp., Kálvin Kiadó, 1995

- KOVÁTS J. István, *A Servet-pör aktái*, Pápa, Főiskolai Könyvnyomda, 1909

- *Les actes de la Dispute de Lausanne, 1536, publiés intégralement d'après le manuscrit de Berne*, éd. Arthur PIAGET, Mémoires de l'Université de Neuchatel, secretéariat de l'Université, 1927

- *Letters of John Calvin*, ed. Jules BONNET, New York, Burt Franklin, 1858.

- Niklaus MANUEL, *Fastnachtspiele*, Bern, Verlag von C. A. Jenni, 1836

- Wolfgang MUSCULUS, *Ein frydsams unnd Christlichs Gesprach / ains Euangelischen / auff ainer / und ains Widerteuffers / auff der anderen seyten / o sy des Aydschwurs halben mitainander thund*, Augsburg, 1533

- Wolfgang MUSCULUS, *In ambas Apostoli Pauli ad Corinthos Epistolas Commentarii*, Bázél, Johannes Herwagen, 1561

- Wolfgang MUSCULUS, *IN EVANG. MATTHAEVM / COMMENTARII, TRI-/BVS TOMIS DIGESTI, QVIBVS NON SOLUM/ singulaa quaeq; exponuntur, sed & quid singulis Marci & / Lucae differentibus locis, notandum sit, / diligeenter expenditur. / Per Voulfgangum Musculum Dusanum / Christo seruimus, Christo credentibus uni / Nostra haec scripta damus, caetera turba vale*, Bázél, Johannes Herwagen, 1544

- Wolfgang MUSCULUS, *Itinerarium Conventus Isnachii = Analecta Lutherana. Briefe und Aktenstücke zur Geschichte Luthers*, hrsg. Theodor KOLDE, Gotha, 1883

- Wolfgang MUSCULUS, *Loci communes in usus sacrae theologiae candidatorum parati*, Bazel, Johannes Herwagen, 1560

- Rudolf SCHWARZ, *Johannes Calvins Lebenswerk in seinem Briefen. Eine Auswahl von Briefen Calvins in deutscher Übersetzung*, Tübingen, 1909

- *Select library of Nicene and post-Nicene Fathers of the Christian Church. Second series / translated into English with prolegomena and explanatory notes, under the editorial supervision of Philip Schaff and Henry Wace in connection with a number of patristic scholars of Europe and America*, eds. Philip SCHAFF, Henry WACE, Grand Rapids, Eerdmans, 1983-1986

- *Tertullianus művei*, kiad. VANYÓ László, Bp., Szt. István Társulat, 1986 (Ókeresztény írók, 12)

- *The Creeds of Christendom with a History and Critical Note*, ed. Philip SCHAFF, New York, Harper, 1877

- *The Creeds of Christendom with a History and Critical Notes, 6th ed.*, eds. Philip SCHAFF, David S. SCHAFF, Grand Rapids, Baker Books, 1988

- Pierre VIRET, *De la vertu et usage du ministère de la Parole de Dieu et des sacrements dépendants d'icelle*, Genf, 1548

- Ulrich ZWINGLI, *Auslegen und Gründe der Schlussreden = Huldreich Zwinglis Sämtliche Werke*, Hrsg. Emil EGLI, Berlin-Leipzig-Zürich, 1905-1991

- Ulrich ZWINGLI: *Divine and Human Righteousness = Huldrych Zwingli's Writings*, eds. H.W. PIPKIN and E.J. FURCHA, Allison Park, 1984

LEXIKONOK, KÉZIKÖNYVEK

- *A Katolikus Egyház Svájcban*, szerk. Guy BEDOUELLE, Bp., Magyar Katolikus Püspöki Kar Egyháztörténeti Bizottság, 2004
- Josef BENZING, *Lutherbibliographie: Verzeichnis der Gedruckten Martin Luthers bis zu dessen Tod*, Baden-Baden, Librarie Heitz, 1966
- *Old Catholic Encyclopedia* – internetes kiadás: <http://www.catholic.org/encyclopedia/>
- *Chronik der Schweiz*, hrsg. Christian SCHÜTT, Bernhard POLLMANN, Dortmund-Zürich, Chronik Verlag - Ex Libris, 1987
- *Geschichte der Schweiz – und der Schweizer*, Hrsg. Beatrix MESMER, Basel-Frankfurt am Main: Helbing und Lichtenhahn, 1983
- *Helvetia Sacra*, hrsg. Albert BRUCKNER, Bern, Francke, 1972 - HS
- Karl HEUSSI, *Az egyháztörténet kézikönyve*, Bp., Osiris, 2000
- *Historischer Atlas der Schweiz*, Hrsg. Hektor AMMAN, Karl SCHIB, Aarau, H.R. Sauerländer, 1958
- *Historisches Lexikon der Schweiz*, Hrsg. Marco JORIO, Basel, Schwabe, 2008 - HLS
- *Handbuch der Schweizer Geschichte*, Hrsg. Hans Conrad PEYER, Zürich, Berichthaus, 1972
- *Jahrbuch des Bernischen Historischen Museums*, Hrsg. Bernisches Historisches Museum, Bern, Stämpfli, 1894-

- *Lexikon der Reformationszeit = Lexikon für Theologie und Kirche kompakt*, Hrsg. Klaus GANZER, Bruno STEIMER, Freiburg i. B., Herder, 2002 – LThKk

- *Lexikon für Theologie und Kirche*, Hrsg. Walter KASPER, Freiburg im Bressgau, Markgrafen Verlag, 1993-2001 – LThK

- *Ökumenische Kirchengeschichte der Schweiz*, Hrsg. Lukas VISCHER, Lukas SCHENKER, Rudolf DELLSPERGER, Fribourg-Basel, Paulusverlag-Friedrich Reinhardt Verlag, 1998

- *Theologische Realenzyklopädie*, Berlin-New York, Walter de Gruyter, 1994 – TRE

- *Religion in Geschichte und Gegenwart – 4. Auflage*, Tübingen, J.C.B. Mohr, 2002 – RGG⁴

- Marc van WIJNKOOP LÜTHI, *Druckwerkeverzeichnis des Wolfgang Musculus = Wolfgang Musculus (1497-1563) und die oberdeutsche Reformation*, Hrsg. Rudolf DELLSPERGER, Rudolf FREUDENBERGER, Wolfgang WEBER, Berlin, Akademie Verlag, 1997

CÍKKEK, TANULMÁNYOK, TANULMÁNYKÖTETEK

- *450 Jahre Berner Reformation - Beiträge zur Geschichte der Berner Reformation und zu Niklaus Manuel*, Hrsg. Hans Rudolf LAVATER, Bern: Historischer Verein des Kantons Bern, 1980

- D. van ABBÉ, *Change and Tradition in the Work of Niklaus Manuel of Berne (1484-1531)*, *The Modern Language Review*, 47(1952/2), 181-198.

- Bernard ANDENMATTEN, *La noblesse vaudoise dans l'orbite savoyarde (1250-1350)* = *Le Pays de Vaud vers 1300*, éd. Agostino OARAVACINI BAGLIANI, Lausanne, Université de Lausanne, 1992, 27-38.

- Cornelius AUGUSTIJN, *Farel und Calvin in Bern 1537-1538 = Calvin im Kontext der Schweizer Reformation*, Hrsg. Peter OPITZ, Zürich, Theologischer Verlag, 2003

- Irena BACKUS, *Médecine et théologie: L'argumentation de Claude Blancherose à la Dispute de Lausanne = La Dispute de Lausanne (1536): La théologie réformée après Zwingli et avant Calvin*, *Textes du Colloque international sur la Dispute de Lausanne (29 septembre- 1er octobre 1986)*, éd. Eric JUNOD, Lausanne, Presses Centrales Lausanne, 1988, 178-88.

- Richard BÄUMLIN, *Naturrecht und obrigkeitliches Kirchenregiment bei Wolfgang Musculus = Für Kirche und Recht: Festschrift für Johannes Heckel*, Köln-Graz, 1959, 120-143.

- Charles BIERMANN, *Divisions regionales du Canton de Vaud*, *Geographica Helvetica* 6(1951), 182-185.

- *Berchtold Haller*, Hrsg. Donald HASLER, Bern: Synodalrat der Evangelisch-reformierten Kirche des Kantons Bern, 1994

- *Bildersturm: Wahnsinn oder Gottes Wille?; Bernisches Historisches Museum, 02.11.2000 - 16.04.2001*, Hrsg. Johannes TRIPPS, Heidelberg, Vernissage-Verlag, 2000

- *Calvinism in Europe, 1540-1620*, ed. Andrew PETTEGREE, Cambridge, University Press, 1996

- *Die Habsburger zwischen Aare und Bodensee*, Hrsg. Peter NIEDERHÄUSER, Zürich, Chronos, 2010

- *Die Schweiz in ihrer Vielfalt*, hrsg. Schweizer Brevier, Schönbühl-Bern, Hallwag Kümmerly-Frey, 2004

- *Das Reich und die Eidgenossenschaft 1580-1650*, Hrsg. Ulrich IM HOF, Freiburg, Universitätsverlag, 1986

- Erik A. DE BOER, *The Presence and Participation of Laypeople in the Congrégations of the Company of Pastors in Geneva*, *The Sixteenth Century Journal*, 35(2004), 651-670.

- Rudolf DELLSPERGER, *Bucer und Musculus = Martin Bucer and Sixteenth Century Europe. Actes du Colloque de Strasbourg (28-31 aout 1991)*, Hrsg. Christian KRIEGER, Marc LIENHARD, Leiden-New York-Köln, 1993

- Rudolf DELLSPERGER, *Staat, Kirche und Politik im Kanton Bern von der Reformation bis in die Mitte des 20. Jahrhunderts = Kirche – Gewissen des Staates?*, Hrsg. Rudolf DELLSPERGER, Johannes Georg FUCHS, Peter GILG, Felix HAFNER and Walter STAEHELIN, Bern: Stämpfli und CIE, 1991

- James Thomas FORD, *Wolfgang Musculus on the Office of the Christian Magistrate*, *Archiv für Reformationsgeschichte*, 91(2000), Güttersloh, Güttersloher Verlag, 2000

- Martin FRIEDRICH, *Heinrich Bullinger und die Wittenberger Konkordie: Ein Ökumeniker im Streit um das Abendmahl*, *Zwingliana*, 24(1997), 59-79.

- Kurt GUGGISBERG, *Calvin und Bern = Festgabe von Leonhard von Muralt*, Hrsg. Martin HAAS and René HAUSWIRTH, Zürich: Berichthaus, 1970

- *Handbuch der Schweizer Politik*, Hrsg. Ulrich KÖTLE, Zürich, Neue Zürcher Zeitung, 1999

- Christopher B. HOLDSWORTH, *Calvin's Doctrine Of The Trinity: A Summary and Evaluation*, *Reformation and Revival*, 7:2(1998), 119-123.

- Ulrich IM HOF: *Die Gründung der Hohen Schule zu Bern 1528 = 450 Jahre Berner Hohe Schule 1528-1978*, Bern, 1978

- David JOHNSTON, *The General Influence of Roman Institutions of State and Public Law = The Civilian Tradition and Scots Law. Aberdeen Quincentenary Essays*, eds. D. L. CAREY MILLER, R. ZIMMERMANN, Berlin, Duncker & Humbolt, 1997, 87-101.

- Rolf KIESSLING, *Augsburg in der Reformationszeit = „...wider Laster und Sünde“ Augsburg Weg in der Reformation*, Hrsg. Josef KIRMEIER, Köln, DuMont, 1997

- Rolf KIESSLING, *Wolfgang Musculus und die Reformation in schwäbischen Einzugsgebiet der Stadt Augsburg = Wolfgang Musculus (1497-1563) und die oberdeutsche Reformation*, Hrsg. Rudolf DELLSPERGER, Rudolf FREUDENBERGER, Wolfgang WEBER, Berlin, Akademie Verlag, 1997

- James M. KITTELSON., Ken SCHURB, *The Curious Histories of the Wittenberg Concord*, *Concordia Theological Quaterly*, 50(1986), 119-137.

- Martin KÖRNER, *Les péages vaudois dans les comptes du Trésorier romand a Berne au XVI siècle = „La monnaie de sa pièce...“ Hommages a Colin Martin*, éd. Paul-Louis PELET, Jean-Francois POUDRET, Lausanne, Bibliothèque historique vadois, 1992

- Friedhelm KRÜGER, *Huldrych Zwingli und der Berner Synodus = Die Zürcher Reformation: Ausstraluhngen und Rückwirkungen*, Hrsg. Alfred SCHINDLER, Hans STICKELBERGER, Bern, Peter Lang, 2001

- LÁNYI Gábor János, *Wolfgang Musculus Dusanus élete és művei*, *Studia Caroliensia*, 1(2005), 3-22.

- Hans Rudolf LAVATER, *Die „Verbesserung der Reformation“ zu Bern = Der Berner Synodus von 1532: Edition und Abhandlungen zum Jubiläumsjahr 1982 im Einvernehmen mit der Evangelisch-Theologischen Fakultät der Universität Bern; herausgegeben vom Forschungsseminar für Reformationstheologie unter Leitung von Gottfried W. Locher*, Hrsg. Gottfried W. LOCHER, Neukirchen, Neukirchener Verlag, 1982

- Hans Rudolf LAVATER, *Megander (eigentlich Grossmann), Kaspar*, Neue Deutsche Biographie, 16(1990)

- Hans Rudolf LAVATER, *Zwingli und Bern = 450 Jahre Berner Reformation Beiträge zur Geschichte der Berner Reformation und zu Niklaus Manuel*, Hrsg. Hans Rudolf LAVATER, Bern: Historisches Verein des Kantons Bern, 1980

- Marc LIENHARD, *Kirche und Theologie in Strassburg zwischen 1527 und 1531 = Wolfgang Musculus (1497-1563) und die oberdeutsche Reformation*, Hrsg. Rudolf DELLSPERGER, Berlin, Akademie Verlag, 1997

- Stephan LIPPOLD, *Wolfgang Musculus (1497-1563) = Lebensbilder – Geschichte und Kunst in Bildnissen aus Schwaben*, Hrsg. Hans FREI, Barbara BECK, Oberschönenfeld, Museumsdirektion des Bezirks Schwaben, 2002

- Andreas MARTI, *Gottesdienst und Kirchenlied bei Wolfgang Musculus = Wolfgang Musculus (1497-1563) und die oberdeutsche Reformation*, Hrsg. Rudolf DELLSPERGER, Berlin, Akademie Verlag, 1997

- Heiko OBERMAN, *Calvin and Farel, The Dynamics of Legitimation*, Journal of Early Modern History, 2(1998), 32-60.

- Heiko OBERMAN, *Europa Afflicta: The Reformation of the Refugees*, Archiv für Reformationsgeschichte, 83(1992), 91-110.

- Rudolf PFISTER, *Pierre Viret 1511-157*, *Zwingliana*, 11(1961), I, 321-345.

- George Richard POTTER, *Zwinglian Synods in Eastern Switzerland 1529-1531*, *Journal of Ecclesiastical History*, 26(1975), 261-266.

- Stephen M. REYNOLDS, *Calvin's View of the Athanasian and Nicene Creeds*, *Westminster Theological Journal*, 23(1961)

- Paul E. ROREM, *The Consensus Tigurinus (1549): Did Calvin Compromise? = Calvinus Sacrae Scripturae Professor / Calvin as Confessor of Holy Scripture: Die Referate des International Congress on Calvin Research vom 20. bis 23. August 1990 in Grand Rapids*, ed. Wilhelm H. NEUSER, Grand Rapids: William B. Eerdmans, 1994, 72-90.

- Hans-Christoph RUBLACK, *Die Einführung der Reformation in Konstanz von den Anfängen bis zum Abschluss 1531*, *Quellen und Forschungen zur Reformationsgeschichte*, 40(1971), Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus G. Mohn, 1971

- Abraham RUCHAT, *Histoire de la Reformation de la Suisse, = Édition avec appendices et une notice sur le vie et les ouvrages de Ruchat*, éd. L.VUILLEMIN, Nyon, M. Girard-Prelaz, 1835-1838

- Peter RÜCK, *Die Entstehung der nachreformatorischen dekanalen Jurisdiktion in der Diözese Lausanne*, *Zeitschrift für schweizerische Kirchengeschichte*, 59(1965), 297-327.

- Peter RÜCK, *Un récit de la captivité du Chapitre de Lausanne en février 1537*, *Revue historique vaudoise*, 78(1970), 43-67.

- Gottfried SEEBASS, *Die Augsburger Kirchenordnung von 1537 in ihrem historischen und theologischen Zusammenhang = Die Augsburger Kirchenordnung von 1537 und ihr*

Umfeld, Wissenschaftliches Kolloquium, Hrsg. Reinhard SCHWARZ, Güttersloh, Güttersloher Verlag, 1988

• Herman J. SELDERHUIS, *Die Loci Communes des Wolfgang Musculus: Reformierte Dogmatik anno 1560 = Wolfgang Musculus (1497-1563) und die oberdeutsche Reformation*, Hrsg. Rudolf DELLSPERGER, Rudolf FREUDENBERGER, Wolfgang WEBER, Berlin, Akademie Verlag, 1997

• Richard STAUFFER, *Das Basler Bekenntnis von 1534 = Ecclesia semper reformanda: Vorträge zum Basler Reformationsjubiläum 1529-1979*, Hrsg. Hans R. GUGGISBERG, Peter ROTACH, Basel: Friedrich Reinhardt, 1980 (Theologische Zeitschrift, Sonderband, 9), 28-49.

• „...wider Laster und Sünde“ *Augsburgs Weg in der Reformation*, Hrsg. Josef KIRMEIER, Köln: DuMont, 1997

• Marc van WIJNKOOP LÜTHI, *Ein Ja und ein Nein. Musculus und seine Berufungen nach Bern (1549) und Augsburg (1552)*, „...die wysheit Gottes uf den gassen“ Wolfgang Musculus (1497-1563) und die Reformation – Separatedruck der Berner Zeitschrift für Geschichte und Heimatkunde, 3(1997)

• Marc van WIJNKOOP LÜTHI, „...homo in Monasterio educatus“ – *Wolfgang Musculus und die römische Kirche = Musculiana*, Hrsg: Marc van WIJNKOOP LÜTHI, Thun, Zur Paraburi, 1999

• Marc van WIJNKOOP LÜTHI, *Orbis habet libros nostri monumenta laboris. Wolfgang Musculus und der Buchdruck seiner Zeit = Musculiana*, Hrsg: Marc van WIJNKOOP LÜTHI, Thun, Zur Paraburi, 1999

• Marc van WIJNKOOP LÜTHI, *Reformator, Europäer, Flüchtling*, UniPress – Forschung und Wissenschaft an der Universität Bern, 1998 december

- Marc van WIJNKOOP LÜTHI, *Wolfgang Musculus in Bern (1549-1563) = Musculiana*, Hrsg. Marc van WIJNKOOP LÜTHI, Thun, Zur Paraburi, 1999
- Johanna WILL-ARMSTRONG, *Musculus' Auseinandersetzung mit der Beegründung der Kirchengemeinschaft = Wolfgang Musculus (1497-1563) und die oberdeutsche Reformation*, Hrsg. Rudolf DELLSPERGER, Rudolf FREUDENBERGER, Wolfgang WEBER, Berlin, Akademie Verlag, 1997
- Helmut ZÄH, *Wolfgang Musculus und der Ankauf griechischer Handschriften für die Augsburger Stadtbibliothek 1543/44 = Wolfgang Musculus (1497-1563) und die oberdeutsche Reformation*, Hrsg. Rudolf DELLSPERGER, Rudolf FREUDENBERGER, Wolfgang WEBER, Berlin, Akademie Verlag, 1997
- ZSINDELY Endre, *Wolfgang Musculus magyar kapcsolatainak dokumentumai = Studia et Acta Ecclesiastica*, szerk. BARTHA Tibor, Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1973

MÁSODLAGOS IRODALOM

- Theodor BÉZA, *Kálvin János élete*, Bp., Kálvin Kiadó, 2004
- Irena BACKUS, *The Disputations of Baden, 1526 and Berne, 1528: Neutralizing the Early Church*, Princeton, Princeton Theological Seminary, 1993
- Eduard BÄHLER, *Bern und die Augsburger Interimsflüchtlinge*, Bern, 1921 (Neues Berner Taschenbuch, 26)
- Eduard BÄHLER, *Nikolaus Zurkinden von Bern, 1506-1588, Ein Vertreter der Toleranz im Jahrhundert der Reformation*, Zürich, 1912

- Karl BARTH, *The Theology of John Calvin*, ford. Geoffrey W. BROMILEY, Grand Rapids, Eerdmans, 1995

- Machiel A. van den BERG, *Friends of Calvin*, Grand Rapids, William B. Eerdmans, 2009

- BERGIER Jean-Francois, *Problèmes de l'histoire économique de a Suisse: Population, Vie rurale, Echanges et Trafics*, Bern: Francke, 1968 (Monographies d'histoire, 2)

- Arnold BIEL, *Die Beziehungem zwischen Savoyen und der Eidgenossenschaft zur Zeit Emanuel Philiberts (1559-1580)*, Basel-Stuttgart, Helbing und Lichtenhahn, 1966

- Reinhard BODENMANN, *Wolfgang Musculus (1497-1563)*, Genf, Droz, 2000

- Ernst BOHNENBLUST, *Geschichte der Schweiz*, Erlenbach-Zürich, Eugen Rentsch, 1974

- Thomas A. BRADY, Jr., *Protestant Politics: Jacob Sturm (1459-1553) and the German Reformation*, Boston, Humanities Press, 1995

- Thomas A. BRADY, Jr., *Turning Swiss: Cities and Empire, 1450-1550*, Cambridge, Cambridge University Press, 1985 (Cambridge Studies in Early Modern History)

- Martin BRECHT, *Martin Luther: Shaping and Defining the Reformation 1521-1532*, Minneapolis: Fortress Press, 1990

- Martin BRECHT, *Martin Luther: The Preservation of the Church, 1532-1546*, Minneapolis: Fortress Press, 1993

- Michael W. BRUENING, *Bern, Genf, or Rome? The Struggle for Religious Conformity and Confessional Unity in Early Reformation Switzerland*, University of Arizona, 2002, appendix

- Michael W. BRUENING, *Calvinism's First Battleground*, Dordrecht, Springer, 2005

- Phillip Walker BUTIN, *Revelation, Redemption, and Response Calvin's Trinitarian Understanding of the Divine-Human Relationship*, New York, Oxford University Press, 1995

- Eduard BÜCHLER, *Die Anfänge des Buchdrucks in der Schweiz*, Bern, Schweizerisches Gutenbergmuseum, 1951

- Jean CADIER: *Kálvin - egy ember Isten igájában*, Bp., Református Zsinat Sajtóosztálya, 1980

- Owen CHADWICK, *A reformáció*, Bp., Osiris, 2003

- Henry CHADWICK, *A korai egyház*, Bp., Osiris, 1999

- Peter DÜRRENMATT, *Schweizer Geschichte*, Zürich: Schweizer Druck- und Verlagshaus, 1963

- Hastings EELLS, *Martin Bucer*, New Haven: Yale University Press, 1931

- Carlos M. N. EIRE, *War against the Idols: The Reformation Worship from Erasmus to Calvin*, Cambridge, Cambridge University Press, 1986

- FAJTH Tibor, *Svájc*, Bp., 1980

- COMITÉ FAREL, *Guillaume Farel (1489-1565)*, Genf, Slatkine, 1978

- Richard FELLER, *Geschichte Berns von der Reformation bis zum Bauernkrieg*, Frankfurt am Main, Herbert Lang, 1974

- Everett FERGUSON, *A kereszténység bölcsője*, Bp., Osiris, 1999

- Elaine J. FLETCHER, *Farel the Firebrand*, Washington, Review and Herald Association, 1972

- GAJZÁGÓ László: *A nemzetközi jog eredete, annak római és keresztény összefüggései*, Budapest, 1942

- Ulrich GÄBLER, *Huldrych Zwingli – His Life and Work*, Philadelphia, Fortress Press, 1986

- Bruce GORDON, *The Swiss Reformation*, Manchester, University Press, 2002

- Martin GRESCHAT, *Martin Bucer - Ein Reformator und seine Zeit 1491-1551*, München, 1990

- Hans GUGGISBERG, *Basel in the Sixteenth Century: Aspects of the City Republic before, during, and after the Reformation*, St. Louis, Center for Reformation Research, 1982

- Kurt GUGGISBERG, *Bernische Kirchengeschichte*, Bern, Paul Haupt, 1958

- Karl Rudolf HAGENBACH, *Johann Oekolampad und Oswald Myconius , die Reformatoren Basels, Leben und ausgewählte Schriften der Väter und Begründer der reformierten Kirche*, Elberfeld, R. L. Friderichs, 1859

- Adolf von HARNACK: *Dogmatörténet*, Szentendre: Tillinger Péter, 1998

- Albert HAUSER, *Schweizerische Wirtschafts- und Sozialgeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Zürich, Eugen Rentsch, 1961

- Johannes HECKEL, *Cura Religionis. Ius in Sacra. Ius circa Sacra = Kirchenrechtliche Abhandlungen* 117/118(1938)

- Henri HEYER, *Guillaume Farel : an Introduction to his Theology*, Lewiston, E. Mellen Press, 1990

- Francis M. HIGMAN, *Piety and the People: Religious Printing in France, 1511-1551*, Aldershot, Scolar Press, 1996

- Gerald HOBBS, *Martin Bucer und die Bibel - Martin Bucer réformateur strasbourgeois, Strasbourg et l'Europe*, Strassburg, 1991

- Carl Bernhard HUNDESHAGEN, *Die Konflikte des Zwinglianismus, Lutherthums und Calvinismus in der Bernischen Landeskirche von 1532–58*, Bern, 1842

- Beat IMMENHAUSER: *Hohe Schule oder Universität? Zur Pfarrerausbildung in Bern im 16. Jahrhundert = Berner Zeitschrift für Geschichte* 2008/2, Bern, Historischer Verein des Kantons Bern

- Hubert JEDIN, *A History of the Council of Trent*, London, Nelson, 1957-61

- Emanuel Peter LA ROCHE, *Das Interregnum und die Entstehung der Schweizerischen Eidgenossenschaft*, Bern-Frankfurt am Main, Lang, 1970

- Robert M. KINGDON, *Geneva and the Coming of the Wars of Religion in France 1555-1563*, Genf, Droz, 1956

- James KITTELSON, *Wolfgang Capito: from Humanist to Reformer*, Leiden, Brill, 1975

- R. J. KNECHT, *Renaissance Warrior and Patron: The Reign of Francis I*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994

- Walther KÖHLER, *Zwingli und Bern*, Tübingen, J. C. B. Mohr, 1928

- Walther KÖHLER, *Züricher Ehegericht und Genfer Konsistorium*, Leipzig, 1942

- Helmut KRESSNER, *Schweizer Ursprünge des anglikanischen Staatskirchentums*, Güttersloh, C. Bertelsmann, 1953 (Schriften der Reformationgeschichte, 170)

- Anthony N. S. LANE, *John Calvin: Student of the Church Fathers*, Grand Rapids, Michigan, Baker, 1999

- Gerhard LANGENBRUCH, *Schriftverständnis und Schriftauslegung bei Wolfgang Musculus*, Göttingen, 1969

- Robert Dean LINDER, *The Political Ideas of Pierre Viret*, Genf, Droz, 1964

- Gottfried W. LOCHER, *Zwingli und die schweizerische Reformation*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1982

- Christine LYON, *Le sort du clergé vaudois au lendemain de la Réforme = Mémoire de licence en histoire moderne*, Lausanne, University of Lausanne, 1998

- Kurt MAEDER, *Die Via Media in der Schweizerischen Reformation*, Zürich, Zwingli, 1970

- Alistair E. MCGRATH, *Kálvin*, Bp., Osiris, 1996.

- Alistair E. MCGRATH, *A Life of John Calvin: A Study in the Shaping of Western Culture*, Oxford, Basil Blackwell, 1990

- MARTON János: *Tertullian keresztyénsége*, Sárospatak, 1910

- William E. MONTER, *Calvin's Geneva*, New York, Wiley, 1967

- William E. MONTER, *Judging the French Reformation: Heresy Trials by Sixteenth-Century Parlements*, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1999

- Richard Alfred MULLER, *Post-Reformation Reformed Dogmatics: The Rise and Development of Reformed Orthodoxy, ca. 1520 to ca. 1725*, Grand Rapids, Baker Academic, 2003 (The Triunity of God, 4)

- William G. NAPHY, *Calvin and the Consolidation of the Genevan Reformation*, Louisville-London, Westminster-John Knox Press, 2003.

- Peter NIEDERHÄUSER, Christian SIEBER, *Ein „Bruderkrieg“ macht Geschichte: Neue Zugänge zum Alten Zürichkrieg*, Zürich: Chronos, 2006

- Alois NIEDERSTÄTTER, *Der Alte Zürichkrieg: Studien zum österreichisch- eidgenössischen Konflikt sowie zur Politik König Friedrichs III. In den Jahren 1440 bis 1446*, Wien, Böhlau, 1995

- Heiko OBERMAN, *The Impact of the Reformation*, Grand Rapids, William B. Eerdmans, 1994

- John C. OLIN, *A Reformation Debate – John Calvin and Jacopo Sadoleto*, Grand Rapids, Baker, 1976

- Steven OZMENT, *The Reformation in the Cities: The Appeal of Protestantism to Sixteenth Century Germany and Switzerland*, New Haven: Yale University Press, 1975

- Rudolf PFISTER, *Kirchengeschichte der Schweiz*, Zürich, Theologischer Verlag, 1974

- George Richard POTTER, BONJOUR E., H.S. OFFLER, *A Short History of Switzerland*, Oxford, 1952

- George Richard POTTER, *Zwingli*, Cambridge, Cambridge University Press, 1976

- PRUZSINSZKY Pál, *Kálvin János*, Pápa, Református Főiskolai Könyvnyomda, 1909

- Theodor de QUERVAIN, *Kirchliche und soziale Zustände in Bern unmittelbar nach der Reformation (1528-1532)*, Bern, 1906

- Gerhard von RAD, *Az Ószövetség teológiája I.*, Bp., Osiris, 2000

- Denis de ROUGEMONT, *Die Schweiz: Modell Europas: Der schweizerische Bund als Vorbild für eine europäische Föderation*, Wien-München, Molden, 1965

- Beat SCHLÄPFER, *Schauspiel in der Schweiz – Theater und Publikum in fünf Jahrhunderten*, Zürich, Pro Helvetia, 1999

- Paul Josiah SCHWAB. *The Attitude of Wolfgang Musculus towards Religious Tolerance*, Scottdale: Mennonite Press, 1933 (Yale Studies in Religion, 6)

- Willem Van't SPIJKER, *Calvin: A Brief Guide to His Life and Thought*, Westminster, John Knox Press, 2009

- Ernst STAEHLIN, *Das theologische lebenswerk Johannes Oekolampads*, New York, Johnson Reprints, 1971 (Quellen und Forschungen zur Reformationsgeschichte, 21)

- David Curtis STEINMETZ, *Calvin in Context*, New York, Oxford University Press, 1995

- Gerald STRAUSS, *Manifestations of Discontent in Germany on the Eve of the Reformation*, Bloomington, Indiana University Press, 1971

- Alfred STUCKI, *Guillaume Farel : Evangelist, Kämpfer, Reformator*, St. Gallen, Buchhandlung der Evangelischen Gesellschaft, 1942

- TÓTH Kálmán, *A dialektika a kálvinizmus politikai etikájában*, Budapest, 1940

- J. Jeffery TYLER, *Lord of the Sacred City: The episcopus exclusus in Late Medieval and Early Modern Germany*, Leiden, Brill, 1999 (Studies in Medieval and Reformation Thought, 72)

- VANYÓ László, *Az ókeresztény egyház irodalma*, Bp., Jel, 2000

- Oskar VASELLA, *Reform und Reformation in der Schweiz – Zur Würdigung der Anfänge der Glaubenskrise*, Münster in Westfalen, Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, 1958

- Louis VULLIEMIN, *Le Chroniqueur. Recueil Historique et Journal de l'Helvétie Romande*, Lausanne, Marc Ducloux, 1836

- Daniel WACHTER, *Schweiz – eine moderne Geographie*, Zürich, Neue Zürcher Zeitung, 1995

- Lee PALMER WANDEL, *Voracious Idols and Violent Hands: Iconoclasm in Reformation Zurich, Strassbourg, and Basel*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994

- Benjamin Breckinridge WARFIELD, *Calvin's Doctrine of the Trinity*, Grand Rapids, Baker Book House, 2003 (The Works of Benjamin B. Warfield: Calvin and Calvinism)

- Francois WENDEL, *Calvin: Origins and Development of His Religious Thoughts*, New York, Harpers and Row, 1963

- Ruth WIESEL-ROTH, *Thomas Erastus - Ein Beitrag zur Geschichte der reformierten Kirche und zur Lehre von der Staatssouverenität*, Baden: Lahr, 1954

- John WITTE Jr. – Robert M. KINGDON, *Sex, Marriage, and Family in John's Calvin Geneva - Courtship, Engagement, and Marriage*, Cambridge, University Press, 2005.